

**INSTITUTUL PATRIMONIULUI CULTURAL
CENTRUL STUDIUL ARTELOR**

**Cu titlu de manuscris
CZU: 725.42:663.2(478)(043.3)**

TRIFAN AURELIA

**ARHITECTURA COMPLEXURILOR VITIVINICOLE DIN
REPUBLICA MOLDOVA**

651.02 – TEORIA ȘI ISTORIA ARHITECTURII

Teza de doctor în arhitectură

Conducător științific:

Nesterov Tamara
doctor în studiul artelor
conferențiar cercetător

Autor:

Trifan Aurelia

CHIȘINĂU, 2020

© Trifan Aurelia, 2020

CUPRINS

ADNOTARE (în limbile română, rusă, engleză).....	5
LISTA ABREVIERILOR.....	8
INTRODUCERE.....	9
1. CRAMA: DE LA CONSTRUCȚIE UTILITARĂ LA OBIECT ARHITECTURAL	
1.1. Istoriografia studierii arhitecturii cramelor.....	17
1.2. Noțiunea de arhitectură vitivinicolă – gen de arhitectură industrială și publică.....	41
1.3. Concluzii la capitolul 1.....	52
2. ETAPE ALE CONSTITUIRII ARHITECTURII COMPLEXURILOR VITIVINICOLE PE TERITORIUL REPUBLICII MOLDOVA	
2.1. Construcțiile vitivinicole vernaculare în spațiul carpato-danubiano-pontic în perioadele antică și medievală.....	54
2.2. Începutul profesionist al arhitecturii cramelor, sec. XIX–înc. sec. XX.....	63
2.3. Standardizarea și tipizarea arhitecturii complexurilor vitivinicole în perioada sovietică.....	71
2.4. Racordarea funcțională a complexurilor vitivinicole la fluxul turistic la înc. sec. XXI.....	75
2.5. Concluzii la capitolul 2.....	81
3. ARHITECTURA COMPLEXURILOR VITIVINICOLE DIN REPUBLICA MOLDOVA ÎN CONTEXTUL MEDIULUI AMBIENTAL. STUDII DE CAZ	
3.1. Terasse de la Camenca.....	83
3.2. Crama de la Bulboaca.....	89
3.3. Galeriile subterane ale complexurilor vitivinicole din zona de centru a RM.....	97
3.4. Concluzii la capitolul 3.....	110
4. IDENTITATEA ARHITECTURALĂ A COMPLEXURILOR VITIVINICOLE AUTOHTONE	
4.1. Crama la joncțiunea dintre exigențele tehnologice și arhitectură.....	112
4.2. Arhitectura complexurilor vitivinicole din RM în raport cu practica mondială.....	120
4.3. Politica managerială de deschidere a complexurilor vitivinicole către publicul vizitator....	124
4.3.1. Oportunitățile de valorificare a patrimoniului industrial existent prin conversie.....	125
4.3.2. Căutările specificului tradițional în arhitectura complexurilor vitivinicole.....	131

4.3.3. Utilizarea potențialului de încadrare a complexurilor vitivinicole în mediul ambiental.....	137
4.4. Prognosticul modelului optim al arhitecturii complexurilor vitivinole.....	140
4.5. Concluzii la capitolul 4.....	142
CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI.....	144
BIBLIOGRAFIE.....	147
ANEXE.....	165
Anexa 1.....	165
Anexa 2.....	169
Anexa 3.....	192
Anexa 4.....	235
DECLARAȚIA PRIVIND ASUMAREA RĂSPUNDERII.....	272
CURRICULUM VITAE.....	273

ADNOTARE

Trifan Aurelia. Arhitectura complexurilor vitivinicole din Republica Moldova, teză de doctor în arhitectură, Chișinău, 2020.

Structura tezei: introducere, patru capitole, concluzii generale și recomandări, 146 de pagini text de bază, bibliografie din 273 de titluri, 4 anexe.

Cuvinte-cheie: construcții vitivinicole vernaculare, cramă gravitațională, pivnițe de vinuri, galerii subterane, podgorii terasate, complex vitivinicol modern, săli de degustare, vinoteci, spații de primire și cazare, centre SPA, zone de agrement, conversie, stilizare, integrare în relief, spațialitate publică, turism vitivinicol.

Domeniul de studiu: 651.02. Teoria și istoria arhitecturii.

Scopul tezei: evaluarea identității arhitecturale a complexurilor vitivinicole din Republica Moldova raportată la conținutul lor tehnologic și de deschidere a spațiilor întreprinderilor către public prin prisma tradițiilor naționale și a implementării practicii universale privind noile strategii sociale în arhitectură.

Obiectivele: evidențierea diacronică și sincronică a particularităților arhitecturii construcțiilor vitivinicole, care au contribuit la crearea imaginii specifice a cramelor; abordarea conceptuală a arhitecturii complexurilor vitivinicole contemporane; cercetarea celor mai reprezentative complexuri caracterizate prin conformarea cerințelor actuale de dezvoltare identitară a arhitecturii; stabilirea particularităților de formare a arhitecturii acestora cu evidențierea etapelor de evoluție în zone funcțional diferite: tehnologice și de agrement; definirea caracteristicilor principale ale binomului: mediu ambiental–complex vitivinicol; determinarea principiilor specifice de constituire a imaginii arhitecturale a complexului vitivinicol modern.

Noutatea și originalitatea științifică a demersului constă în investigarea complexă a specificului construcțiilor vitivinicole pe teritoriul actual al Republicii Moldova, cu prognosticul modelului optim de evoluție industrială și al aspectului arhitectural al întreprinderilor vitivinicole din țară.

Problema științifică importantă soluționată rezidă în determinarea impactului mediului social, economic și cultural asupra arhitecturii complexurilor vitivinicole pe parcursul evoluției lor, care a condus la elaborarea conceptului unei noi arhitecturi și a stabilirii soluțiilor privind dezvoltarea lor actuală.

Importanța teoretică a studiului constă în stabilirea raportului dintre componentele organizării mediului industrial cu cel public (expozițional, de cazare, de alimentare, agrement, tratament), în scopul modelării unor structuri optime, rezistente la evoluția iminentă a arhitecturii, tehnicii și tehnologiilor de producție.

Valoarea aplicativă reiese din formularea propunerilor de utilizare a rezultatelor studiului în elaborarea strategiilor arhitecturale eficiente privind dezvoltarea durabilă a complexurilor vitivinicole. Studiul va fi util și ca suport didactic pentru cursurile universitare la disciplinele: Proiectarea de arhitectură, Istoria arhitecturii Moldovei, Tipologia clădirilor și în calitate de material informativ cu caracter turistic.

Implementarea rezultatelor științifice. Rezultatele științifice au fost implementate prin reflectarea problematicii vizate în 28 de publicații științifice cu un volum total de 10,2 c.a. și contribuții la 21 conferințe științifice naționale și internaționale din Republica Moldova, România și Belarus.

АННОТАЦИЯ

Трифан Аурелия. Архитектура винодельческих комплексов Республики Молдова, диссертация на соискание ученой степени доктора архитектуры, Кишинэу, 2020.

Структура работы: введение, четыре главы, общие выводы и рекомендации, всего 146 страниц основного текста, библиография из 273 наименований и 4 приложения.

Ключевые слова: традиционные винодельческие постройки, гравитационная винодельня, винные погреба, подземные галереи, террасные виноградники, современный винный комплекс, дегустационные залы, винотеки, помещения для приема и размещения посетителей, SPA-центры, зоны отдыха, конверсия, стилизация, интегрирование в рельеф, общественное пространство, винный туризм.

Область исследования: 651.02. Теория и история архитектуры.

Цель работы: определение становления архитектурной идентичности винодельческих комплексов Республики Молдова относительно их технологического содержания и открытия пространств предприятий широкой общественности посредством национальных традиций и внедрения универсальной практики новых социальных стратегий в архитектуре.

Задачи исследования: диахроническое и синхроническое выявление особенностей архитектуры винодельческих сооружений, способствующие формированию образа виноделен; концептуальный подход к архитектуре современных винодельческих комплексов; исследование наиболее представительных комплексов, характеризующихся соответствием современным требованиям развития своеобразия в их архитектуре; установление особенностей формирования архитектуры с выявлением этапов эволюции в различные функциональные зоны: технологическую и рекреационную; определение основных характеристик бинома: окружающая среда–винодельческий комплекс; выявление основных принципов формирования архитектурного облика современного винодельческого комплекса.

Новизна и научная оригинальность работы заключается в комплексном исследовании специфики винодельческих сооружений на территории Республики Молдова, с прогнозированием оптимальной модели индустриального развития и архитектурного облика отечественных винодельческих предприятий.

Важная решенная научная задача состоит в том, что было определено влияние социальной, экономической и культурной среды на архитектуру винодельческих комплексов в процессе их эволюции, что привело к разработке новой концепции и новых архитектурных решений на современном этапе.

Теоретическая значимость исследования заключается в установлении взаимосвязи между составляющими промышленной и общественной среды (выставочной, размещения, общественного питания, отдыха, лечения) с целью моделирования оптимальных структур, устойчивых к неизбежной эволюции архитектуры, техники и технологий производства.

Прикладная ценность работы обусловлена применением результатов исследования при разработке эффективных архитектурных стратегий, касающихся устойчивого развития винодельческих комплексов. Результаты исследования могут быть также использованы для дидактического сопровождения университетских курсов по дисциплинам: Архитектурное проектирование, История архитектуры Молдовы и Типология зданий, и как туристический информационный материал.

Внедрение научных результатов. Результаты исследования отражены в 28 научных публикациях объемом в 10,2 а.л. и представлены на 21 научной конференции в Республике Молдова, Румынии и Беларуси по данной проблематике.

ANNOTATION

Trifan Aurelia. **The architecture of winery complexes in the Republic of Moldova**, PhD thesis for the degree of Doctor of Architecture, Chisinau, 2020.

Structure of the dissertation: Introduction, four chapters, general conclusions and recommendations, 146 pages of main text, bibliography of 273 titles, 4 annexes.

Keywords: vernacular wine constructions, gravity winery, wine cellars, underground galleries, terraced vineyards, modern winery complex, tasting rooms, enoteche, reception and accommodation spaces, SPA centers, recreation areas, conversion, stylization, relief integration, public space, wine tourism.

Field of the research: 651.02. Theory and history of architecture.

Purpose of the thesis: evaluation of the forming identity of the winery complexes of the Republic of Moldova in relation to their technological content and the opening of the complexes' spaces to the public through the prism of the national traditions and of the universal practice of implementing new architectural strategies.

Objectives of the research: diachronic and synchronic highlighting of the particularities of the architecture of the winery constructions that contributed to the creation of the winery image; conceptual approach of the phenomenon of the emergence of contemporary winery complexes; research of the most representative complexes characterized by conforming to the current requirements of identity development of architecture; establishing the particularities of formation of their architecture with highlighting the evolution stages in functionally different areas: technological and recreational; defining the main characteristics of the binomial: environment – winery complex; determining the specific principles constituting the architectural image of modern winery complexes.

The novelty and the scientific originality of the approach consists in the thorough investigation of the specificity of the winery constructions in the present territory of the Republic of Moldova, with the prognosis of the optimal model of industrial evolution and architectural aspect of the winery companies in the country.

The important scientific problem solved lies in determining the impact between the social, economic, cultural environment and the architecture of the winery complexes during their evolution, which led to the elaboration of the concept of the new architecture and the establishment of the solutions regarding their current development.

The theoretical significance of the study consists in establishing the relation between the components of the industrial environment and the public one (expositional, accommodation, catering, recreation, treatment), in order to model optimal structures, resistant to the imminent evolution of the architecture, technique and production technologies.

The applicative value arises from the formulation of proposals to use the results of the study in the elaboration of efficient architectural strategies regarding the sustainable development of the winery complexes. The study will also be useful as a didactic support for the university courses in the disciplines: Architectural design, History of architecture of Moldova, Typology of buildings and as a tourist information material.

Implementation of scientific results. The scientific results were implemented by publishing of 28 scientific articles with a total volume of 10,2 author's sheets and contributions to 21 national and international scientific conferences from the Republic of Moldova, Romania and Belarus, focused on the concerned subject matter.

LISTA ABREVIERILOR

AGRM – Agenția pentru Geologie și Resurse Minerale a Republicii Moldova

AIRM – Agenția de Inspectare și Restaurare a Monumentelor

AMIT – Architecture and Modern Information Technologies

ANRM – Arhiva Națională a Republicii Moldova

BȘMNEIN – Buletinul Științific al Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală

JSRI – Journal for the Study of Religions and Ideologies

INCP – Institutul Național de Cercetări și Proiectări

ISP – Institutul de Stat de Proiectări

MNEIM – Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală

RSSM – Republica Sovietică Socialistă Moldovenească

SPA – Sanitas Per Aquam, termen provenit din limba latină, respectiv din expresia însemnând sănătate prin intermediul apei.

URSS – Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste

art. – articol

cm – centimetri

d. – dosar

dal – decaltru (1 dal = 10 l)

f. – filă

fig. – figură

ha – hectare

hl – hectolitru (1 hl = 100 l)

inv. – inventar

km – kilometri

m – metri

m.p. – metri pătrați

mln. – milioane

n.a. – nota autorului

nr. – număr

p. – pagină

trad. – traducere

INTRODUCERE

Actualitatea și importanța temei abordate. Elaborarea unei noi direcții strategice de dezvoltare a întreprinderilor vitivinicole în condițiile creșterii concurenței pe piața vinurilor determină căutarea modului de a se impune identitar pentru a-și păstra poziția economică. Fiind un imperativ al timpului, este o oportunitate de promovare în lume a imaginii Republicii Moldova. Creșterea viței-de-vie și producerea vinului sunt îndeletniciri seculare ale populației din arealul danubiano-carpato-pontic, păstrându-se în cultura materială din Moldova în construcții și anexe gospodărești speciale, prezentând mostre ale arhitecturii industriale profesionale din perioada incipientă a economiei capitaliste, în care au fost implementate raționamentele de îmbinare a spațiului pentru procesul tehnologic cu aspectul lor arhitectural-estetic. Exemple servesc terasele pentru creșterea viței-de-vie, crama și pivnițele de la Camenca și cavele de la Purcari din anii '20–30 ai secolului al XIX-lea; crama de la Corjeuți, a doua jumătate a secolului al XIX-lea; crama de la Bulboaca, începutul secolului al XX-lea ș.a.

Concentrarea producției în scopul optimizării procesului tehnologic și crearea condițiilor optime de maturare a produsului în cadrul orânduirii socialiste totalitariste au condus la crearea unor întreprinderi gigantice, dislocate în spațiile excavate anterior pentru obținerea pietrei de calcar în construcții, – galeriile subterane de la Cricova, Mileștii Mici și Brănești. Aceste întreprinderi de proporții deosebit de mari, deținătoare ale unor colecții prețioase de exponate și mostre ale unei organizări tehnologice adaptate spațiului subteran, au devenit centre de atracție pentru publicul larg, o carte de vizită pentru industria vitivinicolă și a dezvoltării durabile a Republicii Moldova.

Managementul pieței libere, bazat pe mecanismul concurenței, cere remodelarea programelor de dezvoltare prin aplicarea unor modalități alternative de completare a bugetului țării prin oferirea unor servicii adăugătoare la cererea publicului (cazare, alimentare, tratament, divertisment). Schimbările nonfuncționale ale întreprinderilor de vinificație sunt impuse astăzi de cerințele actuale de funcționare a complexurilor vitivinicole. Se distinge o preocupare de reevaluare a complexurilor vitivinicole, în special privind lărgirea *cluster*-ului de oferte la cererea turismului cognitiv și curativ, care face necesară identificarea direcțiilor prioritare atât pentru conformarea întreprinderilor vitivinicole funcționale mai bine de o jumătate de secol, cât și a celor apărute recent. Elemente noi ale structurii, ce măresc atractivitatea complexurilor vitivinicole, sunt centrele de degustare, sălile de etalare a produselor, muzeele vinului și industriei vitivinicole, restaurantele, hotelurile, centrele SPA. Desfășurarea acestui proces în Republica Moldova nu a fost investigată și analizată până în prezent. Implementarea conceptului de „ospitalitate”, respectiv furnizarea de servicii vizitatorilor, devine principiu fundamental în

evoluarea întreprinderii vitivinicole moderne, după cum se practică în ultimele decenii în multe țări ale lumii în care viticultura și vinificația dețin rolul hotărâtor. Putem constata crearea unei culturi aparte de o mare flexibilitate, care rezultă din centralitatea poziției vizitatorului în organizarea structurii complexului vitivinicol. Se stabilește o cultură pozitivă participativă, care pune accent pe comunicare: vizitatorul devine martor al unui proces regizat, unde este evidențiată tradiția în viticultură și vinificație a poporului, și care necesită o intercalare într-o arhitectură corespunzătoare.

Valorificarea patrimoniului arhitectural al complexurilor vitivinicole pune acut problema reevaluării, conservării și protejării lor, iar problema conversiei face parte dintr-o politică de recalificare a utilizării acestora. Fezabilitatea și fiabilitatea strategiilor de regenerare a întreprinderilor necesită a fi maximizată prin aplicarea tehnologiilor sustenabile, acordând atenție contextului social și cultural.

De la sfârșitul anilor '80 ai secolului al XX-lea, în statele europene, în SUA, America Latină și în Australia s-a creat o nouă imagine a activității fabricilor de vin, influențată de conceptele creării arhitecturii contemporane. Studiarea acestor concepte, în raport cu anumite criterii concrete, poate deveni garantul implementării proceselor de înnoire și în arhitectura vinărilor autohtone. Totodată, ea are o miză contemporană stringentă acum, când forța globalizării are capacitatea de impunere a propriilor opțiuni insuficient diferențiate unui loc. Obsedată de fenomenul globalizării, arhitectura riscă să genereze un anumit fel de uniformizare culturală și ridică problema eredității arhitecturale, de soluționarea căreia se face responsabil arhitectul.

Noua arhitectură, reprezentată de cele mai vestite vinării ale lumii, și-a dobândit statutul de „arhitectură vitivinicolă”, devenind un „obiect” complex: operă de artă, obiect tehnic, organizare socială. Imaginea lor este definită de arhitecți celebri, conștienți de rolul acestei arhitecturi în context, în societate, în mediul natural și capabili de a-și atribui „semnătura”, stilul propriu, pentru a evidenția unicitatea obiectelor. Viziunea modernă asupra complexurilor vitivinicole relevă o generoasă perspectivă de dezvoltare și a complexurilor autohtone. Necesitatea unei intervenții profesionale în soluționarea arhitecturii lor este evidentă, deoarece apar indici ai unei crize de identitate a arhitecturii întreprinderilor autohtone, care depinde, în cele mai dese cazuri, de competența comanditarului, neglijând sau opunându-se implicației arhitectului.

Arhitectura industrială socialistă s-a format în condițiile în care industria construcțiilor a impus o standardizare a arhitecturii, rezultată din tehnologia procesului industrial de construcție, marginalizând arhitectul. În perioada actuală, când arhitectura complexurilor vitivinicole acceptă un nou vector în dezvoltare, deseori situația rămâne aceeași, demonstrând exemple de *kitsch*

întâlnite în modul de amenajare a interioarelor și în arhitectura fațadelor prin utilizarea materialelor necorespunzătoare.

Perioada actuală se caracterizează prin tendințe noi, prin care se încearcă schimbarea situației în arhitectura complexurilor vitivinicole – spre o imagine expresivă, cu o structură planimetrică, spațială, tehnologică și managerială optimă în scopul satisfacerii cerințelor deservirii publicului vizitator.

Pe teritoriul Republicii Moldova se găsesc obiective vitivinicole de interes mondial, precum galeriile subterane de la Cricova, Mileștii Mici și Brănești, atractivitatea cărora se manifestă prin aspectul exotic rupestru și dimensiunile grandioase. Pot fi propuse a fi introduse în circuitul turistic internațional, datorită valorilor artistice, și următoarele crame: Crama Mimi (Bulboaca), Château Vartely, Vinăria Purcari, Vinăria Poiana. La amenajarea acestor întreprinderi și-au adus aportul arhitecții și designerii Valentin Voițehovschi, Robert Kurtz, Vladimir Gorștein, Victor Chiosa, Mihai Eremciuc, Igor Apostolov, Leonid Dumitrașcu, Valeriu Zasenco, Vasile Stratu, Sergiu Cîrja, Arnaldo Tranti, ale căror lucrări nu au fost analizate până în prezent. Lipsa studiilor cu privire la arhitectura și designul întreprinderilor vitivinicole din țară este un argument că tema propusă este actuală pentru istoria și teoria arhitecturii Republicii Moldova.

Descrierea situației în domeniul de cercetare și identificarea problemelor de cercetare. Elaborarea studiului privind istoria dezvoltării complexurilor vitivinicole, stabilirea particularităților de formare spațială, cât și a teritoriului vinifer definit prin elementele de organizare compozițională s-a confruntat cu o insuficiență de publicații speciale în domeniul arhitecturii. Cercetarea aspectelor evoluției arhitecturii vitivinicole a necesitat studierea colecțiilor publice de presă scrisă și electronică, a surselor grafice, planurilor, secțiunilor și fotofixărilor din diferite perioade istorice ale complexurilor. O sursă inedită de informații au prezentat interviurile întreprinse de autoarea prezentului studiu cu arhitecții, autori de proiecte, și cu persoanele ce dețin funcții de decizie în cadrul întreprinderilor alese drept obiecte ale cercetării.

Analiza evoluției arhitecturii vitivinicole constituie un demers științific ce a cerut studierea literaturii din domeniul viticulturii și vinificației în vederea înțelegerii rolului proceselor tehnologice și ale influenței lor categorice asupra aspectului arhitectural al complexurilor industriale vitivinicole.

Direcțiile de cercetare a studiului sunt concentrate pe evaluarea componentelor complexurilor vitivinicole în vederea capacității acestora de a face față problemelor de ordin economic, social și cultural prin admiterea unei structuri optime și a unui aspect arhitectural

adecvat destinației și expresiv. Aceasta a condiționat opțiunea pentru elaborarea subiectului, important ca fenomen actual arhitectural și social – crearea noii imagini a întreprinderilor de vinificație modernă.

Cadrul cronologic și geografic al cercetării. Limitele cronologice ale cercetării cuprind secolul al XIX-lea–începutul secolului al XXI-lea. Segmentul de timp ales, cu incursiuni în perioada medievală și cea antică, prezintă etape ale constituirii arhitecturii construcțiilor vitivinicole pe teritoriul actual al Republicii Moldova. În decursul acestor secole, arhitectura construcțiilor și complexurilor vitivinicole a suportat modificări radicale cu caracter tehnologic și arhitectural-structural, care au determinat crearea imaginii lor industriale și social-culturale.

Cadrul geografic al cercetărilor cuprinde teritoriul actual al Republicii Moldova, fiind luat în vedere un areal mai larg – carpato-danubiano-pontic – în perioada incipientă de constituire a construcțiilor vitivinicole.

Scopul și obiectivele tezei. Scopul investigației constă în evaluarea identității arhitecturale a complexurilor vitivinicole din Republica Moldova raportată la conținutul lor tehnologic și de deschidere a spațiilor întreprinderilor către public prin prisma tradițiilor naționale și a implementării practicii universale privind noile strategii sociale în arhitectură.

Realizarea scopului propus determină următoarele obiective ale cercetării:

- evidențierea diacronică și sincronică a particularităților arhitecturale, funcționale și formale, ale construcțiilor vitivinicole, care au contribuit la crearea imaginii specifice a cramelor în spațiul național;
- abordarea conceptuală a arhitecturii complexurilor vitivinicole contemporane;
- cercetarea celor mai reprezentative complexuri caracterizate prin conformarea cerințelor actuale de dezvoltare identitară a arhitecturii;
- stabilirea particularităților de formare a arhitecturii acestora cu evidențierea etapelor de evoluție în zone funcțional diferite: zone tehnologice și zone de agrement;
- definirea caracteristicilor principale ale binomului: mediu ambiental–complex vitivinicol (cramă sau pivnițe);
- determinarea principiilor specifice de constituire a imaginii arhitecturale a complexului vitivinicol modern.

Metodologia cercetării științifice. Dată fiind complexitatea subiectului investigației, a fost necesară abordarea variatelor direcții de cercetare specifice științelor umanistice, domeniului tehnic și tehnologic, artelor și arhitecturii (grafo-analitică, tipologică, critica de arhitectură), domeniului managerial și strategic de dezvoltare a întreprinderilor vitivinicole. În cadrul studiului au fost utilizate mai multe metode, combinate în anumite faze ale studiului în funcție de

natura problemelor vizate, printre care metodele clasice comune și altor discipline: istorică, dialectică, comparativă, a analizei, sintezei, studiului de caz, dar și metode specifice de cercetare a arhitecturii, baza cărora este concepută de analiza concret-istorică a informațiilor, susținută de surse grafice, planuri, secțiuni și fotofixare din perioadele istorice ale complexurilor alese pentru studiu, coroborarea obiectivelor arhitecturale cu informațiile istorice, conjugate cu aprecierea arhitecturii obiectivelor raportate la situația actuală; evaluarea structurii spațiale în raport cu ramificațiile procesului tehnologic și de deservire a publicului, prin aplicarea principiilor recunoscute în practica universală a formării diversității zonelor funcționale și de agrement.

Noutatea și originalitatea științifică a demersului constă în faptul că reprezintă o primă realizare a unui studiu complex de analiză și sinteză dedicat specificului și evoluției arhitecturii construcțiilor vitivinicole pe teritoriul actual al Republicii Moldova. În baza materialelor analizate și sistematizate a fost efectuat diagnosticul arhitectural al întreprinderilor vitivinole din țară, în trecut și prezent; a fost evaluată arhitectura lor în corespundere cu exigențele societății de consum; a fost efectuat prognosticul modelului optim de evoluție industrială și al aspectului arhitectural al întreprinderilor vitivinole din Republica Moldova.

Originalitatea tezei constă în abordarea inovatoare a fenomenelor care au condiționat apariția unei arhitecturi distincte în industria vinului.

Problema științifică importantă soluționată rezidă în determinarea impactului mediului social, economic și cultural asupra arhitecturii complexurilor vitivinicole pe parcursul evoluției lor, fapt care a condus la elaborarea conceptului unei noi arhitecturi și stabilirii soluțiilor privind dezvoltarea lor actuală.

Importanța teoretică și valoarea aplicativă a lucrării. Importanța teoretică a studiului constă în stabilirea raportului dintre componentele organizării mediului industrial cu cel public (expozițional, de cazare, de alimentare, agrement, tratament etc.) în scopul formării aspectului arhitectural al acestora. Rezultatele cercetării întreprinderilor vitivinicole (drept exemplu servind întreprinderile care s-au conformat cerințelor actuale: Combinatul de Vinuri Cricova, Combinatul de Vinuri de Calitate Mileștii Mici, Pivnițele din Brănești, Vinăria Purcari, Chateau Vartely, Crama Mimi (Bulboaca), Vinăria Poiana ș.a.) vor putea fi utilizate la modelarea cadrului optim al amenajării unor întreprinderi similare.

Valoarea aplicativă reiese din formularea propunerilor de utilizare a rezultatelor studiului în elaborarea strategiilor arhitecturale eficiente privind dezvoltarea durabilă a complexurilor vitivinicole. Cererea de cunoaștere a tradițiilor locale prin dimensiunea istorică, culturală și socială a vinului, a tehnologiei de preparare a acestuia, alături de degustarea vinurilor, impune

organizarea adecvată a întregului lanț de prestări de servicii și exigența față de menținerea arhitecturii identitare a exterioarelor și interioarelor complexurilor vitivinicole din țară.

Studiul va fi util și ca suport didactic pentru cursurile universitare la disciplinele: Proiectarea de arhitectură, Istoria arhitecturii Moldovei, Tipologia clădirilor și în calitate de material informativ cu caracter turistic.

Rezultatele științifice principale înaintate spre susținere. În urma cercetării și evaluării arhitecturii complexurilor vitivinicole din Republica Moldova, înaintăm următoarele rezultate:

- reconstituirea identitară a arhitecturii construcțiilor vitivinicole din țară pe parcursul etapelor de dezvoltare;
- determinarea bazei conceptuale a constituirii arhitecturii vinăriilor moderne;
- stabilirea principiilor de dezvoltare sau oportunităților de intervenție, raliat practicilor contemporane și, mai ales, a celor europene;
- prognosticul modelului optim al arhitecturii întreprinderilor vitivinicole autohtone.

Aprobarea rezultatelor. Rezultatele științifice ale cercetării au fost prezentate în cadrul a 21 conferințe științifice naționale și internaționale din Republica Moldova, România și Belarus: Simpozionul științific național „Patrimoniul cultural material și imaterial al Republicii Moldova. Aspecte comparative”, Institutul Patrimoniului Cultural al AȘM, Chișinău, 2012; Conferința științifică cu participare internațională „Probleme actuale ale arheologiei, etnologiei și studiul artelor” (edițiile IV–VI), Institutul Patrimoniului Cultural al AȘM, Chișinău, 2012–2014; Conferința științifică internațională „Probleme actuale ale arheologiei, etnologiei și studiul artelor” (ediția a VII-a), Institutul Patrimoniului Cultural al AȘM, Chișinău, 2015; Conferința științifică internațională „Patrimoniul cultural – cercetare, valorificare, promovare” (edițiile VIII–XI), Institutul Patrimoniului Cultural al AȘM, Chișinău, 2016–2019; Simpozionul Internațional „Monumentul – Tradiție și Viitor” (edițiile XVI–XVII), Iași, 2014–2015; Conferința științifică internațională „Этнокультура украинско-восточнороманского пограничья в синхронии и диахронии” (ediția a IV-a), Institutul Patrimoniului Cultural al AȘM, Chișinău, 2016; Conferința internațională „Identitățile Chișinăului” (edițiile IV, VI), Chișinău, 2017, 2019; Simpozionul internațional „Creativitate. Tehnologie. Marketing” (ediția a IV-a), Chișinău, 2017; Conferința științifică internațională „Viața cotidiană în spațiul est-european din cele mai vechi timpuri până în prezent: abordări interdisciplinare”, Chișinău, 2018; Conferința științifico-practică internațională „Probleme geopolitice și istorico-geografice ale bazinului Mării Negre”, Chișinău, 2019; Conferința științifică internațională „Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății durabile de mâine” (ediția I), Chișinău, 2019; Conferința științifică internațională a tinerilor cercetători „Valorificarea patrimoniului

etnocultural al Republicii Moldova în educația tinerei generații și a societății civile” (ediția a IV-a), Chișinău, 2019; Conferința internațională științifico-practică „Традиции и современное состояние культуры и искусств” (ediția a X-a), Minsk, 2019; Simpozionul național de studii culturale dedicat zilelor europene ale patrimoniului cultural (ediția I), Chișinău, 2019.

Rezultatele cercetării au fost publicate în 11 articole în reviste de specialitate naționale acreditate și culegeri de lucrări ale conferințelor științifice internaționale și 17 teze ale comunicărilor la forurile științifice internaționale din Republica Moldova și România, cu un volum total de 10,2 c.a.

Sumarul compartimentelor tezei. Teza este structurată în patru capitole, având în total 13 compartimente și concluzii la finalul fiecărui capitol, concluzii generale și recomandări ce însumează 146 pagini de text (partea principală), bibliografie din 273 titluri, 4 anexe.

Primul capitol, **CRAMA: DE LA CONSTRUCȚIE UTILITARĂ LA OBIECT ARHITECTURAL**, conține o evaluare a lucrărilor din diferite domenii: istoria viticulturii și vinificației, etnografie, arheologie, tehnologie, arhitectură, care identifică apariția, constituirea și dezvoltarea arhitecturii cramelor în spațiul geografic al Republicii Moldova. Compartimentul prezintă o ilustrare a arhitecturii autohtone prin intermediul proiectelor arhitecturale realizate și evidențiază noile concepte care stau la baza arhitecturii complexurilor vitivinicole contemporane, precum *arhitectura-simbol* și *arhitectura organică* într-o viziune nouă, *relația cu peisajul* prin integrare în relief, *arhitectura sustenabilă* prin adoptarea tehnicilor de proiectare conștient-ecologice în domeniul cercetat. În capitol este remarcată pătrunderea inovațiilor sociale ce aduc cu sine *conceptul centralității poziției vizitatorului* întregit de *conceptul arhitecturii de spectacol*. În protejarea clădirilor istorice capătă valoare *conceptul conversiei* clădirilor care și-au pierdut la etapa actuală funcția inițială – cea de producere, dar întrunesc valențe artistice și arhitecturale.

Capitolul 2, **ETAPE ALE CONSTITUIRII ARHITECTURII COMPLEXURILOR VITIVINICOLE PE TERITORIUL REPUBLICII MOLDOVA**, include o analiză generală a moștenirii istorice și modelele sale de dezvoltare în diferite perioade distincte. Sunt identificate mai multe perioade de manifestare a arhitecturii cramelor, dintre care: perioadele antică și medievală sunt caracterizate de o arhitectură vernaculară, iar ulterioară lor – perioada capitalismului incipient – se distinge prin apariția unei arhitecturi stilistice, reprezentând implicarea profesionistă. Arhitectura perioadei sovietice a RSSM introduce un nou mod de a percepe arhitectura – prin elemente prefabricate, standardizate, cu tendințe spre o arhitectură sterilă, absolvită de orice decorativism. Începutul secolului al XXI-lea este determinat de dezvoltarea arhitecturii complexurilor vitivinicole conform tendințelor actuale de introducere a

inovațiilor sociale și racordarea la fluxul turistic. Arhitectura cramelor perioadelor descrise se deosebește prin caracteristici formale, tehnici de construcție, materiale, tehnologii.

Capitolul 3, **ARHITECTURA COMPLEXURILOR VITIVINICOLE DIN REPUBLICA MOLDOVA ÎN CONTEXTUL MEDIULUI AMBIENTAL. STUDII DE CAZ**, este o parte importantă a lucrării ce cuprinde caracterizarea obiectelor arhitecturale care au o istorie îndelungată și remarcabilă, rămânând parte componentă a complexurilor vitivinicole moderne din Republica Moldova la etapa actuală. Sunt aduse detalii specifice care pun în valoare unicitatea fiecărui obiect arhitectural sau mediu ambiental. Drept exemplu al unui peisaj neordinar servesc terasele cu pereți de sprijin din piatră de la Camenca, una din interesante realizări de acest gen în Europa, descris în primul compartiment. Compartimentul al doilea evidențiază calitățile arhitecturale, constructive și tehnologice ale cramei de la Bulboaca, exemplu al unui impresionant edificiu, care a fost reconstruit în anii 2011–2016. Cel de-al treilea compartiment este consacrat galeriilor subterane din zona de centru a Republicii Moldova, rămase după excavarea pietrei de calcar și utilizate în industria vinicolă, fiind printre primele spații industriale deschise publicului. Studiile de caz realizate au rolul de a determina autenticitatea istorică și arhitecturală a clădirilor, spațiilor subterane sau ambientului, adecvate statutului de monument și de mărturie istorică, încadrate în complexurile vitivinicole moderne.

Capitolul 4, **IDENTITATEA ARHITECTURALĂ A COMPLEXURILOR VITIVINICOLE AUTOHTONE**, este concentrat pe evidențierea schimbărilor care au loc sub influența inovațiilor sociale și care remodelează structura complexului, făcându-l să se extindă, încadrând funcții publice. Printre inovațiile sociale care contribuie la apariția funcțiilor suplimentare la întreprinderile de vinificație este menționată deschiderea către fluxul de vizitatori publici. Evoluția acestei direcții deschide oportunități pentru apariția unei arhitecturi expresive a întreprinderilor și posibile variante de concepere creativă a aspectului lor. O serie de spații se raportează la cerințele vizitatorilor, reconfigurând astfel contextul istoric. Totodată, se impune și păstrarea unor clădiri istorice cu valoare arhitecturală în vederea muzealizării sau conversiei lor.

Cuvinte-cheie: construcții vitivinicole vernaculare, cramă gravitațională, pivnițe de vinuri, galerii subterane, podgorii terasate, complex vitivinicol modern, săli de degustare, vinoteci, spații de primire și cazare, centre SPA, zone de agrement, conversie, stilizare, integrare în relief, spațialitate publică, turism vitivinicol.

1. CRAMA: DE LA CONSTRUCȚIE UTILITARĂ LA OBIECT ARHITECTURAL

1.1. Istoriografia studierii arhitecturii cramelor

Elaborarea unui studiu privind istoria dezvoltării complexurilor vitivinicole autohtone, stabilirea particularităților de formare a arhitecturii lor, cât și a teritoriului vinifer definit prin elementele de organizare compozițională se constituie într-un demers de maximă necesitate pentru istoriografia studiului arhitecturii construcțiilor vitivinicole, care se confruntă cu o insuficiență de publicații specifice în domeniu. Această stare a determinat cercetarea aspectelor evoluției arhitecturii lor cu minim de lucrări de specialitate, cu studierea colecțiilor publice de presă scrisă și electronică, a surselor grafice, planurilor, secțiunilor și fotofixărilor din diferite perioade istorice ale complexurilor și, nu în ultimul rând, atenția fiind îndreptată asupra intervievării autorilor de proiecte sau a persoanelor cu funcții de decizie în cadrul întreprinderilor alese drept obiecte ale studiului.

Analiza dezvoltării arhitecturii vitivinicole constituie un demers științific complex, ce presupune, pe de o parte, parcurgerea literaturii de specialitate din domeniul arhitecturii, pe de altă parte, din domeniul viticulturii și vinificației în vederea cunoașterii proceselor tehnologice și influenței lor asupra aspectului arhitectural al edificiilor industriale, din domeniile arheologiei și etnografiei, precum și al geografiei turismului, complexurile vitivinicole fiind în ultimul timp și obiective ale industriei turistice. Totodată, studiul este abordat și prin prisma activității economice, deoarece istoria culturii vinului și a civilizației unui popor poate fi cunoscută prin cercetarea modului de producție, deci, a muncii și uneltelor omului, a creațiilor realizate prin ele.

Prezența proto-cramelor în spațiul carpato-danubiano-pontic este o veche problemă științifică, prezentând interes pentru mai multe direcții științifice. Subiectul legat de cultivarea viței-de-vie și prepararea vinului ca îndeletniciri seculare ale populației autohtone, bazându-se pe numeroase documente și vestigii, aparținând diferitor epoci, a fost studiat de lingviști, istorici, geografi, etnografi și etnologi români începând cu secolul al XIX-lea. Printre primele cercetări lingvistice se numără *Originile viniculturii la români* [71], studiu elaborat de B. P. Hasdeu, în care s-a demonstrat, prin analiza terminologiei agricole, vechimea ocupației și înrâurirea colonizării romane. În lucrările unor istorici în domeniul agriculturii ca I. Ionescu de la Brad, A. Urbeanu, I. C. Teodorescu, D. Bernaz, T. Martin, Gh. Anghel, C. Botez, Ungureanu Gh. a fost desfășurată tema în continuare [78, 145, 117, 118, 31, 32, 86, 4]. Studiile efectuate de geografii I. Simionescu, M. Popescu-Spineni, N. Al. Rădulescu, I. Velcea, N. Petrescu au completat materialul referitor la viticultură [114, 106, 109]. Etnografii și etnologii F. Dame, N. Al. Mironescu, N. Dunăre, P. Petrescu, I. Vlăduțiu, V. Butură au abordat problema viticulturii într-o

serie de lucrări, relevând tradițiile milenare ale culturii vinului [54, 90, 91, 92, 104, 105, 146, 38].

Dintre studiile recente poate fi evidențiată lucrarea lui Gr. Căpățînă *Perspectivile dezvoltării viticulturii în țările Dunării de Jos* (2011) [39], unde este aprofundată tematica dezvoltării viticulturii și vinificației prin izvoarele scrise din diferite perioade referitoare la spațiul est-carpatic, evidențiind dinamica eforturilor agricole și comerciale în ramură. Scrierile marelui poet al Greciei antice Homer despre orașele din Tracia, de unde erau expediate vase cu vin pentru grecii care luptau contra Troiei; menționările lui Herodot despre viile renumite ale agatarșilor, aflate în părțile Transilvaniei de astăzi, cât și cele din străvechile podgorii situate în zona viticolă a colinelor și dealurilor Subcarpaților Sudici; mărturisirile lui Strabon despre starea înfloritoare în care se afla viticultura la geto-daci; o serie de documente, începând cu secolul al XII-lea, despre comercializarea vinurilor autohtone; emiterea documentelor de către cancelaria domnească despre daniile făcute către mănăstiri; descrierile privitoare la recoltele viilor din Moldova în secolele XVII și XVIII ale misionarilor (printre care descrierea părții meridionale a Moldovei de misionarul Marcus Bandinuș în anul 1646); lucrarea domnitorului Moldovei Dimitrie Cantemir *Descriptio Moldaviae* – toate sunt repere la care recurge autorul pentru a demonstra importanța cunoașterii trecutului istoric al dezvoltării viticulturii din perspectiva lărgirii suprafețelor ocupate de vița-de-vie și, indirect – a constituirii instalațiilor tehnice vernaculare, necesare acestei ramuri a gospodăriei autohtone.

Cercetarea arheologică a fost un mod de a scoate la iveală și a studia istoria dezvoltării viticulturii, întregind sursele istorice cu probe nontextuale. Referiri privind ocupațiile la geto-daci, printre care se numără și viticultura, întâlnim în *Getica* lui V. Pârvan [102, p. 137], cât și alte referiri ulterioare la diferite teritorii ale arealului carpato-danubiano-pontic, făcute de arheologii din România [46, 48, 144], Rusia [151, 158, 169] și Republica Moldova [68, 69, 70, 80].

Intrucât cercetările arheologice de teren în așezări și necropole din diferite epoci au descoperit semințe de struguri, unelte, teascuri pentru prepararea vinului etc., care dovedesc cultivarea viței-de-vie, în prezent este posibilă tratarea mai pe larg a acestei probleme și în funcție de materialul arheologic. Astfel, în lucrarea *Date privind cultivarea viței-de-vie la traco-daci (sec. VI î.e.n.–sec. I e.n.) în lumina cercetărilor arheologice* (1982) [46] de M. Comșa, care se bazează pe mai multe săpături arheologice efectuate în diferite zone ale spațiului est-carpatic, s-a constatat că răspândirea uneltelor speciale pentru întreținerea viței-de-vie și pentru recoltatul strugurilor (respectiv cuțitele în formă de arc sau cuțitele curbe cu tăișul pe partea concavă) au apărut pe întregul teritoriu examinat – în toate zonele viticole cunoscute în ultimul timp – încă

din secolul al VI-lea î.e.n., poate chiar în a doua jumătate a secolului al VII-lea î.e.n., după cum susține autoarea, și în anumite situații continuând să fie utilizate până în epoca feudalismului dezvoltat inclusiv, dovedind un grad înalt de dezvoltare a acestei ocupații la traco-daci. Totodată, este accentuat faptul că în secolele VI–I î.e.n., asupra viticulturii din Dacia preromană s-a exercitat și o influență grecească, apoi romană, care s-a manifestat pe mai multe planuri și a dus la o perfecționare a lucrărilor de pregătire a terenului unde urmează a se planta via, cât și a lucrărilor de întreținere a culturii viței-de-vie și a recoltatului strugurilor, apropiindu-i pe geto-daci de lumea mediteraneană.

Cercetarea arheologică a spațiului rural medieval începe abia spre mijlocul secolului al XX-lea. Deși majoritatea uneltelor agricole provin din descoperiri fortuite, acestea constituie dovezi ale tipului de agricultură practicat: cultivarea cerealelor, creșterea viței-de-vie, pomicultura, ale tehnicilor de producție și inovației tehnologice, precum și ale răspândirii geografice a comunităților agricole, înregistrarea cartografică a cărora evidențiază nucleele de locuire și caracterul distinctiv al îndeletnicirilor agrare. În articolul *O analiză a vieții agricole în spațiul est-carpatic în timpul migrațiilor târzii (secolele XI–XIII): continuitate ori discontinuitate* (2015) [35] de G. Bilavski se remarcă investigațiile de specialitate ce au demonstrat sporirea numărului de instrumente agricole comparativ cu perioada anterioară. În lucrare sunt aduse exemple ale uneltelor folosite la curățarea viei, documentate în zona colinară și deluroasă a Moldovei: Bârlălești, Dodești, Murgeni, Poienesti – Vaslui, Răducăneni – Iași; Gârbovăț – Galați; Trebujeni – „Scoc”, Costești – Republica Moldova. Dovezile arheologice aduse confirmă atât unitatea tipologică (tipuri, forme, variante și funcții) a instrumentarului agricol din estul și sud-estul Europei, cât și faptul că îndeletnicirile tradiționale ale grupurilor de agricultori, printre care și viticultura, n-au suferit modificări esențiale în raport cu perioada antică, desfășurându-se în continuare pe parcursul perioadei medievale.

Abordarea subiectului este actuală în cercetările arheologice de pe teritoriul României: la Turda (Potaissa), Constanța (Tomis), Cotești și în fostele orașe-colonii circumpontice: Olbia, Chersones și în Regatul Bosporan (Tyritake, Mirmekion, Panticapaeum, Patraeum), care au scos în evidență partea tehnologică a preparării vinului.

În lucrările semnate de V. Gaidukevici, *Боспорское царство* (1949) [158], V. Blavatski, *Земледелие в античных государствах Северного Причерноморья* (1953) [151], I. Kruglikova, *Античная археология* (1984) [169], este elucidată originea evoluției cramelor bazinului pontic – călcătorile, săpate în piatră – care, se poate de presupus, reprezintă și o caracteristică a arealului carpato-danubian, fapt reflectat în lucrarea *Cella vinaria de la Potaissa* (1979) [40] de A. Cătinaș și M. Bărbulescu.

Tangențele comune pe întregul teritoriu carpato-danubiano-pontic sunt argumentate și în lucrarea *Unelte și dispozitive, tehnici și practici vitivinicole la traco-geto-daci* (2013) [69] de V. Haheu și D. Bratco prin accentuarea existenței linurilor și teascurilor din piatră descoperite în Dobrogea și Vrancea.

Metoda reconstrucției istorice este utilizată de A. Stepenco în lucrarea *Опыт исторической реконструкции «греческого вина»* (2013) [190], încorporând mai multe metode de cercetare pentru a reproduce pe deplin procesul tehnologic de producere a vinului în Bosporul Asiatic, care determina structura cramei. Astfel, procesul tehnologic se înscrie într-o schemă funcțională, păstrată, în linii generale, până în prezent, însă obținând forme mai evolute pe parcurs: de la o călcătoare săpată în calcarul dur din imediata apropiere a cultivării viței-de-vie, neacoperită, staționară monolită, la cramele compozite, alcătuite din două încăperi, una – cu funcție de producere și alta – auxiliară, unite prin trepte sau pantă de tranziție, situate la diferite înălțimi, ambele acoperite.

Dintre studiile și publicațiile consultate se disting lucrările *Градостроительство. Античные государства Северного Причерноморья* (1984) [164], de V. Dolgorukov, și *Винодельческие комплексы Боспора* (1994) [156], de N. Vinokurov, care vizează amplasamentul cramelor, marcând tendința includerii complexurilor de producere, în secolele I î.Hr.–I d.Hr., în cartierele de locuit ale așezărilor orășenești concomitent cu menținerea tradiției amplasării cramelor lângă podgorie.

După cum observăm, cultura viței-de-vie, îndeletnicire milenară în spațiul carpato-danubiano-pontic, a dus la edificarea unor construcții specifice destinate preparării și depozitării vinului. Din analiza efectuată a fotofixărilor, planurilor și secțiunilor din lucrările arheologilor rezultă modelul cramei, ce reprezintă o arhitectură vernaculară, creată în raport cu funcționalitatea și cerințele tehnice și tehnologice.

Astfel, criteriile care permit reconstituirea modelului cramei sunt, pe de o parte, materialele accesibile fiecărei regiuni și tehnicile de construcție, care accentuează individualitatea construcției, iar, pe de altă parte, planimetria și elevația, având tangențe comune pe întregul teritoriu luat în cercetare. Formele arhitecturale sunt ușor identificabile, aparținând unei arhitecturi utilitare, subordonate procesului tehnologic.

Apariția cramelor, ce s-au constituit ca arhitectură tradițională în spațiul est-carpatic, a fost în atenția mai multor cercetători. Demersul lui G. Bilavski, *Dinamica economiei agricole din Moldova oglindită în izvoarele veacurilor XIV–XVII* (2013) [34], intenționează să aducă în câmpul cercetării istorice date relevante privind sectorul economic agricol medieval, specificând viticultura ca una dintre principalele lui forme de manifestare. Autorul scoate în evidență

informații referitoare la viticultura practică de locuitorii teritoriului carpato-nistean pe parcursul Evului Mediu, oferite de actele cancelariei domnești sau documentele emise la curțile statelor vecine, de cronici, de relatările călătorilor străini, ale misionarilor, peregrinilor, ale emisarilor sau negustorilor, ce au vizitat ori tranzitat zonele de la nordul gurilor Dunării și de la est de Carpați, conform cărora cultivarea viței-de-vie atinge o anvergură considerabilă, intensificându-se cu precădere în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Remarcând zonele întinse ale Hârlăului, Neamțului, Bacăului, Tecucilor, Cotnarilor, Iașilor, Hușilor și Focșanilor, acoperite cu viță-de-vie, care au adus proprietarilor – de regulă, marilor deținători de pământuri: domnul Moldovei, boierii și mănăstirile – venituri considerabile din vânzarea vinului pe piața internă și externă, autorul accentuează că plantarea și îngrijirea viilor au constituit practici importante și pentru țăranii liberi sau dependenți, precum și pentru locuitorii târgurilor moldovenești. Numeroasele acte de vânzare și cumpărare a viilor, din a doua jumătate a veacului al XVI-lea și începutul secolului următor, reprezintă o dovadă în acest sens. Tot în această lucrare sunt marcate sursele documentare, izvoarele arheologice, izvoarele etnografice și lingvistice care oferă suficiente știri referitoare la existența teascurilor, la depozitarea butoaielor cu vin în crame și pivnițe din piatră ori cărămidă. Cercetările arheologice întreprinse în Suceava, Baia, Botoșani, Siret, Hârlău, Iași, Vaslui, Huși, Bacău, Tg. Trotuș, Roman, Piatra Neamț, Tg. Neamț, Tecuci, Focșani și în multe alte așezări rurale și urbane, cu veche tradiție medievală, au identificat numeroase pivnițe ori beciuri boltite, construite din piatră și cărămidă legată cu mortar și pământ, care au fost apreciate ca adevărate opere arhitectonice [34, p. 138].

O serie întreagă de lucrări ale autorilor români au fost consacrate utilajului vinicol [90, 91, 92, 107], care, atât prin diversitatea lui, cât și prin perfecțiune, dovedesc gradul înalt de dezvoltare a ramurii viticole în Transilvania, Țara Românească și Moldova. Teascurile, menționate în aceste lucrări, dar și alt inventar, au multe tangențe, iar, în unele cazuri, au forme identice. De exemplu, teasca cu bârna orizontală, cel mai frecvent utilizat în viticultura sătmăreană, poate apărea în două variante, din care una, semnalată de N. Al. Mironescu, și anume, cea a cărei masă este de piatră [91, p. 185-186], este reprezentativă pentru unele localități ale Republicii Moldova [161, p. 222], iar teascurile cu șurub, apărute ulterior, au fost răspândite în tot spațiul geografic al României și Republicii Moldova.

Dezvoltarea intensă a viticulturii și vinificației de-a lungul secolelor a avut nevoie de anumite categorii de construcții care să le deservească. În istoriografia românească este evidențiată prezența unor originale construcții viticole, care marchează arhitectura tradițională legată de practicarea străvechii ocupații. Experiența dobândită a arătat că atât felul construcțiilor, modul lor de amplasare și de organizare, cât și cel de întreținere, au un rol hotărâtor asupra

calității vinurilor obținute. Este cert faptul că localul vinicol își lasă amprenta asupra însușirilor esențiale ale viitorului vin și impune cunoașterea sa.

Pe paginile revistelor etnografice *Cibinium*, *Revista de folclor*, *Vrancea. Studii și Comunicări* apar articole consacrate construcțiilor vitivinicole. Dintre primele, publicate în anii '60 ai secolului trecut, sunt *Construcții viticole din zona Hușilor* (1964) [104] și *Construcții viticole din Gorj* (1969) [105], autorii cărora – P. Petrescu și N. Al. Mironescu – stabilesc o clasificare a acestora după criteriul tipologic-funcțional.

Cercetările cu caracter etnografic privind viticultura acestor zone cuprind toate centrele unde se dezvoltă vița-de-vie, acordându-se o deosebită atenție acelor cu adevărate podgorii, în masiv, unde viticultura de tip tradițional a putut fi cercetată pe larg. Fiind zone de străveche tradiție viticolă, ele au dat naștere unei arhitecturi profilate pe necesitățile specifice acestei ocupații. Cea mai importantă construcție viticolă, crama, numită și pimiță sau pimniță (echivalentul oltenesc), este prezentată evolutiv: de la construcția monocelulară până la clădirea cu două sau trei încăperi, de la forma foarte apropiată pătratului a planului până la cea a unui patrulater alungit, rezultată din alăturarea spațiilor adăugătoare, de la elevația cu un nivel deasupra solului până la două niveluri, iar, în unele cazuri, prevăzută cu beci, relativ puțin frecvente în Gorj. Cramele sunt caracterizate drept construcții tradiționale, care ocupă un loc bine definit, prin apartenența la cele două sisteme constructive: din îngrăditură de nuiete – Fachwertz, considerat și cel mai arhaic, și sistemul constructiv al cununilor orizontale de bârne – Blockbau.

În vederea întocmirii unui studiu privind construcțiile de depozitare și păstrare a vinului, în anii '80 ai secolului trecut s-au întreprins cercetări etnografice în podgoriile Cotești – Odobești – Panciu. În lucrarea lui J. Pavel, *Construcții viticole din podgoria Cotești* (1987) [101], obiecte ale investigației au constituit în special cramele și beciurile. Din documentele cercetate de autor, printre care daniile din secolul al XVIII-lea făcute de coteșteni, apare informația despre *vie cu cramă*, care semnalizează prezența unui astfel de tip de construcție viticolă pe proprietățile private, cea mai veche mențiune fiind din 1714 la Odobești, și cramele în vatra satului.

Procedând la analiza monumentelor de arhitectură populară din podgoria Coteștilor, existente în satele componente, sau transferate în secția de arhitectură și tehnică populară „Crângul Petrești”, autorul distinge două tipuri de crame: tipul vechi, cu șopron lateral pentru vinificare, care cunoaște varianta cu *velniță* – încăpere ce înlocuiește șopronul; tipul, răspândit și în prezent, cu *odaie* și șopron frontal, cu funcția de vinificare sau depozitare a edecurilor.

În lucrare se remarcă importanța faptului că crama a apărut ca o necesitate de prim ordin odată cu stabilirea locuitorilor în această zonă, știindu-se că ocupația principală a fost din timpuri imemorabile viticultura, care a avut dintotdeauna condiții prielnice de dezvoltare.

Întrebarea autorului: Ce este crama?, se soldează cu răspunsul: „rezultatul adaptării arhitecturii tradiționale la cerințele practicării acestei ocupații”. La obiectivul din Budești, ales pentru a fi analizat, bârnele de stejar, fasonate în patru muchii, sunt foarte late (dimensiunile fiind de 18/30 cm), rămânând netencuite în exterior. Temelia din bolovani prezintă spații libere, rosturi, care au menirea de a asigura o ventilație permanentă în interior, necesară unei bune conservări a vinului. Îmbinarea bârnelor este făcută în tăietură dreaptă, capetele lor rămânând lungi și alcătuind la colțurile edificiului un unghi drept, vizibil și cu efecte estetice. Ușa, singura cale de acces în cramă (ferestrele lipsesc), este fixată într-o ramă dreaptă, prevăzută la alte exemplare din zonă cu un ancadrament circular.

Dintre cei trei ușori, cel din mijloc este mobil, fiind încastrat la capete în două pene. Astfel, accesul butoaielor se poate face pe o deschizătură foarte largă, când ușorul din mijloc este scos, pe el fiind montat zăvorul din lemn.

Șarpanta se sprijină pe cosoroabe, bârne mai groase, și pe grinzi îmbinate cu cosoroabele. Între grinzile foarte late, dintre care una constituie un fel de *coardă*, sunt așezate scândurile groase ce alcătuiesc tavanul. Acoperișul, în patru ape, este constituit din îmbinarea de căpriori adunați la coamă în dreptul „calului”, sprijinit pe grinzi de câțiva popi. Șindrila „înflorită” este bătută pe leți dispuși des pe căpriori. Peste podeaua „pomostită” se presară nisip, pentru a se menține un microclimat corespunzător funcțiilor cramei.

Cel de al doilea tip de cramă, cu odaie și șopron frontal, precizează J. Pavel, este răspândit în podgoriile Vrancei pe la sfârșitul secolului al XIX-lea. În zona Coteștilor există crame, cu acest tip de plan, construite după modelul caselor țărănești în sistemul „paiente”, care constă în dispunerea furcilor de stejar în cele patru colțuri ale construcției și, între acestea, „amnari”, mai deși, pentru rezistență, peste care se petrec nuiiele sau șipci lutuite. Și la aceste construcții ușile sunt realizate din lemn masiv, cu încuietori sigure.

Varianta amplasării cramei în gospodăria podgoreanului este percepută în alt mod. Deși construcția este individualizată și are funcții precise, acest tip de cramă apare ca o anexă gospodărească, de regulă, din cauza situării ei fie pe una din laturile locuinței, fie în complex cu velniță sau odaie. Funcția odăii, care apare frecvent alături de cramă, ține de practicarea agriculturii în general, adăpostind unelte diverse, iar dimensiunile acesteia variind în funcție de starea socială a viticultorului.

Din observațiile privitoare la crame, autorul conchide unitatea arhitecturii din zonă și unitatea arhitecturii românești în general, unitate care reunește prin material și tehnică de construcție biserici din lemn, locuințe și construcții viticole sau pomicole. O altă concluzie ce se desprinde din lucrare constă în posibilitatea pe care o oferă construcțiile viticole, foarte lent supuse mutațiilor, de a urmări și analiza ocupația viticolă până la mare adâncime pe scară istorică.

Lucrarea evidențiază și construcțiile situate sub nivelul solului, beciul (sau pivnița), caracteristice podgoriei Coteștilor, constituind apanajul podgoreanului înstărit, pentru care vinul însemna principalul produs în relațiile de schimb. Caracteristicile acestei construcții specializate constau în faptul că se zidea din cărămidă, la o adâncime mare, scara însumând până la 24 de trepte, și era prevăzută cu nișe pentru sticle sau vase mai mici, precum și hrube laterale pentru vasele mai mari.

Lucrarea *Arhitectura și tehnica populară* (1984) [99] de G. Patrașcu propune o cercetare a construcțiilor populare cu caracter de producție cu dezvoltarea aspectului câtorva crame din județele Vaslui și Gorj ce nu au fost asociate gospodăriei țărănești, fiind tratate ca obiecte de arhitectură populară, independente. Prin definirea tehnicii constructive și planimetriei folosite s-a ajuns la conturarea construcțiilor de „industrie țărănească”, care s-a exprimat volumetric între limite destul de restrânse. Din punct de vedere al tipologiilor arhitecturale, deși cramele au îmbracat o mare diversitate de forme locale, ele s-au manifestat mai mult la nivelul detaliilor sub influența tehnicilor și materialelor de construcție, culturii spirituale, climei sau reliefului, criteriul principal de relativă unitate fiind cel al funcționalității din punct de vedere tehnic, ce nu admitea soluții foarte variate. Observarea particularităților și caracteristicilor universale a dus la conchiderea din partea autorului a faptului că cramele și depozitele de vie pentru zonele viticole și pomicole au fost un program general, exemplificând prin cazuri individuale – crama din Tieschen, Austria – că nu diferă prin funcționalitate de construcțiile similare din alte zone: Franța, Italia, Peninsula Iberică, Balcani, Ungaria, România. O altă idee promovată de autor este atribuirea termenului de „obiect estetic” construcțiilor vitivinicole, privite de multe ori ca neînsemnate din punct de vedere arhitectural.

În cunoașterea evoluției morfologice și structurale înregistrate de-a lungul secolelor XVIII–XX a uneltelor agricole pentru întreținerea viței-de-vie, a instalațiilor pentru prepararea vinului, dar și a cramelor pe teritoriul Republicii Moldova, o importanță deosebită au lucrările lui N. Demcenco. O serie de articole și lucrări monografice prezintă surse de informație cu caracter tehnic și etnografic: *Земледельческие орудия молдаван XVIII–начала XX вв.* (1967) [160], *Uneltele de prelucrat pământul bulgarilor și găgăuzilor din Moldova și Ucraina în sec. XIX–*

încep. sec. XX (1974) [56], *Виноградарство и виноделие в XIX–начале XX вв.* (1978) [159], *Inventarul agricol tradițional al românilor din Transcarpatia și Bucovina* (1992) [57], *Inventarul tradițional de vinificație la moldoveni* (1995) [58] etc.

Monografia *Виноградарство и виноделие в XIX–начале XX вв.* evidențiază aspectele cultural-istorice și etnografice ale viticulturii și vinificației, oferind informații istorice comparative cu privire la principalele etape ale dezvoltării lor în perioada feudalismului și capitalismului și prezentând particularitățile agrotehnice și tehnologice prin clasificarea uneltelor și inventarului, a cramelor și subsolurilor pentru depozitare.

Tabloul istoric al viticulturii este reconstituit cu ajutorul unei terminologii circumscrise sistemului de redevențe și obligații feudale ce percepeau din suprafața ocupată cu vie (pogonărit), din producerea vinului (dijma), din vânzările cârciumei (crâșmărit). Aspectele etnografice ale viticulturii autohtone, fiind subliniate prin recipientele legate de culesul și transportul strugurilor (coș, paner, căldare, ciubăr, botă) sau recipientele pentru prepararea mustului (mustuitor, făcălău, zdrobitor, călcătoare, uluc, lin, șarapană), fermentarea și păstrarea vinului (cadă, putină, butoi, lagerfass), justifică o realitate și o existență incontestabilă a viticulturii pe teritoriul dintre Prut și Nistru din cele mai vechi timpuri și care nu prezintă deosebiri esențiale față de celelalte zone viticole învecinate. O importanță deosebită este acordată tipurilor de teascuri folosite în vinicultură: cu bârna orizontală, considerat drept cel mai vechi tip, și cu șurub.

Lucrarea elucidează diferite surse arhivistice și publicistice care conțin informații despre existența cramelor și beciurilor, și caracterul acestora, din secolul al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea: observările prezentate de S. Șcepkin despre diferite tipuri de crame („în plantațiile de viță-de-vie, cramele, încăperi pentru presarea strugurilor și fermentarea mustului, sunt construite aparte de beciuri, în unele cazuri, deasupra lor sau doar în partea din față”); studiile lui V. Pavlov despre podgoriile județelor Chișinău și Bender (Tighina), în care sunt descrise cramele organizate în aer liber, mai rar – sub acoperiș; lucrarea lui O. Constantinescu și I. Stoian prin ilustrarea cramei cu acoperiș în patru ape, din stuf, după părerea lui N. Demcenco, ilustrând construcțiile din zona de codru a Moldovei [159, p. 73-75]. Cercetările de teren, efectuate de autor timp de un deceniu, s-au soldat cu un material bogat, care au întregit informațiile existente despre tipurile de cramă. Divizarea lor în două subtipuri: primele – amplasate în podgorie, treptat dispărute, și cele de pe teritoriul gospodăriei, influențate de starea social-economică a proprietarilor – de la construcții simple, sub formă de anexe, până la complexuri dezvoltate în conacele înstărite. Cramele erau alcătuite din două încăperi la suprafața solului și beci situat dedesubt, cu intrare aparte, cu sau fără acoperiș. Pereții de paiantă sau împlețiți din vreascuri,

lutuiți, acoperișul – în două ape, din stuf, paie sau șindrilă, caracterizează aceste crame. Printre exemplele aduse de autor sunt cramele din satul Bravicea și Onișcani, raionul Călărași [159, p. 77-78]. În zona Purcari, complexul gospodăresc vitivinicol alcătuia o construcție capitală cu mai multe compartimente în formă de „L”. Cramele din județul Akkerman (Cetatea Albă) reprezentau construcții din piatră, special utilizate, cu acoperișuri din olane, cu porți de dimensiuni mari și ferestre. Prezintă interes cramele cu păstrarea vinului în gropi amenajate, observate în satele din regiunea de sud-vest a Republicii Moldova, în zona râului Prut – Văleni și Slobozia-Mare, mai rar, în zona de centru – satele Bardar, Rusești și Văsieni [159, p. 100], similare celor din Regatul Bosporan, cercetate de V. Gaidukevici [158] și V. Blavatski [151], dar și din Grecia și Cipru sau din provinciile antice de pe teritoriul Italiei [159, p. 100].

Cramele tradiționale, constituind patrimoniul cultural construit, sunt relevate în lucrarea *Monumente de istorie și cultura din Republica Moldova* (1994) [93] drept monumente ale activității de muncă și ale tehnicii, care, fiind parte a vieții materiale și spirituale a generațiilor trecute, sunt, totodată, și parte integrantă a culturii, nivelul acestora în perimetrul nostru. În lucrare se subliniază că în pofida muncii susținute pentru identificarea suplimentară și luarea în evidență a tuturor genurilor de monumente de istorie și cultură, acestei grupe nu i se acordă atenția cuvenită. Potrivit informației expuse, cramele, din componența gospodăriilor agricole din multe sate din partea centrală a Moldovei, precum Ciuciuleni, Bravicea, Onișcani, Onești, Goginești ș.a., s-au păstrat până la sfârșitul secolului al XX-lea. Dintre construcțiile de uz gospodăresc, folosite în calitate de depozite pentru produsele agricole, sunt menționate pivnițele, care, deși cu destinație pur utilitară, se deosebesc prin soluționări arhitectonice originale și elemente decorative, alcătuind împreună cu complexul locativ, un tot unitar. Drept confirmare servesc monografiile: *Народная архитектура Молдавии: Каменная архитектура центральных районов* (1960) [166], de A. Zaharov; *Архитектура сельских жилых домов Молдавии* (1973) [180], de Z. Moiseenko; *Decorul arhitectural în piatră din arta populară moldovenească (sfârșitul sec. al XIX-lea–sec. XX)* (2000) [85], de V. Malcoci.

Din materialele Conferinței Internaționale *Diversitatea expresiilor culturale ale habitatului tradițional din Republica Moldova*, care definesc termenologia utilizată la identificarea beciurilor, atingând tangențial aspectul lor, poate fi numit studiul *Beciul din perspectivă hermeneutică* (2007) [147], de I. Xenofontov, în care beciul, construit în temelia caselor, este identificat prin vocabula bașcă, iar în arhitectura medievală românească prezentând sisteme de boltire, semicilindri cu sau fără arce dubluri, bolți cu muchii, bolți cu penetrații, calote pe pandative, tavane cu bârne aparente. O altă categorie este cea reprezentată de beciurile separate de casă, amenajate în curte și săpate în pământ, cu intrare aparte. Autorul identifică astfel de

construcții cu apelativele zămnic sau pivnițe, specificând faptul că termenul pivniță în spațiul românesc semnalează și construcții de lemn plasate la suprafața solului care servesc exclusiv pentru adăpostirea și păstrarea vinului. Pe lângă aceasta, caracteristic pentru pivnițe poate fi organizarea lor dintr-o încăpăre sau un grup de încăperi subterane.

Un alt articol este *Beciurile și pivnițele din spațiul pruto-nistean* (2007) [41], de A. Celac și A. Ieșeanu, în care sunt supuse analizei documente istorice ce oferă date contradictorii privind existența acestor construcții în spațiul pruto-nistean. Se relevă faptul că unii călători nu le-au remarcat sau au semnalat caracterul lor temporar, iar alții, precum, S. Șcepkin, din contra, au apreciat beciurile pentru păstrarea vinului în gospodăriile cu plantații mari de viță-de-vie, „fiind mari și încăpătoare încât permiteau păstrarea vinului în cantități mari” pe o perioadă de mai mulți ani, constatând, totuși, că, în gospodăriile cu o capacitate de producție mică, beciurile aveau mărime neînsemnată, în care încăpea doar cantitatea anuală a produsului finit.

În compartimentul *Виноградарство и виноделие* din culegerea Гараузы (2011) S. Novakov menționează că utilizarea beciurilor în calitate de depozite pentru păstrarea vinului se practica cu mult mai înainte de stabilirea găgăuzilor și bulgarilor pe teritoriul Basarabiei, iar, concomitent cu evoluționarea construcției și planimetriei casei, beciul se situa sub aceasta, transformându-se în subsol [182, p. 236-240].

Sursele bibliografice cercetate sunt o dovadă a dezvoltării intense a viticulturii și vinificației în spațiul est-carpatic de-a lungul secolelor, care a fost însoțită de introducerea în practică a diferitor instalații pentru prelucrarea strugurilor și a unor tehnologii vinicole, generând în consecință forme stabile de construcții – cramele și beciurile. După cum observăm, în istoriografie este evidențiată prezența construcțiilor vitivinicole, care marchează arhitectura tradițională legată de practicarea străvechii ocupații.

Constituirea arhitecturii profesionale a cramelor în secolul al XIX-lea reprezintă o etapă calitativ nouă în industria vinicolă locală, caracteristică economiei capitaliste, ilustrată prin înființarea moșiilor vitivinicole de către nobilimea rusă și boierii moldoveni. Date statistice confirmative oferă *Dicționarul enciclopedic Brockhaus și Efron* (1892) [201], studiul statistic *Виноделие в России* (1899) [149], de M. Ballas; lucrarea *Главные формы культуры винограда в Северной Бессарабии и приднестровской полосе Подольской губернии* (1903) [150], de E. Belin de Ballu; rapoartele comitetelor pentru viticultură și vinificare din județele guberniei Basarabia pentru anii 1911–1915 [185, 186] etc.

Lucrarea monografică a lui Zamfir C. Arbure, cu caracter istoric, geografic și sociologic, publicată în 1898 [21], conține informații prețioase și despre dezvoltarea viticulturii în Basarabia în secolul al XIX-lea, care, la momentul anexării teritoriului de către Rusia, a fost apreciată înalt

de șefii armatei rusești, continuând să fie în creștere dinamică pe parcursul întregului secol. După cum relatează autorul: „de-a lungul râului Prut, pe lângă Sculeni, de-a lungul Nistrului până la Akkerman, aproape nu există sat fără vii, iar unele sate se bucură de un produs anual de peste 50000 vedre” [21, p. 437].

În studiul referitor la viticultura din județul Bender, gubernia Basarabia, realizat în 1915 sub redacția și egida baronului A. F. Stuart, președinte al Comitetului Vitivinicol, sunt apreciate ideile progresiste implementate în construcția cramei de la Bulboaca de pe moșia lui Constantin Mimi: raționalizarea spațiilor de zdrobire și presare a strugurilor, de fermentare și păstrare a vinurilor, repartizate pe trei niveluri; utilizarea coloanelor ca puncte izolate de sprijin pentru lărgirea spațiilor de producere și folosirea betonului armat [153, p. 379-383].

În perioada interbelică, crama a fost evaluată de Ministerul Agriculturii și Domeniilor din România, servind la studiul întreprins de Serviciul Arhitecturii din acest minister drept cramă-model, cu caracter demonstrativ a transpunerii în practică a tehnologiilor progresiste. Prin scrisoarea directorului Direcției Generale a Fermelor, Viticulturii și Horticulturii din 7 februarie 1928, I. C. Teodorescu, domnului Constantin Mimi, pe atunci director la Banca Națională a României, aflăm că acest plan îi este returnat proprietarului cu mulțumiri pentru sprijinul acordat [6].

În perioada sovietică, istoricul P. Macarenco oferă o panoramă complexă a evoluției viticulturii și vinificației, începând cu ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea, când, în urma războiului ruso-turc, teritoriul dintre râurile Bugul de Sud și Nistru, în a cărei componență intrau și raioanele din stânga – parte a spațiului geografic actual al Republicii Moldova – a fost anexat la Imperiul Rus, și până la sfârșitul secolului al XX-lea – material publicat în revista *Садоводство и виноградарство Молдавии* (1987) [176]. Într-o formă extinsă, materialul apare în anul următor în monografia *Очерки истории виноградарства Бессарабии и левобережного Поднепровья* [177], elucidând istoria, localizarea, specializarea pe zone, microraiioane, sate și gospodării. Ediția include informații referitoare la cele mai dezvoltate gospodării moșierești din zonele de sud, centru și nord ale Basarabiei și din zona transnistreană, remarcând existența cramelor utilizate și subsolurilor de mari proporții pentru păstrarea vinurilor de pe moșiile lui H. Brunovski, E. Ponse, Jurmali-Popov, Olofson, A. Zahariadi, P. Cazimir, P. Leonard, P. Wittgenstein ș.a., accentuând că o parte a echipamentului tehnologic era adus din Franța pentru utilizarea sălilor de presare și fermentare (crama Jurmali-Popov, 1862). Lucrarea aduce informații despre capacitatea cramelor și a subsolurilor, procesele tehnologice, introducerea inovațiilor precum recipientele din beton la crama colonelului Olofson. Este evidențiată construcția subsolurilor boltite, săpate în lut, fără căptușeală, în Purcari,

asemănătoare celor de pe moșia „Novyi Svet” (rus.: „Новый Свет”) a principelui Golițin și este ilustrată construcția cramei de la Ploti (Plopi) a principelui P. Trubețkoi prin fațada cu intrare în beci și secțiunea longitudinală, cu indicarea operațiunilor desfășurate.

În materialele *Codului de monumente de istorie și cultură din RSSM. Zona de nord* (1987) [188] sunt descrieri ale cramelor ce s-au păstrat spre sfârșitul secolului al XX-lea în partea de nord a Republicii Moldova. Materialul textual elaborat de N. Demcenco, D. Macari și I. Taras conține informații despre construcția cramelor din secolul al XIX-lea de la Camenca [188, p. 371] (moșia lui P. Wittgenstein) și Corjeuți [188, p. 108] (moșia lui V. Kalmuțki).

Aceeași sursă remarcă subsolurile de la Rașcov [188, p. 404] din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ilustrate printr-o schemă grafică [23]. Subsolurile reprezintă un exemplu de aplicare a structurilor boltite, simple în execuție și fiabile în funcționare. Sunt alcătuite din două rânduri de încăperi paralele cu o lungime de 38 și 31 m și o lățime de 5,5 m, cu bolți semicirculare, construite din blocuri de piatră. Adâncimea pivnițelor este de 4 m. Încăperile pivnițelor sunt unite în anfiladă printr-un segment de trecere, iar intrarea în pivnițe se face printr-o rampă acoperită cu o boltă cilindrică.

O atenție deosebită este acordată teraselor de la Camenca cu ziduri de sprijin din piatră, din prima treime a secolului al XIX-lea, care au trezit interesul mai multor cercetători prin unicitatea sa. Construcția teraselor a fost pentru prima dată descrisă într-o revistă din secolul al XIX-lea [152]. Informații mai mult sau mai puțin ample sunt oferite în perioada sovietică în lucrările autorilor P. Macarenco (1985, 1988) [175, 177], I. Taras și V. Taras (1987) [192]. Materialul este publicat și în Codul monumentelor de istorie și cultură din RSSM, într-o variantă rezumativă [188, p. 370-371].

În perioada sovietică, instaurarea „socialismului de stat”, care impune un sistem de planificare centralizată și imperativă a economiei, are un impact deosebit asupra arhitecturii cramelor – situație care predomină până la începutul secolului al XXI-lea – înlocuind total investiția privată cu cea de stat, desființând practica liberală a meseriei, urmând ca aceasta să se desfășoare numai în marile institute de proiectare specializate. Arhitectura cramelor din a doua jumătate a secolului al XX-lea, reprezentată de întreprinderile sovietice de vinificație, este axată pe standardizare, tipizare și utilizare a elementelor structurale prefabricate.

Direcțiile unei asemenea politici în construcții au fost schițate de liderul sovietic Nikita Hrușciiov la *Întrunirea unională a constructorilor, arhitecților și lucrătorilor din industria materialelor de construcție, din industria de mașini pentru construcții, din organizațiile de proiectare și cercetare* din 7 decembrie 1954 [157], care promova ideea renunțării arhitecturii „la a mai dori să fie operă de artă, repliindu-se pe poziția sa de ustensil”, ceea ce a influențat pe

mult timp arhitectura nu numai a republicilor din componența URSS, dar și a multor țări din lagărul socialist. Criteriul proclamat de Hrușciiov al „prețului de metru pătrat de construcție”, care devine singurul realist și care este în stare să subsumeze inclusiv dimensiunea estetică a „puritanismului” arhitecturii sale sociale, este scos în discuție de Augustin Ioan în lucrarea *Discurs funebru la căpătâiul realismului socialist* [77] pentru a releva consecințele directe și cele mediate de procesele politice pe care le-a generat noul curs al guvernației sovietice. Autorul comentează discursul liderului Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, din acea perioadă, care pleda asupra schimbării modului în care arhitectura va trebui proiectată pe viitor, devenind secundă în raport cu edificarea și doar o consecință a acesteia.

Odată cu aplicarea economiei planificate, apar proiectele de dezvoltare în perspectivă și de amplasare a întreprinderilor de vinificare primară în funcție de volumul producției strugurilor și cantității de materie primă pentru prelucrare, executate în baza studiilor de fezabilitate privind dezvoltarea viticulturii în RSSM [11]. Acest proces, prin totalitatea aspectelor sale, a devenit una din temele ideologiei politice folosite în modelarea ramurii vitivinicole conform principiilor socialismului. În conformitate cu indicațiile puterii, arhitectura întreprinderilor trebuia să se caracterizeze prin simplitate, austeritate și eficiență economică a soluțiilor.

Perioada sovietică este identificată și cu crearea întreprinderilor de vinificare de mari proporții, încadrate în galeriile rămase după excavarea pietrei de calcar. Lipsa unui număr suficient de pivnițe, care ducea la păstrarea producției vinicole în aer liber, iar, ca rezultat, la pierderi economice prin scăderea calității vinului, necesita spații vaste, cu condiții corespunzătoare. Pentru soluționarea problemei asigurării industriei de vinificare cu subsoluri, Sovietul Miniștrilor al RSSM, prin Hotărârea din 10 iunie 1951, decide de a transmite Combinatului de Șampanie din Basarabia stolnele din Făurești cu o suprafață de 26,0 mii m.p. și stolnele nr.2 din Cricova cu o suprafață de 30,0 mii m.p. pentru valorificarea lor în 1951 și respectiv 1951–1952 [183].

Prin Hotărârea Sovietului Miniștrilor al URSS din 19 februarie 1952 *Cu privire la măsurile pentru dezvoltarea în continuare a industriei alimentare a RSSM*, Ministerul Industriei Alimentare din URSS și Consiliul de Miniștri al RSSM sunt obligate în industria vinicolă de a construi pe baza stolnelor de la Cricova o fabrică de vinuri spumante cu o capacitate de producție de 4 milioane sticle de șampanie pe an [184].

Ideea utilizării galeriilor subterane pentru păstrarea vinurilor s-a dovedit a fi destul de avantajoasă, fiind valorificate și alte stolne. În monografia *Mileștii Mici. Istorie, cultură și destine* (2013), de M. Brihuneț, se menționează că, odată cu finalizarea exploatării rezervelor de piatră din zăcămintele de pe malul drept al râului Ișnovăț în anul 1969, galeriile subterane, care

întreuneau condiții ideale pentru păstrarea producției vinicole și crearea vinotecilor, au început să funcționeze ca subsoluri vinicole [37, p. 181-220]. Întreprinderea Mileștii Mici a fost fondată ca secție de păstrare a vinurilor de marcă în componența sovhozului-fabrică „Moldova” [47, p. 4].

În anii 1973–1975 au fost adaptate pentru depozitarea vinurilor galeriile subterane de la Brănești, iar din 1976 își începe activitatea întreprinderea de vinificație „Pivnițele din Brănești”. Spre sfârșitul anilor ’90 ai secolului trecut sunt supuse modificărilor necesare pentru atribuirea funcțiilor de producere și depozitare galeriile subterane de la Ciorescu (Compania „Lion-Gri”).

Abordarea științifică în cercetarea arhitecturii inovatoare a complexurilor vitivinicole contemporane se bazează pe publicațiile arhitecților și istoricilor de artă și arhitectură de peste hotare, din țările cu un potențial economic și științific valoros. Analiza detaliată a lucrărilor publicate din ultima perioadă a permis depistarea fluctuației interesului față de proiectarea vinăriilor, dominant fiind aspectul expresiv al noilor realizări.

Apariția unui torent de monografii cu descrierea cramelor și despre arhitecții lor, precum și a studiilor de sinteză, academice sau publicistice, permite clarificarea conturului și esenței acestei arhitecturi. Punerea în circuit științific și publicistic a unui cluster impresionant de patrimoniu de vinării atât de prestigiu, cât și a unor mai puțin cunoscute, aduce astăzi mai multe motive pentru revizuirea viziunii asupra problemei arhitecturii cramelor în ceea ce privește modelele și diseminarea lor.

Literatura mondială oferă repere majore și sigure în elucidarea arhitecturii și diversității ei: Printre lucrările publicate pot fi numite *Bodegas: Arquitectura y Diseno / Wineries: Architecture and Design*, H. Hartje, J. Perrier(2004) [211]; *Les plus beaux chais du monde*, H. Hartje, J. Perrier (2005) [234]; *Caves, architectures du vin 1990-2005*, M. Casamonti, V. Pavan (2005) [226]; *Adventurous Wine Architecture*, M. Webb (2006) [223]; *Wineries architecture, the winery boom*, R. Eue, C. Seiler (2008) [208]; *Winery design*, C. Datz, C. Kullman (2006) [205]; *Wineries with style*, P. Richards; *The Architecture of Wine: Clos Pegase Winery*, P. Richards (2009) [217] etc.

Tendința explorării efectelor vizuale estetice în aspectul cramelor apare încă în anii ’70 ai secolului trecut în Lumea Nouă, în SUA și, în principal, în California (Napa Valley), cu impact ulterior asupra Chile, Noii Zeelande, Australiei. În Europa, pentru prima dată, istorici, geografi, istorici de artă, arhitecți și-au expus viziunea despre caracterul original în arta construirii vinăriilor – *art de bâtir au vignoble* – cu un deceniu mai târziu, iar avansarea cercetării acestui fenomen a prins contur într-o expoziție care a avut loc la Beaubourg (Franța) în 1988 și a fost însoțită de o lucrare de referință: *Châteaux Bordeaux* [225, p. 2]. *Château*-urile bordeleze au fost primele castele din Franța cărora li s-a atribuit denumirea de *château* ca loc al producerii vinului,

noțiunea începând să fie utilizată, după unele surse, de la începutul secolului al XVIII-lea, preferabile fiind denumirile de *cru* și *clos* [214].

Cu toate acestea, R. Schirmer în articolul *Une révolution dans les chais?: Les viticulteurs du Bordelais, acteurs de leurs paysages* (2013) [241] accentuează că expoziția de la Beaubourg, nu a reușit să inițieze o reînnoire a arhitecturii *château*-urilor din multiple cauze: patrimoniale, economice, politice și culturale, unicele realizări din această perioadă fiind pivnițele din Pauillac ale Château Lafite (arhitect Ricardo Bofill, 1987) și ale Château Pichon-Longueville (arhitecți Jean de Gastines și Patric Dillon, 1989). După dinamismul creației arhitecturale din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, când apare *chateau*-ul viticol francez, cramele au beneficiat de progresul tehnicilor de vinificație fără ca aspectul lor extern să evolueze mult. Anume de aceea, ideea necesității actuale a cramelor de a surprinde printr-o imagine diferită de cea precedentă, pentru a recăpăta atracția în condițiile de concurență puternică, este dedusă de autor pe parcursul lucrării. După părerea lui R. Schirmer, consecința acestui proces ar fi un mimetism arhitectural al peisajului, mai bine-zis, o integrare completă în peisaj (beciurile de la Château Cheval Blanc, Saint-Emilion, 2011).

Transformările actuale care afectează arhitectura cramelor sunt determinate de teoreticienii în arhitectură ca fenomen global în teorie și practică, corespunzător următoarei „etape de tranziție”, care, după proporțiile de amploare este comparabil cu situația la răscrucea secolelor XVII–XVIII, fiind caracterizată printr-un punct de cotitură în interpretarea semnificației cramelor.

R. Schirmer în o altă lucrare *Les Français et le vin: un nouvel amour* (2007) [240] vorbește despre o „dragoste nouă” pentru vin, în ciuda consumului diminuat, iar V. Anderlini-Pillet consolidează ideea prin observațiile sale făcute asupra faptului vizitării cramelor de studenții arhitecți, care nu sunt neapărat amatori de vinuri, venind să cunoască o arhitectură excepțională [224].

Mathilde Plouzeau și Laura Pic consideră că odată cu globalizarea vinului a evoluat imaginea vinăriei, care nu este doar locul de producere a vinului, ci un loc de primire, turism, vânzări [236]. În lucrarea *Vin et architecture* este scoasă în evidență vinăria ca o „vitrină a podgoriei”, fapt ce determină profesioniștii din domeniul vinului să modernizeze proiectarea cramelor, exemple fiind aduse construcțiile din podgoriile regiunii Rioja, Napa Valley și Bordeaux.

Astfel, transformările actuale duc spre un fenomen global în teorie și practică, care, după proporțiile de amploare, este caracterizat printr-un punct de cotitură în interpretarea semnificației cramelor – atracția consumatorului prin aspectul vinăriei ca o preocupare centrală a

producătorului care în colaborare cu cei mai renumiți arhitecți ai timpului creează o arhitectură cu efect vizual maxim.

Manifestările fenomenului actual au devenit subiectul de interes al cercetărilor în arhitectură, fapt materializat într-o serie de publicații de specialitate și lucrări prezentate la sesiunile științifice de artă și arhitectură. Experiența străină de proiectare a întreprinderilor din ramura vitivinicolă a fost cercetată în mai multe articole de arhitecții ruși: *Восемнадцать виноделен: демонстрация возможностей современной архитектуры* (2013) [200], de O. Ștariova; *Жак Херцог и Пьер Де Мерон. Искусство и архитектура* (2014) [181], de M. Nevliutov; *Архитектура современных виноделен* (2015) [195], de A. Timofeev.

În lucrarea *Архитектура современных виноделен*, de A. Timofeev, sunt relevate transformările desfășurate sub influența tendințelor actuale prin prezentarea particularităților evoluției arhitecturii întreprinderilor din industria vitivinicolă, legate de aspectele planificării urbane, soluționării planurilor generale, combinării secțiilor, sistematizării spațiale și soluțiilor constructive a mai multor întreprinderi: Bodegas de Arinzano (arh. Rafael Moneo, 1988), Dominus Estate winery (arh. Jacques Herzog și Pierre de Meuron, 1997), Ysios winery (arh. Santiago Calatrava, 2001), Marques De Riscal (arh. Frank Gehry, 2006), Adegă Mayor Winery (arh. Alvaro Siza, 2006), R. Lopez De Heredia Wine Pavilion (arh. Zaha Hadid, 2006), Château la Coste winery (arh. Jean Nouvel, 2008), Bodegas Protos (arh. Richard Rogers, 2008), Faustino Winery (arh. Norman Foster, 2010), Chateau Cheval Blanc Winery (arh. Christian de Portzamparc, 2011), Antinori Winery (arh. Archea Associati, 2012) etc. Lucrarea demonstrează tendințele generale în proiectarea încăperilor nonproducție, fiind relevate principalele caracteristici și dată clasificarea lor – complexuri de degustare, hoteluri, restaurante. Sunt remarcate exemple de formare a stilului de imagine al producătorului pe baza aspectului arhitectural și artistic al întreprinderii.

Printre lucrările care prezintă analiza comparativă a mai multor vinării din regiunile viticole ale lumii precum Spania, Franța, Italia, Chile, Argentina, SUA, Australia, care combină tehnici avansate de vinificație în producția de vinuri de calitate cu imagini arhitecturale impresionante, poate fi specificat studiul semnat de C. San-Antonio-Gómez ș.a., *Analysis of design criteria in authored wineries* (2011) [218], unde autorii stabilesc similaritățile și diferențele dintre obiectivele arhitecturale selectate după caracteristici funcționale: tipul și numărul de niveluri, desfășurarea procesului de pompare, crearea zonei de îmbătrânire a vinurilor și condiționarea higrotermică și formale: utilizarea materialelor pentru acoperirea fațadelor și structura acoperișului.

În memoriul pentru concursul Ministerului Culturii și Comunicării, organizat în cadrul Catedrei de Artă, Cultură și Management din Europa, *Le mécénat culturel vitivinicole en Gironde* (2004) [243], S. Tuffnell elucidează arhitectura modernă a cramelor prin prisma atracției vizitatorilor, accentuând necesitatea ameliorării reputației vinărilor – obiecte ale unei arhitecturi de valoare – prin includerea unei arhitecturi contemporane. Bazându-se pe tradițiile vinărilor bordeleze, autoarea propune un exemplu de urmat în crearea unei noi viziuni pentru un loc cu tradiție prin patronajul cultural, cu alte cuvinte, crearea unei oferte culturale periferice pentru activitatea principală a companiei.

În materialele conferințelor științifico-practice organizate de Institutul de Arhitectură de la Moscova (MARhI) sunt publicate mai multe studii legate de principiile de proiectare a întreprinderilor industriale, ale căror criteriu de evaluare a calității și umanității mediului industrial este capacitatea de a satisface nevoile umane. Esența abordării axiologice ca bază metodologică pentru formarea obiectelor industriale ca proiecție a sistemului valorilor umane asupra soluțiilor arhitectural-spațiale, de planificare și compoziție este dezvăluită în articolele: *Современные принципы построения промышленных зданий* (2011) [187], de G. Proskurin; *Гуманистические принципы проектирования промышленных объектов* (2012) [167] și *Принципы аксиологического (ценностного) подхода в формировании промышленных объектов и производственной среды* (2014) [168], de M. Kabaeva; *Новые тенденции в развитии промышленной архитектуры: предприятие – человек – город – общество* (2014) [199], de G. Cerkasov și M. Kabaeva ș.a.

În toate aceste lucrări sunt scoase în evidență, într-o măsură mai mare sau mai mică, diferite principii implementate în arhitectura industrială mondială, inclusiv cea a întreprinderilor vitivinicole: ecologie industrială, principiul integrării pe mai multe niveluri, includerea socioculturală, laborocentrismul, viabilitatea (adaptabilitatea și transformabilitatea), principiul *nova in veteri* (din lat. – nou în vechi), principiul semiotic, principiul identificării, noua estetică industrial-urbană.

În articolul *Принципы формирования архитектуры предприятий пищевой промышленности юга России* [193], publicat în anul 2014, și în lucrarea de disertație *Принципы формирования архитектуры предприятий винодельческой продукции* (2015) [194], semnate de A. Timofeev, sunt elaborate principii și modele teoretice pentru proiectarea întreprinderilor din industria vitivinicolă în condițiile regiunii Krasnodar, destinate remedierii calității soluțiilor arhitectural-urbanistice și eliminării restricțiilor dezvoltării subsectorului legat de localizarea fabricilor pe teritoriile cu un complex balnear și de recreere dezvoltat. Pentru cercetare au fost selectate cele mai mari companii producătoare din ținut (în ordine alfabetică):

Abrau-Durso, Caucaz, Phanagoria, Kuban-vino, Lefcadia, Mîshaco, Russkaia Izoa, Zaporozhskii etc., multe dintre care au tangențe cu întreprinderile din Republica Moldova, datorită coincidenței etapelor de creare și dezvoltare în cadrul URSS.

Conturării modelelor teoretice pentru proiectarea construcțiilor noi li se adaugă apariția unor preocupări speciale orientate spre o valorificare a celor deja existente. Plecând de la dezideratul valorificării unor edificii ale arhitecturii industriale abandonate de funcțiile lor principale de producție, contrar modului de muzealizare, și anume, prin conversie, formulat de autorii mai multor articole din ultima perioadă, printre care P. Smith (*La reconversion des sites et des bâtiments industriels* [242]), E. Real (*Reconversions. L'architecture industrielle réinventée* [238]), F. Rambert (*Un bâtiment, combien de vies? La transformation comme acte de création* [237]) ș. a., a fost generată ideea conversiei clădirilor din industria vinicolă. În viziunea arhitectului Andrei R. [2], suprafețele industriale părăsite, care constituie un patrimoniu construit important, pot fi utilizate prin conversie datorită potențialului și calităților pe care le însumează, totodată, făcând posibilă transformarea spațiilor de odinioară cu acces limitat sau interzis în spații publice.

Una dintre preocupările în proiectarea modernă a cramelor este integrarea abordării ecologice. În lucrarea semnată de J. Rochard, *Eco-conception des caves: du concept à la pratique* (2017) [239] este accentuată necesitatea relaționării cu peisajul printr-o arhitectură bioclimatică ce prevede soluționări originale precum acoperișurile și fațadele verzi, dar și implementarea unei energii alternative: solare, geotermale sau biomasă.

În etapa de documentare s-au utilizat diverse surse grafice, printre care proiectele de arhitectură, care caracterizează formarea arhitecturii cramelor în spațiul Republicii Moldova. Prin prezentarea acestor exemple se remarcă contribuția arhitecților la construirea unei anumite identități specifice teritoriului.

Printre primele proiecte, despre existența cărora se cunoaște, este cel al cramei de la Bulboacă, construită în 1901, cu implementarea materialelor moderne și a unei structuri raționale, fiind înalt apreciată în perioada începerii activității de producere, dar și ulterior, în perioada interbelică, continuând să rămână crămă-model.

În perioada postbelică, odată cu aplicarea economiei planificate, apar proiectele de dezvoltare în perspectivă și de amplasare a întreprinderilor de vinificare primară în funcție de volumul producției strugurilor și cantității de materie primă pentru prelucrare, executate în baza studiilor de fezabilitate privind dezvoltarea viticulturii în RSSM [11]. Acest proces, prin totalitatea aspectelor sale, a devenit una din temele ideologiei politice folosite în modelarea ramurii vitivinicole conform principiilor socialismului.

Industrializarea din anii 1945–1991 a reprezentat un instrument de consolidare a sistemului socialist și de dezvoltare a economiei planificate, dar și de sistematizare și transformare a teritoriului național. Proiectele de amplasare și de construcție a întreprinderilor de prelucrare primară erau realizate în prima perioadă de ISP „Moldgipropishcheprom” (rus.: Государственный Проектный Институт „Молдгипропищепром”), ulterior de ISP „Moldgiproprom” (rus.: ГПИ „Молдгипропром”) ca succesor al primului. Proiectul-schiță al amplasării întreprinderilor de prelucrare primară, unite în asociația Moldvinprom (rus.: Молдвинпром), pentru anii 1959–1965 a avut ca rezultat planul amplasării întreprinderilor existente și în proces de proiectare pentru anul 1965. Din întreprinderile existente: 20 de fabrici de vinificare cu ciclu complet și 247 întreprinderi de vinificare primară care, în majoritatea cazurilor, nu corespundeau cerințelor necesare – întreprinderi de proporții mici și ineficace, clădiri adaptate sau terenuri deschise, trebuiau reconstruite sau lichidate, iar 64 de întreprinderi noi au fost proiectate cu o capacitate de producere de 200 tone/zi [11, f. 111] (în comparație cu deceniul cinci și șase când au fost construite 17 fabrici de vinificare cu capacitatea 50 și 100 tone/zi [11, f. 98], care de acum în deceniul șapte nu puteau satisface cerințele de prelucrare a cantităților mari de struguri).

Construcțiile noi prezentau un contrast semnificativ față de cele care au existat anterior în Basarabia. În scurta perioadă care s-a scurs, s-au proiectat și realizat o serie de întreprinderi industriale. Drept exemplu pot servi câteva proiecte realizate de ISP „Moldgipropishcheprom”: Proiectul de construcție a fabricii de vinificare primară din Cimișlia cu o productivitate de prelucrare a strugurilor de 100 tone/zi, inginer șef de proiect A. Borisov, Babac, 1956-1963 [7, 8, 9]; Proiectul de construcție a fabricii de vinuri cu o productivitate de prelucrare a strugurilor de 200 tone/zi, inginer șef de proiect M. Buico, 1961–1962 [13, 14]; Proiectul de construcție a fabricii de vin la stația Etulia cu o productivitate de prelucrare a strugurilor de 650 tone/zi, inginer șef de proiect K. Anisimov, 1961 [15] – toate fiind elaborate în baza unor proiecte-tip, cu minime modificări. Astfel de proiecte existau atât pentru clădirile de producție, cât și pentru cele administrative sau auxiliare. De regulă, pentru clădirile de producție proiectele-tip erau elaborate de ISP „Giprosptvino” (rus.: ГПИ „Гипроспиртвино”), pentru rezervoare sau turnuri de răcire cu picurare – de mai multe organizații de proiectare: „Gipromoloco” (rus.: „Гипромолоко”), „Giprotis” (rus.: „Гипротис”), „Giprospectspromstroï” (rus.: „Гипроспецпромстрой”).

Arhitectura complexurilor vitivinicole din ani următori a început să fie realizată în baza proiectului-tip elaborat de ISP „Moldgipropishcheprom”, în anii 1961-1962, în două variante pentru RSSM [16, 17], fiind efectuate calculele pentru întreprinderi cu productivitatea de prelucrare a strugurilor de 500 tone/zi și posibilitatea de extindere a capacității până la 700-1000

tone/zi. Proiectele aveau un plan general stabilit, cu amplasarea secțiilor tehnologice conform fluxului operațiilor care compun procesul de producție. În componența complexului intrau două blocuri principale, cu includerea secției de presare-fermentare și a depozitului de vinuri pentru fermentarea secundară, și o serie de construcții care integrau recepția cantitativă, secția de zdrobire a strugurilor, de prelucrare a deșeurilor procesului de vinificație, turnurile de răcire cu picurare, depozitul de alcool, rezervoarele pentru apă, diferite depozite și construcții auxiliare încorporate, de regulă, în clădiri cu un singur nivel și realizate din elemente prefabricate. Ca rezultat s-a obținut un teritoriu industrial, lipsit de individualitate, și nu un obiect arhitectural care ar putea fi caracterizat printr-un anumit aspect, iar implementarea proiectului-tip ducea la multiplicarea întreprinderilor vitivinicole, care, la rândul său, cauza pierderea identității lor ca, de altfel, în tendința întregii perioade în care realizările din domeniul construcțiilor industriale erau cantitative, și nu calitative. Prin această abordare cantitativă, încadrată în principiul „eficienței economice”, se sublinia în mod direct și fără dubii reușita sistemului socialist. Mai mult, se adopta exprimarea obiectului proiectat susținută de detalierea tehnico-economică a investiției și nu de interpretarea soluției arhitecturale.

În aceeași perioadă apare și altă tendință în proiectarea unei întreprinderi vitivinicole, care este reprezentată prin proiectul de adaptare a galeriilor subterane, rămase după excavarea pietrei de calcar din mina de la Cricova, necesităților funcțiilor de vinificare și depozitare a vinurilor, care prevedea trasarea apeductului și a canalizării până la sectoarele stabilite [18]. Proiectul a fost elaborat de ISP „Moldgiprostroï” (rus.: ГПИ „Молдгипрострой”) în anul 1961 și a pus în practică una dintre cele mai originale idei – includerea unei întreprinderi vitivinicole, inclusiv a spațiilor de degustare, în galerii subterane. Proiectul primei săli de degustare a fost executat sub conducerea arhitectului șef de proiect al ISP „Moldgiprostroï” Valentin Voițehovschi în anul 1960, îmbinând soluții funcționale, tehnice și estetice. În realizarea proiectului, arhitectul a căutat să revină la elementele decorative: nișe cu terminații în arc și ancadrament profilat, cornișe la îngemănarea pereților cu tavanul și între nișe, console decorative, care sprijineau plăcile din beton instalate în partea de jos a nișelor. Adăugător se prevedea realizarea unui șemineu cu finisaj decorativ și a picturii murale monumentale, care nu s-au realizat.

Un alt proiect care a solidificat imaginea întreprinderii vinicole de la Cricova a fost realizat la sfârșitul deceniului opt al secolului trecut și încorporează atât arhitectura interioară – următoarele săli de degustare și vinoteca – cât și cea exterioară – turnul de la intrare în galerii, soluționat de autorul proiectului Vladimir Gorștein prin introducerea stilisticii medievale.

În anii 1973–1976, arhitectul Robert Kurtz a contribuit la realizarea a câteva proiecte legate de galeriile de la Brănești: o sală de degustări, o casă pentru angajații întreprinderii și amenajarea teritoriului intrării în subteran printr-o rețea de alei pietonale și forme mici arhitecturale.

În deceniul întâi al secolului al XXI-lea atrag atenția mai multe proiecte întemeiate pe atractivitatea complexurilor vitivinicole, care demonstrează capacitate deosebită de a transmite idei și concepte mult mai complexe decât simpla lor reprezentare ca rezultat al subordonării unui cod acceptat general, care trata complexurile industriale doar ca o arhitectură utilitară. Prin cercetarea acestor proiecte putem remarca diverse abordări teoretice ale arhitecturii cramelor contemporane, contribuții importante la conceptualizarea dezvoltării lor la etapa actuală.

Vinăria Purcari, fiind renovată în 2003–2004 după proiectul arhitectului Mihai Eremciuc, a inclus construcția turnului de intrare în complexul vitivinicol, în viziunea arhitectului necesară pentru a scoate în evidență apartenența de cândva a acestei moșii mănăstirii athonite Zografu. Aspectul ales, sub forma unui turn de poartă sau turn clopotniță, a devenit simbolul vinăriei Purcari, susținând conceptul general al *imaginii memorabile* a cramelor accentuat de proiectele multor arhitecți străini. Adăugarea funcțiunii sociale, legate de integrarea în structura inițială a complexului a unui restaurant și hotel pentru vizitatori, este un alt concept de trecere de la spații de producție în exclusivitate la cele mixte, preponderent publice, întregit și de amenajarea teritoriului adiacent.

Aceeași idee este promovată de arhitectul Leonid Dumitrașcu în proiectul vinăriei Chateau Vartely (2006–2007) [31], unde clădirea restaurantului constituie centrul compozițional al complexului, iar casele, prevăzute într-un stil tradițional, dispun de spații hoteliere confortabile, astfel fiind pus în aplicare conceptul centralității poziției vizitatorului, care devine motto-ul conceptului de dezvoltare modernă a vinăriilor din țară. Totodată, proiectul acordă importanță integrării complexului în relief: obiectele complexului fiind amplasate în pantă, permit soluționarea intrărilor atât la nivelul superior, cât și la cel inferior de la nivelul solului, în așa mod facilitând desfășurarea unor procese tehnologice în crămă și oferind accesul în pivnițele amplasate sub restaurant.

Trebuie subliniat și faptul că ambele proiecte promovează ideea importanței peisajului și stabilesc multiple relații cu proximitatea imediată și peisajul înconjurător. Autorii lor optează pentru integrarea construitului în natural, printr-o intervenție minimă și discretă și, de asemenea, pentru utilizarea formelor și materialelor de construcție caracteristice sitului.

În anii 2006–2007, după o perioadă de aproape 30 de ani, au fost efectuate lucrări de renovare a galeriilor de la Cricova în baza unui nou proiect de amploare, corelat de arhitectul șef al ISP „Ruralproiect” Igor Apostolov, care a inclus proiectul de reconstrucție a sălilor de

degustare executat de compania „Design-Lux” [29], autor Valeriu Zasenco. Cadrul subteran existent a fost supus schimbărilor printr-un design interior întemeiat pe principii scenografice, fiind definit și de multiple lucrări de pictură, sculptură, mozaicuri, generând un proces de hibridizare culturală a întreprinderilor vitivinicole. Proiectul inițiat a avut scopul de a consolida imaginea reprezentativă a galeriilor prin introducerea decorului tradițional și crearea unui aspect național al complexului în întregime, în același timp influențând și alt proiect, și anume, porțile monumentale de acces pe teritoriul podgoriilor de la Cricova, care, deși se găsesc la o distanță considerabilă de la galerii, sunt parte integrantă a lor. Proiectul *Arcului de intrare* [28] a fost elaborat în 2007 de arhitectul Igor Apostolov după schița propusă de Semion Șoihet, arhitect emerit al Republicii Moldova. Prin acest proiect este transmisă o invitație vizitatorilor complexului, iar repertoriile stilistice ale ordinului moldovenesc, reluate și repetate cu pietate, demonstrează o arhitectură simbolică, o arhitectură a decorației aplicate.

Proiectul propus de compania „Art Decor Group” în 2010 a continuat procesul de transformare a unor porțiuni ale galeriilor de la Cricova în spații publice prin integrarea sălilor de restaurant și a unui spațiu muzeistic, ca rezultat fiind obținut un spațiu valorificat la maxim, cu ambianță interioară destinsă și un minim necesar de elemente care îl definesc.

Schimbări în arhitectura exterioară a galeriilor de la Cricova a adus și un recent proiect, din 2015, semnat de arhitectul Sergiu Cîrja [24], care utilizează ideea replicării turnului existent, încadrând o vinoteca și un magazin de suvenir, cu organizarea unei platforme de observație.

Inițiativa de a integra noi săli de degustare în complexul de la Mileștii Mici, situat în galerii subterane, a fost reflectată în concursul studenților de la Facultatea Urbanism și Arhitectură a UTM din anul 2007, care a urmărit să evidențieze idei, să contureze concepte originale și provocatoare, pentru a promova exemple de bună calitate în arhitectura interioară a spațiilor de degustare, fapt absolut necesar, deoarece nu toate întreprinderile posedă săli de degustare cu o arhitectură adecvată unui mod profesionist de abordare. Cele mai reușite soluții arhitecturale, fiind selectate, au servit la elaborarea proiectului-schiță de INCP „Urbanproiect”, arhitect șef de proiect Iurie Hangan [27].

Printre proiectele din ultimii ani este important de menționat unul impunător prin proporțiile sale, inițiat prin proiectul de reconstrucție a cramei de la Bulboaca (edificiu industrial de la începutul secolului al XX-lea de pe moșia lui Constantin Mimi) din anul 2011 [30], autorul căruia, arhitectul Leonid Dumitrașcu, a avut ca scop revelarea obiectului de arhitectură prin integrarea activă a lui într-o structură, care avea să fie reorganizată pe parcursul următorilor ani printr-un proiect de intervenții impuse de evoluția exigențelor în arhitectura vitivinicolă – conformării fenomenului turistic. La implementarea proiectului s-a atras atenție la câteva poziții-

cheie care permitau apropierea imaginii cramei de cea originală – recăpătarea volumului în limitele inițiale, păstrarea sistemului constructiv pentru nivelurile inferioare, refacerea paramentului și a unor elemente definitorii importante ale fațadelor etc. Proiectul care a urmat a fost executat de designerul italian Arnaldo Tranti [267]. Transformările formale și funcționale aveau tendința de a inova structura și spațiile interioare ale complexului atât prin conversie, cât și prin realizarea unor obiecte arhitecturale noi și includeau: reconstrucția altor două blocuri succesive, realizarea spațiului hotelier în una din clădirile reconstruite și construcția a câtorva căsuțe pentru oaspeți, a unui wine spa, a spațiului pentru festivități, cât și amenajarea teritoriului. Designerului italian îi aparține și proiectul interioarelor sălilor restaurantului din incinta cramei refăcute.

Proiectul Vinăriei Poiana, realizat de arhitectul Vasile Stratu în anul 2012 [25], se încadrează în tendințele noi de dezvoltare a vinăriilor de pe mapamond, ilustrate prin crearea unui volum arhitectural unic, integrat. Autorul se conformează atât la exigențele actuale referitoare la acest aspect, cât și la încadrarea în peisaj, la baza proiectului fiind o idee deconcertant de simplă: folosirea potențialului pe care îl oferă arealul. Vinăria, găsindu-se în centrul unui masiv deluros înconjurat de pădure, în vecinătatea colinelor plantate cu viță-de-vie și a două iazuri, dispune de o poziționare avantajoasă și o bună vizibilitate. Clădirea servește drept exemplu al unui obiect de arhitectură separat, înscris într-un mediu natural, fără conturarea precisă a teritoriului prin îngrădiri (gard, ziduri întărite), ce de asemenea devine o caracteristică distinctivă a vinăriilor contemporane și deschide noi perspective în proiectarea lor. Proiectul ia în considerare atât latura estetică, cât și cea tehnologică. Construcția este parțial adâncită, utilizând spațiile subterane pentru depozitare, care oferă condiții optime pentru procesele tehnologice, iar spațiile de producere sunt amplasate pe două niveluri, fiind implementată metoda gravitațională. Integrarea sălii de degustare, amplasată în aripa construcției, sub cota terenului, cu deschiderea fațadei de sud-vest spre exterior; a restaurantului, înscris într-un volum bine definit, situat deasupra sălii de producere și a spațiului hotelier din incinta turnului, demonstrează schimbarea atitudinii față de complexurile vitivinicole care, la momentul actual, acceptă conceptul de includere a spațialității publice.

Proiectele de arhitectură de la începutul secolului al XXI-lea consemnează o schimbare a imaginii complexului vitivinicol din Republica Moldova ca structură coerentă, supusă și altor imperative decât celor de natură strict tehnică sau tehnologică, în scopul de a atrage interesul public, precum și de a genera spații publice definite pe baze noi a relației dintre complex și vizitatori. Proiectarea actuală scoate în evidență o serie de acceptări conceptuale în arhitectura complexurilor vitivinicole autohtone raportate la percepția și experiența internațională. Procesul

determinat drept consecință a schimbărilor de pe mapamond produce o revizuire a imaginii complexurilor vitivinicole prin combinarea funcțiilor de producere cu funcțiile publice; conexiunea cu trecutul istoric prin clădirile și instalațiile tehnice păstrate din trecut; reutilizarea spațiilor interioare prin conversie; accentuarea aranjamentelor scenografice; încadrarea în peisaj etc.

1.2. Noțiunea de arhitectură vitivinicolă – gen de arhitectură industrială și publică

În prezent, arhitectura întreprinderilor vitivinicole sau, mai exact, autorii acestei arhitecturi, încearcă să demonstreze capacitatea de a se adapta unui nou mediu și cerințelor înaintate de el. Acest lucru se poate realiza prin adoptarea unor noi concepte, a unui nou mod de a gândi arhitectura și procesul de proiectare. În contextul actual, arhitectura acestor edificii, care formează un complex integru, deși este o arhitectură industrială – dar care are în ultimul timp tot mai multe divergențe – pornește în primul rând de la ideea apariției unor forme specifice cu o „încărcătură” deosebită. Arhitecții cramelor moderne modelează landşaftul, utilizând diferențele de pantă și subteranul, adăugând adesea elemente „inutile” funcțiunii inițiale și acordând atenție deosebită aspectului estetic al clădirilor.

Conceptul imaginii memorabile sau arhitectura-simbol (de la imaginea memorabilă la arhitectura-simbol). De-a lungul istoriei sale, crama, fiind o clădire industrială, pur utilitară, nu a avut necesitatea de a-și face reclamă prin aspectul său, ci doar prin calitatea produsului finit – vinul. În prezent, când apare o concurență aprigă între producătorii numeroși, care pot livra pe piață vinuri de calitate, lucrurile se modifică substanțial. Pentru că produsele (și imaginile lor) circulă în cadrul unor contexte politice și socioculturale dinamice, în care ele pot fi rapid devalorizate, acestea trebuie să aibă o bază solidă, care poate deveni astfel prin politicile culturale ale corporațiilor, care sunt „impuse” să-și găsească modul de a se deosebi pentru a-și păstra poziția economică.

Rezultatul concurenței dintre producători este stabilirea relației dintre identitatea corporativă și aspectul arhitectural al întreprinderii. Reprezentarea imaginilor arhitecturale în diverse forme – emblema producătorului, eticheta, precum și designul de produse conexe, permite crearea pentru consumator a unei imagini inseparabile a produsului. Arhitectura modernă expresivă, cu un aspect vizual recunoscut, atrage mai multă atenție spre brand-ul său, servește la publicitate, ridicând statutul producătorului și evidențiindu-i aspirațiile de a ține pasul cu vremurile și atitudinea față de cultura producerii vinului. De regulă, este împrumutat conturul fațadei principale sau o vedere caracteristică a cramei. După cum observăm, la capătul acestor

transformări ce țin de mentalitatea societății actuale, rolul arhitectului în proiectarea vinăriilor este esențial (în comparație cu cramele vernaculare).

Aspirațiile arhitectului de a crea o imagine memorabilă au condus la stabilirea unor procedee specifice de formare a compoziției arhitecturale a vinăriilor. Ea se bazează pe două principii: crearea unui volum integru, conturul neîntrerupt al căruia să poată fi citit cu ușurință de către observator și utilizarea unor elemente ale compoziției arhitecturale, cu rol atractiv, ce duc la fixarea imaginii vizuale de neuitat.

Astfel, pentru a atinge efectul vizual maxim, arhitecții utilizează un volum arhitectural unic, atenția fiind acordată rezolvării porțiunilor ridicate, formei anvelopantei și plasticii fațadei. De la sfârșitul anilor '80 ai secolului al XX-lea în lume se creează o nouă imagine a fabricilor de vin, definită inclusiv de arhitecți binecunoscuți ai timpului nostru, câștigători ai Premiului Pritzker (Nobelul arhitecților), precum Rafael Moneo (Bodegas de Arinzano, 1988), Jacques Herzog și Pierre de Meuron (Dominus Estate Winery, 1997), Santiago Calatrava (Ysios Winery, 2001), Frank Gehry (Marques De Riscal, 2006), Alvaro Siza (Adega Mayor Winery, 2006), Zaha Hadid (R. Lopez De Heredia Wine Pavilion, 2006), Jean Nouvel (Château la Coste Winery, 2008), Richard Rogers (Bodegas Protos, 2008), Norman Foster (Faustino Winery, 2010), Christian de Portzamparc (Château Cheval Blanc Winery, 2011).

Arhitectura acestor întreprinderi vitivinicole poate fi definită ca o arhitectură-simbol, fiind o categorie a arhitecturii contemporane, care are necesitatea de a simboliza pentru crearea unei atractivități adăugătoare. În domeniul arhitecturii există edificii cu o capacitate sporită de simbolizare. O serie întreagă de personalități și specialiști sunt demni de menționat în efortul de a defini sau teoretiza acest concept.

La Ch. Jencks (*The Language of Post-Modern Architecture*, 1977) [213], relația dintre semnul simbolic și obiectul denotat nu este nicidecum condiționată funcțional, ci este de natură afirmativă, fiind stabilită prin convenție, care suportă la rândul ei de-a lungul timpului o serie de modificări.

R. Arnheim (*Kunst und Sehen: Eine Psychologie des Schopferischen Auges*, 1978) manifestă în definirea noțiunii de simbol o predilecție pentru acele semne, care acționează puternic asupra privitorului, canalizându-i reacțiile și în afara dobândirii explicite de cunoștințe. Potrivit lui R. Arnheim, cele mai eficiente și viguroase simboluri sunt cele care prezintă o semnificație inteligibilă directă [76, p. 40]. De regulă, o experiență artistică este cu atât mai puțin directă, cu cât ea depinde de mai multe cunoștințe. R. Arnheim se referă, probabil, în primul rând la calitățile estetice ale unei clădiri și la efectul care pornește de la estetic.

Prin înălțarea de clădiri, oamenii nu creează numai un mediu construit, ci și un mediu psihologic de semnificații. Această lume „simbolică” constituie, potrivit lui W. Ittelson (*Einführung in die Umweltpsychologie*, 1977), obiectul de cercetare al psihologiei mediului [76, p. 69].

Privitor la caracteristicile laturii ideatice în arhitectură, W. Meisenheimer (*Das Menschenbild in der Architektur*, 1985) consideră că aceasta este condiționată de trei funcții: 1. funcții „expresive”, care servesc mai ales autoreprezentării omului; 2. funcții „apelative”, prin care devine clar ce vrea arhitectura de la destinatarii ei; 3. funcții „simbolice”, denumindu-se prin acestea funcțiile de reprezentare ale arhitecturii [76, p. 145].

În definirea noțiunii de simbol, J. Grutter (*Asthetik der Architektur. Grundlagen der Architektur*, 1987) remarcă faptul că semnele, de regulă, nu sunt concepute inițial ca simboluri, ci sunt percepute ulterior, pe măsura trecerii anilor [76, p. 39].

Toate aceste considerații, cu excepția ultimei, pot fi aplicate domeniului arhitecturii vinărilor moderne, iar cea din urmă arhitecturii întreprinderilor păstrate din perioade anterioare cu valoare arhitecturală, care, pe parcursul anilor, s-au transformat într-un simbol, precum ar fi chateau-urile vitivinicole din Franța sau cramele cooperativelor agricole din Spania. Motivele completării simbolice a „sinelui” pot fi localizate, pe de o parte, la nivelul beneficiarului sau proprietarului, pe de altă parte, trebuie însă incluse în analiza și scopurile vizate de către arhitect. Se poate afirma despre o identificare a arhitectului cu propriul său proiect, luând în discuție în ce măsura proiectul arhitectului prezintă un scop orientat către sine sau un scop substitutiv compensatoriu sub forma completării simbolice a „sinelui”.

Realizarea conceptului în arhitectura vitivinicolă se bazează pe capacitatea designerului sau arhitectului de a crea imagini unice – semne – angrenate totodată într-un nou proces social, pentru care designul este un procedeu „invitațional”. Criteriile estetice sunt foarte importante și par a fi cele mai semnificative pentru edificiile date. Funcțiunea nu este determinantă pentru construcțiile-semn, iar materialul de construcție nu este determinant în sine, ci în raport cu alte criterii. În pofida faptului că sunt caracterizate prin unicitate, ele pot fi exemple de studiere pentru stabilirea caracteristicilor întreprinderilor moderne.

În prezent, arhitectura complexurilor vitivinicole îmbină un ansamblu de idei și concepte arhitecturale cu tehnologia de ultimă oră pentru a oferi cele mai bune și specializate soluții problemelor cu care se confruntă arhitectura contemporană.

Trecerea de la caracteristica tectonică și gravitațională a arhitecturii cramelor la deconstrucție, direcție de dezvoltare a arhitecturii postmoderne începută la sfârșitul anilor '80 ai secolului al XX-lea, este caracterizată de ideea de nonliniaritate a procesului de design și

proiectare, precum și de manipulări ingenioase ale formelor, continuității și structurilor suprafețelor exterioare ale clădirilor. Conceptul este tratat de filozofii Jacques Derrida, Jean Francois Lyotard, Jean Baudrillard, Gilles Deleuze, specialiștii în domeniul artei și arhitecturii Irina Dobrițina, Grigorii Revzin, Charles Jencks, Peter Eisenman și realizat în lucrările arhitecților Zaha Hadid, Frank Gehry, Norman Foster ș.a. Deconstructivismul apelează la aparenta nerespectare a geometriei euclidiene, sugerând volumetrie neeuclidiană [206] și servind astfel la „dislocarea” și „distorsonarea” elementelor arhitecturale, dar mai ales a fațadei și a întregii suprafețe exterioare a clădirii.

Drept consecință a apariției noilor materiale de construcție și aplicării noilor tehnici de construcție, arhitectura moderna își permite să pună în practica forme mai îndrăznețe, mai “flexibile”, inaccesibile clasicismului constrâns la monumental de folosirea materialelor tradiționale. Pe de altă parte, arhitectura încadrată în „goana” după materiale de construcție tot mai „revoluționare”, de ultimă oră, ușor de manevrat, se depărtează de modelele greoaie, „monolitice” ale clasicismului. Apetența pentru nou din arhitectură este similară celei din artele libere și se înscrie în același curs „diacronic” al gândirii și imaginarului modern. În acest sens, noile materiale și tehnici de construcție încearcă depășirea novatoare – spre forme inedite de expresie arhitecturală [84].

Obiect pentru care anvelopa marchează singularitatea și unicitatea, realizat din materiale speciale, devenind emblema complexului vitivinicol și instrument de promovare a sa, este considerată crama Vinos Herederos del Marques de Riscal (regiunea Rioja, Spania), proiectată de celebrul arhitect Frank Owen Gehry. Este o construcție realizată conștient pentru a deveni semn, o manifestare a culturii actuale, impozantă ca talie, formă surprinzătoare, estetică seducătoare, materiale deosebite și semn al dinamicii spirituale. O serie de elemente rectilinii, învelite în gresie, combinate cu tabla ondulată din titan roz și auriu și oțel șlefuit sunt în stare să impresioneze pe oricine. Creația arhitectului se reduce la un nod de panglici, reprezentând, potrivit proprietarilor, o reflecție atât a vinului produs aici, cât și a reliefului din zonă.

Forța de semnal a unui edificiu arhitectural nu constă numai într-un singur și unic criteriu, ci rezultă din integrarea mai multor criterii, dintre care cele mai importante sunt estetica, mărimea și integrarea în peisaj, în sit [67, p. 29-30]. Trăsăturile expuse se înscriu într-o arhitectură organică, care tinde să integreze spațiul într-un tot omogen, susținând una din convingerile profunde ale lui Frank Lloyd Wright că fiecare clădire se naște în mod natural din propriul mediu înconjurător.

În a doua jumătate a secolului al XX-lea, arhitecții moderniști au ridicat conceptul de arhitectură organică la un nivel absolut nou. Folosind forme noi de beton, s-au putut realiza

arcade impresionante, fără coloane și grinzi vizibile. Astfel, clădirile organice moderne nu mai sunt liniare și geometrice, ci, din contra, liniile curbe și sinuoase sunt cele care sugerează formele naturale.

O altă crămă, la fel de impresionantă ca și Vinos Herederos del Marques de Riscal, aflată în apropierea orașului Laguardia (Spania), Bodegas Ysios, a intrat în peisajul cultural contemporan, fiind unul dintre cele mai importante puncte de atracție ale zonei. Creație a arhitectului Santiago Calatrava, structura joasă de mari dimensiuni din lemn, atrage atenția prin acoperișul ondulat, acoperit cu aluminiu, care pare că a fost construit urmând linia Munților Sierra de Cantabria.

Caracteristicile arhitecturii organice sunt atât modul de expresie liber, cât și căutarea noilor metode de construcție, ele fiind elaborate pentru vinăriile cu renume, unde arhitecții acestei mișcări încearcă să integreze elemente naturale, valori emoționale, artă, dar și procese sociale.

La etapa actuală, principiile arhitecturii organice au fost reglementate de către teoreticianul David Pearson, care precizează cum trebuie să fie opera arhitecturală modernă:

- să fie inspirată de natură și să fie durabilă, sănătoasă și diversă;
- să se „desfășoare” ca un organism, dinspre esență în exterior;
- să existe în „prezentul continuu” și să înceapă „mereu și mereu”;
- să fie flexibilă, sinuoasă și adaptabilă;
- să satisfacă nevoile sociale, fizice și spirituale;
- să se integreze în sit și să fie unică;
- să sărbătorească spiritul tânăr, ludic și surpriza;
- să exprime ritmul muzicii și puterea dansului [216, p. 72].

Fiind parte a unei arhitecturi organice, arhitectura vinăriilor moderne este constrânsă să antreneze o veritabilă formare a conceptelor. Proiectele vinăriilor sunt realizate în conștiința deplină a influenței permanente, pe care îl are mediul înconjurător.

Conceptul integrării în relief. Despre integrarea în peisaj a vinăriilor moderne putem vorbi nu numai din punct de vedere al unei reușite soluționări de încadrare a arhitecturii, dar și la propriu. Multe din vinării sunt adâncite în relief, ceea ce rezultă din necesitatea de a utiliza spațiile subterane pentru depozitare.

În cele mai dese cazuri este vorba despre o arhitectură orizontală, inspirată din relieful peisajului natural în ceea ce privește forma, unde acoperirea (terasa) volumului – a cincea fațadă a arhitecturii – este tratată ca o arhitectură peisagistică, cu zone verzi și trasee. Putem constata că această arhitectură poziționează peisajul ca prioritar, evidențiindu-l, și abia după aceea în vizor apare clădirea. Esențialul rezidă în formularea: arhitectura și peisajul dau naștere unui hibrid nou,

„arhitectura peisajului” [94, p. 3], ce nu se situează nici în domeniul arhitecturii și nici în cel al arhitecturii peisagistice. Ca rezultat, apare o arhitectură dictată de peisaj, utilizată, posibil cel mai frecvent, în ultimul timp în crearea imaginii vinăriilor.

Plasată pe unduirile colinelor Saint-Emilion, Franța, construcția din beton, proiectată de Christian de Portzamparc, pierdută în mijlocul podgoriei, este inspirată din peisajul vălurit, cu curba și contracurba ei, ca o aripă, acoperișul fiind asemănător benzii lui Moebius [258].

Arhitectul Mario Botta își descrie propria creație, Vinăria Petra, Italia, ca fiind un proiect în care împrejurimile joacă un rol foarte important. Realizată din piatră, clădirea are pe acoperiș o plantație de măslini și viță-de-vie, cele două elemente principale ale imobilului, arcadele ondulate, creând o legătură între planul superior și sol.

Crama Ferrer Bobet (Priorat, Spania) creează iluzia unei „corăbii ancorate printre viile sălbaticului peisaj din Priorat” [260]. Numai partea superioară a cramei este vizibilă, singurul sector unde vizitatorii au acces, restul cramei fiind ascuns în versant. Interesanta creație arhitecturală rezonază perfect cu liniile șerpuitoare ale teraselor din apropiere.

O arhitectură definită de terase apare și în proiectul Silviei Andreea Dragomir. Locul ales pentru Centrul vitivinicol e situat pe versantul nord-estic, pe malul drept al canalului Dunăre–Marea Neagră. Terenul este articulat precum o topografie stratificată, prin decojirea și multiplicarea suprafeței sitului. Planul permite o juxtapunere de utilizări diverse: cramă, învechire, degustare, laborator, muzeu, cazare. Noul centru va fi în același timp o trăsătură a peisajului, cât și o nouă condiție în care spațiile sunt de-a dreptul „cioplite”, urmărind logica topografiei existente [269].

Atitudinea recomandabilă este cea care dezvoltă sisteme unitare și realizează o îmbinare a tuturor forțelor artificiale și naturale, creând astfel un peisaj nou, o suprapunere a două categorii – „Land” și „Arch”. Apar construcții care integrează artificial „mișcări sau momente ale naturii”, în anumite cazuri „arhitecturalizând” peisajul, modelându-l, secționându-l, pliindu-l, sau, în alte cazuri, instituind peisajul în arhitectură, dublând-o, acoperind-o, înfășurând-o, într-o sinergie ambiguă cu natura înconjurătoare.

În funcție de cadrul natural în care se află, fizionomia clădirii adoptă caracteristici diferite. O mulțime de crame moderne sunt înscrise în relief. Obiectul arhitectural pleacă de la premisa că o clădire ia forma stilizată a terenului pe care se află.

Privită ca o îmbinare între tehnologie și arhitectura organică, arhitectura vinăriilor oferă soluții specifice, bazate pe principiile deschiderii spațiului interior spre cel exterior, rezultatul obținut încadrându-se cel mai bine în parametrii și cerințele proiectului unei crame moderne.

Conceptul de arhitectură sustenabilă. Fiind integrată într-un mediu, care necesită a fi protejat, arhitectura cramelor e nevoită să se subordoneze conceptului unei arhitecturi sustenabile, căutând să minimizeze impactul negativ al clădirilor asupra mediului prin mărirea eficienței și prin folosirea optimă a materialelor, energiei și dezvoltării spațiale. Mai simplu, ideea de sustenabilitate sau proiectare ecologică este de a ne asigura că acțiunile și deciziile pe care le luăm azi nu împiedică oportunitățile generațiilor de mâine. Acest termen poate fi folosit pentru a descrie o abordare conștientă din punct de vedere energetic și ecologic al proiectării mediului construit.

Abordarea arhitecturii moderne a vinărilor din acest punct de vedere este relevantă în proiectele futuriste ale ecoarhitectului și designerului american Michael Jantzen. Conceptul ecologic al autorului încadrează și celelalte principii de constituire a arhitecturii discutate mai sus.

Abordarea ecologică modernă – „natură + știință + tehnologie”, aplicată de Michael Jantzen în proiectele sale, este evidențiată în domeniul arhitecturii vinului prin câteva exemple notabile – pavilioane cu funcția de întreprindere vinicolă: The Great Vine Winery, Eco-Wine Cube, Wine Trellis, The Solar Vineyard House, Squiggly Eco-Structures, The Solar Vineyard Winery [261].

Michael Jantzen proiectează primul pavilion cu adevărat fantastic pentru o crămă ipotetică, numind-o Marea (Excepționala) Cramă a Viței-de-Vie (The Great Vine Winery). Pavilionul a fost proiectat pentru a primi turiști și include săli de degustare, spații pentru comercializarea vinului, spații pentru recreere și evenimente speciale, cum ar fi expozițiile.

Pavilionul are o formă ieșită din comun, fiind inspirată de imaginea viței-de-vie, construcția spațială prezentând mai degrabă o sculptură expresionistă decât un obiect arhitectural funcțional. Cu toate acestea, funcționalitatea este bine gândită: suprafața utilă a construcției e protejată de copertinele din panouri colorate de formă curbă, unele spații de sub copertinele sinusoidale pot avea în realitate pereți de sticlă, iar raportul dintre spațiile cu caracter deschis și închis poate varia la cerere.

În acest proiect, datorită spațiilor deschise, se obține iluminarea și ventilarea cramei, iar spațiile proiectate inițial cu caracter închis, reprezentate de construcțiile cilindrice, sunt asigurate cu lumină naturală și ventilare prin iluminatoarele de pe acoperișuri. Panourile solare de formă curbă, instalate pe construcția convexă centrală, captează lumina solară și o transformă în electricitate. Apa de ploaie de pe suprafețele curbate se scurge și este depozitată în rezervoare speciale sub pământ pentru utilizarea ulterioară (procesele tehnologice sau irigarea podgoriilor). Reciclarea de asemenea caracterizează lucrările lui Michael Jantzen.

Celelalte proiecte ale autorului sugerează de asemenea implementarea sistemelor care utilizează energii regenerabile, insistând asupra devenirii unei practici curente în proiectarea cramelor contemporane.

Conceptul centralității poziției vizitatorului în dezvoltarea complexului vitivinicol modern. O temă aparte sunt inovările sociale și pătrunderea lor în acest domeniu, cauzând schimbări esențiale în arhitectura și structura complexurilor vitivinicole, bazându-se pe concepte noi.

Printre inovațiile sociale, care contribuie la apariția funcțiilor suplimentare la întreprinderile de vinificație, este de menționat turismul vitivinicol. Și aici, în centrul atenției arhitectului, este interacțiunea dintre om (vizitator) – obiect architectural (complexul vitivinicol) – mediu înconjurător (podgoria).

Dacă la început în această formulă lipsea legătura vizitator–complex vitivinicol și într-o oarecare măsură complex vitivinicol–mediu înconjurător (podgoria), atunci la etapa actuală formula devine regulă în soluționarea architecturală a complexului vitivinicol, fiind considerată o reușită în lupta concurențială a vinărilor. În prezent, se adăuga racordarea la fluxul vizitatorilor, care nu este altceva decât un perpetuum mobile pentru vinăriile moderne. În acest context, nu este surprinzător faptul că tot mai mulți arhitecți, din diferite regiuni ale lumii, adoptă și folosesc conceptul în care poziția centrală este acordată vizitatorului. Toate schimbările care se desfășoară au loc datorită subordonării arhitecturii complexului vitivinicol acestui concept, ce are o exemplificare extinsă.

Atracția turistică, devenind vectorul esențial al evoluției arhitecturii moderne a întreprinderilor vitivinicole, deschide oportunități pentru apariția unei arhitecturi expresive a întreprinderilor și posibile variante de concepere creativă a aspectului lor. O serie de spații se raportează la cerințele vizitatorilor, reconfigurând astfel contextul istoric existent. Dacă „vizitatorul” era prezent până acum doar în spațiul de degustare, fiind, de regulă, singurul organizat în special pentru el, „consumatorul” de astăzi deține o relație cu mult mai strânsă cu întreprinderea (inclusă în circuitul turistic), având acces în spațiul tehnologic direct sau vizual – printr-un perete transparent despărțitor, soluționare architecturală aplicată în unele vinării.

Problema accesului deschis nu este doar o chestiune comercială, ci una de supraviețuire a întreprinderilor vitivinicole. Preocuparea specială a producătorului ține de atragerea clientului printr-o nouă structură, care include diferite forme de „spațiu public” pe teritoriul complexului. Anume introducerea spațialității sociale culminează astăzi în politicile practice de producători, bazate pe accesul deschis al vizitatorilor, atât al spațiilor tehnologice, cât și propunerea spațiilor de cazare, de alimentare și divertisment etc. Arhitectura vinărilor pretinde la momentul actual de

a se transforma într-un centru energetic al unor relații publice. În fața provocărilor culturale succesive vinăriile au fost supuse unui proces de hibridizare culturală, prin transformarea spațiului său prin scenografie.

Conceptul arhitecturii de spectacol. Termenul „design de scenă” a fost introdus pentru a descrie totalitatea și complexitatea procesului, aparenței, profesiei, artei, perspectivelor asupra realității și creativității pe care P. Howard le-a denumit „scenografie” [212]. În sens mai larg, „designul de scenă reunește scenografi, creatori de costume, tehnicieni și specialiști în tehnologie teatrală, arhitecți, ingineri de sunet și de lumini, precum și critici, oameni de știință, regizori, producători, dramaturgi și pe toți cei ale căror activități sunt dirijate spre spațiul scenei” [204]. Din studierea mai atentă a acestui concept se naște întrebarea: ce este un eveniment scenografiat, care sunt toate manifestările posibile ale evenimentelor scenografiate și, în consecință, unde pot fi găsite scenele. În afara teatrului, designul de scenă ar putea fi definit nu doar ca design „extins” al unui platou de lucru, ci și ca o formă de artă de sine stătătoare: „O operă de artă în domeniul designului de scenă se poate naște din orice proces creativ care include un mod scenic de gândire și utilizarea unor resurse scenice, având ca scop crearea unui eveniment scenografiat” [204, p. 30-36]. Așadar, dacă aplicăm logica teatrului la alte discipline artistice, designul de scenă poate fi văzut și ca o artă în sine. Este limpede că „în deceniul trecut, practica scenografică și designul de scenă s-au îndepărtat constant de cutia neagră specifică teatrului, migrând spre o zonă hibridă plasată la intersecția teatrului cu arhitectura, expozițiile, artele vizuale și mass-media” [215]. În plus, aceeași zonă a fost construită prin acțiune și interacțiune, precum și prin „comportamentul clar definit individual și colectiv” [215].

Având în vedere cele de mai sus, este firesc ca problema „scenografierii spațiului” să devină un motiv pentru reunirea arhitecturii și a evenimentului, a structurii fizice și a fluctuației temporale, a morfologiei și a „feliei de viață” (fr.: tranche de vie). Pare extrem de firesc să ne gândim la locația unui eveniment sau, cu alte cuvinte, la spațiul performativ atunci când vorbim despre explorarea și expunerea arhitecturii astăzi. Designul de scenă înțeles ca instrument, ca metodologie sau ca punct de vedere ar putea constitui o platformă solidă și puternică pentru regândirea, reevaluarea și re-representarea arhitecturii contemporane [59].

Ideile scenografice au actualitate în construirea viziunii moderne a complexului vitivinicol atât a interiorului (săli de degustare, săli de restaurant, spații muzeistice etc.), cât și a exteriorului (curte interioară, fațade). Designul de scenă a suferit unele schimbări, trecând printr-un proces integrator în arhitectura complexului. În prezent, se apropie tot mai mult pentru a deveni punct de referință, reper al unei posibile revigorări a spațiilor destinate publicului. Un efect deosebit

pentru dezvoltarea ideii respective îl are păstrarea unor clădiri istorice (construcții vitivinicole din perioade anterioare) sau echipamente (teascuri, linuri etc.).

Conceptul conversiei. În cazul renovării complexurilor existente (revitalizării economice a întreprinderilor vechi) este implementat conceptul muzealizării sau conversiei unor clădiri, care și-au pierdut la etapa actuală funcția inițială – cea de producere, dar au valoare arhitecturală. Reutilizarea unui spațiu din punct de vedere funcțional, asociată cu păstrarea clădirii vechi, apare ca soluție din secolul al XIX-lea, fiind cel mai des legată de transformarea construcției în muzeu [116, p. 110-111]. În timp, conversia a cunoscut o dezvoltare amplă care a implicat obiecte sau întregi zone urbane ale arhitecturii industriale, căpătând astfel dimensiunea unui program arhitectural distinct și foarte complex, care în ultimele decenii a fost marcat de realizări de o calitate excepțională [2, p.130-133].

Conversia, bazată pe posibilitatea de a implanta activități noi în cadrul existent, este o oportunitate astăzi și pentru dezvoltarea complexului vitivinicol. Readaptarea din punct de vedere arhitectural al acestor clădiri este importantă din punct de vedere al menținerii construcțiilor tradiționale cu scop informativ și educativ, înzestrând complexul cu o atractivitate deosebită.

Subiectul abordat este demn de atenție prin introducerea noului într-o tradiție adânc înrădăcinată în zonele viticole din motive culturale, precum și a optimizării industriei vinului. Combinarea a două discipline exigente precum designul arhitectural și „crearea” vinului nu are alt scop decât de a oferi cele mai bune condiții pentru producerea vinului: funcționalitatea materialelor și spațiilor, aplicarea soluțiilor optime tehnologice, de depozitare, de maturare, raportul rațional dintre construcție și sit din considerente tehnologice etc. Toate aceste constrângeri, cu care se confruntă arhitecții contemporani, duc la realizarea unei arhitecturi inovatoare și spectaculoase.

În prezent, putem spune că există o astfel de arhitectură specifică precum arhitectura vitivinicolă sau altfel numită „arhitectura vinului” fără poate o teorie care să o rezume sau să o ghideze. Există însă preocupări teoretice și proiectuale care se suprapun în diverse măsuri cu fenomenul actual al dezvoltării arhitecturii complexurilor vitivinicole.

Fenomenul „arhitecturii vinului” se remarcă odată cu apariția châteaului francez, când vinăriile erau considerate încă un simplu loc de producție, dar abia în anii 1970–1980, interesul major acordat imaginii vinăriilor face oportună o nouă abordare a arhitecturii lor, iar prin expoziția de la Beaubourg, Franța, din 1988, este promovată cercetarea caracterului original în arta construirii vinăriilor. Publicațiile arhitecților și ale istoricilor de artă sunt focalizate pe schimbarea identității arhitecturii construcțiilor vitivinicole, care se manifestă printr-o arhitectură

provocatoare, cu valori metaforice. O serie de monografii semnate de arhitecții: M. Casamonti, C. Datz, C. Kullman, R. Eue, C. Seiler, D. Duhme, M. Webb ș.a., apărute în Occident, SUA, Australia, în primele două decenii ale secolului al XXI-lea, relevă caracterul „fizionomic” al vinărilor contemporane, clasificându-le ca spații și forme volumetrice raționale și totodată expresive, adecvate atât exigențelor funcționale și tehnice, cât și celor estetice și semantice, care se integrează într-o categorie aparte. De asemenea, s-au conturat noi direcții de proiectare a vinărilor, reflectate în noi principii, materiale și strategii de arhitectură (bioclimatică, ecologică etc.) [239].

Cercetarea este întemeiată pe conceptualizarea tendințelor strategice de marketing din industria vitivinicolă și pe dezvoltarea abordării de marketing experiențial [222], care pare deosebit de promițător pentru industria vitivinicolă și susține o perspectivă holistică a experienței viticole, bazată pe elementele teritoriului, produsului și cramei. Aceasta din urmă – în dimensiunea sa arhitecturală – reprezintă pârgăria de marcă a vinărilor explorată în ultimul timp.

Este de evidențiat faptul evoluării sincronice, procesul desfășurat fiind un fenomen globalizator, și diacronice, prin schimbarea identității arhitecturii construcțiilor vitivinicole. Tendința emergentă a experienței vinului prin „arhitectura vinului” este în plină expansiune în țările din Europa, precum Italia, Spania, Franța, dar și în țările din Lumea Nouă, precum Chile, Noua Zeelandă, Australia, în Africa de Sud, chiar și în Orient.

În consecință, sistemul de concepte, care duce la definiții și explicații ale termenului de arhitectură vitivinicolă, numită și „Arhitectura Vinului”, (fr.: *Architecture du Vin*, engl.: *Wine Architecture*, germ.: *Weinarchitektur* etc.), care se conturează în publicațiile recente ale arhitecților și istoricilor de artă și arhitectură de peste hotare, devine în ultimele decenii globalizator nu numai ca direcții multiple de cercetare, dar și ca denumire atribuită unor forme de patrimoniu, cu caracteristici distincte, care se reflectă în noțiunea de arhitectură vitivinicolă.

Schimbările survenite în plan conceptual au impus noi sensuri legate de percepția complexului vitivinicol autohton, care adoptă o serie de acceptări conceptuale raportate la experiența internațională, fapt ce a condiționat opțiunea pentru elaborarea subiectului, important ca fenomen actual arhitectural și social.

Astfel, **problema științifică importantă soluționată** rezidă în determinarea impactului mediului social, economic și cultural asupra arhitecturii complexurilor vitivinicole pe parcursul evoluției lor, care a condus la elaborarea conceptului unei noi arhitecturi și stabilirii soluțiilor privind dezvoltarea lor actuală.

Menționăm și faptul că, reieșind din gradul de cercetare a problemei în istoriografia națională, se impune necesitatea unei investigații complexe a subiectului privind arhitectura complexului vitivinicol autohton. **Scopul investigației** constă în evaluarea identității arhitecturale a complexurilor vitivinicole din Republica Moldova raportată la conținutul lor tehnologic și de deschidere a spațiilor întreprinderilor către public prin prisma tradițiilor naționale și a implementării practicii universale privind noile strategii sociale în arhitectură.

Realizarea scopului propus determină următoarele **obiective ale cercetării**: evidențierea diacronică și sincronică a particularităților arhitecturale, funcționale și formale, ale construcțiilor vitivinicole, care au contribuit la crearea imaginii specifice a cramelor în spațiul național; abordarea conceptuală a arhitecturii complexurilor vitivinicole contemporane; cercetarea celor mai reprezentative complexuri caracterizate prin conformarea cerințelor actuale de dezvoltare identitară a arhitecturii; stabilirea particularităților de formare a arhitecturii acestora cu evidențierea etapelor de evoluție în zone funcțional diferite: tehnologice și de agrement; definirea caracteristicilor principale ale binomului: mediu ambiental– complex vitivinicol (cramă sau pivnițe); determinarea principiilor specifice de constituire a imaginii arhitecturale a complexului vitivinicol modern.

1.3. Concluzii la capitolul 1

Studiul istoriografic și analiza abordărilor teoretice referitoare la arhitectura cramelor, interpretarea proiectelor de arhitectură au dus la confirmarea ponderii acestei probleme și au contribuit la formularea următoarelor concluzii ale demersului științific:

1. În pofida existenței unor surse lingvistice, istorice, arheologice, etnografice în spațiul românesc, mai puține în spațiul geografic al Republicii Moldova, cramele nu au beneficiat până în prezent de un studiu plurivalent, cu evidențierea particularităților arhitecturale. Constituirea evolutivă a arhitecturii cramelor din Republica Moldova reprezintă un subiect cu perspective de cercetare în istoriografia țării noastre.
2. Investigarea diverselor surse ce vizează dezvoltarea viticulturii și vinificației de-a lungul secolelor, însoțită de introducerea în practică a diferitor instalații pentru prelucrarea strugurilor și a unor tehnologii vinicole, demonstrează generarea formelor stabile ale construcțiilor vitivinicole – cramele – care evoluează în timp.
3. În istoriografia lucrării este evidențiată prezența construcțiilor vitivinicole, care au marcat arhitectura tradițională legată de practicarea străvechii ocupații, pe când arhitectura stilistică a cramelor complexurilor moșierești, din secolul al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea, până în ultima perioadă nu și-a găsit, decât secvențial, reflectare în publicații.

4. Arhitectura cramelor din RSSM din a doua jumătate a secolului al XX-lea, reprezentată de întreprinderile sovietice de vinificație, nu a fost examinată în mod special decât exclusiv, în contextul general al arhitecturii industriale, caracterizate printr-un realism socialist axat pe standardizare, tipizare și utilizare a elementelor structurale prefabricate.
5. Abordarea științifică a temei de cercetare în domeniul arhitecturii inovatoare a cramelor contemporane, vizând transformările actuale și determinându-le ca fenomen global corespunzător unei următoare etape de tranziție, se bazează pe publicațiile arhitecților și ale istoricilor de artă și arhitectură universală.
6. Integrarea cramelor autohtone în acest proces se evidențiază prin proiectele de arhitectură realizate de la începutul secolului al XXI-lea, care se supun și altor imperative decât celor de natură strict tehnică sau tehnologică, în scopul de a atrage interesul public, dirijând cercetarea spre identificarea noilor strategii de arhitectură.

Totodată, primul capitol vizează o localizare conceptuală a dezvoltării arhitecturii întreprinderilor vitivinicole care influențează radical imaginea lor. Apariția obiectelor, aspectul arhitectural al cărora a atins înălțimi comparabile cu ale clădirilor publice, demonstrează formarea unui nou tip de construcție, precum și unui nou tip de întreprindere publică cu funcții sociale dezvoltate.

Astfel, cu atribuția celor mai experimentați arhitecți contemporani de pe glob a apărut o serie de vinării personalizate cu statut de arhitectură-simbol în multiple regiuni: Rioja, (Spania), Bordeaux (Franța), Napa Valley (California, SUA) ș.a.; forma construcției, fără să neglijeze funcția, acceptă cele mai avangardiste idei (arhitectura deconstructivistă); singularitatea și unicitatea construcției este rezultatul materialelor de ultimă oră, ușor de manevrat; noua construcție poziționează peisajul ca prioritar, evidențiindu-l; caracterizându-se printr-o arhitectură sustenabilă; incluzând o serie de inovații sociale: apariția diferitor forme de „spațiu public” pe teritoriul complexului, regizarea „scenografică” a spațiului” ca un motiv pentru reunirea arhitecturii și a evenimentului, racordarea la fluxul vizitatorilor cu crearea condițiilor de cazare, alimentare, tratament etc.; readaptând clădirile istorice (cramele), care și-au pierdut funcția de producere, prin muzealizare sau conversie.

2. ETAPE ALE CONSTITUIRII ARHITECTURII COMPLEXURILOR VITIVINICOLE PE TERITORIUL REPUBLICII MOLDOVA

2.1. Construcțiile vitivinicole vernaculare în spațiul carpato-danubiano-pontic în perioada antică și medievală

Cultivarea viței-de-vie și respectiv prepararea vinului, îndeletniciri seculare la geto-daci, sunt atestate în diferite epoci istorice. Subiectul, fiind studiat în secolele XIX–XX de lingviști, istorici, geografi, etnografi și etnologi români, a fost completat de lucrările arheologilor. Referiri la preocupările geto-dacilor pentru viticultură întâlnim în „Getica” lui V. Pârvan, cât și în alte scrieri ulterioare privind diferite teritorii ale arealului carpato-danubiano-pontic, făcute de arheologii din România, Rusia și Republica Moldova.

Constituirea tradiției pe baza deprinderilor și experienței acumulate este confirmată spre sfârșitul perioadei antice prin descoperirile în masă ale uneltelor pentru prelucrarea și îngrijirea viței-de-vie și utilajului pentru producerea vinului, iar, în unele cazuri, a construcțiilor întregi menite să deservească procesele de recepție și prelucrare a strugurilor și de depozitare a produsului finit. Pentru perioadele evului mediu evoluat tradițiile devin mai performante și conștientizate, caracterizându-se prin podgorii specializate, cu o ocupație permanentă, complexă și experimentări în domeniului selecției speciale [68, p. 289].

Reconstituirea construcțiilor vitivinicole din perioada antică și medievală în spațiul pruto-nistean este dificilă, puțin probabilă de realizat în baza izvoarelor scrise și arheologice lacunare pentru zona de referire, fără un studiu fundamentat pe analiză comparativă a realităților din alte zone istorice și crearea modelului original prin analogie. Abordarea temei este axată pe cercetările arheologice de pe teritoriul României la Turda (*Potaissa*), Constanța (*Tomis*), Cotești, și fostelor orașe-colonii circumpontice: *Olbia*, *Chersonesos* și Regatului Bosporan (*Tyritake*, *Mirmekion*, *Panticapaeum*, *Patraeum*), care au scos în evidență partea tehnologică a preparării vinului.

Procesul fabricării vinului consta din două operații distincte: zdrobirea și presarea care se produceau în același local. Pentru zdrobire se folosea un bazin dreptunghiular săpat în piatră, cu marginile joase, cu suprafața înclinată pentru scurgerea mustului. După terminarea zdrobirii, mustuiala era transportată la presă, compusă din două mari planșete, între care se așezau strugurii terciuiți, presați cu o pârghe. Seva (mustul), astfel obținută, prin canelura din jurul teascului, se scurgea în unul din rezervoarele săpate în piatră, în cazul cramelor rupestre, sau în numeroase urcioare enorme (*dolia*), așezate la egală distanță și îngropate în pământ pentru o temperatură constantă.

Primele construcții specifice destinate preparării vinului în regiunea nord-pontică au fost cramele monolite staționare [156, p. 9], compuse din călcătoare-platformă și rezervor, ambele elemente săpate în versant, utilizând, astfel, înclinația pantei pentru scurgerea liberă a mustului, obținut ca rezultat al zdrobirii strugurilor cu picioarele. În cazul folosirii pârgheii pentru presarea strugurilor, apare un element nou, *tarapanul* [151, p. 143], prevăzut cu canelură pentru scurgerea mustului și servind drept bază pentru presă. Tarapanul era săpat în platformă sau era alcătuit dintr-o lespede de formă dreptunghiulară sau circulară, instalată pe platformă.

Dacă la început crama se limita la călcătorea staționară monolită, săpată în calcarul dur din imediata apropiere a locului cultivării viței-de-vie, fără de acoperământ, atunci, mai târziu, apar cramele compozite [156, p. 10-14] cu acoperiș susținut de pereți. Crama descoperită la *Tyritake*, secolele III–II î.Hr., avea călcătorea cu mărimea de 5,25 x 2,7 m și rezervorul de 1,75 x 2 m cu o adâncime de 1,55 m [151, p. 149]. Atât suprafața călcătorei, cât și pereții rezervorului erau acoperiți cu un strat gros de mortar de var. Mustul se obținea doar prin călcatul strugurilor cu picioarele.

În etapa următoare, rezervorul este despărțit în două părți inegale: pentru acumularea lichidului de pe călcătoare, rezervorul mare, și după tescuire, rezervorul mic. Un exemplu constituie crama descoperită la *Mirmekion*, sfârșitul secolului al III-lea î.Hr. [151, p. 150].

Cramele din primele secole ale erei noastre, cu un volum de producere mai mare, conțin trei bazine cu partea de jos înclinată și cu o cavitate circulară pentru îndepărtarea sedimentului acumulat. Ca rezultat, călcătorea se divizează în trei părți, cu instalarea presei în partea centrală. Cramele descoperite la *Chersonesos*, secolele I–IV d.Hr. [151, p. 146], și *Tyritake*, secolele III–IV d.Hr. [158, p. 357], reprezintă un astfel de tip de crame. Dimensiunile spațiului tehnologic, în cazul dat, al cramei în întregime, depindeau de mărimea presei. Cele mai vechi prese, utilizate în cramele rupestre din nordul Pontului Euxin, atingeau lungimea de 9 metri și constau dintr-o bârnă orizontală, la un capăt al căreia era amplasată o greutate din piatră, iar al doilea capăt se introducea în cavitatea executată în peretele călcătorei [158, p. 357]. Greutăți cu adâncitură pentru cadru din lemn au fost depistate în mai multe crame. Modificări ulterioare ale presei au fost teascurile cu pârghie și șurub.

Procedeele tehnicii de construcție, începând cu secolul al V-lea î.Hr., sunt rezultatul răspândirii tehnicii antice grecești și evoluării pe baza lor a unor procedee locale, materialele de bază fiind piatra și lutul, iar lemnul folosindu-se doar pentru șarpantă. Varul se folosea pentru tencuiala pereților clădirii, rezervoarelor și pentru pardoseala călcătorilor. Pentru secolele V–IV î.Hr. este caracteristică, în general, o zidărie cu structură regulată din piatră șlefuită, fără mortar, care treptat capătă o structură neregulată, din piatră brută instalată pe lat, fără ajustare, legată

prin mortare, scoțând la iveală influența romană ulterioară [172, p. 203]. Demonstrativă în acest plan este tehnica construcției platformei și rezervoarelor. Substrucția platformei călcătorii din piatră brută și mortar de var cu adaos de ceramică zdrobită mărunț era acoperită cu câteva straturi groase de mortar cu șamotă. Partea centrală a platformei se despărțea de părțile laterale prin pereți joși din lemn, instalați în șanțurile săpate preventiv. Pereții rezervoarelor erau zidiți din piatră brută și mortar, cu argilă în stratul interior și cu var în cel exterior, căptușiți cu mortar cu șamotă și acoperiți cu oxid de fier (hematit) pentru prevenirea eroziunii sub acțiunea mustului [151, p. 146; 158, p. 357].

Cramele din regiunea de nord (Regatul Bosporan) și nord-vest (Delta Dunării) a bazinului Mării Negre în plan tehnic, în special în construcția preselor cu greutate atârnată, sunt strâns legate de tradițiile tehnicii de vinificare prezente în epoca antică în regiunea estică mediteraneană, inclusiv Grecia și Asia Mică.

Planimetria cramelor evoluează, spațiul unic inițial, divizându-se prin pereți despărțitori în două încăperi: cu funcție de producere și utilitară, situate la diferite înălțimi și unite prin trepte sau pantă de tranziție [156, p. 14]. Odată cu apariția subsolului se produc schimbări și în structura construcției pe verticală [151, p. 146]. Structura cramelor devine mai complexă prin apariția încăperilor adăugătoare pentru păstrarea strugurilor, recipientelor (*amfore*, *pithosuri*), utilajului și depozitarea vinului. Pe parcurs crama se transformă într-un ansamblu de unități pentru producere și auxiliare grupate teritorial. Complexul de producere din *Gorgippia*, secolele II–III d.Hr., format din călcătoare cu rezervoare și spațiu pentru tescuire, ocupa o suprafață de 80 m. p., iar împreună cu încăperile pentru fermentarea mustului, depozitarea vinului, încăperile auxiliare și curtea cu gropile menajere – aproximativ 350 m. p. [190, p. 49].

Un alt exemplu al unei gospodării dezvoltate este crama din *Olbia*, secolul al III-lea î.Hr., care, după toate probabilitățile, nu avea funcția de producere a mustului, ci doar de prelucrare a lui. În regiunea săpăturilor a fost găsit și un subsol imens cu partea de jos acoperită uniform cu un strat de ciment, în care se afla un rezervor enorm cu gât de piatră și pereți consolidați cu ciment, utilizat, după părerea arheologilor care au executat cercetările, pentru păstrarea vinului. Adâncimea construcției ajungea până la 7 metri, iar diametrul de jos – la 3,2 metri [151, p. 154]. Asemenea rezervoare se întrebuintau de regulă pentru conservarea produselor cerealiere [151, p. 130-133; 170, p. 155]. În cazul de față, rezervorul putea fi construit special pentru păstrarea vinului sau reutilizat.

O trăsătură caracteristică pentru așezările orășenești din secolele I î.Hr.–I d.Hr. este includerea complexurilor de producere, printre care cramele, în cartierele de locuit [164, p. 201], cu toate că tradiția amplasării cramelor lângă podgorie se menține [156, p. 18].

Piese arheologice confirmă și completează multe date transmise de izvoarele scrise, oferindu-ne indicii în ceea ce privește gradul de dezvoltare a acestei ocupații la traco-daci. Cert este faptul că în secolele VI–I î.Hr., asupra viticulturii din Dacia preromană s-a exercitat și o influență grecească, apoi romană [46, p. 78]. Din regiunea Dobrogei provin mai multe linuri din piatră pentru presarea strugurilor cu picioarele de proveniență greco-romană [95]. Teascuri de piatră au fost descoperite la Cotești [69, p. 221], *Potaissa* [89, p. 237] și *Tomis* [89, 238].

Teasca descoperită la Turda, *Potaissa*, este deocamdată singurul de acest fel din provincia Dacia romană. În comparație cu piesa de la Tomis, cea de la Turda este mai bine păstrată și mai perfecționată. Piesa de la Turda este reprezentată printr-o platformă cu șanțuri de scurgere, cu una din laturi ornamentate, cea de la Tomis are numai o singură scobitură cu bordură pe margini. Teasca de la *Potaissa* este considerat asemănător cu teascurile clasice romane, putând data cu sfârșitul secolului al II-lea și prima jumătate a secolului al III-lea [89, p. 239], însă, comparându-l cu tarapanele pontice, se disting și aici multe trăsături comune. Folosit ca suprafață pentru presare, constituie o platformă cu șanțuri pentru scurgerea mustului, deosebindu-se prin posibilitatea evacuării mustului printr-un orificiu, dar nu printr-un gât de scurgere.

La *Potaissa* a fost descoperită și o instalație complexă pentru prelucrarea și păstrarea vinului – *cella vinaria* [40], funcționarea căreia a fost stabilită cronologic la mijlocul secolului al III-lea [40, p. 125]. Crama reprezenta o încăpere parțial subterană de formă dreptunghiulară (7,82 x 2,96 m) [40, p. 107], amplasată în cadrul unei plantații de viță-de-vie [40, p. 125]. În apropierea clădirii a fost săpat în stâncă un bazin cu dimensiunile de 1,56 x 3 m [40, p. 108]. Pardoseala bazinului era realizată la bază din țigle, acoperite cu straturi succesive de *cocciopesto*, posibil similar mortarului din cramele pontice. Bazinul era locul unde se zdrobeau strugurii cu picioarele (*calcatorium*) sau prin intermediul teascului (*torcularium*), în cazul montării instalației de lemn, ca parte componentă a teascului. Clădirea avea și rolul de pivniță în care se depozita vinul.

Chiar dacă *cella vinaria* de la *Potaissa* este singura descoperită și cercetată până acum din Dacia romană, am putea presupune existența unor astfel de complexuri pentru păstrarea vinului și în alte zone cu exploatare viticolă de pe teritoriul fostei provincii. Cercetările arheologice, aflate în desfășurare, la fel și cele viitoare, vor fi în măsură să completeze anumite aspecte, în prezent necunoscute sau insuficiente.

Subiectul cramelor medievale din regiunea carpato-danubiană, din motivul că nivelul cunoștințelor legate de materialitatea lor este foarte redus și nu sunt înregistrate vestigii arheologice, este tratat exclusiv pe baze documentare. Primele știri despre viile din Moldova apar

odată cu primele documente interne, însă cronicarul Nicolae Costin și postelnicul Manolache Drăghici arată că la Cotnari aveau vii încă de prin anul 1359 [96, p. 38].

Începând cu secolul al XV-lea, viticultura apare tot mai frecvent în documentele istorice. Astfel, domnitorul Alexandru cel Bun a instituit funcția de paharnic și de pârcălab pentru viile de la Cotnari [272]. Din cea mai veche atestare documentară – document emis de „Petru voievod (Petru al III-lea – n. a.), domn al țării Moldovei” la 5 octombrie 1448 și publicat fragmentar, pentru prima dată în „Arhiva Istorică” de B. P. Hasdeu – se poate stabili că în secolele XIV-XV viile Cotnariului au aparținut curții domnești. Podgoria atinge culmea gloriei pe timpul lui Ștefan cel Mare, atunci fiind cunoscută și faima vinurilor de Cotnari, „încărcându-se” de renume în Europa – pâna în Veneția [96, p. 212]. Domnitorul reconstruiește curtea domnească de la Hârlău în 1486 [3, p. 138-139], în imediata vecinătate de la Cotnari, ca să fie cât mai aproape de podgorie, unde se găseau crame și pivnițe pentru producerea și păstrarea „celui mai ales și mai bun dintre vinurile europenești”.

Urmașii lui Ștefan cel Mare au apreciat la justa valoare neîntrecutul vin al podgoriei, documentele menționând că, pe o perioadă de câteva secole, domnitorii Moldovei: Petru Rareș, Moise Movilă, Vasile Lupu, Gheorghe Ștefan, Constantin Duca, Mihai Racoviță au avut proprietate particulară la Cotnari, ultimul domn moldovean fiind Mihail Sturza [96, p. 212].

O dezvoltare considerabilă a căpătat viticultura și vinificația în mănăstiri, care devin și centre de vinificație. Viile sunt menționate în actele medievale de danie a celor mai vechi și importante biserici și mănăstiri din Transilvania, Țara Românească și Moldova. Primele documente se refereau la plata vinariciului sau desetina, la oferirea de vii în podgoriile importante ale țării sau butoaie de vin din cămărilor domnești. Unul dintre primele acte datează din 1388, când Mircea cel Bătrân întărește mănăstirii Cozia „... o bucată de pe Argeș ... și cu vii” și o altă ocină „și o vie pe aceeași parte” și „...o vie tot acolo dăruită de jupîn Budu ...”. Întărind posesiunea Cozia, dăruia și „...zece butoaie de vin ...” și alte înscrisuri [96, p. 37]. Vlad Dracul întărește în 1440 la Licura șase vii, a căror producție era evaluată la 3110 vedre de vin [96, p. 37]. La Odobești, la Huși și în alte podgorii moldovenești apar tot mai des „dani de vii”, de „crame”, de „buți de vin” și multe alte referiri, iar numărul documentelor crește impresionant, aproape câteva zeci pentru fiecare an, pentru fiecare podgorie, începând din secolul al XVII-lea.

În documentele vremii sunt menționate și obiectele necesare prelucrării strugurilor, precum și modul de organizare a gospodăriilor viticole, care se înălțau pe temelii de piatră, sub care se amenajau pivnițele pentru păstrarea vinului și spațiile aparte destinate depozitării utilajului vinicol, vaselor, precum și a uneltelor de lucru în vii. Plecând de la informațiile documentare existente, se poate afirma că reședințele boierești includeau spații destinate stocării diverselor

categorii de bunuri, care se diferențiau în două tipuri constructive diferite: subterane și supratere. Deosebit de sugestiv în acest sens este documentul emis de cancelaria munteană la 30 mai 1598, în care se menționează reședința boierului Trifan pivnicerul din București, care avea ca spații de depozitare o pivniță și mai multe camere [20, p. 226]. În zonele de podgorie din Moldova este fixată aceeași dualitate a spațiilor de depozitare, cu precizarea că în locul camerelor sunt menționate cramele, anexe destinate preparării vinului și depozitării inventarului agricol. Astfel, într-un document, care se referă la prima jumătate a secolului al XVI-lea, se menționează reședința Mihnesei din Dealul Domnesc, de lângă Cotnari, care era înzestrată „cu crame și cu teasc și cu pivniță de piatră”. Reședința de la Horodiștea a mitropolitului Grigore al Moldovei de asemenea include crame și pivnițe, informația fiind relatată într-un act de cancelarie din 1551. O realitate similară este ilustrată și într-un act emis de domnitorul Petru Șchiopul în 1587, care atestă existența în satul Scobinți a unui complex rezidențial format din crame, pivniță de piatră, teasc și case aparținând hatmanului Balica [20, p. 227].

Aspectul general al acestor pivnițe și soluțiile adoptate pentru ridicarea cramelor erau destul de diverse și reproduceau, în linii generale, programele, tehnicile și materialele de construcție întâlnite în arhitectura civilă a epocii. Un astfel de exemplu reprezintă construcția din cuprinsul ansamblului rezidențial de la Liteni, demonstrând o construcție semiîngropată, de dimensiuni reduse (2,80 m x 2,95 m), apropiată de locuințele cu prispă continuă [20, p. 227].

Cramele pentru producerea vinului, ca construcții aparte sau înălțate deasupra pivnițelor, dat fiind faptul că, în marea lor majoritate, acestea trebuie să fi fost construcții ușoare, ridicate din lemn, nu s-au păstrat. Insuficiența izvoarelor arheologice face dificilă cercetarea lor pe această cale, reconstituirea fiind posibilă printr-o analogie retrospectivă, folosind ca bază cramele păstrate pe teritoriul cercetat din secolele XVIII și XIX și luând în considerare stabilitatea formelor acestor construcții funcționale pe parcursul timpului.

Una din cele mai vechi construcții vitivinicole de pe teritoriul Țării Românești este crama din Valea Călugărească, județul Prahova, care datează din anul 1777 [60]. Fiind singura care s-a păstrat din secolul al XVIII-lea și care a fost restaurată și reamplasată, poate servi model al unei crame medievale.

Corpul inițial din lemn al clădirii, fiind alcătuit din crama propriu-zisă și o prispă care preceda intrarea în cramă, a fost extinsă la sfârșitul secolului al XIX-lea prin alipirea unui corp de zidărie de cărămidă, realizat pentru depozitarea vinului. Pereții părții din lemn erau construiți din bârne de lemn de stejar de cca 11 metri, încheiate în coadă de rândunică. Planșeul, format din bârne, se sprijinea pe grinzi voluminoase. Prisma constituia un soclu nu prea înalt, ieșit în exterior, și servind de suport pentru șase stâlpi uniți în partea de sus printr-o cunună, cioplită

dintr-o grindă în arcadă. Șarpanta, sprijinită numai pe conturul exterior, era rigidizată prin contravânturi instalate la fiecare căprior. Acoperișul în patru ape avea învelitoare din *șindrilă*. Portalul de intrare și stâlpii erau fasonați artistic.

O structură similară corpului original din lemn al cramei din Prahova se evidențiază și în crama din Bălănești, județul Gorj, ridicată în anul 1820 [99]. Fiind o construcție monocelulară, prevăzută cu târnaț, ea repetă planul tradițional al cramelor din regiune. Pridvorul, organizat de patru stâlpi, era utilizat pentru păstrarea utilajului, iar încăperea – pentru procesele tehnologice și păstrarea temporară a vinului. Pentru realizarea construcției au fost folosite aceleași procedee tehnice ca și în cazul precedent. Alegerea învelitoare din vrejuri de viță, rămase după tăierea viei, ilustrează adaptarea la criterii de economicitate și utilitate, deși tradiția ornamentării artistice este menținută atât la stâlpii prispei, cât și la bârnele, care, ieșind din corpul clădirii, se sprijină pe aceștia.

O adaptare la materialele și procedeele tehnice locale este caracteristică și pentru crama din Corni din județul Vaslui de la mijlocul secolului al XIX-lea [99]. Construcția a fost realizată din pământ amestecat cu paie, folosind sistemul furcilor, care au fost înfipite la cele patru colțuri ale clădirii și în cuprinsul pereților, iar pentru întărirea scheletului între furci au fost intercalați, la distanțe mici, pari verticali fixați în cosoroabă. Acoperișul în patru ape, cu panta mai joasă decât la cramele oltenești sau muntenești, a căpătat o învelitoare groasă de stuf, așezat după o tehnică veche prin fixare din exterior cu prăjini orizontale, prinse cu cuie de lemn pe căpriorii șarpantei, iar coama fiind împletită. La interior și exterior, pereții au fost lipiți cu lut amestecat cu pleavă și vopsiți cu var. Crama a fost divizată în două încăperi: așa-numita *horă*, care servea pentru prelucrarea strugurilor, fără tavan, necesitând ventilație în procesul de lucru, și un spațiu mai mare, pentru depozitarea butoaielor cu vin, cu tavanul din grinzi de lemn și împletitură din nuiiele lipite cu lut pe ambele fețe, care asigura microclimatul necesar pentru depozitarea vinului în fazele preliminare [99]. Beciul, săpat sub cramă, căptușit cu zidărie de cărămidă, întrunea toate condițiile pentru păstrarea de lungă durată a vinului produs.

În crama viticolă din Urechești, județul Vrancea, divizarea cramei în două spații poate fi constatată din exterior, zona de prelucrare a strugurilor fiind lipsită de pereți, găsindu-se sub un șopru deschis. Rama acoperișului este susținută de capetele grinzilor de la peretele frontal, posterior, grindă mediană a tavanului și cei doi stâlpi din față ale șopruului.

Tipul de cramă descris (cramele din Valea Călugărească, Bălănești, Corni și Urechești) este amplasat în apropierea podgoriei, având și o denumire corespunzătoare – *cramă de vie*. În cadrul gospodăriei din cuprinsul satului se dezvoltă *crama de curte* sub formă de anexă sau ocupând parterul locuinței cu două etaje.

Apariția cramelor în spațiul geografic al Republicii Moldova poate fi plasată în timp doar cu aproximație, drept consecință a cerințelor impuse de cultivarea viței-de-vie, reprezentând transpunerea directă în formele necesare producerii vinului. Se poate admite că pe acest teritoriu cramele au existat încă din antichitate, dar o răspândire largă capătă în Evul Mediu, fiind proprietate a latifundiarilor [58, p. 45]. Spre sfârșitul perioadei medievale, spațiul pruto-nistrean era determinat de două centre ale viticulturii: Codrii, în prelungirea podgoriilor Hușilor, și Sudul, în regiunea Dunării [161, p. 214]. În multe sate din partea centrală a Moldovei (Ciuciuleni, Bravicea, Onișcani, Onești, Hoginești ș.a.), după afirmațiile lui N. Demcenco, cramele păstrate mai puteau fi cercetate în ultimele decenii ale secolului al XX-lea [58, p. 45] și ar fi putut să servească drept mostre ale unei arhitecturi anterioare. Structură cramei de la Corjeuți este similară celor prezentate din regiunile României. Clădirea, alcătuită dintr-o încăpăre și prispă, este completată cu un beci construit sub cramă [162, p. 108].

Pivnițele cu cramă sunt un atribut și al mănăstirilor din această zonă. Astfel, mănăstirea de monahi de la Țiganesti, având în proprietate mai multe desetine de vie, posedă o cramă cu beci, construită la cererea starețului Sinesie adresată autorităților Eparhiale în 1902, pentru a înlocui vechea construcție prăbușită cu una nouă [253]. Conform surselor de arhivă, în 1905, pe teritoriul schitului se găseau într-o stare foarte bună un beci de piatră pentru păstrarea vinului, iar deasupra lui crama-vinărie cu hambarul pentru porumb, acoperite cu șindrilă [253].

Instalațiile utilizate în procesul de producere, în crame sau în afara lor, în podgorie, au de asemenea multe tangențe. Teascurile cu pârghie și teascurile cu șurub sau linurile pentru călcatul strugurilor pot fi considerate comune pentru spațiul carpato-nistrean, așa cum călcătorile din piatră din satul Valea Perjei au la bază aceleași principii ca și cele din regiunile pontice, precum și recipientele pentru stocarea vinului – cisternele și rezervoarele cimentate subterane, *gropile de vin*, au fost fixate în regiunea sud-vestică a Moldovei, în satele de lângă Prut: Văleni și Slobozia-Mare, în zona centrală: Bardar, Ruseștii Noi și Văsieni [161, p. 223].

Cercetarea cramelor din regiunile examinate evidențiază atât specificul arhitectural planimetric și compozițional, cât și trăsăturile lor comune. Structura cramei tradiționale este de o mare simplitate, fiecare din elementele constructive fiind perfect raționalizate, dovadă a unei mari experiențe istorice. Arhitectura reprezentată de aceste construcții se extinde din antichitate, de la cea mai veche construcție monocelulară până la construcțiile din secolele XVIII–XIX sau începutul secolului al XX-lea. Procesul tehnologic străvechi se înscrie într-o schemă funcțională, care s-a păstrat, în linii generale, până în prezent, fiind similar pentru spațiul carpato-danubiano-pontic, însă obținând forme mai evoluate pe parcurs. Cramele vitivinicole apar ca o arhitectură vernaculară, constituind construcții provenite din știința și experiența pe care o furnizează

tradiția și au menirea principală de a fi mai ales funcționale. În arhitectura lor primează utilitatea, iar preocuparea pentru decorarea ei fiind secundară.

Cramele evidențiate, făcând parte din arhitectura populară, demonstrează o impresionantă unitate cu clădirile de locuit și alte construcții economice din cadrul gospodăriei sau din exteriorul ei. În tabloul general al arhitecturii românești, construcțiile tradiționale ocupă un loc bine definit prin apartenența la cele două sisteme constructive: din îngrăditură de nuiiele – *Fachwerk*, considerat și cel mai arhaic, și sistemul constructiv al cununilor orizontale de bârne – *Blockbau*.

În funcție de posibilitățile pe care le oferă mediul înconjurător, materialele de construcție pentru corpul cramei au fost lemnul, pământul și paie. Paul Petrescu reprezintă „harta” materialelor și tehnicilor de construcție sub forma unor cercuri concentrice: „În centrul Podișului Transilvaniei se află zona construcțiilor de nuiiele; ea e înconjurată de inelul construcțiilor de lemn de pe versanții interiori și exteriori ai Carpaților, cu prelungiri în zonele deluroase intra- și extracarpatic. Acest inel este învăluit de cel al construcțiilor de împletituri de nuiiele terminându-se cu zona arhitecturii de pământ [103, p. 9]”.

Analizând cramele construite la suprafața solului, se poate remarca ridicarea lor fără soclu cu pardoseala coborâtă sub nivelul solului sau pe un soclu jos, construit din piatră sau din amestec de piatră și cărămidă. Cramele puteau fi parțial adâncite pentru obținerea unei izolări termice mai bune sau dotate cu subsol. Tipul de casă cu etaj și cu pivniță este răspândit în gospodăriile de viticultori în Gorj, zona subcarpatică a Munteniei și Oltenia.

Este de remarcat prispa, care se întindea pe toată latura din față a clădirii, utilizată în procesul tehnologic. Pentru a proteja întinderea mare a prispelor s-a impus și construirea unui acoperiș cu înălțime redusă și cu streșini largi. Vechile acoperișuri erau în patru ape: două lungi și două laterale, mai mici. Clădirea se acoperea cu *șiță*, *șindrila* sau *draniță*, mai ales în zonele împădurite, unde lemnul se procura cu ușurință. Acoperișurile din paie, de grâu sau de secară erau preferate mai ales în regiunile de câmpie. În așezările situate în apropierea unei ape la acoperitul caselor se folosea trestia și stuful.

Planimetria prezentată evolutiv, de la construcția monocelulară până la clădirea cu două sau trei încăperi, subliniază utilitatea spațiului construit. Crama, fiind un spațiu funcțional complex, este dotată cu utilajele și utilitățile corespunzătoare, folosite la realizează proceselor de recepție și prelucrare a strugurilor, limpezirea, deburbarea și fermentarea mustului, condiționarea și maturarea vinurilor. În cele mai multe cazuri, pentru a asigura un circuit tehnologic mai bun, cu reducerea cheltuielilor de producție, pivnițele se construiesc sub cramă sau sunt alipite de ea.

Printre cramele cercetate sunt exemplare cu decorație bogată în pofida apartenenței la construcțiile utilitare, aceasta fiind o caracteristică a arhitecturii populare. Ornamentica stâlpilor de la prispă, a cosoroabelor, a tocurilor de ușă denotă măiestria prelucrării lemnului în zonele etnografice de proveniență a cramelor.

Arhitectura construcțiilor vitivinicole poate fi o arhitectură din mediul rural, dar și urban, din margine de oraș sau chiar din oraș, fiind exemple de valori arhitectonice perfect integrate spațiului și peisajului cultural. Ele întrunesc calități esențiale de armonie volumetrică, funcționalitate practică și ingeniozitate tehnică, utilizând numai materiale locale.

Cercetarea cramelor arealului carpato-danubiano-pontic din perioada antică și medievală este o investigație care prezintă dificultăți cauzate nu doar de factori subiectivi, precum ar fi întinderea teritorială foarte mare, dar mai ales a unora obiectivi, printre care nepăstrarea acestora ca rezultat al materialelor de construcție utilizate degradante. În ceea ce privește arhitectura lor, numai datorită faptului că structura construcțiilor vitivinicole se bazează pe un proces tehnologic cu schimbări neesențiale în plan evolutiv și pe tradiție în realizarea acestor construcții privind planimetria, folosirea materialelor tradiționale de construcție, tehnici de construcție adecvate materialului folosit, concepția spațială, este posibilă reconstrucția istorică a unor variante ale cramelor din perioadele anterioare: antică și medievală.

2.2. Începutul profesionist al arhitecturii cramelor, secolul al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea

Studiul privind arhitectura complexurilor de crame în Basarabia, cât și pe teritoriul aferent din partea stângă a râului Nistru (actualmente Republica Moldova), în secolul al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea, are o importanță deosebită datorită faptului că această perioadă este absolut diferită de cea medievală determinată totalmente de arhitectura populară. Începând cu secolul al XIX-lea, nu numai în arhitectura civilă, dar și în cea industrială, precum sunt cramele, pătrunde academismul clasicist, pe parcurs înlocuit cu alte curente arhitecturale cu un conținut eclectic sau modernist. Până atunci arhitectura cramelor s-a constituit ca una vernaculară, departe pentru a putea defini cu adevărat curente arhitecturale și stiluri, ci cel mult – elemente specific regionale. Odată cu ridicarea în număr mare a construcțiilor durabile, din piatră, arhitectura construcțiilor vitivinicole capătă noi valențe. Această arhitectură este marcată de contextul politic, social și economic.

La începutul secolului al XIX-lea, după semnarea tratatului de pace de la București din anul 1812 în urma încheierii războiului ruso-turc (1806–1812), Principatul Moldovei este divizat în două părți. Moldova de Est, dintre Prut și Nistru, care este denumită Basarabia, urmează calea

desprinderii de suzeranitatea otomană prin perioada guvernării rusești. După anexarea acestui teritoriu, autoritățile țariste au impus regimul de ocupație, o administrație formată din străini, și au colonizat noua provincie. Multe pământuri libere au fost populate cu țărani și dăruite ofițerilor cu grade superioare din armată pentru meritele lor. În anul 1824 s-au pus bazele coloniei Șabo, lângă Cetatea-Albă, locuită de emigranți elvețieni de origine franceză. În aceeași perioadă s-a desfășurat colonizarea cu germani, în mare parte emigranți din Württemberg. Toate aceste elemente străine posedau cunoștințe despre cultura viței-de-vie din țara lor sau au învățat aici, contribuind într-o măsură apreciabilă la dezvoltarea viticulturii în Basarabia. În zona de sud, grecii și bulgarii s-au mutat în orașele Ismail, Reni, Cetatea-Albă, dând un nou impuls în crearea centrelor viticole de pe lângă aceste orașe.

Din punct de vedere economic, Basarabia din perioada dată este caracterizată printr-o dezvoltare intensivă a viticulturii și vinificației. Imperiul Rus era cointerestat în dezvoltarea acestei importante ramuri în regiunile sale de sud și lua măsuri de susținere a vinurilor din Basarabia în lupta de concurență cu vinurile străine. La Dubăsari, Moghiliov, Parcani, Ovidiopol au fost deschise puncte de export lipsite de taxe vamale pentru comercializarea vinurilor din Basarabia în Rusia. Apariția și extinderea rapidă (după 1860) a rețelei de cale ferată a condus la amplificarea acestui proces.

Pe parcursul anilor 1817–1900, pe teritoriul Basarabiei s-au format noi microraiioane pentru producerea vinurilor de calitate înaltă: județul Akkerman (Cetatea-Albă) cu microzonele Șabo, Purcari și Răscăieți; județul Orhei cu microzonele Dereneu, Peresecina, Bravicea; jud. Chișinău cu microzonele din jurul orașului. În partea stângă a Nistrului e de evidențiat microraiionul Camenca. Astfel, la 1900 suprafețele cultivate cu vii au atins 74,2 mii desetine, iar producerea vinurilor – circa 14,8 mln. dal. Vinurile produse în Basarabia la sfârșitul secolului al XIX-lea sunt comercializate nu numai în Rusia, dar și peste hotare. La dezvoltarea ramurii a contribuit și faptul că la 13 august 1892 Ministerul Proprietății de Stat al Imperiului Rus a aprobat Statutul Societății Basarabene a Proprietarilor de Vii și Livezi și a Vinificatorilor, care declara drept scop primordial „dezvoltarea viticulturii și vinificației locale” [198].

Secolul al XIX-lea reprezintă o etapă calitativ nouă în industria vinicolă locală ilustrată prin înființarea moșiilor vitivinicole de către nobilimea rusă și boierii moldoveni, care își aduc aportul la plantarea soiurilor europene de struguri și la implementarea unei viticulturi moderne. Se modifică imaginea moșiilor odată cu apariția noilor conace, multe dintre care includ construcțiile vitivinicole în structura lor. Producerea vinului de către proprietarii de mari teritorii viticole se afla la un nivel mai înalt decât în gospodăriile țărănești, având o dinamică rapid progresivă. Printr-un caracter eficient de organizare a procesului vitivinicol s-au distins moșierii

Kazimir (Milești, județul Chișinău), Gonata (Zberoaia, județul Chișinău), Tomulț (Lăpușna, județul Chișinău), Manuc Bei (Hâncești, județul Chișinău), Cristi (Teleșeu, județul Orhei), Derojinski (Călărași, județul Orhei), Creciunesco (Kirgan, județul Ismail), Ponse (Leuntea, județul Bender), Tardan (Akkerman) [201, p. 615-616]. În această listă pot fi introduși și alți proprietari: L. și H. Siorba (Vadul-lui-Vodă, județul Chișinău), colonel Olofson (Căușenii Noi, județul Bender), Jurmani-Popov (Akkerman), contele Muruzi (Ungheni, județul Bălți), contesa Ghica (Hotin) și mulți alții [96, p. 67], care au pus vinificația pe cale rațională. Prima expoziție a producției agricole organizate la Chișinău în 1847 a făcut posibilă verificarea calității vinurilor basarabene. Guvernul țarist a apreciat calitatea lor, decorând vinurile produse în gospodăria contelui Niselrode și a principelui Sturdza, care aveau plantații de viță-de-vie în județul Bender [45, p. 210]. La expoziție au fost scoase în evidență și unele lacune ale vinificației din regiune în general, printre care lipsa pivnițelor pentru păstrarea vinurilor [96, p. 67].

Experiența vitivinicolă acumulată a avut un impact semnificativ asupra evoluției construcțiilor ce deservește această ramură. Cramele și beciurile, devenind mai spațioase, se conformează noilor cerințe de modernizare a procesului tehnologic. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, la Camenca a fost construită o fabrică de vinificație cu utilaj modern din Europa: prese cu burghie, prese manuale, vase de lemn pentru fermentare, diferit inventar necesar. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea apar clădiri cu dimensiunile planului mai mari, în mai multe niveluri, iar în edificarea construcției se utilizează betonul armat (crama de pe moșia lui Constantin Mimi de la Bulboaca).

În contextul cultural se conturează orientarea din ce în ce mai accentuată spre civilizația și cultura europeană. În Basarabia are loc o mutație radicală, arhitecturile occidentale reprezentând un import. Acest transfer cultural a fost facilitat de faptul că proprietarii de moșii autohtoni aveau studii făcute peste hotare sau întrețineau legături economice în afara guberniei, astfel fiind admiratori ai arhitecturii europene. O altă cauză a fost prezența noilor proprietari de moșii de origine străină stabiliți în Basarabia, cu o viziune fixă în ceea ce constă imaginea de ansamblu a conacului, cât și a construcțiilor gospodărești din cadrul lui, care coincidea cu arhitectura de factură clasicistă, romantică sau cu combinații eclectice. Constituirea stilurilor arhitecturale europene în regiune s-a desfășurat sub influența activității arhitecților străini stabiliți temporar sau definitiv în Basarabia sau proiectelor-tip elaborate la Sankt Petersburg și acomodate la condițiile existente.

Neoclasicismul din Basarabia, activ în prima treime a secolului al XIX-lea, s-a situat departe de opțiunea formală clară și de dezbateră doctrinară, având un caracter „aplicativ”, asociindu-se cu o nouă accepțiune a frumosului subliniată prin simplitatea și rigoarea expresiei

plastice – legată și de deșteptarea sentimentului istoricității – cu noi cerințe funcționale. Reședințele nobiliare au constituit unul dintre domeniile principale de manifestare a clasicismului. În cazul când conacul reprezenta un ansamblu arhitectural integral, construcțiile gospodărești erau soluționate prin aceleași elemente clasice (crama de pe moșia lui Piotr H. Wittgenstein de la Camenca).

Puțin mai târziu, după influența clasicistă, în arhitectura ținutului începe să pătrundă și spiritul romantic, ce de asemenea poate fi regăsit în arhitectura reședințelor boierești. Realizările din arhitectura construcțiilor vitivinicole, ca de altfel și ale arhitecturii basarabene în general, se înscriu în direcția utilizării cu preponderență a fragmentului gotic, într-o compoziție în care acesta își pierde conotația originală.

Pătrunderea eclectismului în Basarabia spre sfârșitul secolului a coincis cu o perioadă de creștere economică și, prin urmare, de avânt constructiv. Eclectismul a devenit, cu mare rapiditate, un limbaj de consum aflat la îndemâna arhitecților, a constructorilor sau a proprietarilor înșiși. Această situație explică imensul număr de clădiri eclectice, care pot fi întâlnite și în arhitectura cramelor (crama de pe moșia lui Constantin Mimi de la Bulboaca).

Astfel, construcțiile vitivinicole din perioada examinată reflectă căutările și aspirațiile proprietarilor de moșii, fiind rezultatul sintezei influențelor orientale și occidentale. Printre obiectele valoroase care reflectă arhitectura profesionistă se disting cramele de la Camenca, Corjeuți, Cuhureștii de Sus și Bulboaca.

Crama conacului familiei Wittgenstein de la Camenca, deși a fost modificată de-a lungul existenței sale, și-a păstrat caracterul inițial. Clădirea a fost concepută ca parte integrantă a ansamblului nobiliar, inclusă într-un terasament cultivat cu viță-de-vie.

Moșia de la Camenca, cumparată în anul 1805 de la principele Dolgoruki, trece în posesia familiei Wittgenstein pentru mai bine de un secol, până în 1917, când ultimul descendent este nevoit să părăsească teritoriul ocupat de bolșevici. Moșia este cunoscută în această perioadă ca una dintre cele mai dezvoltate gospodării vitivinicole din gubernia Podolia. Întemeierea ei, la începutul secolului al XIX-lea, se datorează inițiativei feldmareșalului armatei ruse, contelui Piotr Hristianovici (Christian) Wittgenstein (rus.: Пётр Христианович Витгенштейн; numele complet în germană: Ludwig Adolph Peter Fürst zu Sayn-Wittgenstein-Berleburg), principe ereditar al Prusiei (din 1834).

În anul 1819, contele Piotr H. Wittgenstein începe construcția conacului în valea râului Nistru, în apropierea masivului deluros ce limita teritoriul din partea de nord, apărându-l de vânturile reci. Povârnișul cu orientare sudică a fost considerat de proprietar ca fiind avantajos pentru cultivarea viței-de-vie. Decizia a fost luată în pofida înclinării mari a pantei, drept

explicație servind faptul că proprietarul cunoștea experiența terasării povârnișurilor abrupte. În scurt timp au fost realizate o serie de platforme orizontale, ridicate de-a lungul liniilor de nivel la intervale adecvate și susținute de ziduri de piatră, plantate ulterior cu viță-de-vie. Începând cu anii '30 ai secolului al XIX-lea, gospodăria de la Camenca devine unul dintre cei mai mari producători și furnizori ai vinului din regiunea sudică a Rusiei.

Pentru o vinificație și o depozitare corespunzătoare, pe moșia lui Piotr H. Wittgenstein, în apropierea teraselor, au fost construite crama cu spații tehnologice și beciul cu o capacitate de 12000 de căldări [148, p. 61; 244, p. 86-87; 245, p. 315, 317]. Clădirea ilustrează cramele în cadrul curților nobiliare de la începutul secolului al XIX-lea, fiind concepută și realizată în stil neoclasic răspândit în toată Europa în primele decenii. Luând în considerație repertoriul morfologic și sintactic clasicist al obiectului și arealul amplasării lui, putem admite o influență preponderentă a clasicismului rus.

Clădirea este marcată de un portic din opt coloane ale ordinului doric, având în partea superioară o cornișă proeminentă. Plastica peretelui de fundal se bazează pe o succesiune de pilaștri cu capiteli doric ce determină panouri mari care cuprind arcade oarbe. Firidele înalte sunt tăiate de un brâu pe toată lungimea peretelui, divizându-le în două părți. În partea de sus, după un ritm anumit, erau înscrise alternativ ferestre, cu excepția arcului central: intrarea în cramă. Acoperișul în două pante este decorat cu acrotere instalate deasupra coloanelor. Piedestalurile susțin vase ce sugerează vizitatorilor destinația edificiului: producerea vinului.

Clădirea se distinge printr-o compoziție ordonată simetrică față de axa centrală, accentuată și de cele două „aripi” laterale realizate în continuarea liniei coloanelor și zidite în trepte descendente spre extremități. Pentru decorul acestor pereți sunt utilizate plăci de piatră poligonale prelucrate, ieșite în relief, și vase identice cu cele de pe acoperiș.

Construcția este compactă, înscriindu-se într-un dreptunghi cu lungimea laturilor apropiată, exceptând extensia clădiri de pe fațada laterală din dreaptă, executată în secolul al XX-lea. După reconstrucția clădirii, porticul a fost completat cu zece coloane. Astfel, lungimea fațadei principale a atins 36 metri, lățimea rămânând aceeași – 12 metri. Ca urmare a acestor transformări a dispărut „aripa” dreaptă, iar clădirea în întregime își pierde simetria absolută.

O altă cramă, care poate fi scoasă în evidență prin utilizarea unor elemente din arhitectura profesionistă, este cea de la Corjeuți, situată la periferia de nord-vest a satului. Crama cu beci a fost construită de boierul Melnikov și în anii '60-70 ai secolului al XIX-lea era considerată una dintre întreprinderile mari industriale din Basarabia. Ulterior trece în posesia proprietarului moșiei Vasile Kalmutki [83, p. 553].

Clădirea este alcătuită dintr-un etaj cu subsol. Nivelul construit la suprafața solului este destinat pentru plasarea utilajului și prepararea vinului, iar cel subteran – pentru depozitarea producției finite. Crama are planul dreptunghiular. Construcția șarpantei este susținută de cinci coloane din lemn amplasate pe axa longitudinală, planșeul – de două rânduri de coloane [162, p. 108]. Intrarea în beci are forma unui gârlici, încăpere specială construită în pantă, pentru acces în spațiul subteran. Clădirea este construită din piatră brută. Atât fațadele laterale, cât și intrarea în beci sunt soluționate în formă de pinioane, frecvent utilizate în arhitectura gotică. Partea de sus a pinioanelor în segment de cerc este prevăzută cu pînacuri, accentuând atribuția construcției la acest stil.

Crama de la Cuhureștii de Sus datează de la răscrucea secolelor XIX–XX. După toate probabilitățile, crama a fost construită la sfârșitul secolului al XIX-lea, deși materiale concrete referitoare la data construcției lipsesc. Anume în această perioadă, moșiile din Basarabia se orientează spre practicarea viticulturii și vinificației, care aduceau venituri mari. Printre ele poate fi considerată moșia lui Ioan Bogdan de la Cuhureștii de Sus, unde se acordă o deosebită atenție extinderii suprafeței plantațiilor de vii, care la sfârșitul secolului al XIX-lea ocupau circa 4,5 desetine [5]. Creșterea cerinței de vin pe piața internă și externă a dus la construcția în apropierea conacului a unei crame, în pofida faptului că în gospodărie funcționa și o altă cramă, în vie, unde era preparat vinul [26].

Crama a fost amplasată în partea de sud-vest a clădirii principale a conacului, alături de încă două pivnițe, menirea cărora era de a păstra produsele alimentare. Spre ele duceau două drumuri: unul – de la intrarea principală a reședinței, iar altul – din partea de vest, traversând, pe lângă clădirile gospodăriei, satul Cuhureștii de Sus. Clădirea cramei, în comparație cu cele două pivnițe, se deosebește atât prin volumetrie, cât și prin decorul arhitectural al ei.

Planimetria clădirii, ca factor formativ dependent de funcționalitate, care prevedea prepararea vinului și stocarea lui pentru păstrare, a determinat compoziția construcției. Cele două niveluri, cu destinații diferite, se suprapun: partea de sus a cramei unde se efectuau operațiunile succesive în procesul de producere a vinului și partea de jos, beciul, unde se păstra produsul finit.

Volumetria cramei este structurată pe baza formei arhetipale de locuință cu beci, constituită din două niveluri, cu încăperi de locuit și spații destinate depozitării, cu acces din exterior atât la nivelul superior, cât și inferior, generată de amplasarea în pantă. Fiind organizat în același mod, accesul în beci se făcea direct din curte, iar la nivelul superior erau amplasate spațiile de producere cu intrare separată.

Planul clădirii se distinge prin forma unui patrulater orientat pe axa nord-sud, așa încât fațadele lungi să nu fie expuse spre sud. Primul nivel al clădirii, situat parțial sub cota terenului

natural, este constituit dintr-o încăpere pătrată, cu intrarea pe scară din partea de nord. Bolta scării, cât și a încăperii este executată în arc. Nivelul al doilea e ocupat de o încăpere dreptunghiulară, care este bine iluminată din părțile de vest și est. Intrarea e amplasată din partea de vest.

Din punct de vedere stilistic, crama îmbină elemente ale unui repertoriu gotic și modern. Pereții fațadelor de vest, sud și est ale clădirii sunt simplificați. Unicul decor al fațadelor longitudinale sunt ancadramentele din cărămidă roșie ale ușii și ferestrelor realizate într-o manieră modernistă. Peretele de sud este lipsit de un oarecare decor. Pereții latitudinali, de sud și de nord, au formă de pinioane caracteristice pentru arhitectura medievală. O atenție deosebită este acordată fațadei de nord, unde se găsește intrarea în beci, soluționată, la prima vedere, printr-un procedeu de tratare tradițională a beciurilor, dar înscris în câmpul peretelui construcției. Creând o asociație a intrării cu o cetate medievală prin prezența elementelor decorative, autorul o scoate în evidență prin utilizarea contrastantă a cărămizii roșii pe fundalul peretelui din piatră naturală de culoare deschisă.

Intrarea de pe latura de nord are un vădit caracter de monumentalitate, care se datorează pilaștrilor din componența ei, în formă de turnuri crenelate, care, pe de o parte, o consolidează, dar în același timp îi conferă un aspect ornamental deosebit. Deasupra deschiderii, finisată în segment de cerc, este realizat un brâu median pe console la intervale înguste, amintind executarea brâului de tip lombard, după care urmează un rând de creneluri. Lateral se evidențiază câte două contraforturi geminate. Un alt brâu desparte frontonul triunghiular al pinionului de restul peretelui. Axa centrală a fațadei este accentuată de o deschidere dreptunghiulară îngustă a frontonului. Toate elementele în relief sunt efectuate din cărămidă roșie arsă, pe când peretele – din piatră spartă. Folosirea reușită a pietrei locale și cărămizii contribuie la varietatea facturii și a paletii de culori ale cramei, atribuind construcției preț și expresivitate.

Apariția cramei de la Bulboaca a însemnat, din punct de vedere artistic, racordarea la curente vehiculate în țările europene la sfârșitul secolului al XIX-lea, și anume, la cel eclectic.

Gospodăria vitivinicolă de la Bulboaca s-a înscris în istoria vinificației basarabene ca una dintre cele mai impunătoare datorită proprietarului său – Constantin Mimi, care s-a evidențiat nu numai ca activist pe tărâm obștesc (președinte al Upravei Zemstvei din județul Bender, iar ulterior – al Zemstvei Guberniale), dar și ca promotor al unei viticulturi moderne în Basarabia.

Constantin Mimi cumpără moșia de la Bulboaca în anul 1891 [45, p. 230], utilizând terenurile pentru a cultiva soiuri de viță-de-vie înalt productive aduse din Franța [42, p. 66-68]. Cunoștințele obținute la Școală Superioară de Viticultură din Montpellier, Franța, le implementează pentru a crea o gospodărie cu tehnologie agricolă avansată, după criteriile

europene. Activitatea sa practică este apreciată de Comitetul Județean Bender pentru Viticultură și Vinificație: „Viile din Bulboaca, fiind în vizorul direct al proprietarului moșiei, se dezvoltau minunat și către sfârșitul anilor '90 au început să rodească atât de bogat, încât a apărut necesitatea construirii unei vinării și a unui subsol unde vinurile ar putea fi puse la maturare” [185, p. 379]. Astfel, în anul 1901, la Bulboaca este înființată o întreprindere de vinificație bazată pe tehnologii industriale de producere a vinurilor. Amplasarea vinăriei la Bulboaca, dar nu la Ursoaia sau Cobusca Nouă, alte două moșii ale lui Constantin Mimi, se face din mai multe considerente, printre care localizarea pe linia căilor comerciale cum ar fi calea de linie ferată, ce facilita negoțul cu vinuri atât cu Rusia, cât și cu țările occidentale, și șoseaua ce lega Chișinăul cu Benderul, iar de acolo se îndrepta spre Odesa. Mai mult ca atât, satele din jur dispuneau de plantații de vie ce puteau asigura fabrica de vinuri cu materie primă. La cele expuse se adaugă avantajul existenței forței de muncă pentru prelucrarea podgoriilor.

Clădirea a fost proiectată cu trei niveluri, fiind una dintre cele mai mari fabrici de vinuri din Basarabia în perioada cercetată. Ea era alcătuită din cramă (două niveluri) și beci – un subsol imens cu o capacitate de 30000 decalitre de vin, păstrat în poloboace [42, p. 66-68]. La realizarea edificiului industrial s-au utilizat materiale de construcție locale – piatră din carierele satelor Bulboaca, Chirca, Roșcani și Telița, dar și betonul armat, tendință modernizatoare dictată de necesitatea de a se alinia curentului cultural modern din secolul al XX-lea. Lucrările au fost executate de meșteri băștinași, dar sub controlul specialiștilor italieni [153, p. 380]. Vinăria a fost înscrisă în relieful în pantă, ceea ce a permis organizarea optimă a procesului tehnologic. Toate nivelurile blocului aveau căi de acces la nivelul solului. Totodată, crama, fiind integrată într-o costisă sudică, era protejată de vânturile reci ce veneau dinspre Ucraina.

Arhitectura vinăriei avea multe tangențe cu tradițiile arhitecturii cramelor chateaux-urilor din Franța, ce se explică prin faptul că proprietarul, aflându-se în această țară în perioada studiilor, a avut posibilitatea de a obține cunoștințe temeinice privind procesul de organizare a industriei vinicole și de a cerceta minuțios arhitectura renumitelor crame franceze, în mare măsură, datorită relațiilor stabilite cu personalități marcante din domeniul viticol și vinicol [45, p. 214].

Clădirea se deosebește prin simplitate și rigoare a compoziției și a geometriei fațadei, subîmpărțire a registrelor orizontale cu cornișe, ierarhizare pe verticală a ferestrelor prin dimensiuni diferite. Fațadele au o compoziție simetrică. Cea principală este accentuată de un rezalit central situat în axa de simetrie și flancată de alte două rezalite subordonate prin dimensiuni mai reduse. Fațadele laterale sunt finisate cu pinioane de formă triunghiulară, iar cea posterioară se evidențiază printr-un singur fronton identic cu cele amplasate la colțurile fațadei

principale, întrerupând cornișa în partea centrală. Intrarea în beci este de asemenea marcată printr-un fronton, dar care se deosebește prin proporțiile și factura elementelor utilizate. Această diferență se observă și între registrul superior (crama) cu dispunerea simplă a ferestrelor pe perețele neted și registrul inferior (beciul) cu multiple elemente scoase în relief, cum ar fi lezele, cornișa și brâiele de diferită proeminență, rectilinii sau cu elemente canelate.

Plastica grafică este subliniată de contrastul dintre zidăria din piatră a pereților de culoare deschisă și elementele din cărămidă arsă: cornișa și brâiele dintre registre, buiandrugii cu cărămidă în pană. Ferestrele superioare se încheie în segment de arc sau în semicerc în registrul rezalitelor și pe fațadele laterale, iar cele de la nivelurile de jos sunt cu lintouri drepte. Frontoanele și pinioanele conțin ferestruici rotunde pentru ventilație, cu ancadrament circular. Elementele stilistice care domină atmosfera exterioară a construcției accentuează eclectismul ei.

Deci, putem concluziona că influența discursului arhitectural dominant al epocii – mai întâi neoclasicismul, apoi romantismul și eclectismul – a fost simțită în arhitectura Basarabiei, începând cu arhitectura civică și terminând cu cea industrială. Arhitectura locativă și cea gospodărească a complexurilor conacelor boierești au fost afectate de această schimbare. Dacă până în secolul al XIX-lea în arhitectura construcțiilor vitivinicole prevalează latura rațională și economică, atunci în perioada examinată se observă o preocupare specială pentru latura estetică. Valorile au migrat spre o amplificare a esteticului ornamentului, având ca origine arhitectura reședinței nobiliare dictată de cerințele beneficiarului. Decorul putea fi preluat automat din arhitectura clădirii principale, la o amplitudine redusă, dar păstrând totuși aerul unei arhitecturi „culte”.

2.3. Standardizarea și tipizarea arhitecturii complexurilor vitivinicole în perioada sovietică

În a doua jumătate a secolului al XX-lea arhitectura industrială își schimbă radical imaginea datorită tranziției la o economie centralizat-planificată și industrializării pe scară largă a construcțiilor.

Una dintre principalele sarcini din industria vinicolă devine dezvoltarea intensivă a întreprinderilor de vinificație existente și crearea de noi fabrici de vinificație primară, cu introducerea metodei de producție în flux pentru a atinge un nivel înalt de exploatare a fondurilor de producție, astfel încât să fie realizată dublarea producției, creșterea nivelului utilizării echipamentelor cu 40–50%, reducerea cheltuielilor de energie cu 20-30%, reducerea consumului de apă cu 50%, creșterea productivității muncii cu 40%, îmbunătățirea în mod semnificativ a calității producției și reducerea pierderilor tehnologice de materie primă [178, p. 73-79; 179, 205-216]. Întreprinderile necesitau introducerea etapizată a tehnicii și tehnologiei avansate,

mecanizarea complexă a proceselor de producție și introducerea liniilor de producție în flux. În atingerea obiectivelor trasate un rol important se acorda colaborării cu Institutul de Cercetare Științifică Unională a Viei și Vinului „Magarach” (rus.: Всесоюзный Научно-Исследовательский Институт Виноделия и Виноградарства „Магарач”) și Institutul de Tehnologie Alimentară din Moscova (rus.: Московский Технологический Институт Пищевой Промышленности) [178, p. 3].

Industrializarea în perioada sovietică a reprezentat un instrument de sistematizare a întreprinderilor de vinificație pe teritoriul RSSM, executate în baza studiilor de fezabilitate privind dezvoltarea viticulturii. Proiectele de amplasare și de construcție a întreprinderilor de prelucrare primară, elaborate inițial de ISP „Moldgipropishcheprom”, constituiau proiecte-model pentru întreprinderile noi apărute și prevedeau soluționările teoretice privind formarea compoziției arhitecturale și spațiale a întreprinderilor din industria vinului [7, 8, 9, 10, 11, 14, 15, 16, 17].

Proiectele aveau un plan general stabilit, cu amplasarea secțiilor tehnologice conform fluxului operațiilor care compun procesul de producție. În componența complexului intrau două blocuri principale, cu includerea secției de presare-fermentare și a depozitului de vinuri pentru fermentarea secundară, și o serie de construcții care integrau recepția cantitativă, secția de zdrobire a strugurilor, de prelucrare a deșeurilor procesului de vinificație, dar și diferite depozite și construcții auxiliare.

Drept consecință a industrializării tehnicilor de construcție, cu accente asupra standardizării și tipizării, asupra prefabricării și a producției de masă a elementelor structurale, are loc schimbarea modului în care arhitectura este proiectată. În perioada de după anii '50 ai secolului al XX-lea, rolul principal în proiectarea obiectelor industriale trece treptat de la arhitect la inginer, iar cel mai important criteriu de evaluare a calității proiectului devine eficiența. Principalele direcții au fost conturate la „Întrunirea unională a constructorilor, arhitecților și lucrătorilor din industria materialelor de construcție, din industria de mașini pentru construcții, din organizațiile de proiectare și cercetare” din 7 decembrie 1954 [157].

Moștenirea perioadei socialiste este ilustrată, poate cel mai bine, printr-o simplă analiză vizuală a structurii și a peisajului în care sunt înscrise clădirile industriale. Forma construcției este riguroasă, constrânsă de particularitățile sistemului tehnic, de structură, material, de funcția sistemului, tehnologie și mod de funcționare. Arhitectura este concepută printr-un element nou: modulul prefabricat, care și-a dobândit și păstrat în timp un prestigiu legat de utilitatea materială imediată, dublat de avantajele clare pe care le aduce în ceea ce privește fabricarea, transportul și asamblarea. Sub aspect arhitectonic este o modernitate de tip „Lego” [84, p. 78]. Elementele

intersanjabile și multifuncționale pot fi combinate liber, după dorință și necesități, și stau la baza unor clădiri cu forma flexibilă, funcționale și economice – dar lipsite de ideal tipologic intrinsec [119, p. 239] – care implică finalități economice evidente.

Dezvoltarea metodelor industriale de producție a vinurilor și construcțiilor industriale au format în perioada sovietică o nouă abordare a proiectării reflectată în apariția fabricilor-tip și principiilor de amplasare urbanistică. Datorită capacităților tehnologice și de transport, sunt concepute întreprinderi de vinificație de prelucrare primară și secundară, odată cu consolidarea lor. Întreprinderile primare erau situate în imediata apropiere a podgoriilor, fiind alăturate așezărilor rurale, cele de prelucrare secundară – în zonele industriale ale orașelor.

Din punct de vedere economic, arhitectura democratizată (ieftină, utilă, funcțională) încurajează, într-o primă fază, prin facilitățile practice oferite, creșterea eficienței întreprinderilor. Din punct de vedere arhitectural, construite după proiecte-tip, durata de folosință a cărora putea să fie extinsă la nesfârșit, ducea la pierderea identității lor.

Caracteristică pentru compoziția arhitecturală a întreprinderilor din industria vinului devine absența aproape totală a porțiunilor ridicate – dominante verticale, și dezvoltarea prioritară orizontală a formei. În calitate de elemente verticale, care organizau compoziția arhitecturală din perioadele anterioare, erau folosite construcții ingineresti (turnuri de apă), inclusiv din infrastructura energetică (coșuri de fum), precum și unități etajate pentru distilare. În legătură cu schimbarea managementului și conectarea producerii la rețelele localităților, aceste construcții și-au pierdut scopul lor inițial.

Practica, răspândită pe scară largă, de a construi complexurile din clădiri industriale cu un singur etaj, a demonstrat dezavantaje semnificative – corpurile cu o înălțime mică erau amplasate la marginea teritoriului cu garduri surde, care nu permiteau percepția lor și afectau în mod negativ calitatea obiectului arhitectural în general.

În aspectul arhitectural s-a produs o renunțare la folosirea detaliilor arhitecturale în soluționarea fațadelor atât a clădirilor de producție, cât și a clădirilor auxiliare. În nomenclatura elementelor de închidere erau doar mari panouri prefabricate din beton. Lipsa variantelor de finisaje a condus la uniformitatea formelor arhitecturale în întreaga industrie.

Utilizarea unui număr semnificativ de echipamente deschis amplasate, ingineresti și tehnologice (rezervoare, cisterne, prese, răcitoare), utilizate frecvent în industria vinicolă în perioada sovietică, a avut un impact semnificativ asupra aspectului complexurilor. Amplasarea lor, fără a ține cont de percepția generală a compoziției arhitecturale, care devenise caracteristică pentru întreprinderile autohtone, precum și prezența echipamentului fără exploatare și în stare de degradare în imediata apropiere, a determinat imaginea negativă a complexului de vinificație.

Un alt element care influențează aspectul sunt punctele de colectare a materiei prime și expedierea produselor finite (copertine, debarcadere, platforme expediționare), care necesită reconstrucție pentru a permite creșterea calității generale a arhitecturii complexului. Totodată, trebuie de menționat și faptul că nu au fost utilizate acele largi posibilități pentru formarea compoziției arhitectural-spațiale expresive, care deschide absența unei relații fixe între forma planului construcției și procesul tehnologic. Avantajul unei organizări a producției într-un spațiu practic de orice formă, nu în mod obligatoriu de formă dreptunghiulară, se datorează flexibilității organizării procesului tehnologic și a echipamentului utilizat.

Aplicarea soluțiilor standard este o trăsătură caracteristică a sistemelor constructive și de sistematizare spațială în perioada sovietică. Cele mai răspândite au devenit blocurile fără luminatoare în formă de pavilioane cu două sau trei travei, cu o rețea regulată de coloane – 6x12, 6x24 (două deschideri) și 6x12, 12x18 (trei deschideri). Blocurile erau dispuse liniar (în direcția procesului tehnologic), lățimea fiind de 48 metri, iar lungimea de 30-36 metri, în care erau plasate diferite secțiuni de producere. Spațiile de expediere și depozitare erau proiectate cu extindere până la 60 metri, constituind galerii pentru transport.

Pentru realizarea carcasei erau utilizate construcții portante din beton armat și structuri metalice prefabricate. Traveele se acopereau cu grinzi, lonjeroanele – cu plăci din beton armat cu nervuri, care formau un acoperiș puțin înclinat. Încăperile auxiliare erau construite izolat sau în apropierea clădirii de producție, fiind atașate de-a lungul axei lungi.

În soluționările artistice au fost determinante un șir de trăsături negative, care împiedicau formarea unui aspect industrial modern al întreprinderilor printre care: plastica simplistă a fațadelor agravată de utilizarea materialelor de finisare ieftine pentru construcție și reconstrucție și abordarea fragmentară a aspectului clădirilor, fără a lua în considerare percepția generală.

O atenție corespunzătoare nu a fost acordată amenajărilor teritoriale, ele fiind foarte des neglijate. Această componentă a mediului arhitectural a devenit irelevantă datorită abordării pur pragmatice în organizarea construcției întreprinderilor. Organizarea controlului accesului pe teritoriul sitului industrial cu ajutorul gardurilor, inclusiv a celor din panouri tipice de beton, a avut de asemenea un impact negativ asupra aspectului complexurilor.

Este cercetată, de asemenea, clasificarea efectivă a vinărilor după capacitate. În urma analizei întreprinderilor autohtone s-a constatat că majoritatea întreprinderilor din țară sunt clasificate ca fiind mari și mijlocii. Printre aceste întreprinderi figurează unele cu includerea clădirilor din perioadele anterioare (crama de la Bulboaca, începutul secolului al XX-lea), dezvoltându-se în mod activ până la sfârșitul anilor 1980. Întreprinderile mici sunt reprezentate de companiile care au apărut după anul 2000.

Răspândirea largă a întreprinderilor mari este caracteristică pentru industria autohtonă de producere a vinului, ce o deosebește de alte regiuni. De exemplu, în regiunea europeană învecinată există o proporție inversă – 80% sunt întreprinderi mici (care cresc struguri în zone, în medie, de 10 ha) și numai 20% – întreprinderi mari [194, p. 55].

Cercetarea interioarelor întreprinderilor arată că majoritatea lor a fost realizată în perioada sovietică sau create sub influența deciziilor puse în aplicare anterior.

În practica autohtonă, din motivul perceperii pur utilitariste a întreprinderilor, aflate în proprietatea statului, s-a format principiul normativ („standard“) de proiectare a interioarelor, care erau efectuate în conformitate cu cerințele și soluționările-tip stabilite în regulamentele normative. Proiecte individuale au fost elaborate numai pentru un număr restrâns de spații, de regulă săli de degustare, și mai puțin pentru spațiile administrative.

În calitate de material de finisaj pentru interiorul industrial al întreprinderilor erau utilizate plăcile glazurate monocrome. În cele mai dese cazuri, teracota era utilizată în combinație cu văruirea, iar ca material pentru pardoseală – betonul, toate materialele fiind fixate în normative. Aceste materiale făceau posibilă menținerea nivelului sanitaro-igienic necesar fără cheltuieli adăugătoare, ceea ce satisfăcea pe deplin preocupările pentru fezabilitatea economică și activitatea de producere.

Soluționarea coloristică a interioarelor de producție era de natură strict utilitară, iar gama de culori era concepută pentru a reduce tensiunea psihologică și sentimentul de monotonie a procesului de producție, care avea loc pe anumite sectoare ale procesului tehnologic. Încăperile principale de producție erau soluționate în culori deschise.

În situația dată, principalul motiv arhitectural-artistic care formează interiorul de producere rămân structurile portante și echipamentele tehnologice. Totalitatea acestor circumstanțe au format o atitudine stereotipă negativă față de industrie în ansamblu, iar într-un final, influențând și percepția observatorului de rând, însuflând ideea despre calitatea scăzută a produselor.

2.4. Racordarea funcțională a complexurilor vitivinicole la fluxul turistic la începutul secolului al XXI-lea

Ultimul deceniu al secolului al XX-lea se caracterizează printr-un proces de dezindustrializare, care a lăsat în urmă o mulțime de întreprinderi vinicole abandonate, ce se află într-o continuă degradare și devalorificare. Situația se explică prin începutul unei perioade de criză în sectorul vitivinicol (1986–2001), care a înregistrat un regres considerabil în raport cu anii 1980–1985: suprafața terenurilor cultivate cu viță-de-vie s-a diminuat de cca 2,0 ori, iar recolta globală de struguri – de 2,3 ori [97, p. 3], ca rezultat al diferitor cauze cu caracter obiectiv

și subiectiv, principala fiind realizarea prevederilor Decretului Prezidiului Sovietului Suprem al URSS cu privire la combaterea alcoolismului. În afară de aceasta, companiile vinicole din Republica Moldova, simțindu-se favorizate pe piața Federației Ruse, care crea prea puține stimulente pentru sectorul respectiv, nu și-au revizuit strategiile în concordanță cu tendințele pe plan mondial, unde exista o competiție acerbă. În consecință, odată cu instituirea embargoului din partea Federației Ruse (2006), întreprinderile vitivinicole din țară s-au ales cu pierderi directe de circa 185 milioane, rezultate din creanțele ce nu vor mai putea fi recuperate vreodată, iar producția de vin a scăzut cu circa 63% în 2006 față de anul precedent [120, p. 6], fără a lua în considerație pierderile indirecte, de imagine și de poziție în cadrul pieței.

În ramura vinicolă, la sfârșitul primului deceniu, erau înregistrate 191 de întreprinderi, care activau în diferite domenii ale vinificației. Prelucrarea strugurilor se efectua la 124 fabrici de vinuri, iar capacitatea totală a întreprinderilor de vinificație primară era de circa 2,0 mln. tone de struguri, nivelul mediu de utilizare a capacităților de producție limitându-se la 20-25% din capacitatea proiectată [115, p. 27]. Problema cea mai importantă pentru întreprinderile de vinificație primară era starea tehnică depășită a utilajului folosit pentru prelucrarea strugurilor. Aceste întreprinderi în majoritate erau dotate cu utilaj tehnologic fabricat în anii '60–70 ai secolului trecut [115, p. 28].

În pofida multiplelor situații critice suportate, etapa de după anul 2000 urma să aducă modificări majore în structura întreprinderii vitivinicole, începând un moment de ruptură în care se dezvoltă o nouă viziune inevitabil legată de reorientarea și diversificarea exportului și investirea din ce în ce a mai multor mijloace în branding-ul și promovarea vinurilor. În cazul Republicii Moldova, această fază a transformărilor nu coincide cu cea din principalele țări producătoare de vinuri din lume, fiind în întârziere, întrucât din diferite motive tehnologice, economice și politice, pe parcursul anilor '80–90 ai secolului al XX-lea, se continua modul anterior de gestionare managerială la majoritatea întreprinderilor din țară. Această trecere se resimte odată cu apariția primelor exemple din industria vinicolă, marcate de desfășurarea inițiativelor din partea statului și a unor proprietari ai întreprinderilor private.

O influență pozitivă asupra stopării declinului în ramura vitivinicolă a țării noastre au avut hotărârile Guvernului Republicii Moldova din 2002, prin aprobarea „Programului de restabilire și dezvoltare a viticulturii și vinificației în anii 2002–2010” [73], și din 2004, prin aprobarea Programului de dezvoltare a complexului „Combinatul de Vinuri „Cricova” – S.A.” în anii 2004–2013 [74] și a Programului Național în domeniul turismului Drumul Vinului în Moldova [75].

În tendința de a crea noi oportunități de promovare a producției vitivinicole autohtone, Guvernul Republicii Moldova propune în anul 2005 conceperea „Orașului Vinului” ca un centru complex de nivel european de activitate antreprenorială, turism, demonstrare a realizărilor, de organizare a concursurilor naționale și internaționale ale vinului și a diferitor manifestări, inclusiv sărbători naționale, în special, a „Zilei Naționale a Vinului”[98]. „Orașul Vinului” urma să se extindă pe o suprafață de cca 14 ha, fiind amplasat pe terenurile adiacente ale Institutului Național al Viei și Vinului, dintre care opt hectare trebuiau să fie rezervate nemijlocit pentru realizarea edificiilor companiilor vinicole, complexurilor hoteliere și expoziționale, zonelor de recreere și pieței pentru manifestări. Acest ambițios proiect a fost adus doar până la etapa de concurs, la care au participat mai mulți arhitecți: Victor Vieru, Vasile Stratu, Valeriu Lupașcu ș.a. Principalul obiectiv al concursului a fost găsirea unei imagini adecvate și a unei organizări spațiale funcționale pentru diferite zone ale „orașului” (zona întreprinderilor vitivinicole, expozițională, comercială, administrativă, hotelieră și de agrement), care urma să se afirme ca punct strategic de atracție turistică, fiind inclus și în Programul Național de dezvoltare a turismului.

Primul deceniu al secolului al XXI-lea este caracterizat prin inițiere de proiecte de remodelare a întreprinderilor vitivinicole cu integrare în circuitul turistic, care devine o sursă de dezvoltare [55, p. 84-87]. Complexul vitivinicol tinde să se înscrie într-o logică a cererii pieței, plasând consumatorul în centrul procesului de producție și distribuție. În consecință, întreprinderile de vinificație, care secole la rând au fost doar mostre ale arhitecturii industriale, devin în ultimul timp obiective ale industriei turistice, asupra cărora se îndreaptă tot mai mult atenția agențiilor ce organizează excursii, odihnă și destindere. Menținerea tradițiilor multiseculare ale acestei industrii, în îmbinare cu noile direcții de dezvoltare a imaginii vinărilor, este un imperativ al dezvoltării economice durabile a Republicii Moldova. Devine esențială importanța prezentării întreprinderilor acestui complex unitar (colectare, producere, depozitare, etalare, monitorizare, cazare, tratament etc.) într-un interior și exterior corespunzător.

În ramura vitivinicolă au fost și sunt realizate un număr ponderabil de proiecte, care în ultimele decenii ar trebui să ia în considerare nu numai corelația tehnologic firească a clădirilor reconstruite sau a celor noi proiectate cu mediul ambiant și implementarea noilor tehnologii în prepararea vinului, ci și condițiile prezentării vinului influențate în mare măsură de amploarea dezvoltării turismului vitivinicol, care în mod inevitabil conduce la modificări ale aspectului arhitectural al complexului vitivinicol, adăugându-i, în unele cazuri, funcțiile de primire și cazare a turiștilor, de alimentare și agrement.

Reeșind din funcțiile enumerate, apar acele elemente esențiale arhitecturale și peisajere, care constituie complexul vitivinicol caracteristic Moldovei: teritoriul vinifer cu modificarea lui prin procedee arhitecturale, baza de producere (crama), depozitul pentru stocarea vinurilor (pivnițe, cave, complexuri de ordinul “orașelor subterane”), sala de degustare cu includerea vinurilor produse, magazinul specializat de vinuri, restaurantul, hotelul și zona de agrement cu un larg spectru de distracții sau existența unui agrement adițional precum vânătoarea, pescuitul (proponeri exotice), excursii spre obiectivele turistice din apropiere, complex SPA din produsele proprii vitivinicole. Totodată, în complexurile vitivinicole ar fi benefic un centru expozițional sau un muzeu al vinului.

Complexul vitivinicol modern este rezultatul activității arhitecturale, inclus într-un cadru natural, în cele mai dese cazuri, într-un teritoriu vinifer definit prin elementele de organizare compozițională: relațiile vizuale și combinarea lor cu alte elemente într-un sit cu aspect original cu caracteristici individualizate.

Identitate peisagistică oferă complexurilor vitivinicole topografia (așezarea pe pantă sau câmpie), vegetația înconjurătoare (pădure, gard viu, arboret și arbori izolați), arhitectura amenajării plastice a podgoriilor (terasamente, șanțuri), aspectul patrimoniului construit (construcții de mici proporții, pereți de sprijin ale terasamentelor), formele de habitat, grupate sau dispersate, și căile de comunicare.

Peisajul poate fi tratat ca element pasiv, care servește drept fundal, fiind un suport, o oportunitate pentru o arhitectură corectă și generoasă (amplasamentul Vinăriei Purcari, Chateau Vartely, Vinăriei Poiana) sau ca element activ care participă și generează arhitectura.

Un exemplu original de arhitectură peisagistică reprezintă *terasele cu vii*, consolidate cu ziduri de sprijin din piatră, de pe fosta moșie a lui P. H. Wittgenstein de la Camenca, care demonstrează un peisaj viticol cu introducerea elementelor arhitecturale și, totodată, o arhitectură înscrisă într-un peisaj fabulos, organizat de povârnișuri abrupte și conturat de stâncile toltrelor crestate de forme carstice. În compoziția generală a terasamentului au fost introduse forme arhitecturale de dimensiuni mici, dar și pietre excesiv de mari, care îndeplineau funcția de acumulare a căldurii, fiind și dominante arhitecturale. Peisajul a constituit forma generatoare pentru aceste terase care l-au arhitecturalizat și o soluționare reușită din mai multe puncte de vedere. Răspunzând cerințelor activității viticole, terasele rezolvă relaționarea arhitecturii cu peisajul și semnifică unitatea și continuitatea lui.

Aceleași caracteristici însumează terasele cu vii de la Stroiești (rus.: Стрoенцы), inițial aparținând contelui Wittgenstein, apoi fiicei E. P. Trubețcaia și nepoatei M. P. Zinovieva, replantate cu viță-de-vie în 2006.

Peisajul poate fi și o formă de camuflaj ca în cazul galeriilor subterane de la Cricova, Mileștii Mici, Brănești și Ciorescu. În acest caz, relaționarea cu peisajul are loc prin arhitectura intrărilor în galerii și părții supraterane a complexului vitivinicol.

Cea mai importantă construcție a complexului vitivinicol, *crama*, în contextul transformărilor actuale, capătă un rol deosebit în promovarea imaginii întreprinderii din punct de vedere al unui aspect arhitectural expresiv și impresionant. Variante, în care arhitectura cramei ca edificiu aparte, este remarcată ca accent sau centru compozițional al complexului, în proiectarea actuală nu au o dezvoltare suficientă. Unicul caz care ar putea fi evidențiat este Vinăria Poiana, înglobând în același volum sala de degustare, restaurantul și un spațiu hotelier din câteva camere pentru oaspeți. În principiu, cramele rămân a fi construcții pur utilitare: atât planul, interiorul, cât și exteriorul sunt derivate din caracterul industrial al arhitecturii acestora, bazat pe o schemă tehnologică comună. Construcțiile se evidențiază prin compoziții spațial-volumetrice raționale dependente de efectuarea operațiilor de recepție a strugurilor, prelucrarea lor, obținerea și stocarea provizorie a vinului. Păstrate din perioada sovietică și utilizate până în prezent fără modificări ale aspectului sau construite recent (Château Vartely) cu soluționarea unei anvelopante, care nu le deosebește de arhitectura industrială în general, nu le permite a deveni accent al complexului vitivinicol în perioada actuală.

În schimb, rămâne importantă o altă latură, care nu mai este legată de aspectul original, extravagant, al construcției, ci de modalitățile prin care crama ajunge să stabilească un set de relații funcționale la nivel social prin care ea se așează singură în câmpul transformărilor pe care le implică relațiile exterioare cu vizitatorul. Astăzi, o mulțime de întreprinderi vitivinicole organizează excursii în spațiile de producere ale cramelor, atracția fiind cauzată de interesul față de tradițiile în acest domeniu. Putem spune că arhitectura nu mai este atât de mult construcție, cât aranjament, distribuția unor relații în spațiu, mai mult ca oricând tributară sistemului ei de dispunere și de operare a relațiilor dintre complex și vizitator, devenind platformă pentru instituirea unor relații, înțeleasă ca aliniere a locului la tendințele mondiale, care, pe parcurs, ar putea da naștere și unei arhitecturi distincte.

O componentă indispensabilă în structura optimă a complexului modern sunt *subsolurile vinicole* – combinație a două discipline exigente: de design arhitectural și creare a vinului.

Cele mai vechi beciuri sunt cele de la Vinăria Purcari, datate cu anul 1827, și cele din complexul viticol al lui P. H. Witgensteinn de la Camenca amplasate sub talpa cramei, din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Depozite pentru stocarea și maturarea vinurilor, pivnițele sau cavele, sunt reprezentative pentru diversitatea lor ca aspect arhitectural, dimensiune și specific autohton. Complexurile

spațiale de dimensiuni enorme, ca în cazul complexurilor de la Cricova și Mileștii Mici, au fost comparate cu niște „orașe subterane”. Galeriiile, rămase după excavarea pietrei de calcar, formează labirinturi subterane, care adapostesc colecțiile de vinuri, fiind de o originalitate arhitecturală incontestabilă. Lungimea galeriilor de la Mileștii Mici constituie cca 200 km, dintre care 55 km sunt amenajați pentru depozitare, iar grosimea stratului până la suprafața solului variază de la 30 la 85 m. Deplasarea vizitatorilor prin aceste galerii are loc cu automobilul, creându-se impresia unor străzi, caracterul fiind amplificat de denumiri adecvate sortimentului: „Bulevardul central Șampanie”, „Bulevardul Chardone”, străzile „Cabernet”, „Feteasca” ș.a.

Un tablou asemănător este oferit și de complexul „subteran” de la Cricova. Aici ramificațiile „orașului subteran” sunt extinse pe o distanță de 64 km, dintre care 39 km sunt amenajate cu încăperile necesare procesului tehnologic. Adâncimea, la care sunt situate galeriile, este variabilă în dependență de relief, de la 35 metri la intrare până la 50-90 metri în adâncul masivului calcaros, cu aprofundare treptată, abia sesizabilă. Și aici, ca la Mileștii Mici, de o parte și alta a acestui „bulevard” se află străzile cu denumiri de vinuri: „Caberne”, „Aligote”, „Feteasca”, „Sovignion”, „Risling” și alte intersecții ramificate, care duc tot mai departe în lungul și în latul spațiului subteran. Străzile poartă denumirea vinului păstrat în butoaiele voluminoase, amplasate cu o evidentă notă de etalare, într-un mod pitoresc de-a lungul galeriilor. Pe aceste străzi se ajunge spre secțiile tehnice unice, unde vinurile nobile se prepară după metodele tradiționale.

Pivnițele din Brănești sunt mai recente și mai „modeste” în dimensiuni – cu lungimea galeriilor de 58 km și adâncite până la 60 m sub nivelul pamântului.

În prezent, toate întreprinderile vitivinicole au *săli de degustare* a produsului local. Cele mai renumite sunt sălile de degustare, ce se află în complexul subteran din Cricova, ele fiind integrate într-un complex unic cu denumiri convenționale: „Sala Europeană”, „Sala Prezidențială”, „Casa Mare”, „Adâncurile Mării” și „Sala cu șemineu”.

Vinăria de la Cojușna are două săli de degustare, ambele amenajate în stil pseudogotic, cea de la Mileștii Mici conține două săli în stil pseudobizantin, întreprinderile vinicole de la Chișinău – „Vismos”, „Aroma”, de la Institutul Național al Viei și Vinului sau de la Stăuceni, au multiple săli executate în stil național sau cu design ce pretinde a revoca epoca specifică marilor domnitori ai Țării Moldovei: Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul, Dimitrie Cantemir. Săli cu o arhitectură în care drept componentă a interioarelor servesc colecțiile de vinuri rare, cu expoziții-vânzare au fost inaugurate la întreprinderile vinicole binecunoscute de la Ialoveni, Brănești, Orhei, Hâncești, Bardar, Cărpineni, Dubăsari, Comrat, Taraclia, Ceadâr-Lunga, Basarabeasca, Cimișlia, Cahul, Trifești, Vulcănești, Slobozia și multe altele. În toate aceste întreprinderi

vinicole, unde sunt amenajate spații speciale de degustare a producției locale, vizitatorilor li se oferă posibilitatea de a participa la degustări de inițiere și formare a deprinderilor de apreciere calificată a licorilor divine.

O bună parte din întreprinderile vitivinicole le oferă vizitatorilor posibilitatea de a procura vinurile alese în *magazinele specializate* de pe teritoriu, formând un alt element al complexului vitivinicol, arhitectura cărora e dependentă de arhitectura complexului în întregime.

Următoarele două elemente, din cele enumerate mai sus, ce ar mări atractivitatea complexurilor vitivinicole ca obiecte ale industriei turismului ar fi *restaurantele și hotelurile*.

Nu trebuie diminuată nici importanța dezvoltării *zonei de agrement* sau existența unui *agrement adițional*. Un rol important îl au aspectele naturale și geografice: vale, lacuri, râuri, păduri. Drept exemplu poate servi organizarea unui astfel de agrement pe teritoriul complexului turistic Purcari și în imediata lui apropiere, unde au fost create lacuri dotate cu pește.

Remodelarea complexurilor vitivinicole și a spațiilor adiacente în baza cerințelor actuale va permite dezvoltarea turismului vitivinicol în Republica Moldova și includerea lui în sistemul turistic internațional. Astfel, se va face cunoscut nu numai vinul moldovenesc, cu calitățile lui extraordinare și specificul fiecărei zone vitivinicole, dar și cultura poporului nostru evidențiată prin elemente de arhitectură.

2.5. Concluzii la capitolul 2

În capitolul 2 este abordată evoluția construcțiilor vitivinicole pe teritoriul Republicii Moldova și specificul lor marcat de schimbările esențiale în plan politico-social, economic și artistic. Definitivarea procesului, în baza materialelor documentare istorice, geografice, etnografice, etnologice, arheologice, utilizând analiza comparativă a realităților din alte zone învecinate și printr-o analiză critică a trăsăturilor arhitectural-artistice relevante, a permis conturarea etapelor de evoluție și a factorilor generatori ai arhitecturii complexurilor vitivinicole.

1. Au fost determinate etapele constituirii arhitecturii complexurilor vitivinicole și particularitățile ei pe teritoriul Republicii Moldova, reieșind din aspectul arhitectural influențat de un șir de factori precum organizarea procesului tehnologic, utilizarea tehnicilor de construcție și materialelor, amplasarea în raport cu situl etc. Până în prezent, cercetarea a scos în evidență perioade distincte de evoluționare a soluționării arhitecturale a construcțiilor vitivinicole cum ar fi:

a) până în secolul al XIX-lea – existența unei arhitecturi vernaculare a construcțiilor vitivinicole care constituiau o adaptare la materialele și procedeele tehnice locale, fiind

caracterizate printr-o arhitectură de mare simplitate și demonstrând unitate structural-constructivă cu clădirile de locuit și construcțiile economice din cadrul gospodăriei;

- b) secolul al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea – influența arhitecturii profesioniste și apariția noilor crame cu aspectul determinat de orientările stilistice în vogă, deseori într-o soluție comună cu cea a conacului. În această perioadă se observă preocuparea în mod special pentru expresia estetică a arhitecturii clădirilor din componența complexurilor vitivinicole. Valorile au migrat spre amplificarea esteticului prin implicarea ornamentului, având la origine arhitectura reședinței nobiliare;
 - c) jumătatea a II-a a secolului al XX-lea – apariția noilor particularități în dezvoltarea arhitectural-spațială a complexurilor legate de instaurarea „socialismului de stat” și impunerea unui sistem centralizat de planificare a economiei cu consolidarea fabricilor de vin, utilizarea prefabricatelor la edificarea construcțiilor și aplicarea soluțiilor tehnice standardizate în baza proiectelor-model (tip). În soluționările arhitecturale au fost determinate un șir de trăsături negative, printre care plastica simplistă a fațadelor agravată de utilizarea materialelor de finisare ieftine și abordarea fragmentară a aspectului clădirilor fără a lua în considerare percepția generală, cât și neglijarea amenajărilor teritoriale;
 - d) începutul secolului al XXI-lea – dezvoltarea arhitecturii complexurilor vitivinicole conform tendințelor actuale receptive la inovațiile sociale și racordarea la fluxul turistic. Reieșind din noile condiții, apar elemente esențiale arhitecturale și peisajere care constituie complexul vitivinicol caracteristic Republicii Moldova: teritoriul vinifer cu modificarea lui prin procedee arhitecturale, baza de producere (crama), depozitul pentru stocarea vinurilor (pivnițe, cave, complexuri de ordinul „orașelor subterane”), sala de degustare cu includerea vinurilor produse, magazinul specializat de vinuri, restaurantul, hotelul și zona de agrement cu un larg spectru de distracții sau existența unui agrement adițional.
2. Cercetarea plurivalentă a întreprinderilor vitivinicole din diferite perioade demonstrează că arhitectura construcțiilor vitivinicole este susceptibilă la influența factorilor contextuali, precum forțele sociale, oportunitățile economice, presiunile politice, tendințele culturale, fiind generată de acești factori și păstrând aproape neschimbată schema tehnologică.

3. ARHITECTURA COMPLEXURILOR VITIVINICOLE DIN REPUBLICA MOLDOVA ÎN CONTEXTUL MEDIULUI AMBIENTAL. STUDII DE CAZ

3.1. Terasale de la Camenca

Terasale de la Camenca și Stroiești, consolidate cu ziduri de sprijin din piatră, constituie puncte de o deosebită atracție pentru specialiștii din mai multe domenii, printre care viticultură și arhitectură peisagistică. Demonstrând soluții unice de terasare în Moldova, amplasate în partea stângă a râului Nistru, terasele reprezintă una dintre interesantele realizări de acest gen în Europa. Terasale similare ocupă suprafețe întinse în Spania, Portugalia, Grecia, Italia, sudul Franței, Elveția, Germania, România etc., unde sunt utilizate, în general, pentru vii sau plantații de măslini. Terasale sunt păstrate drept caracteristici semnificative ale patrimoniului cultural în numeroase programe naționale de dezvoltare rurală. Patrimonializarea resurselor viticole antrenează deținătorii și autoritățile locale în lucrări de conservare a peisajului tradițional, de respectare a unor tehnologii conforme cu cerințele ocrotirii acestuia. Din păcate, ansamblul de terasale de la Camenca nu a reușit să atragă atenția autorităților suficient de mult pentru a implica sprijin financiar pentru restaurare. De-a lungul timpului, ansamblul a suferit variate tipuri de alterări, atât naturale, cât și prin intervenții succesive. Structura teraselor a fost parțial afectată prin modificare sau pur și simplu prin dispariția unor elemente (cabane, fântâni, porțiuni ale sistemului de evacuare a apelor provenite din scurgerile de suprafață). Acest valoros monument peisagistic este în prezent abandonat, iar starea de degradare a lui devine tot mai pronunțată, impunând necesitatea realizării lucrărilor de evidență, studiere și punere în valoare. Efectuarea unui studiu pentru stabilirea oportunității de promovare a unui proiect de reconstruire a teraselor cu reabilitarea funcției lor – cultivarea viței de vie – este la moment imperios necesară. Protecția lui reprezintă un interes public și datorită valorii istorice pe care o are, fiind parte a unei moșii din secolul al XIX-lea, renumită prin proprietarii ei și constituind una dintre primele plantații industriale de viță-de-vie din regiunea transnistreană, cultivată pe terasale acum două secole.

Viticultura în partea nordică a Transnistriei se dezvoltă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Se cunosc date despre existența plantațiilor de viță-de-vie în mai multe localități (Iampol, Moghilio) [149; 177 p. 150], dar viticultura aici nu avea un caracter industrial, cauza fiind atât sărăcia satelor, cât și existența centrelor viticole basarabene ce aprovizionau cu struguri și vinuri la preț ieftin gubernia Podolia din care făcea parte acest teritoriu.

Bazele unei viticulturi dezvoltate, de bun renume în regiune, au fost puse de contele P. H. Wittgenstein, descendent al unei vechi familii germane, feldmareșal al armatei ruse, principe al Prusiei. În anii '20 ai secolului al XIX-lea, pe moșia sa de la Camenca el a sădit o plantație

viticolă model de tip intensiv. Acest fapt a fost posibil doar prin implementarea în practica cultivării viței-de-vie a terasării artificiale, astfel făcându-și apariția, unul dintre cele mai vechi peisaje agricole înscrise într-un sit natural, fără a-i diminua valoarea estetică, din contra, fiind antropizat, el a devenit mai expresiv. Utilizarea pantei abrupte a permis realizarea unui element original al sitului precum sunt terasele consolidate cu ziduri de sprijin din piatră. Terasalele au contribuit la o mai bună protejare a resurselor solului, reducând efectele eroziunii, și pot fi considerate parte a unui sistem de conservare a lor. Menținerea în stare relativ bună a teraselor, odată cu prevenirea eroziunii, a asigurat conservarea peisajelor tradiționale a localității Camenca.

Localitatea Camenca este situată în partea de nord-est a Republicii Moldova, în stânga Nistrului, ce formează extremitatea de sud-vest a podișului Volâno-Podolian, caracterizat prin povârnișuri abrupte. Suprafața lor constituie 10% din teritoriu, cedând doar nucleului Podișului Moldovei Centrale [171, p. 44], unde se găsesc povârnișuri cu panta mai mare de 10 grade, ce ocupă 20% din suprafață [171, p. 42]. Localitatea Camenca se gasește pe cursul de mijloc al râului Nistru, care mărginește acest podiș, și se înscrie în terasa albiei lui pe porțiunea dintre două meandre cu orientare est-vest. Povârnișul ce limitează zona din partea de nord se extinde în formă de fâșie îngustă de-a lungul malului nistrean. Versanții sunt puternic dezmembrați, abrupti și foarte abrupti, uneori chiar verticali, cu înălțimea de 120-150 m. Sunt constituiți din calcare, cu prăbușiri, care scot la iveală fâșii de recife – formațiuni din alge calcaroase, coralieni, cochilii de moluște etc. ale fostelor mări Tortoniană și Sarmatică. Peisajul existent este unul natural tipic de toltre. Stâncile toltrelor sunt crestate de forme carstice de relief ca peșterile și pâlniile carstice. Pereții de stâncă sunt întrerupți de zone unde există versanți înclinați, coborând mai mult sau mai puțin abrupt spre vale. Malurile râului sunt acoperite de crânguri sau desișuri imense de arbuști.

Localitatea Camenca are o istorie de câteva secole, fiind atestată documentar din anul 1608, dar se dezvoltă intens în prima jumătate a secolului al XIX-lea, când trece în posesiunea contelui P. H. Wittgenstein.

Această moșie este cumpărată în anul 1805 de la principele Dolgoruki de Antonina Stanislavovna Wittgenstein (Snarskaia), soția contelui P. H. Wittgenstein, cu 135000 de ruble asignat [148, p. 44].

În anul 1819, contele construiește conacul, care era considerat unul din „cele mai magnifice în Podolia”. Conacul a fost amplasat în valea largă a râului Nistru. El era înconjurat de un parc amenajat cu două iazuri unite prin canale, peste care au fost construite poduri. Parcul se întindea până la masivul deluros cu povârniș abrupt, pe care P. H. Wittgenstein decide a-l planta cu viță-de-vie, luând în considerație condițiile favorabile ale orientării pantei – sudică – cu protejarea zonei contra vânturilor reci nordice. Pentru realizarea acestui proiect a fost importat

din Germania și Franța material săditor viticol calitativ din soiuri de masă și tehnice: Pinot noir, Riesling, Traminer, Muscat, Chasselas, Alvarna etc. și au fost invitați viticultori din Valea Rinului [149; 177, p. 151]. Contele le-a pus la dispoziție pământurile în pantă, care ulterior au fost cultivate cu viță-de-vie. Coloniștii germani, stabilindu-se aici, au adus, probabil, cu sine experiența organizării teraselor viticole, care până atunci nu se practicau pe teritoriul dat.

Organizarea terenului a cuprins un ansamblu de lucrări, care au avut ca scop asigurarea exploatarei raționale a plantațiilor viticole pe versantul puternic înclinat, crearea condițiilor optime pentru creșterea și dezvoltarea viței-de-vie, utilizarea eficientă a terenului, amplasarea construcțiilor necesare în podgorie, ameliorarea fertilității solului, întreținerea în condiții bune a amenajărilor antierozionale.

Prima etapă a inclus terasarea versantului sudic din apropierea conacului. Lucrările de terasare au început în anii '20 ai secolului al XIX-lea. Construcția teraselor a fost pentru prima dată descrisă într-o revistă din secolul al XIX-lea [152 p. 10]. Informații mai mult sau mai puțin ample sunt oferite în perioada sovietică în lucrările autorilor P. P. Macarenco (1985, 1988) [174, 175, 177], N. Demcenco (1987) [163, p. 370-371], I. Taras (1987) [192, p. 57-58].

După părerea unor istorici, terasamentul consta inițial din terase fără ziduri de sprijin, însă evoluția proceselor erozionale a făcut necesară apariția amenajărilor pentru atenuarea eroziunii solului [192, p. 57]. După părerea noastră, doar terasele de jos puteau fi executate fără pereți de susținere, pe când cele de sus și medii trebuiau consolidate, având în vedere faptul că panta versantului în acest loc este abruptă. Pe unele porțiuni ale teraselor au fost ridicați pereți dubli, spațiul dintre care, cu adâncimea de 50 cm, servea drept șanț de evacuare a apei. Panta dealului, în secțiune transversală, deosebindu-se după unghiul de înclinare pe diferite porțiuni: partea nordică – cea mai abruptă, medie – moderată și sudică – cu înclinare redusă, impunea o alegere diferită a lățimii teraselor. Pereții de sprijin erau construiți în partea de nord peste fiecare 6-7 metri, iar în partea de sud la o distanță de 15 metri. Înălțimea maximă a lor era de 3-4 metri, iar lungimea de 50 și 300 metri, întinderea totală fiind mai mare de 4,5 km. Lățimea minimă a teraselor constituia 4 metri. Pentru construcția zidurilor s-a utilizat materialul local – calcarul. Colțurile pereților de sprijin și treptele scărilor au fost consolidate cu lespezi rectangulare. Zidăria a fost ridicată fără mortar, iar desenul natural rustic era în corespundere cu destinația ei constructiv-utilitară: a se opune presiunii terenului și a permite filtrarea liberă a apei, protejând solul de eroziune. Grosimea zidăriei varia în funcție de înălțimea terasei și masa pământului reținut de terasă. Pietrele, excesiv de mari din rocă calcaroasă ce se găseau pe terenul terasat, în cele mai dese cazuri netransportabile, rămânând în compoziția generală a terasamentului, erau situate atât pe porțiuni deschise, cât și pe cele incluse în zidăria pereților de sprijin. Bolovani

enormi împreună cu zidăria teraselor îndeplineau funcția de acumulare a căldurii, creând un microclimat favorabil pentru creșterea și coacerea strugurilor.

Terasele aveau platformă orizontală, spre deosebire de terasele cu zid de sprijin din Valea Rinului, care aveau platforma înclinată în sensul pantei. Cauza acestei particularități constă în cantitatea comparativ mică de precipitații din zonă, iar platforma orizontală permitea menținerea apei pe terase, pe când platforma înclinată în sensul pantei servea pentru evacuarea apei în exces, fiind utilizată în zonele umede. Pentru plantarea viței-de-vie a fost adus sol fertil, distribuit în mod egal și nivelat. Lățimea platformei unei terase era constantă pe toată lungimea unei tarlale, iar, în cazuri impuse de relieful terenului, schimbarea lățimii se făcea la limita unei parcele; pentru a se asigura într-o tarla continuitatea de lucru a utilajelor folosite la exploatarea plantațiilor viticole. La schimbarea lățimii platformelor și, deci, a numărului de rânduri de vie, era necesar a se amenaja racordări între platformele respective prin intermediul rampelor de trecere de la o terasă la alta.

Lucrările de organizare a terenului cuprindeau și stabilirea rețelei de drumuri, a zonelor de întoarcere și a rampelor de trecere sau acces. De-a lungul teraselor au fost prevăzute două drumuri întărite cu ziduri cu ieșire la drumul principal, ce trecea prin limita superioară a parcului. Legătura verticală dintre terase se efectua cu ajutorul scărilor după diferite scheme. Cea mai mare parte a scărilor în direcția crestei povârnișului erau amplasate pe o linie, ce permitea mișcarea – urcarea sau coborârea – de pe o terasă pe alta fără mari devieri orizontale.

Pentru protejarea terenului terasat a fost construită o rețea de evacuare a apelor provenite din scurgerile de suprafață. Inundațiile de la apele pluviale erau preîntâmpinate de sisteme de drenaj prin șanțuri. În afară de șanțurile cu pereții dubli, în partea superioară a teraselor exista un șanț de colectare a apei pe toată lungimea lor, fapt ce a permis păstrarea teraselor într-o stare favorabilă până în prezent.

Pe terase erau amplasate forme arhitecturale de dimensiuni mici: fântâni și cabane variate ca volum și din punct de vedere al soluționării fațadelor. Construcțiile de pază, în formă de turnuri medievale, remarcă influența asupra comanditarului a arhitecturii de factură romantică, existentă în secolul al XIX-lea, sugerând ideea asemănării cu bastioanele medievale. Panorama reamintea, într-o oarecare măsură, peisajele din Valea Rinului cu numeroase castele printre viile în terase, fapt ce poate fi explicat și prin aceea, că ascendenții lui P. H. Wittgenstein au stăpânit unele proprietăți din regiunea Rinului, de exemplu, castelul Sayn [201], ce de asemenea ar fi putut influența imaginea teraselor de la Camenca. Aceste construcții îndeplineau rolul de dominante verticale, iar spațiul interior servea pentru odihna lucrătorilor și păstrarea provizorie a strugurilor.

Terasele construite în cascadă bordau parcul și se încheieau în partea superioară cu un perete de stâncă abrupt, modelat în calcare, uneori mai dure, alteori mai friabile, cu un microrelief foarte interesant. Fâșia de recife scoasă la iveală, produs al eroziunii, care a excavat mici adâncituri, dădea un aspect dantelat întregului ansamblu. În peretele vertical erau săpate peșteri utilizate pentru odihnă.

Terasele formau un amfiteatru, folosindu-se cu abilitate relieful în pantă a malului superior al Nistrului, care servea drept paravan împotriva vânturilor reci nordice. Suprafața ocupată de terase la sfârșitul secolului al XX-lea constituia mai mult de 10 ha [192, p. 57].

Pentru o vinificație și o depozitare corespunzătoare în funcție de mărimea exploatației viticole, la talpa teraselor au fost construite, în aceeași perioadă, crama și pivnițele. Despre existența lor în anii '30 ai secolului al XIX-lea putem concluziona, folosind informația din lucrarea monumentală a lui M. Ballas, în care sunt aduse date despre producția vinului în regiunea sudică a Rusiei, inclusiv în gubernia Podolia, că din volumul total de vinuri produse în gubernie în 1836, 4000 de căldări, 1500 (37%) erau din moșia lui P. H. Wittgenstein. Caracterizând situația creată în domeniul vitivinicol, M. Ballas menționa: „În singura moșie a principelui Wittgenstein gospodăria [vitivinicolă – n.a.] era în stare perfectă” [177, p. 153].

Următoarea etapă în dezvoltarea teraselor începe odată cu trecerea moșiei în posesiunea nepotului lui P. H. Wittgenstein, F. L. Wittgenstein, care devine moștenitor în urma soluționării în favoarea lui a litigiului asupra succesiunii moșiei cu vărul său N. N. Wittgenstein, după intervenția țarului Nikolai al II-lea al Rusiei. Această perioadă se caracterizează prin extinderea plantației de viță-de-vie. În apropierea celei existente, la o distanță de 2-3 verste, în împrejurimile Coșari (astăzi satul Solnecinoe), a fost sădită o vie nouă, pe terenul în pantă, fiind construite drumuri de exploatare în zigzag. Zidurile de sprijin din piatră, asemănătoare celor din apropierea conacului, s-au folosit doar pentru a susține parcelele din partea superioară a căilor de acces, pentru a preîntâmpina alunecările de teren.

În anii 1870–1873, suprafața plantațiilor de viță-de-vie a crescut până la 36 desetine, iar spre sfârșitul secolului al XIX-lea a ajuns până la 56 desetine. În 1897, suprafața plantației moșiei constituia 6% din suprafața totală a podgoriilor din gubernia Podolia și 22% – din județul Olgopol [177, p. 155]. Totodată, vinurile fabricate constituiau 12,2% din producția totală a vinurilor din gubernie și respectiv – 38% din județ [177, p. 158].

În lucrarea lui P. P. Macarenco „Camenca – întemeietoria viticulturii și vinificației de calitate în Transnistria de Nord” sunt aduse citate din „Notele Societății Imperiale a gospodăriei agricole din Rusia de Sud”, în care cunoscutul cercetător în domeniul viticulturii de la începutul secolului al XIX-lea E. Belin de Ballu apreciază înalt plantația de pe moșia Camenca. În unul

dintre ele este scoasă în evidență via, ce „reprezintă o imagine îmbucurătoare a plantației în floare. În pantă, tufele sunt aranjate în rânduri regulate, cu orientare spre miazăzi, aracii se întind într-o linie impecabilă; vița, legată de spaliere, formează un perete continuu de verdeață, împodobit cu ciorchini” [177, p. 155].

La sfârșitul secolului al XIX-lea, terasele de la Camenca devin larg cunoscute în Rusia și prin editarea și punerea în circulație a cărților poștale cu imaginile teraselor și cramei. Popularitatea lor a crescut și datorită faptului că în anul 1890 se construiește clădirea *Kurhaus*-ului în partea parcului cu ieșire la râul Nistru. Apariția stațiunii balneare a fost determinată de recunoașterea ampeloterapiei ca remediu eficient în tratamentul mai multor boli în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în Rusia [174, p. 60]. Clădirea *Kurhaus*-ului a fost construită în maniera hotelurilor din localitățile climato-balneare din sudul Europei. Avea un volum alungit, constituit din două niveluri. Fațadele longitudinale erau orientate spre terasele de viță-de-vie (fațada de nord) și spre râul Nistru (fațada de sud), ceea ce permitea vizitatorilor să savureze din plin cele mai splendide panorame ale localității. În scurt timp, Camenca devine o stațiune balneară „la modă” cu oaspeți de seamă din mai multe gubernii ale Rusiei.

Moșia a aparținut familiei Wittgenstein până în 1917. Imediat ce valul revoluției bolșevice a ajuns la Nistru, țăranii revoltați au distrus clădirea conacului până în temelii. Proprietarii moșiei au dovedit să părăsească conacul, refugiindu-se în Germania. Apoi a urmat perioada de colectivizare cu confiscarea și eliminarea proprietății individuale a pământului, plantația viticolă de pe terase devenind proprietatea sovhozului „A. I. Mikoian”. În a doua jumătate a secolului al XX-lea, atingând vârsta de 90 de ani, via a fost defrișată.

La sfârșitul anilor '70 ai secolului al XX-lea s-a încercat reabilitarea teraselor de la Camenca [191]. Au fost curățate surpăturile, reparate zidurile de sprijin, căile de acces și șanțurile de evacuare a apei. Pe platformele teraselor au fost aduse tone de pământ fertil și sădite valoroase soiuri de masă și tehnice [154]. Terasele reprezentau la acel moment colecția ampelografică a sovhozului-tehnicum, construit pe teritoriul fostului parc al conacului în 1959, fiind utilizate parțial din cauza imposibilității mecanizării lucrului.

În prezent, terasele sunt lipsite de vie, crama și pivnițele nu funcționează. Peisajul cultural, generat timp îndelungat de viticultură, a rămas doar un simbol al localității Camenca. Îmbold în restaurarea teraselor și în reabilitarea viei poate fi considerată stabilirea legăturii cu succesorii principelui P. H. Wittgenstein. În august 2008, moștenitorii pentru prima dată au vizitat Camenca [254], iar în octombrie 2011 principele Alexander zu Sayn-Wittgenstein-Sayn împreună cu soția sa, Gabriela zu Sayn-Wittgenstein-Sayn, au luat parte la prezentarea divinului de elită „Prince Wittgenstein” și inaugurarea busturilor marelui comandant de oști P. H. Wittgenstein pe

teritoriul cetății Bender [252] și în parcul sanatoriului „Dnestr” (fostul *Kurhaus*) din Camenca [248]. În discuțiile care au avut loc în această perioadă cu directorul-general al întreprinderii „Kvint” O. Baev s-a accentuat necesitatea reconstruirii ansamblului vitivinicol în întregime. Combinatul de vinuri și divinuri „Kvint” era predestinat să aducă investiții în viticultura din regiune și în special în terasele de la Camenca [266]. În acest context, revitalizarea teraselor de la Camenca este imperativă în promovarea patrimoniului cultural național.

3.2. Crama de la Bulboaca

Crama de la Bulboaca s-a înscris în istoria vinificației autohtone ca una dintre cele mai impunătoare întreprinderi vinicole din Basarabia datorită proprietarului său – Constantin Mimi, care s-a evidențiat nu numai ca activist pe tărâm obștesc, fiind președinte al Upravei Zemstvei din județul Bender, iar ulterior – al Zemstvei Guberniale, dar și ca promotor al unei viticulturi moderne.

Constantin Mimi cumpără moșia de la Bulboaca în anul 1891 [45, p. 230], utilizând terenurile pentru a cultiva soiuri de viță-de-vie înalt productive aduse din Franța [45, p. 235]. Cunoștințele obținute la Școală Superioară de Viticultură din Montpellier, Franța, le implementează pentru a crea o gospodărie cu o tehnologie agricolă avansată, după criteriile europene. Activitatea sa practică este apreciată de Comitetul Județean Bender pentru Viticultură și Vinificație: „Viile din Bulboaca, fiind în vizorul direct al proprietarului moșiei, se dezvoltau minunat, și către sfârșitul anilor '90 au început să rodească atât de bogat, încât a apărut necesitatea construirii unei vinării și a unor pivnițe unde vinurile ar putea fi puse la maturare” [185, p. 379].

Astfel, în anul 1901, la Bulboaca este înființată o întreprindere de vinificație bazată pe tehnologii industriale de producere a vinurilor. Amplasarea vinăriei la Bulboaca, dar nu la Ursoaia sau Cobusca Nouă, alte două moșii ale lui C. Mimi, se face din mai multe considerente, printre care localizarea pe linia căilor comerciale, cum ar fi calea de linie ferată, ce facilita negoțul cu vinuri atât cu Rusia cât și cu țările occidentale, și șoseaua ce lega Chișinăul cu Benderul, iar de acolo se îndrepta spre Odesa. Mai mult ca atât, satele din jur dispuneau de plantații de vie ce puteau asigura fabrica de vinuri cu materie primă.

Clădirea a fost proiectată cu trei niveluri și a fost cea mai mare fabrică de vinuri din Basarabia de la începutul secolului al XX-lea. În 1915, într-un studiu al viticulturii din județul Bender, gubernia Basarabia, publicație realizată sub redacția și egida baronului A. F. Stuart, care era și președinte al Comitetului Vitivinicol, este descrisă crama și sunt apreciate ideile progresiste implementate în construcția ei [153, p. 379-383]. Se remarcă spațiul industrial

perceput ca unul rațional cu o reușită repartizare a utilajului tehnic. La nivelul superior se găseau zdrobitoarele, presele și linurile; o jumătate a nivelului intermediar era ocupată de căzi pentru fermentare, iar a doua era destinată fermentării vinurilor albe în butoaie. Nivelul inferior era divizat în săli pentru îmbutelierea și păstrarea în sticle a vinului și galerii boltite răcoroase pentru maturarea și învechirea vinului în butoaie. La construcția întreprinderii industriale s-a utilizat betonul armat – o inovație la acel moment, realizabilă prin invitarea muncitorilor italieni.

Crama nou-construită prezenta evidente avantaje în raport cu cele anterioare prin soluția structurii etajate a procesului tehnologic. Conceptul cramei în două niveluri era cunoscut deja în regiunea viticolă Bordeaux, începând cu mijlocul secolului al XIX-lea [225, p. 4]. În deceniile următoare apar mai multe lucrări în care este abordată tema cramelor funcțional bine ordonate (fr.: „*cuviers bien disposés*”), cu niveluri suprapuse, care permit un flux tehnologic gravitațional (*De la culture des vignes, de la vinification et des vins dans le Médoc*, 1855, de Armand d'Armailhacq; *Les Grands crus bordelais*, 1867, de Alfred Danflou; *Bordeaux et ses vins*, 1868 de Charles Cocks; *Manuel pratique de la culture de la vigne dans la Gironde*, 1881, de Armand Cazenave). La răspândirea largă a modelului cramei bordeleze contribuie și publicațiile de arhitectură, unde sunt plasate desenele cramelor „à étage” (*Encyclopédie d'architecture*, 1878; *Constructions agricoles et architecture rurale*, 1889). Noua generație de arhitecți bine pregătiți, precum Théodore Duphot, Louis Michel Garros și Ernest Minvielle, facilitează apariția unei arhitecturi ostentative prin proiectarea clădirilor corespunzătoare procesului de vinificație prin gravitație care impune elaborarea unei anvelope arhitecturale demne. Anume arhitectura bordeleză a cramelor ar fi putut să-l influențeze pe C. Mimi care, în timpul aflării sale în Franța, reușește să stabilească relații cu personalități marcante din domeniul viticol și vinicol, acestea oferindu-i posibilitatea de a se documenta pe viu cu procesul de organizare a industriei vinicole la renumitele crame franceze [45, p. 214].

La organizarea rațională a cramei de la Bulboaca a condus și amplasarea ei. Integrată într-o costisă sudică, clădirea era protejată de vânturile reci de nord, iar înscrierea în relieful în pantă permitea desfășurarea eficientă a procesului tehnologic. Accesul în cramă era organizat la toate nivelurile: la nivelul superior, prin latura de nord, avea loc recepționarea strugurilor fără a fi folosite mecanisme suplimentare pentru ridicarea coșurilor, ca în cazul cramelor bordeleze, zona de recepție gasindu-se la nivelul solului; la nivelul inferior, care se găsea în același plan orizontal cu al curții, pe latura de sud, s-au creat condiții optime pentru exploatarea beciului și manipularea cu vasele mari sau alte operații de încărcare-descărcare a produsului. Din curte, materia finită putea fi transportată direct spre stația de cale ferată din apropiere sau spre șosea, pentru a fi expedită spre destinația de realizare. Probabil, crama a și fost amplasată în pantă

plecând de la opțiunea proprietarului gospodăriei de a produce vin prin tehnologia gravitațională, iar marea majoritate a construcției – în subteran – pentru a păstra temperaturile optime constante în spațiile tehnologice.

În comparație cu cramele existente la acea perioadă pe teritoriul Basarabiei, crama nou-apărută se deosebește prin schimbări produse în elevația clădirii și în tehnologiile constructive. La edificarea ei s-au utilizat atât materiale tradiționale clasice, precum piatra de calcar adusă din carierele de lângă satele Bulboaca, Chirca, Roșcani și Telița, cărămida produsă la fabrica din localitate, cât și betonul armat – tendință modernizatoare dictată de necesitatea de a se alinia curentului cultural modern din secolul al XX-lea. În construcțiile din beton armat s-au folosit bare de armatură unite prin îndoirea capetelor, sudura nefiind cunoscută la momentul edificării cramei. Din același material compozit a fost executat planșeul – o structură din plăci și grinzi, ce separa nivelul de mijloc de cel superior. Aceeași soluție constituia tavanul deasupra primei galerii a subsolului care servea concomitent drept terasă pentru nivelul de mijloc.

Betonul armat asigura rezistență planșeului la încovoiere sub greutatea utilajului. Planșeul era susținut de stâlpi, fabricați de asemenea, din beton armat, de secțiune pătrată, însă cu muchiile teșite de la o anumită înălțime până în partea de sus unde se lărgeau, sugerând diviziunea coloanei clasice și creând impresia de bază și capitel. Nodul constructiv stâlp-grindă, folosit în premieră în Basarabia, deschide potențialul utilizării betonului armat în arhitectura industrială. Grație structurii din beton armat, arhitectura cramei a beneficiat de spații mai largi și o libertate mai mare privind organizarea interiorului prin repartizarea eficientă a utilajului adecvat și oferirea posibilității schimbărilor schemei tehnologice pe viitor.

Alte elemente raționale care au stat la baza funcționării cramei de la Bulboaca sunt lipsa tavanului în sălile pentru presare și fermentare și introducerea sistemului de încălzire. Înălțimea sălilor de la nivelul superior a inclus spațiul de sub acoperiș, nivelul fiind prevăzut cu sobe pentru încălzirea încăperilor, în caz de necesitate, pentru a grăbi presarea și pentru a optimiza procesul de fermentare. Sobeaua au o construcție mai rar întâlnită, din piese de formă specială din fontă.

Caracterul rațional persistă și în organizarea beciului. Intrarea este amplasată pe latura de sud, cu cea mai pronunțată diferență de nivel, și este precedată de o galerie care sevește drept tambur, necesar pentru a proteja vinurile depozitate de aerul din exterior. Beciul a fost săpat în pantă, fapt ce asigură în mod natural atât umiditatea oportună, cât și temperatura relativ stabilă. Acesta se găsește sub cramă și este alcătuit din trei rânduri de încăperi boltite din piatră și cărămidă, sub formă de galerii dispuse paralel pereților longitudinali ai cramei, grosimea zidului fiind de până la 1,60 metri.

Trecerile dintr-o încăpăre în alta se fac prin goluri în segment de arc, marcate de chenare puternice din cărămidă. Intrarea în galeriile ordonate este centrală, așezată pe axa de simetrie a clădirii. Boltirea cilindrică a galeriilor este continuă și compactă pe toată lungimea, fiind o soluție reușită pentru spațiile de stocare a vinurilor în butoaie, activând prin forma lor, dar și prin dispunerea golurilor în partea inferioară a zidăriei, circulația aerului în spațiul interior. Gurile de aerisire unesc galeriile într-un sistem, care permite o ventilare fără formarea curenților puternici de aer, aducători de daune calității vinului. Beciul, de proporții mari, chiar și din punct de vedere al industriei vitivinicole de azi, avea o capacitate de 30000 decalitri de vin păstrat în poloboace și, cu toate că spațiul nu a fost niciodată ocupat totalmente [42, p. 67], erau prevăzute posibilități de a fi prelungit în viitor.

În cazul creșterii capacităților de producere a vinurilor, pereții de includere laterală ai galeriilor – pe axa centrală și în continuarea galeriilor de pe latura de est, aripile din dreapta – cuprindeau de la bun început arce care, după înlăturarea zidăriei din interiorul lor, deveneau intrări de trecere în spațiile noi construite. Mai mult ca atât, în timpul lucrărilor de terasamente executate pe teritoriul vinăriei și de consolidare a fundamentului clădirii a fost depistată o cavitate deja pregătită în acest scop, dar abandonată [255].

Crama de la Bulboaca a funcționat mult timp ca una dintre cele mai bine înzestrate din Basarabia. Constantin Mimi era la curent cu noile descoperiri în domeniu, iar ca urmare, aceste realizări tehnologice de ultimă oră au fost introduse la vinăria abia construită, astfel asigurându-se un ciclu tehnologic performant ce se încheia cu obținerea unor vinuri fine [45, p. 236]. De fapt, gospodăria vitivinicolă a lui C. Mimi a înscris una dintre cele mai interesante file în istoria vinificației basarabene.

Profesorul Academiei Agricole (Academia de Înalte Studii Agronomice) „Herestrău” I. C. Teodorescu, în prelegerile sale publice cu privire la vinificația românească ținute la București, a menționat în repetate rânduri importanța podgoriei din Bulboaca ca focar de răspândire a metodelor progresiste de creștere a viței-de-vie [45, p. 233]. În perioada interbelică, crama a fost apreciată de Ministerul Agriculturii și Domeniilor din România, servind la studiul întreprins de Serviciul Arhitecturii din acest minister [6], fiind considerată în perioada dată drept o cramă-model cu caracter demonstrativ, pentru a arăta în practică rezultatele implementării tehnologiilor progresiste.

Acest edificiu industrial, având o structură eminent funcțională, a combinat exigențele organizării productive și arhitectura exterioară cu valențe estetice. Centrarea lui pe construirea unei forme arhitectonice cu un mare câștig al spațiului prin dezvoltarea pe verticală a permis și o soluționare reprezentativă a anvelopantei.

Din observații directe făcute asupra clădirii actuale, completate cu imaginile fotografice din prima jumătate a secolului al XX-lea, putem schița aspectul ei original. Clădirea s-a păstrat fără schimbări esențiale până în zilele noastre, fiind supusă unor reparații călăuzite mai ales de spiritul practic și de necesitățile imediate. Fațadele exterioare ale clădirii s-au menținut în forma originală, dar cu aplicarea tencuielilor pe una dintre fațadele laterale și pe cea posterioară. De a doua fațadă laterală a fost alipită o altă construcție, iar deasupra subsolului, pe porțiunea terasei nivelului intermediar, au fost construite încăperi adăugătoare. În timpul exploatării cramei a fost schimbată învelitoarea acoperișului și consolidată prin contraforți latura de vest. Compartimentarea interioară a fost păstrată.

Clădirea se deosebește prin simplitate și rigoarea compoziției fațadelor. Structura compozițională generală este unitară, dar are și rezolvări particulare pentru a evidenția importanța fațadei principale care, orientată spre linia de cale ferată, se remarcă atât prin înălțimea mai mare, cât și prin atenția specială acordată întregii decorații. Anume elevația cramei, constituită din trei niveluri, cu amplasare în pantă ce-i conferă masivitate, în asociere cu forța expresivă emanată de regularitatea și echilibrul formelor, creează impresia de monumentalitate. Soluția de organizare a fațadei rezidă în succesiunea dintre rezalite și retrageri. Rezalitul central este situat în axa de simetrie a fațadei, care este flancată la extremități de alte două, subordonate, de dimensiuni mai reduse. Ieșind destul de puțin în decroș față de linia fațadei, rezalitele sunt finalizate prin pinion triunghiular cu tumbe la centru și în prelungirea lezenelor care le conturează suprafața. În axa rezalitului central este organizată intrarea la nivelul intermediar, iar la nivelul superior – ieșirea la balcon printr-o ușă cu golul în arc în plin cintru, flancată de două ferestre soluționate asemănător, deasupra cărora se găsește un gol rotund. Fațada este divizată prin cornișe și brâie, ierarhizare pe verticală, subliniată prin dimensiunile diferite ale ferestrelor, în descreștere, de la registrul inferior la cel superior.

Intrarea în beci, situată pe fațada principală, este de asemenea marcată de un fronton care se deosebește prin proporțiile și factura elementelor utilizate. Această diferență de forme se observă și între nivelurile superioare ale cramei cu dispunerea simplă a ferestrelor pe peretele cu suprafață lisă și tratarea peretelui beciului cu multiple elemente scoase în relief, cum sunt lezenele, cornișa și brâiele de diferită proeminență, rectilinii sau cu elemente canelate.

Pentru celelalte trei fațade s-au respectat principiile generale plastice, dar tratarea a fost mai simplă. Toate fațadele au o compoziție simetrică. În același timp, ele nu sunt identice, fiecare având nota sa de originalitate dată de soluțiile găsite pentru adaptarea la structura tehnologică. Fațadele laterale scurte au formă de pinion triunghiular, divizat de pilaștri în trei panouri, iar cea posterioară se evidențiază printr-un singur fronton, identic cu cele amplasate la

colțurile fațadei principale, întrerupând cornișa în partea centrală. Fațadele sunt organizate în două registre principale: cea laterală, de vest, se distinge prin două niveluri complete cu intrare la nivelul intermediar al cramei, cea posterioară – printr-un soclu dezvoltat, din piatră brută spartă, cu trecerea la registrul următor printr-un brâu discret.

Specificitatea clădirii este dată de utilizarea în scop decorativ a cărămizii, material tot mai frecvent folosit la sfârșitul secolului al XIX-lea în construirea clădirilor industriale. Plastica grafică se datorează contrastului dintre zidăria din piatră de culoare deschisă a pereților și elementele din cărămidă arsă, din care sunt executate cornișa și brăiele dintre registre, lintourile și arcurile ferestrelor și intrărilor, hornurile și alte elemente decorative ale fațadelor. Ferestrele superioare se încheie în segment de arc sau în semicerc în registrul rezalitelor și pe fațadele laterale, iar cele de la nivelurile de jos sunt cu lintourile drepte. Frontoanele și pinioanele au ferestruici rotunde pentru ventilație, cu ancadrament circular.

Arhitectura clădirii este subordonată principiilor compoziționale ale stilului eclectic clasicizant cu axele reciproc perpendiculare, cu ordonarea în registre orizontale și divizarea fațadei în rezalite, în cel central aflându-se intrarea, dar fiind preluate și elemente din arhitectura medievală, precum pinioanele, coronamentul rezalitelor și friza lombardă din arcade oarbe decorative cu utilizarea cărămizii în contrast cu piatra de calcar, ce ar fi o influență a modernului sub aspectul folosirii materialelor de construcție după culoare și factură. Elementele stilistice ale decorului fațadelor domină în atmosfera exterioară a construcției, accentuând eclecticismul arhitecturii ei, pe când spațiile interioare sunt remarcabile prin modul inovator de gândire ce-i atribuie caracter industrial.

Crama este considerată monument de arhitectură industrială în mod întemeiat datorită calităților sale arhitecturale și constructive. Valoarea clădirii poate fi scoasă în evidență atât prin elemente compoziționale, prin volumetrie, tipologie de planuri, cât și, nu în ultimul rând, prin detalii și materiale. Ea obține statutul de monument [111] în primul rând grație stilului arhitectural particular, a importanței sale de a fi un punct de referință în industria vinicolă a Republicii Moldova, dar este și monument de istorie datorită numelui proprietarului său. Cercetarea atentă a arhitecturii evidențiază faptul că prin realizarea proiectului acestui edificiu a fost creat un complex valoros, unde s-au implementat tehnologii noi care, în contextul economic al sfârșitului secolului al XIX-lea, se aflau la etapa experimentărilor în țările europene cu o cultură înaintată vitivinicolă.

Înscrierea relativ târzie a cramei și doar cu statutul de monument de arhitectură de categorie locală în *Registrul monumentelor Republicii Moldova ocrotite de stat*, confirmat de Parlamentul Republicii Moldova în 1993 și publicat abia în 2010 [81], după 17 ani de la apariția

sa, a influențat nefast starea clădirii. Nu s-a atras atenția cuvenită valorii estetice a monumentului și calității de mărturie istorică, fiind considerate subsidiare, nu au fost efectuate studii și cercetări științifice de rigoare, datele deținute în prezent fiind lacunare.

E dificil de apelat la analize comparative, din moment ce nu există studii despre arhitectura industrială în general și cea a construcțiilor vitivinicole pe teritoriul Republicii Moldova în particular, arhitectura industrială fiind multă vreme studiată tangențial, prezentată adesea doar punctual, fără o analiză profundă a fenomenului în ansamblu. Cercetarea cramei de la Bulboaca relevă legătura cu complexurile similare din Europa și contribuie totodată la cunoașterea fenomenului în ascensiune ce a condus la constituirea marilor întreprinderi de fabricare a vinului în Republica Moldova.

Vinăria de la Bulboaca apare într-o perioadă de avânt economic, ceea ce explică construcția de proporții cu o planificare a capacității mari de producție a întreprinderii. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, viticultura devenise un domeniu foarte atractiv pentru moșieri și investitori, profitabil și de perspectivă, vinurile din partea locului fiind căutate pe piața din Rusia. Acest fapt a impulsionat dezvoltarea viticulturii basarabene, sporind interesul față de ramură.

La 13 august 1892, Ministerul Proprietății de Stat al Imperiului Rus a aprobat Statutul Societății Basarabene a proprietarilor de vii și livezi și a vinificatorilor, care își declară drept scop primordial „dezvoltarea viticulturii și vinificației locale” [198]. În pofida atacului devastator al filoxerei și mildiului asupra plantațiilor de viță-de-vie din Basarabia la sfârșitul secolului al XIX-lea, C. Mimi își menține podgoriile și poziția dominantă în domeniul vitivinicol. Vinurile produse la vinăria din Bulboaca au fost premiate în repetate rânduri la diferite expoziții: în 1903 obțin Medalia de aur la Expoziția din Chișinău, apoi în 1911 – la Expoziția internațională, organizată în orașul Torino, Italia [185, p. 383]. În ediția jubiliară dedicată Chișinăului, printre primele în lista celor mai renumite și, deci, celor mai mari și bine organizate podgorii viticole din Basarabia, existente în 1912, este inclusă cea de la Bulboaca [202, p. 106]. Mai mult, aceasta devenise un centru științifico-metodic unde erau organizate cursuri populare pentru viticultori și vinificatori pentru a căpăta cunoștințe despre organizarea eficientă și rațională a producerii vinului de calitate.

În perioada 1913–1917, Constantin Mimi se dedică completamente activității pe tărâm social, devenind președinte al Upravei Zemstvei din Basarabia și stabilindu-se la Chișinău, iar ulterior părăsește Basarabia acceptând postul de director al Centralei Băncii Naționale a României. Deși proprietarul nu mai avea posibilitate să aibă grijă de podgorie și vinărie, ele au funcționat din plin, aflate în seama ginerelui său, ofițerului Zaica.

După 1940, ca urmare a restructurării radicale a mecanismului economic al activității întreprinderilor prin instaurarea economiei de stat planificate, are loc centralizarea ramurii vitivinicole. Datorită faptului că la Bulboaca Constantin Mimi introdusese o tehnologie mai performantă, vinăria, fiind unica de acest fel în fostul județ Bender, a fost luată de noile autorități ca bază pentru crearea unei direcții specializate – Direcția Fabricilor Vinicole, cu sediul la Bender (rus.: *Бендерское заводоуправление*), subordonată Trustului Vinicol din Tiraspol. Până în 1952, vinăria consta dintr-un singur bloc, construit în 1901, păstrat fără schimbări esențiale, necesitând doar o reparație de restabilire în urma bombardamentului din vara anului 1944 [44, p. 135]. Ulterior a fost elaborat un plan complex de reconstrucție a întreprinderii cu extinderea spațiului industrial și reutilizarea tehnică. În 1953 se desfășoară construcția a două depozite de păstrare a vinurilor cu un volum de 20000 decalitri, în 1958 – construcția unui bloc administrativ, în 1961–1963 – construcția unui depozit de păstrare a vinurilor cu un volum de 100000 decalitri și a unei încăperi speciale pentru instalațiile de răcire a vinului [44, p. 137-139].

Din 1966 se modifică strategia de dezvoltare a întreprinderii. Accentul este pus pe aplicarea unui ansamblu tehnologic performant, care ar fi asigurat dezvoltarea vinificației secundare și ar fi garantat calitatea produsului finit. Conform schemei de reconstrucție elaborate, urmau să se construiască o cazangerie cu capacitatea de opt tone de agent termic pe oră, un bloc (104 x 54 de metri) în care să fie amplasată secția de îmbuteliere, depozitul pentru producția finită și secția de cupajare cu capacitatea de păstrare în volum de 400000 decalitri [44, p. 149]. Spre acest bloc urma să fie trasă o linie de cale ferată, astfel facilitând expedierea producției, dar și recepționarea alcoolului rectificat necesar în procesul de producție. La sfârșitul anului 1977, pe teritoriul întreprinderii existente a început construcția unei noi fabrici de vinificație cu capacitatea de prelucrare a 50000 tone de struguri, cu toate structurile necesare pentru o activitate prodigioasă la obținerea unor vinuri de cea mai înaltă calitate, care a fost dată în exploatare în 1982.

Astfel, spre sfârșitul secolului al XX-lea, vinăria concepută ca un obiect arhitectural singular devine un complex format din clădiri-anexe sau dispuse izolat. Organizarea complexului, privită numai din perspectiva utilizatorului preocupat doar de implementarea unei politici de dezvoltare intensivă a industriei, a condus la apariția clădirilor cu o arhitectură sterilă și plată.

Arhitectură strict utilitară a obiectelor se datorează și împrejurărilor noilor orientări ideologice. Acestea au dat naștere unei arhitecturi economice și pragmatice, singura care, în viziunea ideologilor socialismului, poate reprezenta cu adevărat „aspirațiile proletariatului”. Eficientizarea economică a construcțiilor aduce cu ea noua obsesie a proiectelor-tip din care face

parte și noua cramă a complexului. Clădirile ulterioare au fost construite fără a da importanță aspectului exterior, ceea ce caracterizează arhitectura multor întreprinderi vitivinicole de pe teritoriul Republicii Moldova din a doua jumătate a secolului al XX-lea. În afară de aceasta, nu a fost definit un algoritm care să genereze o imagine arhitectonică unitară a complexului. În ceea ce privește crama lui Mimi din Bulboaca, „grija” noilor stăpâni față de exteriorul ei s-a limitat la tencuială și văruire a fațadelor. Odată cu construirea blocului industrial nou s-a întrerupt activitatea de bază a cramei vechi, clădirea devenind nefuncțională și concomitent sugerând încheierea unei etape-cheie din evoluția ei.

După aproape un secol de funcționare, crama a necesitat schimbări radicale pentru valorificarea în continuare. Soluția aleasă de proprietarul actual al fabricii de vinuri a fost refuncționalizarea ei, ținând cont de actualele orientări spre deschiderea obiectivelor industriale, în special a cramelor, publicului larg. Primii pași au fost făcuți în 2011, odată cu demararea reconstrucției complexului.

Clădirea a fost refăcută după proiectul arhitectului Leonid Dumitrașcu, care a presupus lucrări de consolidare a clădirii, înlăturarea părților străine volumului inițial, refacerea șarpantei și executarea unor elemente ale arhitecturii originale prin recuperarea elementelor definitorii ale fațadelor, dar și includerea unor elemente noi, precum sunt scările laterale largi, cu caracter monumental. Aceste modificări au survenit după luarea deciziei de refuncționalizare a edificiului strict tehnologic în unul cu spații de agrement. În consecință, nu s-a optat pentru menținerea autenticității istorice și arhitecturale a clădirii, o atenție deosebită fiind acordată modului prin care conversia poate transforma clădirea într-un catalizator socioeconomic, cu intervenții impuse de evoluția exigențelor – conformării fenomenului turistic.

Reutilizarea spațiului interior din punct de vedere funcțional, asociată cu păstrarea, în cea mai mare parte, a arhitecturii exterioare a cramei, permit integrarea ei într-un complex deschis publicului larg bazat pe intersecția nou–vechi. Prin aspectul ei impunător cu deținerea unor forme bine precizate de arhitectură specifică stilului eclectic clasicizant, cu interioare vaste succedate dintr-o arhitectură industrială, ce permit o flexibilitate a spațiului în funcție de necesități, construcția este ideală pentru noile funcțiuni planificate în fostele spații tehnologice, transformate în săli de degustare, restaurant și bar de vinuri. Crama de la Bulboaca este un exemplu reprezentativ al clădirilor industriale care, pierzându-și funcțiunea originală, a fost revitalizată prin conversii funcționale ale interiorului.

3.3. Galeriile subterane ale complexurilor vitivinicole din zona de centru a Republicii Moldova

Una dintre trăsăturile specifice ale arhitecturii complexurilor vitivinicole din zona de centru a Republicii Moldova este inserarea lor în galeriile subterane rămase după excavarea pietrei de calcar. Plecând de la opțiunea beneficiarului de a utiliza condițiile favorabile din aceste galerii pentru depozitarea vinurilor, s-a ajuns la obiecte arhitecturale de necontestat.

Complexurile spațiale de dimensiuni enorme Cricova și Mileștii Mici, organizate în „orașe subterane”, se disting printr-o apreciere publică înaltă. Spațiul galeriilor subterane utilizate din Brănești, fiind de proporții mai mici, și-a câștigat reputația prin simplitatea abordării subteranului. Galeriile subterane mai puțin cunoscute din comuna Ciorescu, utilizate în domeniul vinificației spre sfârșitul secolului al XX-lea, aflate în subteranele unei mine de exploatare a calcarului mai vechi, au păstrat amprenta pietrarilor înarmați cu dălți și ciocane croite special pentru această îndeletnicire.

O examinare a galeriilor permite a găsi un sens mai mult decât cel functional în spațiul situat în subteran. Conștientizarea volumului, substanței și naturii materialității lor, precum și percepția ca spații, unde relația omului cu natura obișnuită, cunoscută lui, este minimală, schimbă atitudinea față de galerii, relevând nu doar maniera inginerescă, siguranța în exploatare, dar și valențele artistice.

Procesul de reutilizare a galeriilor de pe un teritoriu atât de vast, care a cuprins o parte considerabilă a minelor de extragere a calcarului din Cricova, Mileștii Mici, Brănești și Ciorescu, a decurs timp de câteva decenii. Aspectul lor inițial a fost generat de mașinile și utilajul tehnic folosit pentru excavare, ulterior fiind parțial modificat pentru a aduce în concordanță spațiile cu necesitățile activităților desfășurate de complexurile vitivinicole. Valoarea acestui peisaj industrial, determinat de activitatea de extracție a pietrei de calcar, formează astăzi complexuri istorice, coerente și identitare.

E greu de spus dacă a fost perceput interesul arhitectural al acestor labirinturi de la început, dar, într-un final, rolul lor a constat în adăugarea unui patrimoniu unic. Galeriile au prins o nouă viață prin găsirea unor noi valori estetice.

Deși este o experiență în primul rând empirică, această reutilizare se bazează pe câteva principii, care pot fi ajustate la regulile stabilite pentru conversia spațiilor industriale [238, p. 50-52], întemeiate pe o logică inversă abordării arhitecturale moderniste aplicate pentru construcțiile noi „forma urmează funcția” [219], dându-i prioritate spațiului existent, și anume: *forma dictează funcția*.

Conversia este procesul bazat pe posibilitatea de a implanta activități noi într-un cadru deja existent. Atunci când se realizează conversia unei clădiri industriale, se urmărește menținerea unui procent cât mai mare din existent, păstrând astfel semnificația culturală a locului prin urme materiale palpabile ale unei epoci apuse. În cazul cercetat se distinge un proces analogic.

Calitatea reutilizării minelor a rezultat din adecvarea necesităților programate spațiului disponibil, care a fost analizat înainte de a putea sugera o nouă utilizare. Soluționarea acestei probleme importante pentru industria vitivinicolă din țară a devenit posibilă, în mare măsură, datorită inițiativei și perseverenței a două personalități remarcabile în domeniul vinificației, Petru Ungurean [64] și Nicolae Sobolev[259]. Anume ei au sugerat ideea de a folosi în calitate de depozite de vinuri galeriile de mină din care se extrăgea piatra de construcție. Subteranul oferea un mediu controlat, cu o temperatură și o umiditate aproape mereu constante, ceea ce îl făcea să constituie cel mai bun mod de păstrare a vinurilor. Primele încercări – din 1947 – au fost soldate cu succes, stabilindu-se că vinurile maturate în galerii sunt mai calitative, mai fine și mai rezistente la turbiditate, ceea ce a servit drept argument important de a continua lucrul care părea a fi la acel moment un experiment.

Pe parcursul câtorva luni, ambii vinificatori, împreună cu specialiștii-geologi, constructorii și cioplitorii de piatră, au vizitat și au examinat minuțios mai multe mine din RSSM [259], fiind selectate galeriile subterane din localitatea Cricova, situate în apropierea orașului Chișinău. Dimensiunile acestora permiteau păstrarea a milioane de decalitri de vin și, un factor important, fără ca să fie necesare mari investiții capitale. În urma examinării lor, au fost conturate propuneri de a utiliza aceste galerii cu scop strict utilitar pentru depozitare și doar ulterior s-a ajuns la concluzia că ar putea fi transformate în spații publice.

Anul de fondare a Combinatului de Vinuri „Cricova” S.A. este considerat a fi anul 1952, când, în conformitate cu ordinul Ministerului Industriei Alimentare al U.R.S.S., Combinatul de Șampanie din Basarabia este obligat „să prevadă pentru anul 1952 finanțarea lucrărilor prioritare în vederea adaptării galeriilor de la Cricova pentru utilizarea lor ca depozite de vinuri” cu posibilitatea de dezvoltare într-o fabrică de vinuri șampanizate.

Conducerea sovietică a permis valorificarea galeriilor de la Cricova „în scopul păstrării și maturării vinurilor și a alcoolului pentru coniac”. Mai mult decât atât, guvernul a decis că ideea folosirii galeriilor este destul de avantajoasă și ar fi rațional să fie valorificate și alte stolne.

Dincolo de diagnosticul tehnic și funcțional, a fost necesară o bună înțelegere culturală și structurală a spațiului existent, esențială pentru a capta spiritul locului și a păstra autenticitatea acestuia. Acordarea atenției *principiului înțelegerii cadrului* permite arhitectului să integreze noile aspecte în situri cu respectarea cât mai mult posibilă a înfățișării inițiale.

Exigența funcțională, fiind dezvoltată de către proiectanți, a creat o imagine demnă de toată atenția. Proiectul de reutilizare a galeriilor a adăugat spațiului existent doar ceea ce era strict necesar, încercând să păstreze și să respecte cât mai mult din vechea structură a minelor.

Rețelele de tuneluri au format un oraș subteran cu o mulțime de străzi cu denumiri de vinuri: „Cabernet”, „Chardonnay”, „Codru”, „Sauvignon”, „Feteasca” ș.a., unde au început să fie depozitate vinurile în butoaie. Pentru organizarea traseelor a fost folosit perimetrul minier unde lucrările de excavare s-au efectuat mecanizat. Astfel, lățimea lor varia de la 6 la 7,5 metri, înălțimea fiind de 3-3,5 metri, iar adâncimea, la care erau situate șirurile ordonate de butoaie de diferită capacitate, în dependență de relief, varia de la 35 metri la intrare până la 60-80 metri.

Unele galerii au început să fie folosite pentru depozitarea vinurilor în sticle, adăpostind din 1954 colecții de vinuri de o înaltă calitate din țară și de peste hotare – printre primele expozate enumerându-se vinurile din splendida colecție vinicolă a Generalului Göring – dând naștere unei vinoteci unice. Amplasamentul ei era altul decât acum, iar vinoteca ocupa o suprafață cu mult mai mică. Sticlele erau aranjate în nișe săpate în pereții unuia din coridoarele fostei mine. Cu timpul, din cauza apelor subterane care se adunau în galerie, a apărut necesitatea schimbării locului colecției. Organizarea noului spațiu pentru vinotecă a început la sfârșitul anilor '70 ai secolului trecut. Pentru elaborarea proiectului și conducerea construcțiilor a fost invitat arhitectul Vladimir Gorștein.

Ideea depozitării sticlelor de colecție în case (fr. „case”), construite în sistem de „fagure”, a fost considerată una dintre cele mai desăvârșite pentru implementare, dar și mai impunătoare structuri, luându-se în considerare proporțiile de extindere. Uniformitatea în tratarea acestei structuri modulare, precum și materialul pentru construcția lor, au contribuit la menținerea imaginii neîntrerupte a galeriilor. Această rețea de case amenajate de-a lungul ambilor pereți ai tunelurilor este păstrată până astăzi.

Diversitatea parametrilor galeriilor subterane și diferențele semnificative de nivel la Mileștii Mici creează un tablou pitoresc, ce îl deosebește de amenajarea cizelată în enoteca de la Cricova. Toate complexurile au dezvoltat trasee cu expunerea butoaielor de diferită capacitate, aliniate cu rigurozitate de-a lungul galeriilor. Continuitatea traseului, caracterul pragmatic al spațiilor, reversibilitatea intervențiilor și impactul redus al materialelor asupra mediului contribuie astfel la o interpretare armonioasă a proiectului și la activarea dinamică a spațiului.

Un alt principiu ține de *revelarea spațiului utilizat*. Intervențiile făcute au creat posibilitatea de a dezvălui materialul component al spațiului existent, de a-i evidenția structura și de a valoriza detaliile, elemente care, fără de demararea procesului de utilizare a galeriilor, rămâneau ascunse în subteran.

Galeriile, rezultate în urma proceselor de excavare, se impun prin spectaculos, remarcat prin rețeaua sinuoasă de tuneluri și peisajul variat morfologic, care prezintă interes atât pentru publicul larg, cât și pentru cercetători. Atractivitatea este legată de mai multe caracteristici, printre care aspectul (cu cât este mai bizar și inedit un cadru natural, în cazul nostru – antropizat, cu atât va fi un factor mai puternic de stimulare a interesului), dimensiunile (atracția crește spre cele grandioase), varietatea alcătuirii și genezei, gradul de individualizare în ansamblul regional.

Galeriile sunt spații extrem de expresive atât prin gama cromatică, cât și prin porozitatea diferită a unor porțiuni, cu incluziuni de alge calcaroase, coralieni, cochilii de moluște etc., datorită apartenenței zonei fostelor mări Tortoniană și Sarmatică. Calcarele din regiunea cercetată sunt, de obicei, de culoare alba, uneori însă având tentă galbenă, portocalie sau ocru, caracteristică conținutului de oxid de fier ce se evidențiază îndeosebi în minele Ciorescu. Un aspect pozitiv al spațiului subteran este libertatea volumetrică pe care o oferă galeriile și textura sa după prelucrarea tehnică. Aceste galerii păstrează urme din fiecare etapă de evoluție a exploatărilor miniere, de la galeriile orizontale cu extracție manuală până la mineritul modern. În funcție de metodele de extragere a rocilor din mină și tehnicile folosite, galeriile au căpătat un aspect diferit: cele din Cricova și Mileștii Mici sunt rezultatul unor mașini moderne, cele din Ciorescu se deosebesc prin înrebuințarea ciocanelor, târnăcoapelor masive, dălților, care și-au lăsat amprenta, evidențiind vechimea minei. Galerile din Brănești au un aspect aparte ce se datorează unor lucrări adăugătoare de boltire, desfășurate pentru consolidarea lor.

Principiul *simpatiei față de locul existent* impune arhitectului să se limiteze la intervențiile necesare, având în vedere noua utilizare, pentru a păstra spiritul locului. Abordarea este un echilibru subtil între interacțiune și conservare. Un tratament modest, atent la atmosfera locului, este de multe ori cheia succesului în dimensiunea arhitecturală, și invers, un tratament grandilocvent împiedică însușirea sitului de către utilizatori. Spațiul subteran devine unul antropizat, transformându-se într-o continuare a supraterranului, dar individualizat, deosebindu-se de mediul supraterran, unde arhitectul este îngrădit de necesitatea de a respecta norme cu privire la înălțimi, volume, distanțe etc.

Proiectul elaborat s-a dovedit compatibil cu spațiul subteran, deoarece îl speculează foarte bine, valorificându-i toate atributele. Se creează adevărate scenografii prin modul de utilizare a luminii și materialelor adăugătoare, precum betonul, cărămida, granitul, marmura, gresia.

Iluminarea arhitecturală are un efect hotărâtor asupra modului în care percepem spațiul interior, de aceea, pentru fiecare spațiu, s-a stabilit tipul de iluminat necesar. În afară de iluminatul de lucru, care asigură condițiile de luminare normate în spațiile tehnologice, și a celui a tunelurilor de acces, a fost utilizat iluminatul artificial, combinat, pentru sălile de degustare,

unde la iluminarea artificială totală se adaugă cea locală, dar și iluminatul de accentuare pentru evidențierea detaliilor aparte pe fundalul mai slab luminat atât în sălile de degustare, cât și în pasajele cu firide, unde fluxul de lumină adaugă ritmare structurii continui a acestora. Totodată, lumina emanată scoate în evidență relieful pereților galeriilor și desenul spectaculos al calcarelor. Betonul utilizat pentru consolidarea tunelurilor și apariția cărămizii în unele locuri, ca de exemplu în minele Ciorescu sau Brănești, nu dezagreează aspectul general al subteranului.

Principiul *creativității și inovării* este unul esențial în evoluarea spațiilor subterane. În cazul reutilizării unui asemenea spațiu, lucrul asupra proiectului începe cu dezvăluirea galeriilor și multiple vizualizări ale lor, spații pe care arhitectul le remodelează prin evidare sau fracționare, într-o manieră sculpturală, mediul ambiant fiind sursă de inspirație, iar constrângerile de a crea într-un spațiu închis – un suport adăugător pentru imaginație. Procesul creativ se desfășoară plecând de la o structură existentă, de care trebuie să țină cont. Influențează și multitudinea de cerințe referitoare la proiectare și designul interior: alegerea culorilor, luminii, mobilierului, semnalizării etc.

Principiul creativității și inovării include toate aspectele legate de creație: din punct de vedere tehnic, inginerii sunt rugați să găsească soluții și procedee originale, care respectă logica constructivă și exigențele normative actuale, în plan funcțional: utilizatorii înșiși sunt încurajați să-și revizuiască practica la locul de muncă.

Continuarea procesului de reutilizare a galeriilor le oferă arhitecților posibilitatea de implicare într-un cadru în care pot implementa noi concepte, demonstrându-și competențele creative. În același timp, asemenea proiecte contribuie la valorificarea patrimoniului natural și cultural al galeriilor și pune bazele dezvoltării armonioase și durabile a lor.

Până în prezent au fost remarcate diferite atitudini față de tratarea spațiilor existente: între emfază și minimalism. Rețeaua subterană s-a dezvoltat într-o serie de spații tehnologice, pasaje de traversare pentru vehicule, galerii amenajate pentru depozitare, dar și săli de degustare, soluționate diferit. Arhitectura galeriilor devine una individualizată: cu un aspect industrial datorită utilajului vinicol și amenajărilor necesare în încăperile tehnologice; cu un aspect rupestru în galeriile unde au fost păstrate neatinse suprafețele originale ale pereților și tavanului; cu un decor minim sau abundent în sălile de degustare sau expoziționale.

Această arhitectură specifică subterană nu se bazează astăzi pe o teorie care ar putea-o rezuma sau ghida. Printre primele preocupări proiectuale pot fi considerate cele din anul 1960, când sub conducerea arhitectului principal al Institutului de Proiectări „Moldgiprostroï”, Valentin Voițehovschi, a fost elaborat proiectul uneia dintre sălile de degustare ale galeriilor Cricova [19]. Sala cu o lățime de 5,5 metri și o lungime de 15,5 metri avea prevăzută pe fiecare

din laturile lungi câte patru nișe, iar pe latura scurtă opusă intrării – șemineul, cu o realizare minuțioasă a decorului. Procesul creativ s-a soldat cu elaborarea designului interior al spațiului: proiectarea tavanului din fâșii de beton armat, tencuit, cu finisaj decorativ; a pardoselii de mozaic din plăci de culoare albă și roșie cu lustruire ulterioară; divizarea suprafețelor pereților prin brâie profilate și îmbinarea lor cu tavanul prin cornișe decorative; realizarea desenelor mobilierului și ale ușilor masive cu grilaj; alegerea corpurilor de iluminat etc.

Darea în exploatare a următoarelor patru săli de degustare a fost preconizată către lansarea lucrărilor Simpozionului Internațional sub auspiciile Organizației Internaționale a Viei și Vinului, desfășurat la Chișinău în 1979, un eveniment remarcabil din istoria viticulturii și vinificației naționale. În cadrul forumului au fost vizitate mai multe fabrici de vinuri din RSSM printre care și Combinatul de Vinuri de la Cricova. Delegațiile străine au rămas impresionate de primul complex subteran de producere a vinurilor spumante din Republica Moldova, care le-a oferit și posibilitatea degustării celor mai bune vinuri în incinta galeriilor. Sălile au fost înalt apreciate de cei prezenți, fiind recunoscut caracterul lor distinct ca structură și spirit. Soluționarea arhitecturală a sălilor și coordonarea realizării lor îi este atribuită arhitectului Vladimir Gorștein.

O abordare diferită – cu păstrarea suprafețelor originale rămase după excavare – a fost aleasă atât pentru spațiile amenajate cu pupitre, menite pentru sticlele de spumant care sunt supuse remuajului (fr. „remuage”), cât și pentru traseele unde sunt depozitate vinurile în butoaie, aranjate pe suporturi de beton, vopsite într-un alb imaculat, contrastant cu mediul înconjurător. O altă arhitectură, cu un aspect industrial datorat utilajului vinicol și amenajărilor necesare, a fost elaborat în încăperile de producere.

În anii 1973–1975, sunt lărgite și pregătite pentru depozitare unele porțiuni ale galeriilor din Brănești, unde la lucrările de amenajare contribuie arhitectul Robert Kurtz. În 2007, în cadrul concursului studenților de la Facultatea Urbanism și Arhitectură a UTM privind concepția unor noi săli de degustare încadrate în galeriile de la Mileștii Mici, au fost puse în discuție variante ale posibilului design al spațiilor, dezvoltate de câteva grupuri, printre care au fost menționați Sergiu Mîndrescu, Vladimir Epurean și Ilie Cebăniță. Tot aici, la intrarea în galerii, apare un spațiu de expoziție și vânzare, unde în nișele proiectate au fost încadrate tablouri cu subiecte inspirate de miturile despre Bachus și ale minunatelor podgorii în plină roadă de pe meleagul nostru pictate de Gheorghe Jalbă. În galeriile Ciorescu au fost, de asemenea, introduse lucrări de pictură și sculptură. În general, arhitectura galeriilor este dependentă de gusturile beneficiarului, arhitectul fiind deseori marginalizat, iar artistul plastic nevoit să demonstreze obediențe estetice.

Promovarea turismului vitivinicol a fost un impuls ce a contribuit la dezvoltarea structurii și schimbarea imaginii complexului de la Cricova. Noul aspect arhitectural al galeriilor din Republica Moldova a început să se contureze în ultimele două decenii. Primul proiect arhitectural de amploare a fost efectuat în 2006 de Institutul de Proiectări „Ruralproiect” în cooperare cu compania „Design-Lux” (arhitect Valeriu Zasenco ș.a.), căreia îi aparține proiectul de reconstrucție a sălilor de degustare a complexului vitivinicol „Cricova”.

De la bun început, galeriile combinatului de vinuri „Cricova” au avut un statut reprezentativ pentru Republica Moldova, servind drept loc de desfășurare a diverselor degustări naționale și internaționale, precum și a întrunirilor la cel mai înalt nivel. Constituind un complex subteran inedit, cu un potențial de producere imens, el a fost declarat „obiect al patrimoniului cultural-național” [82]. Asume atribuirea unui rol semnificativ acestui complex a influențat investițiile mari din partea statului făcute pentru renovarea lui în 2006. Proiectul inițiat a avut scopul de a consolida imaginea reprezentativă a galeriilor. Autoritățile au solicitat să fie incluse în proiect mai multe detalii care să imprime obiectului în cauză un aspect strict național. Astfel, în spațiul destinat publicului, precum sunt holurile de la intrare și central, sălile de degustare și coridoarele ce le unesc, a fost introdus decorul tradițional, propriu caselor de locuit din partea de est a zonei centrale, caracterizate prin cioplitul în piatră. În aceste încăperi au fost realizate coloane și pilaștri ce au obținut expresie specifică a „ordinului moldovenesc”. Coronamentul lor dezvoltă tema așa-numitei „floare de piatră”, devenită simbol al artei populare din această zonă, utilizată la împodobirea coloanelor prispelor, stâlpilor porților de intrare și hodgeagurilor. În decorul proiectat și-a găsit loc și repetarea identică a formelor sculptate în piatră utilizate la construcția intrării în beci – formă arhetipală tradițională constituită în zonă [166, p. 20]. Aspectul tradițional a fost activat prin brăie cu un ornament geometric și includerea desenului viței-de-vie. Sălile au fost decorate cu numeroase lucrări de artă: vitralii, picturi, mozaicuri, reliefuri, sculpturi în lemn, piatră, tapiserii, covoare moldovenești, care demonstrează de asemenea viziunea folclorică autohtonă.

Zona de intrare în Vinoteca Națională și complexul de degustare, placată cu gresie cu tente gălbui, conține, încadrate în chenare albe, trei lucrări realizate de Ion Daghi în tehnica mozaicului: primele două reprezentând figurile țaranului și țarancei, întâlnind ospitalier, cu pâine și vin, vizitatorii; cea de-a treia, de proporții mai mari, ilustrează relieful deluros, caracteristic zonei cultivate cu plantații masive de viță-de-vie. Tema locului este susținută de vitraliile „Sălii Europene”, ce remarcă peisajul ambiental în diferite ipostaze surprinse de-a lungul timpului. Prin picturile murale ale lui Ion Daghi din holul de la intrare, ce reprezintă cele mai importante evenimente din viața satului, și compozițiile basoreliefurilor ale lui Dmitri Beldii și Natalia

Vlasova din „Sala Prezidențială”, ce evocă etapele celor mai vechi îndeletniciri precum cultivarea viei și prepararea vinului, tematica rurală fiind dezvoltată în continuare. Câteva lucrări în lemn, care și-au găsit inspirația în arta preparării vinului, dar și a consumului băuturii, executate de Nicolae Teișanu, decorează spațiul din apropierea intrării improvizate în beci. Atașamentul său față de tema satului și a oamenilor lui este demonstrat în lucrările expuse ale lui Vasile Nașcu. Afirmarea specificului național atinge punctul culminant în tratarea interiorului sălii sub denumirea de „Casa Mare” prin tavanul brăzdat de grinzi și mobilierul rustic, realizat de meșterii cioplitori în lemn după schițele lui Dumitru Costandachi. O notă aparte au adus interiorului materialele textile: broderiile și covoarele cu motive tradiționale pregătite de Ecaterina Popescu. Legătura spirituală cu trecutul istoric al neamului și-a găsit întruchiparea în redarea expresivă a statuetelor feminine tripoliene de Ecaterina Ajder pe tapiseriile din „Sala cu șemineu” și în vasele de ceramică ale lui Octavian Romanescu expuse în nișele holului central.

Proiectul reflectă conceptul scenografic de organizare a interioarelor. Autorul execută decoruri scenice prin care arhitectura tradițională moldovenească e reinterpretată. În unele cazuri, elementele arhitecturale se manifestă în forme stilizate. Senzația scenografică a acestei structuri, destinate vizitatorilor, este intensificată de tratarea decorativă a sălii „Adâncurile Mării”, existența căreia sugerează legătura dintre galerii și fundul Mării Sarmatice acum milioane de ani. Dar și aici, porțiunea de tavan rămasă virgină, nu face decât să accentueze organizarea scenografică a interiorului, delimitând-ul de restul complexului vitivinicol.

Diferite de aspectul predominant rupestru în care se înscriu, sălile de degustare își rezolvă relaționarea cu spațiul public fără să beneficieze de simplitatea naturală a anturajului galeriilor și cavernelor. Ele apar în contrast cu celelalte zone ale complexului, izolându-se printr-o tratare meticuloasă a tuturor suprafețelor, începând cu pardoseala și terminând cu tavanul.

În sălile de degustare de la Mileștii Mici este sesizată, de asemenea, expresia de inspirație națională. Senzația este creată mai mult prin mobilierul rustic și împletit din nuiele de răchită, abundența suprafețelor de lemn la intrare și a decorațiunilor din buturugi metamorfozate în diferite personaje, obiecte și accesorii, imprimându-le sălilor un plus de originalitate și personalitate. Principiul amenajării constă în placarea totală a suprafețelor încăperilor, pentru care sunt utilizate mai multe materiale: tuf, marmură, piatră brută și gresie. În aceste interioare se distinge un mix de caracteristici în interpretare, care le face să arate foarte încărcate, creând o stare de încordare. Abundența de facturi, printre care mozaicul improvizat, intensifică efectul.

Contrar sălilor de la Mileștii Mici se manifestă sala de degustare din galeriile de la Brănești, unde este păstrat caracterul rupestru al mediului. Combinația dintre mobilierul cu aspect tradițional, în forme geometrice, cu linii simple și pereții lipsiți de finisaje perfecte, fiind o

continuare firească a tavanului în plin cintru, formează un tot integral. Elementele de feronerie introduse în interior completează tabloul. Intrarea în spațiul de degustare se face printr-o poartă de acces cu elemente din fier forjat lucrate manual și printr-un tunel în spirală cu trepte abrupte, de-a lungul cărora sunt repartizate nișe pentru depozitarea colecțiilor de vinuri. În partea extremă a tunelului este instalat un alt grilaj. Două porțiuni ale sălii sunt delimitate prin nivel diferit, dar și prin balustrade din fier forjat. Toate aceste elemente decorative au structură identică, dezvoltând motivul vrejurilor viței-de-vie. Piese de mobilier, mesele și băncile cu rezemătoare, realizate din lemn masiv, sunt de asemenea cu inserții de metal. Din fier forjat sunt efectuate și lustrele din tunel, care se înscriu organic în acest design.

Totodată, este resimțită și o interacțiune dintre vizitator și mediul construit caracterizat prin dinamism, care e în stare să direcționeze torentul de vizitatori, fapt explicat prin atracția spre nivelul următor. La început – urcușul din trepte, apoi – sala de degustare, care trece în alt spațiu, cu expunerea sticlelor de vin în nișe de cărămidă și lemn, aflat la un nivel mai sus. Astfel, această amplasare a spațiilor cu diferențe de nivel acordă un specific deosebit ansamblului în întregime, agreat de vizitatori prin originalitatea sa.

Sunt spectaculoase și structurile expoziționale de la Ciorescu, completându-se într-o armonie deplină cu cele ale galeriilor. Firidele, construite din cărămidă, dar placate iscusit cu piatră, au un desen geometric, care subliniază adăugător forma lor. Procedul imprimă expresivitate artistică suprafețelor. Segmentul analizat conține adăugător un perete cu deschideri în care au fost fixate grilaje. Accentul principal revine celor două compoziții cioplite în piatra de calcar, bine proporționalizate, a unei femei tinere și a unui bărbat în vârstă, ambii ținând urcioare cu vin.

Galeriile Ciorescu nu au un spațiu separat atribuit degustărilor, el fiind integrat într-un enorm spațiu „muzeistic” conceput pentru a reflecta arhitectura caselor zonei centrale a republicii și a gospodăriilor țărănești ca parte a peisajului rural. Scopul a fost atins, dar fără respectarea proporțiilor elementelor arhitectonice. Redarea curții interioare a casei țărănești prin introducerea unui număr excesiv de obiecte și decorarea supraabundentă a pereților sălii sunt nejustificate. Interpretarea se înscrie întrucâtva în zona de artă naivă, artizanală, creând o imagine butaforică.

Galeriile cercetate sunt ansambluri ale elementelor naturale și antropice de pe teritorii apropiate, cu caracteristici variate, care provoacă interesul vizitatorilor din monentul începerii activității vitivinicole datorită arhitecturii lor subterane: „se pare că simplul fapt al îngropării conferă o atenție deosebită oricărei activități care se petrece sub pământ” [203, p. 60]. Ele pot fi

clasificate demult ca obiecte cu potențial turistic, ceea ce este astăzi unul dintre factorii definitorii al viabilității întreprinderilor vitivinicole.

Conjunctura globală actuală, influențată de tendințele ultimelor câtorva decenii, în care s-a manifestat necesitatea de a schimba radical atitudinea față de arhitectura complexurilor vitivinicole în funcție de atracția turistică, a cauzat apariția unei noi structuri a acestora. Apărute ca obiective cu caracter economic, ele capătă caracterul obiectivelor turistice, iar valorificarea lor poate fi un proces continuu care e în stare să includă schimbările necesare, adaptarea lor fiind un răspuns la contextul și constrângerile actuale din lumea vinului. Complexurile vitivinicole, putem spune, sunt concepute astăzi ca un organism, funcționalitatea căruia se diversifică și este exprimată prin asamblarea diferitelor „organe”: restaurant, case hoteliere, muzee etc.

Plecând de la structura existentă, în arhitectura galeriilor subterane Cricova au fost implementate noi funcții legate de transformarea lor în spații publice. Dacă primele realizări au fost sălile de degustare: „Sala Prezidențială”, „Sala Europeană”, „Casa Mare”, „Adâncurile Mării”, „Sala cu șemineu”, atunci următoarele au fost legate de integrarea sălilor de restaurant și a unui spațiu muzeistic după proiectul Companiei „Art Decor Group” și chiar a unui cinematograf.

Complexul de restaurant a fost organizat din trei săli extraordinare și un muzeu cu expunerea articolelor de olărit și a imaginilor monedelor care au circulat pe teritoriul meleagului nostru. Proiectul de design, realizat în 2010 de Compania „Art Decor Group”, îl putem constata reușit, fiind obținut un spațiu valorificat la maxim, cu ambianță interioară destinsă și un minim necesar de elemente care îl definesc. Efectul amenajării mizează pe contrastele dintre cadrul original și inserție, dar realizat printr-un echilibru între suprafețele tratate și netratate.

Sălile dispun de un design contemporan, iar amenajările întruchipează principii bine conturate. „Sala de banchet” se distinge printr-o paletă de culori monocrom, care contrastează cu albul pardoselii, mobilierului și al câtorva insule de pe tavan, utilizate ca suprafață pentru instalarea corpurilor de iluminat. Designerii au creat o atmosferă confortabilă prin subtilitatea, fluiditatea și formele organice ale spațiului.

Soluționarea „Sălii cu șemineu”, „Sălii Naționale” și holului se bazează pe accente de culori. În prima sală este introdusă culoarea galbenă. Unul din pereteții longitudinali, acoperit cu pânză cu imprimarea desenului rocilor sedimentare în diferite nuanțe de galben, iluminată din spate, este singura suprafață colorată a sălii. Caracteristice pentru „Sala Națională” sunt culorile vibrante și combinațiile de culori puternice – albastru și verde cu maro și portocaliu, culorile fiind combinate complementar sau analog. Suprafețele decorate, dintre care una cu imprimeu în

stil etno, nu creează disonanță cu restul încăperii, soluționate similar cu alte săli, cu păstrarea intactă a suprafețelor originale a galeriilor. Holul include culoarea roșie atribuită pardoselii.

Transformările au continuat prin deschiderea în 2015 în imediata vecinătate a Bulevardului Șampaniei a unui cinematograful, care a devenit parte integrantă a traseului pentru turiști. El a fost prevăzut cu o sală pentru 40 de persoane și a suplimentat complexul vinicol cu încă un spațiu pentru agrement.

Tot în 2015 a apărut un alt spațiu muzeistic ce prezintă fragmente coerente ale evoluției viticulturii și vinificației pe teritoriul țării. Acest proiect a fost implementat în colaborare cu Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală. Autorul conceptului a fost arhitectul Eugen Bîzgu.

Muzeul a fost structurat pe trei segmente: pentru introducerea în atmosfera rurală a fost reconstituit un fragment al cramei specifice zonei, pentru redarea cât mai fidelă a căruia au fost colectate linuri, diferite tipuri de teascuri, butoaie; în continuare au fost expuse, în nișele existente de pe ambele părți ale galeriei, multe obiecte vechi originale pentru prepararea vinului și instrumentarul viticol de proporții mici; pentru ilustrarea istoriei complexului vitivinicol a fost utilizat spațiul de la intrarea în vinotecă. Obiectele colectate pentru expoziție au fost supuse inițial unei restaurări executate de Ion Temciuc, șeful Atelierului de conservare-restaurare al MNEIN. Dezvoltarea viticulturii în regiune a fost reflectată și printr-o serie de documente: Gramota lui Ștefan cel Mare (1495), Hrisovul Domnului Moldovei Grigore Ioan Callimachi (1763), Hrisovul Domnitorului Scarlat Grigore Ghica (1758), Hrisovul Domnitorului Grigore Alexandru Ghica (1775). Expoziția a inclus documente și fotografii privind istoricul cultivării viței-de-vie și al prelucrării vinului în Basarabia. Alt material documentar a reprodus istoria Combinatului de Vinuri Cricova. Însuși localul apare ca un spațiu narativ, ilustrând prin propria-i materialitate istoria creării complexului și păstrând aspectul arhitectural inițial al acestui segment subteran, amenajat în anii '60 ai secolului trecut cu inserții ale unor lucrări plastice noi, dedicate subiectului vechilor tradiții de vinificație.

Complexul de restaurant și hotelier de la Brănești nu a fost încă realizat, dar conceptul lui constă în a menține aspectul rupestru, care se reflectă și în denumire: Epoca de piatră. Galeria vor adăposti nu numai spații de cazare și restaurant, dar și un centru SPA. Necesitatea organizării unor evenimente a fost acel motiv care a influențat și planificarea unei săli pentru spectacole și concerte. Aspectul galeriilor și cavelor e unul cu totul diferit datorită pereților fragmentați, rezultat al tehnicii extragerii bucăților mari de piatră de calcar.

Transformările actuale sunt legate nu numai de arhitectura interioară a complexului, dar și de cea exterioară, până nu demult constituită din câteva construcții: „turnul”, stația de așteptare

și o clădire administrativă amplasată izolat de primele. „Turnul”, căruia i s-a atribuit un simbolism aparte, marcă între supateran și subteran, a fost executat inițial într-o stilistică medievală, dovadă a unui „romantism socialist”. Edificiul atrăgea atenția prin monumentalitatea sa, fie și în proporții mai reduse. Autorul acestui proiect a fost, de asemenea, arhitectul Vladimir Gorștein, clădirea fiind realizată în anii 1978–1979. În cadrul renovării complexului din 2006–2007, „turnul” a fost reparat, cu unele modificări ale detaliilor de fațadă. În 2013 a apărut ideea repetării lui, realizată în proiectul arhitectului Sergiu Cîrja (compania „Arco Parteneri” SRL). Detaliile arhitecturale, precum crenelurile parapetului, arcatura pronunțată, asemeni unei benzi lombarde în partea superioară a „turnului”, ferestrele circulare și cu terminație în arc în plin cintru, au fost reproduse cu multă scrupulozitate. În proiect a fost introdus un volum alăturat obiectivului, cu acoperiș plat pentru organizarea unei terase verzi destinate recreării, care totodată ar fi putut deveni și platformă de observație pentru vizitatori, ca de altfel și acoperișul turnului, oferind o panoramă splendidă asupra râului Ichel și a împrejurimilor. Cu părere de rău, această idee a rămas nerealizată, dar ar putea avea o soluționare pe viitor. În ceea ce privește spațiile interioare, ele au fost organizate pe cele trei niveluri (demisol, parter și etaj) și au fost repartizate pentru depozitarea vinurilor, pentru vânzări (vinoteca și magazinul de suvenire) și pentru birouri. Construcția a fost efectuată în 2014. Proiectul ulterior al aceluiași autor a prevăzut și o terasă de vară, acoperită, amenajată pentru băuturi răcoritoare și mâncare ușoară, care a fost realizată în 2015.

Arhitectura complexului mai include un element care trebuie remarcat, și anume, porțile monumentale de acces în podgoria Cricova. Deși se găsesc la o distanță considerabilă de la galerii, ele îndeplinesc funcția de a pregăti vizitatorii pentru întâlnirea cu unul dintre cele mai spectaculoase complexuri subterane.

Porțile au fost executate în 2006–2007, în perioada renovării complexului de degustare, fiind o lucrare colectivă. Primele schițe au fost propuse de arhitectul Semion Șoihet, după care a urmat elaborarea proiectului de arhitectul șef al ISP „Ruralproiect” Igor Apostolov [25]. Compoziția arhitecturală se alcătuea din două arce paralele susținute de piloni. Desenele cu detalierea elementelor acestor piloni au fost oferite de către artistul plastic Dumitru Costandachi, ca mai apoi să fie realizate de meșterii pietrari.

Porțile au mărimi impunătoare: înălțimea stâlpilor ajungând până la 10,5 metri; cheia arcelor fiind de 8,3 metri, iar deschiderea sau distanța dintre nașterile arcelor – punctele situate la ambele capete – de 30 metri. Alegerea construcției porților sub formă de arc a avut mai multe avantaje. În afară de aspectul estetic, a permis realizarea unei deschideri mari, construcția având o durabilitate sporită. Atât arcele, cât și stâlpii se disting prin ornamentul geometric tradițional.

Stâlpii cu fusul octogonal și partea superioară dominată de renumitul motiv arhitectural al „florii de piatră”, fiind utilizat aici, creează o legătură indispensabilă cu restul complexului, care se evidențiază printr-o textură complexă a tradiției naționale.

Elemente unice și însemnate în dezvoltarea economică a țării, galeriile, reprezintă și o arhitectură-simbol, fiind semnul distinctiv menit să sublinieze valoarea lor nu numai într-un cadru național, dar și internațional. Arhitectura galeriilor are un rol important în dezvoltarea durabilă a complexurilor vitivinicole, încurajând creația și prelungind asimilarea spațiilor naturale. Criteriile estetice sunt foarte importante și par a fi astăzi cele mai semnificante. Aceste construcții-simbol sunt receptate prin prisma propriei noastre subiectivități și prin prisma matricei culturale a epocilor în care s-au produs ori prin cultura care le influențează la moment. Modul de înțelegere a spațiului arhitectural este determinat de condiționări complexe: integrarea în subteran, posibilități tehnice, raportarea la scara umană. Organizarea spațiilor în cadrul compoziției generale se realizează pe criterii funcționale: spații tehnologice, de depozitare, expoziționale, de agrement și cazare. Caracterul haotic al grupării încăperilor, aparent neorganizate, este generat de însăși esența labirintului. Arhitectura se adaptează la configurația galeriilor, alcătuind o succesiune complicată a spațiilor. Caracterul compoziției este organic, integrat firesc în mediul natural pe care nu îl neagă, ci îi accentuează formele. Nu există preocuparea de a conferi noi calități expresive pentru ansamblul în întregime, ci doar preocupări de a conferi calități expresive spațiului arhitectural la nivelul rezolvărilor compoziționale de detaliu. Modul de compunere a spațiilor reflectă o certă înclinație către fantezie și evitarea rigorilor simetriei și axialității, accentuând unicitatea lor.

Continuarea procesului de reutilizare a galeriilor oferă oamenilor de artă posibilitatea de implicare într-un cadru în care pot implementa noi concepte, demonstrându-și competențele creative. În același timp, asemenea proiecte contribuie la valorificarea patrimoniului natural și cultural al galeriilor și pune bazele dezvoltării armonioase și durabile a lor.

3.4. Concluzii la capitolul 3

În demersul compartimentului „Arhitectura complexurilor vitivinicole din Republica Moldova în contextul mediului ambiental”, elaborat sub forma studiilor de caz, sunt evidențiate și explicate elementele care au generat (crama de la Bulboaca, galeriile subterane de la Cricova, Mileștii Mici, Brănești, Ciorescu) sau sunt în stare să genereze (terasele de la Camenca) procesul actual de transformări ale arhitecturii complexurilor vitivinicole.

Din acest punct de vedere, un rol important îl prezintă cazurile în care anumite valori evidente privind istoria domeniului vitivinicol, spectaculozitatea sau originalitatea, încorporate într-un obiect de arhitectură, modelează complexul vitivinicol modern.

1. Terasale de la Camenca și Stroești, consolidate cu ziduri de sprijin din piatră, constituie puncte de atracție pentru specialiștii din mai multe domenii, printre care viticultură și arhitectură peisagistică. Demonstrând soluții unice de terasare în Republica Moldova, terasele reprezintă una dintre interesantele realizări de acest gen în Europa. Introducerea teraselor, dar și a cramei din imediata apropiere, care au aparținut familiei Wittgenstein în secolul al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea, ar putea deveni nucleul unui complex vitivinicol modern, caracterizat prin originalitatea soluționării înscrierii arhitecturii în cadrul natural.
2. Mediatizarea Cramei Mimi (Château Mimi) de la Bulboacă, ca simbol al vinificației basarabene de valoare incontestabilă arhitecturală datorită simbiozei dintre raționalitatea organizării (exigența funcțională) și expresivitatea arhitecturii, este unul dintre factorii determinanți care susțin evaluarea publică a complexului vitivinicol în acord cu tendințele actuale de valorificare plurivalentă. Cercetarea atentă a arhitecturii acestuia a scos în evidență faptul că prin realizarea proiectului edificiului a fost creat un complex valoros, unde au fost implementate tehnologii noi care, în contextul economic al sfârșitului secolului al XIX-lea, se aflau la etapa experimentărilor în țările europene cu o cultură înaintată vitivinicolă. Fiind un exemplu reprezentativ al întreprinderilor vitivinicole, refăcută în procesul de reconstrucție prin refuncționalizare (2011–2016), crama devine centru compozițional, antrenând în același timp și procese de transformare a întregului complex vitivinicol.
3. Galeriile subterane de la Cricova, Mileștii Mici, Brănești și Ciorescu, rezultate în urma proceselor de excavare a pietrei de calcar și încadrate în industria vitivinicolă, devin elemente unice, importante nu numai în dezvoltarea economică a țării, dar și în reprezentarea unei arhitecturi-simbol, devenind semn distinctiv menit să sublinieze valoarea lor atât într-un cadru național, cât și internațional. Atractivitatea acestor galerii subterane este legată de mai multe caracteristici, printre care aspectul (cu cât este mai bizar și inedit un cadru natural, în cazul nostru – antropizat, cu atât va fi un factor mai puternic de stimulare a interesului), dimensiunile (atracția crește spre cele grandioase), varietatea alcătuirii spațiale și mărturiile materiale ale genezei subterane, gradul de individualizare în ansamblul regional al construcțiilor cu tipologie similară.

4. IDENTITATEA ARHITECTURALĂ A COMPLEXURILOR VITIVINICOLE AUTOHTONE

4.1. Crama la joncțiunea dintre exigențele tehnologice și arhitectură

Dezvoltarea intensă a viticulturii și vinificației de-a lungul secolelor a fost însoțită de introducerea în practică a diferitor instalații pentru prelucrarea strugurilor și a unor tehnologii vinicole, care, în consecință, au dus la apariția primelor construcții vitivinicole – cramele.

Crama este o construcție destinată pentru prelucrarea strugurilor și producerea vinului brut. Scopul unei crame este să permită efectuarea următoarelor operațiuni: recepția cantitativă și calitativă a strugurilor, prelucrarea strugurilor, obținerea vinului și stocarea provizorie a vinului. Construcția trebuie să conțină un compartiment de prelucrare a strugurilor în care să fie instalate prese, linuri, vase de limpezire și un alt compartiment pentru fermentarea vinurilor.

În general, la începuturi construcțiile erau cu un singur nivel ce constituia o încăpăre care servea pentru păstrarea vinului în butoaie, utilajul vinicol găsimu-se în afara ei. Cu timpul, crama a fost divizată în două încăperi: pentru prelucrarea strugurilor, fără tavan, necesitând ventilație în procesul de lucru, și un spațiu mai mare, pentru depozitarea butoaielor cu vin, cu tavan și pereți acoperiți pe dinăuntru și pe dinafară cu un strat de izolare (de regulă, împletitură din nuiele lipite cu lut) care asigură microclimatul necesar pentru depozitarea vinului în fazele preliminare. În unele cazuri, sub crama se săpa beciul cu un tavan orizontal format din scânduri groase, deasupra cărora erau așezate grinzile care susțineau podeaua de scânduri a încăperii deasupra, reprezentând tipul cel mai simplu de pivniță, sau cu un tavan boltit din zidărie de piatră sau cărămidă, care întrunea toate condițiile pentru păstrarea de lungă durată a vinului produs.

Examinând realizarea și funcționarea acestora, este evidențiată știința tradițională acumulată pe parcursul unei perioade îndelungate, care a permis constituirea unor tipuri fundamentale. Practica a arătat că felul construcțiilor, modul lor de amplasare și de organizare, cât și cel de întreținere, au un rol hotărâtor asupra calității vinurilor obținute. Construcțiile și echipamentele vinicole au căpătat o importanță deosebită pe măsura extinderii culturii viței-de-vie, mai ales către limitele sale nordice, unde aproape întreaga producție de struguri este prelucrată și valorificată ca vin [52, p. 5].

Cercetarea tipurilor fundamentale, care au suportat o continuă modernizare din punct de vedere al construcției propriu-zise, distinge trecerea de la construcțiile improvizate, în care majoritatea lucrărilor se efectuau manual, la fabrici de vinificare, specializate și care prezintă un înalt grad de mecanizare și automatizare. Se poate constata că localurile de vinificare

influențează calitatea viitorului vin și, prin urmare, cunoașterea acestora este absolut necesară în proiectarea arhitecturală.

Multitudinea construcțiilor vinicole, amplasate în podgoriile și centrele urbane ale zonelor viticole, au fost clasificate de enologi în funcție de mai multe criterii. Cramele existente, având o vechime diferită, reprezintă o anumită tehnică de construcție, structurare tehnologică, capacități de prelucrare și stocare etc. În sfârșit, un alt aspect ce nu poate fi neglijat este mulțimea materialelor de construcție (cărămidă, beton, metal etc.).

Luând drept criteriu de clasificare funcționalitatea, au fost evidențiate următoarele tipuri de construcții vinicole: construcții tip *cramă*, construcții tip *cramă-pivniță*, construcții tip *depozit-pivniță*, construcții vinicole specializate.

Construcții tip *cramă* sunt acele localuri de vinificare care permit prelucrarea strugurilor, prepararea vinurilor și eventuala lor păstrare până în primăvară, sau cel mult până la noua recoltă. Cramele sunt construite deasupra solului sau pardoseala lor este ușor adâncită în sol și sunt amplasate, de regulă, în plantații viticole. Ele pot asigura prelucrarea strugurilor de pe o suprafață de până la 20 ha de vie și stocarea provizorie a unor cantități de 1000 – 1500 hl de vin [52, p. 6].

Acest gen de *cramă* este alcătuit din cel puțin două încăperi: într-una se desfășoară prelucrarea, aici fiind amplasate mașinile de zdrobit struguri și căzile de dimensiuni mari, iar în cealaltă încăpere se depozitează vinul. Prima încăpere nu era prevăzută cu planșeu, deoarece mașina de zdrobit struguri sau presa avea dimensiuni uriașe. Pardoseala încăperii unde se depozita vinul era adâncită, astfel fiind protejată împotriva înghețului. Încăperea avea planșeu, deasupra căruia se țineau cerealele și fânul, fiind soluționată și problema termoizolației [79, p. 14]. Construcțiile tip *cramă* erau realizate cu pereți din bârne, mai târziu – cu o structură de perete tip cadru cu talpă, care era umplută cu dulapi contravântuiți sau nuiele lipite cu lut. Pereții laterali nu erau prevăzuți cu ferestre, ci numai cu guri de aerisire [79, p. 13].

Cele mai noi construcții de acest tip sunt ieftine și simple, se confecționează din materiale ușoare, cu structuri metalice și asigură mai ales o protecție contra ploilor. Sunt prevăzute cu spații pentru prelucrarea strugurilor, deburbarea, fermentarea, stocarea și prelucrarea subproduselor.

Construcțiile tip *cramă-pivniță* sunt destinate atât pentru prelucrarea strugurilor, prepararea vinurilor, cât și pentru maturarea și învechirea lor. Asemenea construcții apar ulterior celor tip *cramă* în gospodăriile înstărite ale viticultorilor. Instalațiile necesare prelucrării strugurilor (presă, mașină de măcinat, cadă etc.) erau amplasate în incinta construcției tip *cramă*, de unde era prevăzut accesul în *pivniță*.

Aspectul comun al clădirilor de pe plantațiile viticole îl constituie faptul că axa lor longitudinală este paralelă cu linia de pantă a terenului respectiv, și anume intrarea lor este amplasată cu fața spre pantă, iar în spatele lor sunt înșirate încăperi diverse. La capătul clădirii era pivnița săpată în pantă, boltită cu cărămidă arsă sau piatră, adâncimea fiind determinată de cerința termică a păstrării vinului, iar pe boltă era ridicat un înveliș de pământ la o înălțime de cel puțin trei picioare (90 cm) [79, p. 15].

Construcțiile tip cramă-pivniță sunt reprezentate de complexuri vinicole destinate atât pentru vinificare primară, cât și pentru maturarea, învechirea, condiționarea și îmbutelierea vinurilor. Ele au o capacitate de prelucrare și depozitare cuprinsă, de regulă, între 50 000 și 150 000 hl vin și pot prelucra strugurii de pe câteva sute de hectare, situate pe o rază de 10 – 15 km [52, p. 6]. Un asemenea tip de construcție trebuie să dispună de spații pentru prelucrarea strugurilor, limpezirea și prelucrarea mustului, stocarea, maturarea, stabilizarea, condiționarea și îmbutelierea vinurilor și pentru valorificarea subproduselor.

Construcțiile tip depozit-pivniță sunt localuri ce permit stocarea, stabilizarea, condiționarea, maturarea, învechirea și îmbutelierea vinurilor. Inițial, construcțiile erau reprezentate de pivnițe tip tunel, săpate în rocile ce alcătuiau terenul, pornind cu o ușoară pantă de la suprafața terenului spre deal. Ușa pivniței era așezată într-un fronton zidit, clădit pe verticală, fiind montată în ancadrament orb și realizată în strat dublu, uneori cu stinghii de lemn ferecate cu fier. În funcție de lungimea pivniței, aceasta era prevăzută cu unul sau mai multe orificii de aerisire tăiate pe verticală, care la suprafață erau acoperite cu blocuri de piatră găurite pe cele patru laturi [79, p. 12].

O interpretare a pivniței tip tunel este pivnița boltită. După îndepărtarea pământului de pe locul destinat pivniței, în cazul în care tipul de sol permitea, se valorifica peretele vertical format din terenul natural, bolta fiind construită pe acesta. În cazul în care solul nu era destul de rezistent pentru a-și menține stabilitatea în plan vertical și a suporta sarcina bolții, pereții laterali și de capăt ai pivniței erau zidiți, bolta fiind construită pe aceste ziduri.

Pivnițele, fiind construite sub nivelul solului, permiteau menținerea unui regim termic cu valori apropiate de 11-13°C.

Construcții tip depozit-pivniță de capacități impresionante (până la 6,5 mln. dal [271]) constituie galeriile subterane din zona centrală a Republicii Moldova: Cricova, Mileștii Mici, Brănești și Ciorescu, rămase după excavarea pietrei de calcar și adaptate pentru utilizare în ramura vinicolă.

Construcțiile vinicole specializate cuprind localurile de vinificare destinate pentru prepararea anumitor tipuri de vinuri din categoria celor speciale: spumante și băuturi pe bază de

must și vin (distilate). Ele trebuie să corespundă cerințelor impuse de tehnologia de fabricare a produsului atât sub aspectul dimensional, cât și al posibilităților de realizare a parametrilor de flux tehnologic, cum ar fi temperatura, umiditatea atmosferică, aerația etc. Asemenea construcții au spații destinate pentru recepționarea materiei prime, desfășurarea procesului de producție și de stocare a producției finite.

Complexul de vinificație, care apare odată cu trecerea la economia socialistă, se caracterizează prin amplasare, mărime și profil. Alegerea locului pentru amplasarea complexului este condiționată de o serie de factori. În general, se urmărește ca locul să aibă o poziție cât mai centrală față de plantațiile pe care le deservește, aceasta determinând atât o diminuare a timpului de transport al strugurilor, cu implicații directe asupra perisabilității lor, cât și o importantă economie de combustibil. Apropierea de o cale ferată sau de o șosea principală facilitează transportul rapid și ieftin al produselor finite și al materialelor auxiliare. Complexul de vinificație, amplasat în vecinătatea unei localități, permite folosirea rețelilor de energie electrică, apă și canalizare existente, cât și a populației, amplasarea lui asigurând naveta rapidă și la timp a personalului muncitor. Totodată, terenul ales trebuie să fie suficient de întins pentru a asigura și o suprafață optimă clădirilor, platformei de recepție a strugurilor, de expediere a vinului, spațiu pentru parcare, curte etc. Aria construită reprezintă de regulă 40-50% din suprafața incintei complexului.

Mărimea optimă a complexului de vinificație se stabilește în funcție de cantitatea de struguri care trebuie prelucrată și de asigurarea posibilităților de maturare a vinului. În Republica Moldova, există combinate care pot prelucra până la 20 000 tone struguri pe sezon și cu posibilități de maturare a 1/3, 1/2 sau mai rar a întregii cantități de vin produse. La stabilirea mărimii optime se ia în considerare cantitatea de vin care va intra în următoarele faze tehnologice: de maturare, condiționare, îmbuteliere, învechire, cantitate care poate fi diferită de cea din vinificarea proprie ca urmare a prelucrărilor de vin de la alte unități vinicole.

Întreprinderile de vinificație pot fi clasificate în trei categorii: fabrici de prelucrare primară, unde are loc procesarea strugurilor colectați de la producătorii de struguri și stocarea vinului, care apoi se realizează în vrac către fabricile de îmbuteliere care nu dețin unități proprii de procesare sau către întreprinderile specializate în colectarea vinurilor; fabrici de îmbuteliere a vinului, operațiunile de bază efectuate fiind stocarea vinului în vrac și îmbutelierea; fabrici de vin cu ciclu complet de producere, care însumează atât operațiuni legate de creșterea și procesarea strugurilor, cât și producerea, stocarea vinului în vrac, îmbutelierea și maturarea vinului, ceea ce permite acestor companii să controleze calitatea producției la fiecare etapă,

reprezentând un avantaj important, mai ales în lumina problemelor cu care se confruntă astăzi industria vinicolă din țară.

În funcție de mărimea și profilul complexului, încăperile trebuie să fie astfel dimensionate și dispuse încât să permită gruparea secțiilor productive în concordanță cu desfășurarea fazelor din fluxul tehnologic. Principalele secții care intră în componența complexului de vinificație sunt: secția de prelucrare a strugurilor, secția de fermentare – respectiv macerare-fermentare, secția de maturare, învechire, secția de condiționare-stabilizare și secția de îmbuteliere. Pentru asigurarea unei bune funcționări a secțiilor de bază sus-menționate, complexul mai are în dotarea sa și o secție mecanico-energetică, un atelier de dogărie, un laborator pentru analize, un sector administrativ, servicii funcționale (tehnice, financiar, contabil etc.) și în ultimul timp un centru sau oficiu de calcul, care este legat prin sistem informațional de toate celelalte sectoare.

Secția de prelucrare a strugurilor (secția de vinificare propriu-zisă) poate fi amplasată atât în două spații distincte: unul exterior clădirii și unul în interiorul ei, cât și concentrată într-un singur spațiu interior, așa cum este în cazul complexurilor de vinificație moderne. În primul caz, în „spațiul deschis” situat la nivelul solului, sunt amplasate bascula-pod cu cabina de recepție, platforma pentru manevrarea mijloacelor de transport și eventual buncărele de colectare și alimentare a mașinilor de zdrobit și desciorchinat. „Spațiul închis” sau sala mașinilor este amenajat, de regulă, pe trei niveluri: un nivel de bază, ce corespunde aproximativ cu cota terenului, un nivel inferior și unul superior unde se efectuează desciorchinarea strugurilor, cu sau fără zdrobire, presarea mustuielii și deburarea mustului rezultat (ravec). În complexurile de vinificație moderne, scurgătoarele sunt amplasate pe nivelul de bază, eliminând astfel pe cel superior, fapt ce se datorează atât îmbunătățirii metodelor de scurgere, cât și a tipurilor noi de scurgătoare [52, p. 9].

Secția de fermentare este situată în cele mai multe cazuri la nivelul solului, în continuarea nivelului de bază, fiind situată sub sala preselor, în cazul construcțiilor vinicole construite în pantă. Mărimea sălii de fermentare este în strânsă corelație cu cantitatea de struguri ce urmează a fi prelucrată anual și este influențată atât de durata procesului de fermentare, cât și de capacitatea și modul de așezare a vaselor.

Secția de maturare-învechire poate fi amplasată în subteran (pivnițe) sau suprateran (hale sau echipament deschis) și servește la îmbogățirea calității vinului și împiedicarea proceselor dăunătoare lui. Pivnițele au fost construite pentru depozitarea vinului în vase de lemn. Temperaturile optime de stocare pentru vinurile albe se situează între 9 și 12°C, iar pentru vinurile roșii – între 12 și 15°C. Temperatura este cu atât mai constantă, cu cât adâncimea este mai mare și izolația mai bună. De regulă, la o adâncime de 18-22 m, temperatura este practic

constantă tot timpul anului, în jurul valorii de 10°C, respectiv egală cu valoarea temperaturii medii anuale din zona respectivă [52, p. 10]. O caracteristică importantă pentru spațiile de stocare a vinului în vase de lemn este umiditatea relativă a aerului, care ar trebui să fie între 86-98%. Acest indice este de mai mică importanță în cazul folosirii cisternelor [52, p. 10].

La fabricile de stat de producere a vinului din perioada sovietică, secția de maturare era amplasată lângă sala de fermentare, reprezentând niște hale, construcția cărora era executată din plăci prefabricate, unde erau amplasate cisternele de stocare. În practica vinicolă pot fi întâlnite și încăperi pentru stocare dispuse etajat.

În cazul cramelor etajate poate fi introdusă sistema gravitațională care protejează mustul obținut, eliminând operațiile de transvazare și pompare. O cramă bazată pe curgerea gravitațională, înseamnă un astfel de aranjament încât mustuiala să ajungă în tancurile de fermentare de la un nivel superior prin cădere gravitațională, iar vinul rezultat să fie apoi transferat în recipienții de maturare (cisterne din inox și beton sau butoaie de lemn) tot prin deplasare gravitațională.

Cramele bazate pe principiul curgerii gravitaționale se subordonează următorilor pași: la nivelul solului se realizează recepția și sortarea strugurilor, desciorchinarea și presarea; mustuiala este trimisă apoi în cisternele de fermentare-macerare la nivelul inferior, sub control de temperatură (macerare la rece, fermentare la mai cald); după fermentare, vinul ravac se scurge la nivelul inferior următor direct în baricuri de stejar, iar mustuiala scursă este apoi scoasă manual din fermentatoare, încărcată într-un motostivuitor și dusă la nivelul superior (al solului), unde este introdusă în prese; mustul extras prin presare este trimis prin conducte două etaje mai jos prin cădere gravitațională, fiind păstrat în baricuri separate sau amestecat cu cel ravac [273].

În cramele bazate pe principiul curgerii gravitaționale linia de îmbuteliere se găsește amplasată la nivelul inferior următor, într-o încăpere separată. Vinurile albe, care nu se țin de regulă în baricuri, se trec direct din tancurile de fermentare și stocare la îmbuteliere. Vinurile roșii și unele din cele albe rămân un an în baricuri pentru fermentație malolactică și maturare.

Complexurile de vinificație conțin și o secție de condiționare și stabilizare a vinului, situată alături sau, în cazuri rare, sub secția de maturare-învechire, în dotarea căreia intră 1-2 cisterne de cupajare, cisterne pentru aplicarea diferitelor tratamente (bentonizare, demetalizare, cleire), precum și cisterne izoterme [52, p. 11]. În încăperi alăturate secției de condiționare-stabilizare se găsește secția de îmbuteliere a vinului cu acces la nivelul solului, pentru a permite introducerea și manipularea cât mai ușoară a ambalajelor și materialelor, precum și facilitarea expedierii produsului finit.

Secția de maturare-învechire dispune, de regulă, de un spațiu prevăzut pentru păstrarea vinurilor îmbuteliate – *vinoteca*. Păstrarea buteliilor cu vin se face pe stelaje compartimentate pentru a ușura identificarea fiecărui lot. În aceste compartimente ale stelajelor, buteliile sunt păstrate în poziție orizontală, astfel încât dopul să fie în contact direct cu vinul. În ultimul timp, odată cu folosirea motostivuitoarelor, se folosește sistemul paletizat de stocare. Buteliile sunt așezate în box-paleți ce pot fi stivuiți pe înălțime, folosind mult mai bine spațiul de depozitare și ușurând totodată munca prilejuită de manevrarea lor [52, p.11].

Toate părțile componente enumerate ale complexului de vinificație alcătuiesc un organism integral din punct de vedere al fluxului tehnologic reprezentat atât prin volume separate, cât și prin volum unitar, în cazul cramei gravitaționale.

La realizarea spațiilor întreprinderilor de vinificație o perioadă îndelungată s-a ținut cont de construcția tradițională a cramelor și pivnițelor cu tendința de construcție liniară, urmărind șirul tehnologic: recepția strugurilor, prelucrarea mustului, fermentarea, maturarea și păstrarea vinului. Această metodă simplă liniară a fost completată cu alte spații corespunzătoare pentru deservirea și desfășurarea tehnologiei noi, respectiv cu funcții noi, necesare pentru dimensiunile și capacitatea complexului de vinificație și pentru realizarea ideilor novatoare.

În vinăriile moderne ciclul tehnologic aproape complet mecanizat și automatizat al producerii vinului și echipamentele moderne permit arhitecților să proiecteze clădiri care au o varietate de contururi și dispuneri în plan [195]. Acest lucru se realizează prin aranjarea liberă a echipamentelor, în special a tancurilor, conectate prin conducte. Componentele echipamentelor auxiliare (instalații, filtre, pompe etc.) sunt compacte și plasate cu echipamentul principal în același spațiu sau în spații împrejmuite în secția principală (încăperi pentru spălarea recipientelor, depozitarea materialelor pentru etichetare, ambalare etc.) [165]

Realizarea spațiilor, în afară de succesiunea fazelor tehnologice și legăturile necesare din punct de vedere funcțional, este influențată și de înclinarea terenului. Prin amplasarea clădirii pe pantă este determinată trecerea de la un proiect-tip la unul individualizat și legat de o anumită locație, obținând pe lângă avantajele tehnologice și o diversitate arhitecturală datorită caracteristicilor terenului. Relieful neuniform poate fi o sursă de inspirație care duce la crearea unei arhitecturi unice. În același timp, locația corectă a clădirii, luând în considerare caracteristicile zonei, va face, la rândul său, situl unic.

Cramele construite pe relief au devenit în prezent cele mai des utilizate în ramura vinicolă, în pofida dificultăților în proiectarea pe pante și construcția lor ulterioară. Asemenea proiecte speculează mijloacele arhitecturale, transformând dificultățile în avantaje și determinând modul

în care relaționarea cu peisajul ar putea influența dezvoltarea armonioasă a complexului de vinificație.

Actualmente, confruntările mediatice în jurul enologiei impun producătorii de vinuri să acorde importanță crescândă atât *terroir*-ului și elaborării vinurilor de calitate, cât și arhitecturii, pentru a-și păstra locul privilegiat în evaluarea vinărilor moderne, care, într-un final, influențează succesul vinurilor pe piață. Exigența față de procesul de producere a vinurilor (renunțarea la operațiile de pompare în vederea protejării mustului în crama gravitațională) și atenția la depozitarea lor în timpul învechirii (menținerea temperaturilor constante optime și umidității necesare pentru obținerea vinurilor rafinate) stabilește relația dintre tehnologie și arhitectură prin edificarea unei crame etajate cu încadrare în relief, reprezentând o metamorfoză a complexului de vinificație. Această transformare este ilustrată în arhitectura contemporană printr-o serie de vinării, structura cărora este alcătuită din două, trei sau mai multe niveluri.

Un aspect important îl reprezintă schema de sistematizare spațială a clădirilor și amplasarea acestora în raport cu nivelul solului. Cercetarea soluțiilor existente evidențiază două tipuri de astfel de scheme: primul presupune edificarea unei clădiri la sol cu utilizarea spațiului subteran, al doilea – integrarea parțială sau totală a clădirii în relief.

Construirea clădirilor care folosesc spațiul subteran poate fi rezultatul soluționării simultane a mai multor sarcini: valorificarea reliefului complex; ridicarea, în caz de necesitate, a construcțiilor multietajate, suficient de compacte din punct de vedere al planului; menținerea unui microclimat constant fără utilizarea sistemelor ingineresti suplimentare etc. Și cu toate că construcția unei clădiri, parțial sau complet amplasate în subteran, necesită costuri ridicate (atât economice, cât și costuri ale forței de muncă), exploatarea ei va avea indicatori economici mai mari în raport cu o clădire ridicată fără utilizarea spațiului subteran [209, p. 95]. De asemenea, dispunerea principalelor spații de producere la diferite înălțimi se poate desfășura datorită utilizării condițiilor naturale, deci, necesitatea echipamentului ingineresc pentru menținerea microclimatului necesar este redusă. Așa cum a fost menționat mai sus, utilizarea spațiului subteran vă permite construirea clădirilor compacte, ceea ce este indispensabil în condițiile aglomerate ale unui mediu construit existent.

Prin amplasarea clădirii pe pantă e necesar a menține echilibrul reliefului natural: pământul extras pe parcursul lucrărilor de terasament să fie utilizat la construcție în totalitate (sau o mare parte), în acest fel economisind costurile semnificative legate de transport.

Luând în considerare proiectarea construcțiilor vinicole pe pantă cu integrarea parțială în relief, este importantă expunerea acestora legată de orientarea pantei și direcția vântului dominant. Orientarea este determinantă de încălzirea și însorirea încăperilor, iar stabilirea corectă

a direcției vântului ajută la ventilarea naturală a lor. Ambii factori au un rol semnificativ în ceea ce privește spațiile tehnologice unde are loc procesul de vinificare. Pantele orientate spre sud și sud-est sunt bine izolate, vântul din partea sudică suflă mai puțin, ceea ce în cele din urmă salvează doar parțial încălzirea clădirii. În acest caz, utilizarea surselor alternative de producere a căldurii – panourile solare termovoltaiice care produc simultan electricitate și aer cald, sunt profitabile din punct de vedere economic. Aceasta, precum și alte soluții inovatoare: panouri fotovoltaice, sisteme moderne de epurare forțată a aerului și efluenților, materiale și produse ecologice de construcție și decorare, acoperișuri verzi cu strat vegetal, construcții bioclimatice, ecopivnițe etc. [227] oferă industriei vitivinicole instrumente care accelerează transformarea în domeniul construcțiilor de vinificație.

4.2. Arhitectura complexurilor vitivinicole din Republica Moldova în raport cu practica mondială

Datorită dezvoltării relativ diferențiate între țări sau chiar între regiuni cu același specific industrial, este greu să găsim exemple absolut identice, însă anumite caracteristici majore ale arhitecturii industriei vitivinicole rămân recognoscibile în majoritatea cazurilor, exemplele răspunzând aceluiași principii și având aceiași factori de apariție și dezvoltare. Viziunea modernă în construcția complexurilor vitivinicole în mai multe lucrări apărute recent peste hotare a fost dezvăluită, având menirea să deschidă o nouă și generoasă perspectivă a dezvoltării în continuare a complexurilor vitivinicole.

Schimbările survenite în plan conceptual au impus noi sensuri legate de percepția complexului vitivinicol autohton. Arhitectura lui adoptă o serie de acceptări conceptuale raportate la percepția și experiența internațională.

Conceptul *branding* în industria vinului a câștigat popularitate în ultima perioadă în întreaga lume modernă. În acest context, considerăm că abordarea lui în spațiul Republicii Moldova este un proces firesc. Dorința de a aduce accente de „branding” unei întreprinderi vitivinicole apare în contextul crizei economice de la sfârșitul secolului al XX-lea–începutul secolului al XXI-lea. Astfel, crearea unei imagini bine conturate a unui complex prin tehnici de „branding”, este considerată a fi o bună soluție de revitalizare a domeniului vitivinicol. Imaginea brand-ului unei vinării joacă un rol crucial în atitudinea față de această întreprindere și față de sector în ansamblu.

În ce măsură arhitectura cramelor are capacitatea de a fi semnificativă și dacă da – care sunt mijloacele moderne în rezolvarea acestei probleme?

Simbol al unei arhitecturi vitivinicole pentru Republica Moldova ar putea fi considerate galeriile subterane de la Cricova, Mileștii Mici și Brănești sau arhitectura cramelor din perioade anterioare celei socialiste, precum Crama Mimi (Château Mimi) de la Bulboacă. Ar mai putea fi crama de la Camenca, în cazul demarării unui proiect de revitalizare a complexului vitivinicol amplasat pe fosta moșie Wittgenstein care, de fapt, de mai mulți ani rămâne o temă deschisă pentru discuții [266]. După cum observăm, exemplele aduse nu țin de arhitectura modernă a vinărilor, fiind subordonate ideii susținute de arhitectul german Jörg Kurt Grütter că semnele – arhitectura-simbol – de regulă, nu sunt concepute inițial ca simboluri, ci sunt percepute ulterior, pe măsura trecerii anilor [76, p. 39]. Bazându-ne pe cercetarea complexurilor vitivinicole din țară, putem constata că în majoritatea cazurilor sunt utilizate cramele construite în perioada sovietică, excepție fiind crama complexului de la Château Vartely (arhitect Leonid Dumitrașcu, 2006–2007), dar fără a pretinde a fi un simbol în arhitectură. Înzestrată cu tehnologii moderne, conformându-se tuturor condițiilor de a produce un vin bun, crama rămâne a fi o clădire strict utilitară cu un aspect corespunzător.

Evoluția sistemului semnificant al arhitecturii este determinat astăzi de fenomenul globalizării care generează un anumit fel de uniformizare culturală care riscă să-l influențeze prin sărăcirea semnificațiilor [67]. La momentul actual, când arhitectura complexului vitivinicol își trăiește deja propria mutație și propriul apogeu, apare problema eredității arhitecturale. Conține oare arhitectura vitivinicolă suficient de multe urme și trăsături pentru a o califica drept caracteristică a unei zone sau regiuni concrete?

Tradiționalul nu se bazează pe vechi, rural, vernacular sau meșteșugăresc, ci pe uzual, dominant, evident, care rezultă din modul curent în care se construiește, de la programe la materiale, detalii, preferințe, soluții care sunt reperate ca aparținând locului – formule arhetipale, care sunt înțelese, acceptate și dorite tocmai pentru că sunt pretutindeni. Astfel, soluțiile tradiționale se integrează mai ușor în arhitectura autohtonă. Iar luând în considerare că practică modernă cu tehnologii alternative orientate spre sustenabilitate, întârzie să se instaleze, arhitectura tradițională nu este concurată la acest capitol. Din altă parte, tradiționalismul înseamnă o reînnoire cu trecutul, iar practicat, în mod inspirat, creativ, poate crea imaginea așteptată a complexului vitivinicol. Vinăria Purcari, fiind renovată în 2003–2004, a fost extinsă prin clădirea restaurantului cu un aspect tradițional românesc. De asemenea, vinăria Château Vartely, construită în 2005–2008, acceptă o abordare holistică, implementând ideea caselor tradiționale pentru spațiile hoteliere din materialele naturale precum lemnul, chirpicii, paie, piatră brută. Fiind parte componentă a unor situri rurale, aceste complexuri respectă astfel o tradiție locală de multe generații.

Adăugarea funcțiunii sociale este motto-ul conceptului de dezvoltare modernă a vinăriilor din țară. Aspectul clădirilor se subordonează cerințelor specifice unei diversități de funcțiuni și exprimării prestigiului investitorilor, dar cu condiția realizării unor ansambluri compoziționale care să țină seama de caracterul general al zonei, de particularitățile sitului și de arhitectura clădirilor din vecinătate cu care se află în relații de covizibilitate.

Noul aspect arhitectural al complexurilor vitivinicole începe a se contura în doar ultimele două decenii sub influența inovațiilor sociale. Convergența domeniului arhitectural cu cel public reconfigurează accepțiunea de compoziție ambientală, care în practica tradițională nu s-a utilizat până nu demult. În perioada actuală, spațiul arhitectural devine un domeniu complex, supus unor atitudini conceptuale eclectice, iar schimbările iminente, observate în mai multe crame, declanșează un proces de transgresiune a diferitor zone organizate pentru vizitare.

Promovarea turismului vitivinicol a fost un impuls ce a contribuit la apariția unei noi structuri și imagini a complexului. Teritoriul acestuia se transformă într-un spațiu public unde vizitatorii au posibilitatea de a-i admira arhitectura. Practic, spațiul pentru a fi materializat este conceput printr-o punere în scenă (în sens teatral și cinematografic), creându-se un decor, o scenografie pentru un context. Se dezvoltă o împletire a unor caracteristici specifice arhitecturale cu cele de spațiu viu, trăit. „Locul și evenimentul” devine un criteriu important în organizarea complexului vitivinicol modern. Introducerea componentei emoționale în mediul construit sau, altfel spus, stabilirea legăturii dintre ambient și afect ca „melodii întrepătrunse” este o teorie, care poate fi evidențiată în ultimul timp [65]. Senzațiile compuse, alcătuite din percepte (viziuni) și afecte se regăsesc la diferitele niveluri ale expresiei arhitecturale: tipologiile – forme ce ni se gravează în memoria vizuală, morfologiile – asamblaje senzitive (atmosfera) ce invită la identificare, topologiile – organizări spațiale ce ne orientează și îndrumă mișcarea corpurilor [65]. Prin acest concept se ajunge la spectaculos, la surprinderea vizitatorilor vinăriilor, contribuind la cunoașterea unui patrimoniu cu o valoare incontestabilă.

Se percepe o dispoziție către un areal vizual la limita dintre realitate și ficțiune, și anume, spațiul pentru evenimente. În acest cadru, arhitectura își justifică rolul de catalizator al unui proces de tip nou dintre creator și public, unde spectatorul are o atitudine participativă interactivă, devenind astfel coautor la spectacolul vizual. În acest mod se urmărește modificarea funcției pe care a avut-o crama în contextul său utilitar-material, invitând privitorul să descopere noi semnificații, de natură spirituală.

În complexul de la Bulboaca, curtea interioară terasată provoacă senzația de scenă. Spațiul, organizat în jurul restaurantului de la Chateau Vartely este ceva mai dinamic datorită reliefului și poate fi delimitat în mai multe zone cu diferite predispoziții. Vinăria Purcari se distinge printr-o

intercalare a unui „colțișor de rai” cu două iazuri, pe care sunt instalate terase plutitoare, de unde se deschid vederi neobișnuite spre complexul ce se găsește la un alt nivel, cu mult mai înalt.

Toate aceste complexuri impresionează și prin înscrierea lor în relief cu diferențe mari de nivel. Integrarea în pantă marchează momentul produs în gândirea vinificatorului de a contribui la soluționarea originală a construcției pe două niveluri cu posibilitatea utilizării sistemului gravitațional în procesul de producere a vinului. Din altă parte, conceptul integrării în relief implică înțelegerea și abordarea spațiului ambiental al complexului care creează, de la bun început, premise de personalizare ce pot fi urmate și puse în valoare de către arhitect sau care poate suporta modificări vizibile, raportate la personalitatea (în cazul arhitecților cu renume) și cerințele arhitectului, printr-o serie de acțiuni premergătoare procesului propriu-zis de amenajare-ambientare.

În contextul dezvoltării permanente a complexurilor vitivinicole, cramele vechi ramase pe teritoriul lor din perioade anterioare devin parte integrantă a unui complex vitivinicol extins ulterior. Dezvoltarea, pe de altă parte, a tehnologiei avansate aduce o incompatibilitate între noile tehnologii și spațiile industriale moștenite din primele faze ale industrializării. Devenind nefuncționale, deseori abandonate sau transformate în depozite, ele, totuși, reprezintă obiecte inedite, încărcate cu istorie. Prezența lor nu mai este justificată în absența producției, fiind situate ambiguu în dinamica economică și culturală actuală, dar constituind importante locuri ale memoriei și având valoare arhitecturală (crama proprietarului Kalmuțki, Corjeuți, sau crama de pe moșia boierilor Bogdan, Cuhureștii de Sus). În acest caz, e necesar a pune în discuție valorificarea spațiilor industriale prin conversie.

Conceptul conversiei a fost implementat în complexul de la Bulboaca, clădirea reconstruită a cramei de la începutul secolului al XX-lea fiind transformată într-un restaurant cu mai multe săli, iar blocurile alipite la ea în perioada socialistă rămân a fi transformate în hotel și centru SPA. La realizarea conversiei cramei a fost menținută imaginea ei prin reconstrucția fațadelor, păstrând astfel semnificația culturală a locului. Prezența unui monument istoric în cadrul unui complex creează o conexiune cu trecutul istoric. Astfel, celebritatea acestui monument istoric este unul dintre factorii determinanți care susțin dezvoltarea complexului în acord cu tendințele actuale de valorificare prin intermediul turismului, antrenând în același timp și procese de transformare a întregului complex.

Perspectivile și direcțiile de dezvoltare ale cramelor trebuie să aibă în vedere comunicarea și implicarea tuturor actorilor (publici și privați) în scopul valorificării patrimoniului vitivinicol material și imaterial într-un mod durabil.

Abordarea arhitecturii contemporane a complexurilor vitivinicole în termeni de activitate socială se justifică din perspectiva modului său actual de organizare – unul diferit față de arhitectura industrială în general. Beneficiind de o structură variată, amplă, dezvoltată, ce se desfășoară pe două axe sistemice: prima caracterizată de producere, constituită din spații tehnologice, și a doua – de deservirea consumatorului, constituită din săli de degustare, restaurante, hoteluri etc., arhitectura acestor complexuri își obține identitatea printr-un colaj de tipuri spațiale, care într-un final devine o unitate integrată.

Turismul vitivinicol se constituie, în general, datorită cramelor ca locuri pentru degustarea vinului sau pentru admirarea suprafețelor cultivate cu viță-de-vie. Pe măsură ce această formă de turism evoluează la nivelul unui anumit spațiu, va include, în mod inevitabil, și alte resurse precum peisajul suprafețelor cultivate cu viță-de-vie determinat de elemente de topografie sau de intervenția umană (terasele de la Camenca), zonele de agrement cu un larg spectru de distracții sau existența unui agrement adițional precum vânătoarea, pescuitul (Vinăria Purcari).

Complexul vitivinicol este un sistem unitar cu diferite necesități existențiale de natură economică, socială, ecologică, estetică, culturală, psihologică, etică și filosofică. Arhitectura complexului stabilește simultan relații cu toate aceste aspecte-cheie. Pe măsură ce noile tehnologii sunt utilizate pentru obținerea vinului calitativ, ideile sunt cele care joacă în prezent rolul predominant, pentru a crea obiecte incontestabile care, la rândul lor, deschid noi perspective de evoluționare a întreprinderilor.

Progresul științific și tehnologico-material, impactul generat de cultura de consum și mass-media, ritmul rapid al schimbărilor din domeniul practicilor europene și mondiale încearcă să diversifice formele de expresie ale complexului vitivinicol modern din țară. Astfel, procesul actual supus unor criterii bine conturate, caută adoptarea unor formule complexe de personalizare într-un mod neconvențional. Preocuparea pentru înțelegerea și personalizarea complexurilor vitivinicole impune o serie de rigori specifice proiectelor arhitecturale și adoptarea unor soluții de ultimă generație pentru îndeplinirea cerințelor atât funcționale, cât și estetice ale perioadei actuale.

Aceste forme de expresie ale complexului vitivinicol, conformate parametrilor tradiționali, devin soluții ambientale inedite, cu deschidere spre viitor.

4.3. Politica managerială de deschidere a complexurilor vitivinicole către publicul vizitator

În primele două decenii ale secolului al XXI-lea, turismul vitivinicol constituie un punct de referință în luarea unor decizii, în stabilirea unor strategii care vizează dezvoltarea durabilă a

complexurilor vitivinicole din țară, fiind susținut prin Programul Național în domeniul turismului „Drumul Vinului în Moldova”.

Amploarea dezvoltării turismului vitivinicol în regiune duce în mod inevitabil la modificări, în primul rând, în structura complexului vitivinicol, prin apariția restaurantelor, hotelurilor (camerelor din incinta cramei, caselor hoteliere, de vilegiatură, vilelor etc.), muzeelor, centrelor SPA, astfel adăugându-i complexului funcțiile de primire și cazare a turiștilor, de alimentare, de agrement etc.

4.3.1. Oportunitățile de valorificare a patrimoniului industrial existent prin conversie

În contextul actual al dezvoltării întreprinderilor vitivinicole, caracterizat de procesele de mondializare, de globalizare și individualizare, se distinge o sensibilizare a arhitecturii lor față de fenomenul turistic. Se propune astfel o nouă modalitate de a aborda complexul vitivinicol, care este bazată pe un câmp conceptual al geografiei psihosociologice a turismului. Vizitatorul este plasat în centrul atenției, iar complexul este transformat într-un obiectiv turistic. Conceptul a fost dezvoltat inițial în Germania, odată cu apariția primelor trasee viticole *Weinstrassen* [61, p. 25], și s-a extins în a doua jumătate a secolului al XX-lea în multe țări viticole din Europa, precum și în regiunile viticole ale Lumii Noi. Turismul viticol a jucat un rol important în menținerea vânzărilor de vin într-o competitivitate crescândă pe piața vinurilor și a dus la îmbunătățirea imaginii multor întreprinderi vitivinicole.

Conceptul a apărut și s-a afirmat în Republica Moldova în special în ultimii ani, evidențiind principalele direcții de dezvoltare și noile necesități impuse în condițiile actualei societăți consumeriste, care și-a schimbat în timp viziunea și modul de viață. Conceptul introduce noțiunea de ospitalitate, respectiv furnizarea afectuoasă de servicii vizitatorilor, care devine principiu fundamental în evoluarea întreprinderii vitivinicole moderne. Ajuns la destinație, turistul își însușește spațiul prin modul de a consuma, de a se deplasa, de a-l locui. Componentele specifice turistice legate de alimentare și cazare sunt suplinite de cele dedicate aprecierii vinurilor, iar în unele cazuri și de oferirea unei game complete de tratamente de relaxare, prin terapia cu vin în cadrul zonei SPA sau piscinei în aer liber. Funcțiile complexului vitivinicol se amplifică progresiv, concomitent apare un spațiu de interacțiune care trebuie tratat arhitectural.

Un exemplu notabil este complexul vitivinicol de la Bulboacă. În proiectarea arhitecturală din cadrul reconstrucției începute în 2011 se evidențiază tendința de conformare a întreprinderii fenomenului turistic. Noțiunea de ospitalitate la vinăria de la Bulboacă este adusă în prim-plan, fiind un element central în dezvoltarea complexului, realizată la diferite etape de către arhitecții

Leonid Dumitrașcu și Arnaldo Tranti în jurul ideii de tur și a înțelegerii procesului de producere a vinului. În compoziția generală a complexului, unde drept centru organizatoric servește curtea interioară, modelată în terase largi, iar atenția primordială este acordată cramei vechi (1901), sunt introduse atât blocurile construite în a doua jumătate a secolului al XX-lea, soluționate prin subordonarea lor fațadelor istorice, repetând unele elemente, fără a ascunde senzația de decorațiune teatrală, cât și câteva clădiri recent proiectate cu o arhitectură novatoare. Proiectul de reconstrucție a fost conceput ca o propunere etapizată, având intenția de a valorifica întregul teritoriu al complexului, transformându-l într-un centru de interes pentru turiști.

Restructurarea are drept punct de pornire accentuarea clădirii industriale, înființate la începutul secolului al XX-lea, care devine un stimul creativ pentru întregul proiect. Clădirea înfățișează o concepție monumentală valorificată de poziția pe care o ocupă în ansamblul vinăriei reconstruite (construcția se compune simetric față de axa care trece prin mijlocul porții), intervențiile fiind de natură să atribuie semnificație sporită, dar fără a păstra calitățile care condiționează legătura cu esența cramei. Astfel, se ajunge la păstrarea doar a unor caracteristici ale ei.

Acest edificiu industrial, cu o structură eminemente funcțională, a combinat exigențele organizării productive cu o arhitectură exterioară cu valențe estetice. Orientarea, ținută spre construirea unei forme arhitectonice cu un mare câștig al spațiului prin dezvoltarea pe verticală, a permis și o soluționare reprezentativă a anvelopantei. Anume elevația cramei, constituită din trei niveluri, cu amplasare în pantă, ce-i conferă masivitate, în asociere cu forța expresivă emanată de regularitatea și echilibrul formelor, creează impresia de monumentalitate.

Arhitectura clădirii este subordonată principiilor compoziționale ale stilului eclectic clasicizant cu axele reciproc perpendiculare, cu ordonarea în registre orizontale și divizarea fațadei în rezalite – în cel central aflându-se intrarea, dar fiind preluate și elemente din arhitectura medievală, precum pinioanele, coronamentul rezalitelor și friza lombardă din arcade oarbe decorative cu utilizarea cărămizii în contrast cu piatra de calcar, ce ar fi o influență a modernului de a folosi materialele de construcție după culoare și factură. Elementele stilistice ale decorului fațadelor domină în atmosfera exterioară a construcției, accentuând eclecticismul arhitecturii ei, pe când spațiile interioare, cu planșee și coloane din beton armat, sunt remarcabile prin modul inovator de gândire ce atribuie un caracter industrial.

Decizia de reconstrucție și valorificare a acestei unități industriale se datorează deținerii unei arhitecturi de valoare coerente, cu detalii constructive de excepție la momentul edificării, dar și faptului că posedă valoare comemorativ-simbolică și concomitent este un element definitoriu al complexului vitivinicol, ce conservă și, în egală măsură, evocă identitatea lui, iar,

în ultimă instanță, a vinurilor produse aici. Revitalizarea clădirii nefuncționale, transformate de mai mult timp într-un depozit, a cerut inițial o consolidare a elementelor structurale și nestructurale, pentru asigurarea utilizării ei în continuare, și restabilirea aspectului original prin înlăturarea elementelor străine apărute pe parcurs din necesități utilitare.

În perioada lucrărilor de execuție a fost consolidat peretele lateral de vest. Pentru asigurarea rezistenței clădirii au fost necesare măsuri adăugătoare de reducere a împingerilor orizontale laterale, de aceea, pe lângă contraforții existenți, refăcuți, a fost efectuată consolidarea cu platbenzi metalice fixate cu ajutorul șuruburilor pe porțiunile joncțiunii pereților longitudinali cu pereții transversali în registrul inferior al clădirii.

În prima etapă a intervențiilor a fost demontat acoperișul, pentru a înlocui șarpanta cu o construcție nouă. Șarpanta a repetat configurația veche a acoperișului, dar printr-o structură mixtă, din punct de vedere al utilizării materialelor. Scheletul esențial, format din stâlpi de sprijin și bare înclinate unite prin clești, a fost executat din metal, iar restul căpriorilor – din lemn. Merită a fi menționată utilizarea în proiectul de reconstrucție a lucarnelor, câte patru pe fiecare pantă – rezultat al renovării recente.

Pentru a restabili crama în limitele spațial-volumetrice inițiale, a fost demolat acoperișul, construit deasupra subsolului în perioada sovietică, din necesitatea încăperilor adăugătoare, pe porțiunea terasei nivelului intermediar. Parapetul terasei, care, după majorarea înălțimii lui servea drept perete acestor încăperi, a fost demontat, ca de altfel și peretele exterior al subsolului, situat pe aceeași axă. El a fost refăcut cu introducerea unor schimbări, care deviază de la arhitectura originală. După reconstrucție, lintourile orizontale ale deschiderilor ferestrelor au devenit în segment de arc, repetând forma deschiderilor de la nivelul superior, iar unele elemente decorative, precum arcadele, au fost repetate micșorat, păstrând doar forma celor originare. Forma rezalitelor laterale și a celui central au fost repetate întocmai ca cele anterioare.

Suprafața fațadelor nivelurilor intermediar și superior au fost curățate prin îndepărtarea tencuielii și a placajului din piatră, lăsându-se zidăria aparentă, ca mai apoi placajul demontat să fie șlefuit și instalat, iar acolo unde piatra suferise degradări pronunțate, știrbind integritatea fațadelor, paramentul să fie înlocuit prin moloane identice. Soclul din fațada posterioară de asemenea a fost lipsit de stratul de mortar ce acoperea piatra brută. Ferestrele dreptunghiulare de pe fațada laterală de vest, închise complet în urma reparărilor precedente, au fost refăcute și a fost reabilitată intrarea de pe fațada principală de la nivelul intermediar în rezalitul central. Toate ferestrele, fiind într-o stare foarte precară, au fost substituite prin ferestre cu divizări identice celor originare la nivelul superior, diferit – la celelalte, dar rămânând totuși într-o corelație stilistică cu primele.

Concomitent cu restabilirea arhitecturii edificiului se impune și o regenerare a funcțiilor lui. După aproape un secol de funcționare, crama necesită schimbări radicale pentru valorificarea în continuare, întrucât odată cu darea în exploatare a blocului industrial nou în 1982, s-a întrerupt activitatea de bază a cramei vechi, clădirea devenind nefuncțională și concomitent sugerând încheierea unei etape-cheie din evoluția ei. Astfel, pentru a fi adaptată la prezent, ea trebuie refuncționalizată. Reabilitarea clădirii cere o reproiectare a existentului construit. Determinante au fost noile exigențe ale utilizatorului legate de deschiderea complexului vitivinicol publicului larg. Proiectul aduce în prim-plan tema însușirii unei noi identități pentru clădirea istorică prin conversia spațiilor interioare, urmărind păstrarea unui procent cât mai mare din existent și menținând semnificația culturală a locului prin urme materiale palpabile ale unei epoci apuse. Prin inserții într-un cadru istoric, precum este crama, poate fi organizată o armonie a spațiului din punct de vedere temporal. Proiectul oferă oportunitatea de a se conecta la conștiința trecutului, de a experimenta prezentul și de a privi către viitor. Prezentul este modelat luând în considerare clădirea istorică, dar creează direcții și perspective care, în conceptul nou, trec din domeniul unei arhitecturi utilitare în domeniul unei reprezentative cu specific cultural.

Reutilizarea spațiului interior din punct de vedere funcțional, asociată cu păstrarea arhitecturii exterioare a cramei vechi, este o soluție reușită. Această construcție, prin aspectul ei monumental cu deținerea unor forme bine precizate de arhitectură specifică stilului eclectic clasicizant, cu interioare vaste succedate dintr-o arhitectură industrială, ce permit o flexibilitate a spațiului în funcție de necesități, este ideală pentru noile funcțiuni planificate în fostele spații tehnologice, convertite în săli de degustare, restaurant, bar de vinuri. Planșeele cu grinzi din beton armat ce separă nivelurile, coloanele nivelului intermediar și structura șarpantei de la nivelul superior sunt lăsate la vedere, ca și instalațiile pentru încălzirea sălilor din piese de formă specială din fontă, fiind în stare bună de funcționare.

Proiectul de refunctionalizare a fostei crame și transformare într-un complex turistic a vinăriei a fost efectuat de designerul italian Arnaldo Tranti. Implementarea proiectului presupune compartimentarea teritoriului în mai multe zone, unde orice activitate se desfășoară în jurul cultului vinului. Realizarea unui complex vitivinicol ca element distinct în turism și apariția arhitecturii ca brand în acest context au fost puse la baza acestui proiect. Orientarea spre deschiderea acestui obiectiv industrial publicului larg prevede, în afara de sălile de degustare, restaurant și bar, inserate în structura cramei vechi, un hotel în blocul renovat al vinăriei și case de tip *cottage*, piscină în zona de relaxare, magazin de vinuri, dar și o galerie de artă, săli de expoziții și cu utilizare polivalentă pentru evenimente private, precum și, nu în ultimul rând, un muzeu consacrat vieții și activității lui Constantin Mimi [251]. În completarea imaginii

complexului vine și un modern și novator wine spa [268], care aduce în Republica Moldova, deși nu în premieră absolută, beneficiile vinoterapiei, specimen introdus tot mai frecvent în componența complexurilor similare de pe mapamond.

Distribuirea spațiilor și organizarea volumelor a rezultat din schema funcțională, care cuprinde mai multe zone destinate vizitatorilor, printre care cea tehnologică mărginită de o minivie, de agrement, de cazare, zona de recreere. Toate părțile componente ale complexului sunt ordonate geometric față de curtea interioară, organizată în terase, având axă dominantă corespunzătoare axei de simetrie a cramei vechi, care în ultimul timp apare tot mai des sub denumirea de castel, echivalent inspirat de la *château viticole*. În reconstituirea clădirii, în afară de readucerea la starea inițială a unor porțiuni ale fațadei și interioarelor, este vizibil și „stropul de grandoare”, apărut datorită elementelor noi incluse în compoziția clădirii. Introducerea scărilor laterale largi cu caracter monumental și a balustradei ajurate din baluștri din piatră cu fusul mult bombat în partea inferioară, dispuși la marginea terasei și a scărilor, care a înlocuit parapetul anterior din zidărie cu elemente decorative geometrice pline (posibil, original – n.a.), a schimbat aspectul cramei vechi, exercitându-și intenția de refuncționalizare a edificiului strict tehnologic în unul cu spații de agrement (săli de degustare, restaurant, bar de vinuri, sală cu căminuri). În afară de aceasta, și curtea interioară a suportat schimbări. Lucrările parțial îndeplinite conturează concepția de amenajare a spațiului din fața castelului asemeni parcurilor *à la française*, care au adus ca elemente noi terasarea terenului cu diferențe mici de nivel. În acest fel, grădina proiectată are o sistematizare etajată și este subordonată axei dominante, reprezentată de o alee centrală, în sensul descendent al pantei, pe terase succesive, mărginite de plantații liniare de vegetație. Între clădire și grădină există o coeziune arhitectonică, castelul fiind situat pe terenul dominant și constituind elementul culminant al compoziției.

În compoziția generală a curții sunt introduse trei blocuri construite în a doua jumătate a secolului al XX-lea în prelungirea clădirii isorice, cu situarea ultimului bloc perpendicular pe axa longitudinală, mărginind curtea în partea de est. Primul bloc anexat păstrează înălțimea fațadei, divizarea în trei niveluri și dimensiunile ferestrelor cramei, dar are și deosebiri, care au apărut în urma reconstrucției: ferestrele au ancadrame, iar nivelul inferior se evidențiază printr-o compoziție cenrală, destul de arbitrar alcătuită din diferite elemente arhitectonice. Următoarele două blocuri au obținut pe fațadele orientate spre curte rezalite centrale cu coronamente asemănătoare celor ale castelului. Nivelul superior este dotat cu un șir de ferestre cu frontoane circulare, iar cel inferior – de o arcadă oarbă cu nișe cu închideri semicirculare, susținută de pilaștri îngemănați. Latura scurtă a ultimei clădiri se încheie în partea superioară cu un pinion de zidărie după modelul celui vechi.

Sistemul de decorație arhitecturală a fațadelor blocurilor alipite, având doar sarcina de repetiție a anumitor elemente clasice, se citește ca un decor teatral, rezultatul fiind unul suficient de spectaculos și convingător. În conceptul proiectului prevalează poziția postmodernismului – o reîntoarcere la eclectism și ornament. Supranumit și neoeclectic, postmodernismul în arhitectură dă valori noi și readuce pe fațadele clădirilor referințe pur estetice. Arhitectura rezultată poate fi clasificată drept o scenografie: fațada nu mai exprimă construcția, nu este o reflectare expresivă a interiorului, de aceea ea ar fi putut lua orice formă, în cazul dat – o stilizare pornind de la modelele clasiciste cu subtext renescentist combinate cu forme medievale. Conceptul arhitecturii complexului vitivinicol cu tendințe scenografice este sesizat și la nivelul peisajului, impresie accentuată de amplasamentul în pantă al clădirii, cu apariția teraselor și a curții interioare conturată de noile clădiri proiectate, ce formează deja de la intrare tabloul unui amfiteatru. Arhitectura lor, compusă din mai multe module geometrice, se încadrează în stilul vinăriei. Geometria perfectă a fiecărui modul imprimă arhitecturii un aer abstract. Suprafețele vitrate atribuite fațadelor dau vitalitate și naturalețe, iar tranziția exterior-interior este susținută de terasele generoase.

Transformarea scenografică a texturii complexului este întregită de iluminatul arhitectural, având ca scop ridicarea potențialului clădirilor și înnobilarea spațiului. Definirea acestora prin lumină, atât de la exterior, cât și din interior, este una dintre principalele direcții ale proiectului de design întreprins. Imaginea clădirilor după lăsarea nopții este evidențiată fie prin dispunerea elementelor de lumină în *background* pentru o percepție unitară a spațiului, fie le aduce în prim-plan și le găsește un rol emoțional, inedit, original.

Modificările actuale introduc în arhitectura complexului o altă direcție în dezvoltarea vinăriilor, ce face legătură între vinul bun și arhitectura de spectacol, conferind locului rangul unei mărci de excepție nu numai din punct de vedere vinicol, dar și arhitectural.

Așadar, prin conceptul implantat prin tehnici care vizează decorul exterior, conversii funcționale ale interiorului, iluminatul arhitectural, s-a ajuns la spectaculos, la o surprindere a privitorului–spectator care are posibilitatea să cunoască un patrimoniu cu o valoare incontestabilă, pus pe harta turistică a Republicii Moldova abia acum. Proiectul demonstrează că arhitectura postmodernă și formele sale care au apărut pe fațadele renovate sunt compatibile cu societatea și cultura actuală, atunci când spațiul este transformat în unul interactiv cu provocări de spectacol. Ideea introducerii componentei spectaculare în spațiul complexului este una generatoare. Noua tendință este de a inova spațiul pentru a desfășura manifestări culturale și a obține aprecierea publicului. Fiind o definire a relației arhitectură–spectacol, ea înglobează toate

formele acestei relații, oferind șansa participării prin contactul direct cu obiectul de arhitectură și spațiul conturat de el.

4.3.2. Căutările specificului tradițional în arhitectura complexurilor vitivinicole

În prezent, arhitectura depășește granițele și canoanele cu care am fost obișnuiți, declanșând un proces de globalizare ca rezultat al descoperirilor și invențiilor științifice întemeiate pe legi precise și universal valabile. Globalizarea, ca „tehnică a vieții materiale”, științifică și deci obiectivă, aparține domeniului exterior și încearcă a dezvolta noi forme de expresie, la prima vedere, în întregime separate de originile lor. Cealaltă parte, tradiționalismul – „tehnică a vieții sufletești”, e rezultatul unor îndelungi experiențe lăuntrice ale comunității [53], cristalizat în urma unor etape de configurare, de stabilizare structurală și de perpetuare durabilă.

Identificând globalizarea și tradiționalismul în arhitectură, putem vorbi despre cele două aspecte – unul e impunător, caracteristic civilizației moderne care, adus la o forma perfectă (ce, de altfel, ar putea fi tipizată), are o tendință expansivă de uniformizare, și altul care însumează cultura unui neam – o cristalizare elaborată în curs de veacuri și de milenii.

Astfel, apariția noilor crame ca apogeu al unei tehnici și tehnologii ultramodernne, ar fi o globalizare uniformatoare, iar menținerea unui aspect „patriarhal” al arhitecturii – un tradiționalism. De fapt, există o întrepătrundere a acestor două orientări care se ajustează, desigur, în cazul unui profesionism în domeniu.

Exemple ale promovării unui tradiționalism în arhitectura complexurilor vitivinicole autohtone sunt Château Purcari și Château Vartely. În pofida denumirii de *château*, complexurile remarcate se disting prin tradiționalismul local al arhitecturii utilizate, iar identificarea lor prin noțiunea *château* (*château viticole*), scoate în evidență caracterul teritoriului deținut, unde un singur proprietar înfăptuiește întreg ciclul de producere a vinului – de la cultivarea strugurilor până la îmbuteliere – acesta având o istorie milenară.

Château Purcari reprezintă actualmente un raport echilibrat dintre vechi și nou, constituind o atractivitate deosebită datorită istoriei de aproape două secole. Localitatea Purcari s-a dovedit a fi una dintre zonele cele mai favorabile pentru viticultură de pe întreg teritoriul Moldovei. Pantele line, situate pe malul drept al Nistrului, în vecinătatea satului Purcari, au aparținut pe vremuri mănăstirii athonite Zografu. Beciul, în formă de cruce, este cel mai vechi obiect arhitectural păstrat pe teritoriul întreprinderii actuale despre care se cunoaște că datează din anul 1827. Primul bloc tehnologic apare după cel de-al Doilea Război Mondial, în 1948. Tot în aceeași perioadă sunt construite patru beciuri boltite liniare, iar în anii 1986–1987 sunt edificate două blocuri de producere.

După o serie de perioade de avânt, dar și dificile, anul 2003 constituie un nou început în istoria vinurilor de Purcari. Demarează reconstrucția integrală și re tehnologizarea fabricii de aici. Combinatul este refăcut și dotat cu tehnologii ultramoderne, iar pe teritoriul întreprinderii este construit un ansamblu hotelier și de restaurant.

Pornind de la structura existentă: pivnițele păstrate din secolul al XIX-lea și blocurile tehnologice din perioada sovietică, complexul vitivinicol Purcari și-a modificat aspectul prin proiectul propus de arhitectul Mihai Eremciuc în anul 2003.

Centrul compozițional al noii structuri devine unul dintre fostele blocuri ale vinăriei căruia îi sunt atribuite funcțiuni publice, evidențiind o modalitate diferită de abordare a complexului vitivinicol bazată pe un câmp conceptual al geografiei psihosociologice a turismului, unde vizitatorul este plasat în prim-plan, iar complexul este transformat într-un obiectiv turistic. Proiectul introduce noțiunea de ospitalitate, respectiv furnizarea generoasă și cordială de servicii vizitatorilor, care devine un principiu fundamental în evoluarea întreprinderii. Componentele specific turistice legate de alimentare și cazare sunt suplinite de cele destinate evaluării vinurilor.

Construcția are o delimitare bine definită, în trei părți: pivnițele, centrul pentru vizitatori și hotelul. Sub nivelul terenului se găsesc pivnițele cu o vechime de aproape două secole, fiind unele dintre cele mai vechi galerii subterane, ce reflectă construcția subsolurilor boltite săpate în lut, fără căptușeală. Ele sunt amenajate cu caze pentru depozitarea sticlelor cu vinuri și reprezintă colecția de vinuri Purcari. Centrul pentru vizitatori cuprinde două săli de restaurant la parter cu capacitatea de 60 și 120 persoane, unde au loc degustările vinurilor de calitate premium. Sala mare are caracter sobru cu evidentă tentă de manifestare a stilului gotic. Pentru a conferi atmosferei interne un aer medieval s-au folosit piatra, lemnul și fierul forjat. Pereții placați cu piatră, grinzile masive de lemn ale tavanului și fierul care au servit la construcția candelabrelor suspendate, realizate după modelul celor gotice, a balustradei scării interioare și mobilierului au avut un puternic impact stilistic asupra interiorului sălii. Sala mică păstrează aceleași caracteristici specifice stilului. În ambele săli sunt prezente căminurile.

Hotelul ocupă etajul superior, fiind alcătuit din opt camere de lux situate pe ambele laturi ale clădirii. În interioarele camerelor persistă contrastul dintre albul imaculat al finisajului pereților și nuanțele întunecate, brun-roșcate, ale tavanelor de lemn și pardoselilor din gresie. Pentru oaspeții vinăriei sunt realizate adăugător platforme-terase largi pentru 120, 250 și 300 persoane, unde sunt desfășurate activități cultural-artistice: programe speciale, festivaluri, reuniuni, expoziții, spectacole etc.

Fiind amplificate funcțiunile complexului vitivinicol, se dezvoltă un spațiu de interacțiune, care este abordat arhitectural. După reconstrucția întreprinderii apar elementele arhitectonice

care identifică complexul cu un conac. Cele mai impunătoare le găsim în volumetria clădirii destinate restaurantului și spațiilor hoteliere. Clădirea domină prin terasa restaurantului și mansardele hotelului, dar mai ales prin turnul de colț ce le unește.

Arhitectul a inclus construcția turnului în complexul vitivinicol pentru a scoate în evidență apartenența de cândva a acestui teritoriu la mănăstirea athonită. Aspectul ales, prin repetarea stilizată a turnului de poartă (turnului clopotniță), a devenit simbolul Vinăriei Purcari, susținând conceptul general al imaginii memorabile a cramelor accentuat în proiectele recente ale multor arhitecți de peste hotare.

Fațadele blocurilor pentru depozitarea vinurilor reconstruite beneficiază de un decor corespunzător imaginii create: peretele de o lungime considerabilă este finisat prin creneluri, proprii unei arhitecturi medievale. Spațiul intrării în beciurile istorice de asemenea a fost inclus în acest volum, fiind accentuat printr-un pinion. Piatra folosită la placarea soclului amplifică senzația vizuală de fortificație medievală. Fațada, orientată spre curtea interioară, se distinge prin soluționarea unei volumetrii tradiționale a arhitecturii locative. Terasa restaurantului e o interpretare a prispei casei populare. Utilizarea lemnului pentru balustrada cu coloane sculptate în lemn, precum și construcțiile acoperișului turnului și a intrărilor, consolidează aspectul tradițional.

Evoluția acestui complex pe parcursul ultimului deceniu este o dovadă a respectării sistemelor de valori tradiționale, dintre care cel mai important pentru subiectul discutat o reprezintă înțelegerea unitară asupra peisajului. Integrarea complexului în peisaj s-a produs fără schimbarea elementelor topografice. Prezența activităților viticulturii a făcut ca peisajul să fie reprezentat major de exploatarea agricolă. Suprafețele plantate cu vii au devenit un factor determinant, dar s-au menținut și structurile vegetale ale peisajului natural.

Paradigma acestui tip de dezvoltare a peisajului este diversitatea, văzută atât în ceea ce constituie peisajul natural păstrat, cât și în soluțiile specifice precum crearea iazurilor în apropierea complexului sau a unui teritoriu amenajat cu plante decorative și elemente arhitecturale – foișoare instalate la marginea iazurilor sau scara ce leagă această porțiune de complex.

Întreprinderea de vinificare Chateau Vartely a fost înființată în anul 2004 și extinsă printr-o structură turistică după proiectul arhitectului Leonid Dumitrașcu, complexul fiind inaugurat în anul 2008. Pe lângă fabrica propriu-zisă de vinuri, clădirea în care se găsește laboratorul și secția de îmbuteliere, au fost construite trei case hoteliere, un restaurant și un bloc ce include recepția și spațiile pentru recreație și servicii adiționale. Edificiile proiectate se remarcă prin stilul național. Hotelurile, simbolic, reprezintă tradițiile constructive de la sudul, centrul și nordul Moldovei.

Casele se deosebesc atât prin tipul materialelor de construcție utilizate, cât și prin ornamentele specifice și interiorul amenajat în stil rustic.

Proiectul a fost conceput ca o propunere etapizată, având intenția de a valorifica un teritoriu mai vast, cu includerea spațiilor de cazare adăugătoare, a unui centru SPA cu prestarea serviciilor specifice privind tratamentul cu produse din struguri și terapia cu vin, care ar dispune și de o piscină în aer liber.

Prin acest proiect, autorul demonstrează o abordare holistică a ceea ce înseamnă arhitectură. Noțiunea *holism*, ce înseamnă întreg, tot, integral (gr.: *holos* – întreg), este acceptată drept „teorie potrivit căreia universul și, în special, natura vie sunt văzute în mod corect ca întreguri ce interacționează, ca organisme vii, ce sunt mai mult decât o simpla sumă a particulelor elementare” [93].

Ideea construcției acestor locuințe, în cadrul proiectului, reconsideră materialele precum paielesle, stuful, lutul, chirpicii, piatra brută, paianta sau similare acesteia, case de tip „organic”, în formă și în conținut. Totuși, ideea nu și-a găsit finalitatea.

Curentul, numit „alternativ” pentru arhitecturile din țările europene dezvoltate, la noi rămâne încă pe poziție de tradițional, reprezentând tendința de a reduce totul la o scară mai mică, ceva de genul caselor bătrânești. Arhitectul propune soluționarea zonei pentru vizitatorii complexului ca parte a unui „sătuc”. Ideea spațiilor de cazare, care păstrează aspectul caselor tradiționale, a venit ca răspuns la tema de a extinde spațiile preponderent tehnice ale vinăriei dintr-un mediu rural cu unele de găzduire pentru turiști, care le-ar permite un sejur mai îndelungat și o posibilitate de a observa mai îndeaproape modul de preparare a vinului într-un cadru idilic.

Château Vartely este un proiect care subliniază sensibilitatea în relaționarea construitului cu mediul în care se află. Complexul, desfășurat pe un teren de dimensiuni impresionante, plantat cu o mini-vie și inspirat de arhitectura zonei în care se află, cu un design al construcțiilor integrate amintind de cel al caselor tradiționale din împrejurimi, respectă astfel o tradiție locală a multor generații. Unitățile de cazare au volume și siluete diferite, dar creionate în linii ferme, fiind ridicate cu ajutorul unor materiale naturale locale, cu acoperișuri din olane și șindrilă. Varianta inițială, cu acoperiș din stuf, nu și-a găsit expresia materială, rămânând doar o aluzie, acoperind o mică parte din acoperișul uneia dintre ele.

Căsuțele sunt compuse dintr-o cameră și un grup sanitar, interioarele fiind minimalist amenajate, cu predominarea materialelor naturale, cu un fundal alb, curat și relaxant. Mici elemente de mobilier și decor aduc prin accente de culoare, de regulă în tonuri roșiatice, un suflu proaspăt și ludic încăperilor. Arhitectul a mizat pe crearea unei senzații de continuitate și

fluiditate între exterior și interior și a propus o pardoseală din stejar ce se prelungește din cameră prin terasa din fața fiecărei căsuțe. Dacă partea din interior a fost riguros finisată și lăcuită, în zona terasei lemnul este lăsat natural și netratat, în vederea obținerii propriei patine la contactul cu elementele de mediu. În același timp, ferestrele ample, desfășurate pe toată înălțimea nivelului, permit un contact permanent cu imaginea pitorească a grădinii. Pentru crearea unei atmosfere mai intime, oaspeții au oricând posibilitatea de a acoperi aceste ferestre cu obloane executate din același tip de lemn ca în cazul finisajelor interioare.

Elementul-surpriză constă în faptul că fiecare căsuță beneficiază de propria grădină, diferit plantată, iar turiștii își pot alege locul în care doresc să stea în funcție de grădina pe care o preferă.

Deși e un răspuns relativ simplu al temei de proiectare, ansamblul creat de Leonid Dumitrașcu reușește să intrige și să atragă atenția printr-o arhitectură rurală. Proiectul se lasă potențat de cadrul care-l găzduiește, pentru că nu constă într-o intervenție invazivă și confirmă ideea priorității peisajului, făcând parte din realizarea unui proiect eco-friendly, perfect integrat în mediul pentru care a fost gândit.

E de menționat faptul că în anul 1968, pe locul unde astăzi se află complexul, a fost deschisă o carieră de piatră ce are o structură similară cu cea a granitului, dar de o densitate mai mică, care în anul 1972 a fost închisă, nefiind rentabilă. Piatra dezgolită a constituit acel factor natural ce a servit drept impuls pentru efectuarea proiectului acestui complex, iar astăzi prezintă o atracție deosebită pentru turiști. Elementul peisajer, păstrat cu grijă de autor, apare atât în exterior – restaurantul este amplasat pe panta de piatră – cât și în interior, în sala de depozitare a vinurilor și în clădirea cramei, unul dintre pereți fiind însuși masivul pietros.

Clădirea restaurantului complexului Chateau Vartely este un centru compozițional al complexului și constă din trei niveluri, cel inferior fiind ocupat de beciul întreprinderii și sălile de degustare. Restaurantul este amplasat pe cele două niveluri superioare și include două săli cu o capacitate de 260 locuri. Primul nivel are ieșire la terasa de vară, de unde se deschide o priveliște minunată asupra orașului Orhei și a văii râului Răut. Sala de banchet și scena sunt mobile, fapt ce oferă posibilitatea de a organiza fourchette-uri. A doua sală, amplasată la etajul mansardat al restaurantului, se caracterizează prin abundența lemnului în stil rustic. Mansarda confortabilă este amenajată și cu o tejghea-bar. Sala mansardei are ieșire la un balcon spațios, unde pot fi organizate locuri adăugătoare.

În zona subsolului restaurantului sunt amenajate două spații distincte pentru degustare: „Sala Vinurilor autohtone” și „Sala Vinurilor mondiale”. Zidurile de piatră păstrează temperatura

constantă, iar mobilierul de lemn masiv, simplu și util, stabilește confortul necesar în procesul de degustare.

Sala de degustare principală este destinată vinurilor de producție Château Vartely. Cea de-a doua sală de degustare prezintă colecția mondială ce întrunește o serie de vinuri de pe cele cinci continente. Vizitarea ei poate fi comparată cu un tur virtual prin renumitele zone vinicole ale lumii, totodată, descoperind calitățile și particularitățile fiecărui soi de vin de pe fiecare continent.

Sălile sunt tratate printr-un design asemănător, cu mici divergențe. Diferă unele elemente de decor și mobilierul. „Sala Vinurilor mondiale” are o masa înaltă pentru degustarea vinurilor, marcată de o serie de lămpi suspendate și este înconjurată de rafturi perimetrice pentru expunerea sticlelor de vin. În partea de mijloc, rafturile sunt închise de plăci cu inscripțiile țărilor producătoare ale vinurilor expuse pe care sunt scrise notele producătorului. „Sala Vinurilor autohtone” se distinge prin utilizarea cărămizii alături de rafturi asemănătoare cu cele din sala vecină. Întrebuințarea lemnului masiv subliniază caracterul rustic al locului.

Beciul se găsește la același nivel cu sălile de degustare. El se evidențiază prin construcțiile din cărămidă sub formă de arc. Accesul poate fi atât din zona de degustare, cât și prin porțile din exterior.

Atractivitatea vinăriei este dezvoltată și prin faptul că vizitatorii au posibilitatea de a face cunoștință cu spațiile tehnologice. Crama edificată are două niveluri și se evidențiază prin compoziția spațial-volumetrică rațională, dependentă de efectuarea operațiilor de recepție a strugurilor, prelucrarea lor, obținerea și stocarea provizorie a vinului. Fiind structurată pe două niveluri, a fost posibilă implementarea variantei de crama gravitațională – fără întrebuințarea pompelor în procesul de producere a vinului. Temperatura constantă necesară e menținută de sistemele tehnice moderne, dar și, fie în mică măsură, de faptul că o parte a primului nivel este adâncită în masivul de piatră, crama utilizând excavajul fostei cariere. Astfel, în interior putem observa vasele metalice enorme aliniate pe fundalul calcaros, aceasta fiind nu doar o necesitate, ci și un moment conceput în mod special ca unul atractiv pentru turiști. În general, simplitatea anvelopei, fie și din materiale moderne, nu contrazice arhitectura celorlalte clădiri ale complexului într-un stil tradițional care a constituit ideea principală a proiectului.

Ambele complexuri, Château Purcari și Château Vartely, fiind diferite ca imagine, au foarte multe în comun și ar putea fi caracterizate ca oglinzi fidele ale societății care le generează. Există de asemenea o evidentă devenire în paralel, conform acceptărilor conceptuale actuale. Promovarea turismului vitivinicol a fost un impuls ce a contribuit la apariția unei structuri

extinse și stabilirea unei identități arhitecturale care devine imaginea emblematică a vinurilor produse.

4.3.3. Utilizarea potențialului de încadrare a complexurilor vitivinicole în mediul ambiental

În arhitectura complexurilor vitivinicole moderne o importanță deosebită revine conceptului de integrare în relief, determinant în viziunea strategică care combină atât imperative economice, de mediu, cât și alte aspecte legate de imaginea vinului definită de construcția care îl adăpostește. Conceptul reconciliază ecologia și dezvoltarea economică a cramelor, fiind o abordare globală care orientează proiectarea lor spre o fuzionare cu mediul ambiental și un răspuns simplu și eficient la provocările zilei de mâine: a fi durabil sau a nu mai exista.

Proiectarea ecologică propune gestionarea optimizării într-un mod integrator al spațiilor localului vitivinicol în mediul înconjurător și presupune conceperea unei clădiri astfel, încât orientarea, conformarea geometrică, materialele și tehnologiile utilizate să aibă ca rezultat un impact cât mai redus asupra acestui mediu. Alegerea corectă a orientării și designului cramelor face posibilă reducerea semnificativă a nevoilor de energie, în special prin crearea unei termoreglări naturale, prin favorizarea iluminării naturale și prin utilizarea topografiei terenului pentru a efectua anumite operații prin gravitație.

Unul dintre preceptele epocii contemporane este întoarcerea la natură și respectarea acesteia, iar regulile privind alegerea locului, cercetarea factorilor de mediu favorabili și perturbatori, încadrarea în peisaj și evidențierea expresiei simbolice sunt adresate arhitecturii în general [36], iar în ultima perioadă – arhitecturii vitivinicole în special.

Proiectul Vinăriei Poiana, realizat de arhitectul Vasile Stratu în anii 2012–2014, reprezintă, cu certitudine, un pas înainte (pentru vinăriile autohtone) în ceea ce privește relația cramei cu peisajul, fiind o aliniere la tendințele inovative mondiale în „arhitectura vinului”. Ideea inițială a fost de a dezvolta un concept de cramă care să se integreze cât mai armonios posibil în peisaj și să aibă contact cu podgoria.

Vinăria a fost proiectată în Rezervația naturală „Codri”, în apropierea traseului național Chișinău-Leușeni, însă fâșia de pădure o izolează totalmente atât de șosea, cât și de orice mediu construit, astfel încât toată atenția este îndreptată spre ea. Clădirea are o poziție realmente privilegiată, găsindu-se în centrul unui masiv deluros înconjurat de pădure, dispunând de o bună vizibilitate din orice punct al zonei, care a obținut denumirea de „Eco Aria Buda”.

Zonă deluroasă a fost cultivată pe versanții cu expoziție sudică și sud-vestică, calificați ca versanți însoriți și calzi, cu plantații de viță-de-vie, care conturează vinăria din partea de nord și

nord-vest. Valorile cele mai mari de relief, ce se înregistrează în zona de trecere din sectorul forestier în spațiul colinar deschis, asigură o bună vizibilitate a clădirii de pe povârniș, iar valorile minime din apropierea iazului permit evidențierea clădirii pe fundalul cerului.

Relieful imprimă ansamblului teritorial o notă de originalitate, varietate și complexitate. Prezența denivelărilor este un element major al acestui spațiu. Declivitatea variabilă și energia de relief prefigurează sectoarele zonei, reprezentând puncte de maximă atracție în evaluarea turistică și stimulează construcția în pantă pentru obținerea unei organizări tehnologice încadrate într-o structură optimă și a expresivității arhitecturale.

Prin realizarea proiectului a fost generat un obiect arhitectural, profitând de avantajele terenului în pantă. Construcția este parțial adâncită, utilizând spațiile subterane pentru depozitare, care oferă condiții optime pentru procesele tehnologice, iar spațiile de producere sunt repartizate pe două niveluri, fiind implementată metoda gravitațională cu un parcurs „descendent” al vinurilor.

La amplasarea clădirii s-a ținut cont de orientare în funcție de topografie, pentru a dispune diferite spații expozițiilor favorabile. Astfel, fațada de nord-est care favorizează termoreglarea este rezervată zonelor de depozitare și maturare a vinurilor. Prin această latură este efectuată și recepționarea strugurilor. Datorită amplasării în pantă sudică este soluționată problema protejării de vânturile reci de nord, iar declivitatea terenului permite organizarea accesului necesar în procesul tehnologic la nivelul parterului și subsolului.

Clădirea constituie rezultatul cerințelor funcționale riguroase ale producerii vinului, volumul ei adăpostind toate facilitățile de producție: arii de fermentare (subsol și parter), de depozitare (subsol), platforme de lucru unde sunt manevrate butoaiile și recepționați strugurii, dar și o sală de restaurant, un mic magazin de profil și o sală de degustare (parțial subterană), în prelungirea încăperii pentru maturarea și învechirea vinului în butoaie.

Construcția este abordată într-un stil contemporan minimalist, fiind evidențiată simplitatea liniilor și absența formelor decorative de prisos. Aceasta poate fi caracterizată drept clară și laconică, fiecare element utilizat găsindu-se la locul lui, iar alegerea fiind motivată. Se disting trei volume simple, juxtapuse, cuprinse într-o unitate integrală care include zonele: tehnologică, hotelieră și de restaurant. Al patrulea volum se citește ca unul separat și reprezintă sala de degustare.

Organizarea volumelor s-a făcut în funcție de fluxurile specifice celor două paliere ale funcționării spațiului: cel de producție (vinificație: recepționarea strugurilor, prelucrarea lor, maturarea și depozitarea vinurilor) și cel turistic (trasee de vizită care să urmeze succesiunea operațiunilor specifice, degustări, servicii de cazare și alimentare).

La parter se găsește recepția cu un spațiu amenajat pentru etalarea producției, de unde turiștii pot vizita secția de macerare și fermentare, iar coborând la nivelul inferior: secția de maturare și păstrare cu cisterne de inox și alt utilaj necesar, sala de depozitare a vinurilor în baricuri și sala de degustare. Circulația pe verticală este soluționată pe scara înscrisă în structura cu șase niveluri, care unește spațiile enumerate cu restaurantul situat deasupra sălilor tehnologice, cu camerele hotelului de la nivelul patru și cinci și sala de la ultimul nivel, incluse în volumul prismatic cel mai înalt, reproducând imaginea de turn.

Vinăria stabilește multiple relații cu peisajul, conturând modelul de interferență a mediului natural și obiectului de arhitectură. În acest context, este de remarcat implementarea unor laturi avantajoase specifice acestor structuri industriale (expuse mai sus), profitând de condițiile mediului, dar totodată este necesar de accentuat faptul că se modifică percepția spațiului tehnologic deschis vizitatorilor și a spațiilor publice incluse într-o clădire industrială, fiind soluționate prin orientarea interiorului spre exterior în urma introducerii suprafețelor vitrate mari. Astfel, latura de sud-est a secției tehnologice conține un vitraj termoizolant ce ocupă cea mai mare parte a ei. Avantajul de expansiune vizuală a spațiului este folosit la realizarea vitrajului sălii de restaurant. Ferestrele și ușile înrămate în întregime, cu continuitate pe trei laturi, în care partea inferioară a vitrajului se afla la nivelul podelei, produc un efect vizual de includere a peisajului în interior. Același procedeu este utilizat atât pentru sala de degustare amplasată în aripa construcției, sub cota terenului, cu deschiderea fațadei de sud-est spre exterior, cât și pentru sala VIP de la nivelul cu cota cea mai înaltă, ambele fiind soluționate printr-un vitraj panoramic.

O astfel de vitrare reprezintă posibilitatea unei creșteri vizuale a spațiului cu extindere maximală spre peisajul înconjurător, amplificat în cazul restaurantului cu includerea a două terase: pe latura longitudinală de sud-vest și latitudinală de sud-est. Pereții și balustradele din panouri de sticlă și absența oricăror restricții instituie sentimentul de spațiu continuu. În consecință, nu numai terasele, dar și spațiile interioare devin puncte de belvedere care pun în valoare natura înconjurătoare incredibilă. Realizarea spațiilor în așa mod permit perceperea „ciclului de viață” al orelor și anotimpurilor, iar în contrast cu albul imaculat al încăperilor, utilizat din abundență, efectul emoțional crește. Vitrajele panoramice oferă și gradul necesar de iluminare, contribuind la economii semnificative de iluminat.

Amplasarea în teren a clădirii fără împrejmuirea teritoriului deschide noi oportunități în interacțiunea cu peisajul, impactul ei fiind extins asupra întregului masiv. Vinăria devine un reper ce facilitează identificarea locului. Perspectivele specifice generează diverse imagini datorită percepției diferite a construcției de către observator, în funcție de punctul în care se află: pe culme, lângă clădire sau în albia văii.

Vinăria Poiana este o dovadă a direcționării problemei vinăriilor actuale spre o abordare estetică, ilustrând potențialul unui complex vitivinicol modern. Prin acest fapt, iese în evidență rolul arhitectului care a generat schimbări morfologice ale cramei, catalizate de tendințele și practicile recente în arhitectură.

4.4. Prognosticul modelului optim al arhitecturii complexurilor vitivinole

Formarea aspectului arhitectural modern al întreprinderilor din industria vinului este strâns legat de începutul unei noi direcții de dezvoltare, și anume, apariția complexurilor vitivinicole cu funcții sociale integrate. Studiarea practicii mondiale demonstrează că dezvoltarea orientată spre nonproducție a întreprinderilor vitivinicole este un factor important în lupta concurențială a producătorilor, iar imaginea complexurilor – un instrument al acestei concurențe. Sub influența inovațiilor sociale și manifestării culturii vinului s-a format tendința actuală pentru crame personalizate (rus.: *авторские винодельни* [194]), în urma căreia apar construcții cu un aspect arhitectural și soluții constructive comparabile cu edificiile publice remarcabile moderne. Dovada acestui fapt sunt vinăriile construite în baza proiectelor arhitecților celebri ai timpului nostru, laureați ai Premiului Pritzker: Frank Gehry, Alvaro Siza, Zaha Hadid, Jean Nouvel, Richard Rogers, Norman Foster, Christian de Portzamparc, Rafael Moneo, Jacques Herzog, Pierre de Meuron și Santiago Calatrava.

Începând cu anii '70 ai secolului al XX-lea, pentru a face față concurenței apărute, vinăriile au fost nevoite să se supună unui proces de „hibridizare culturală”, prin transformarea spațiului dictată de necesitățile existențiale și generând multiple posibilități de utilizare ale acestuia.

E de remarcat faptul că arhitectura vinăriilor depinde de politicile prezentului într-o măsură mai mare decât arhitectura altor edificii, fiind din punct de vedere simbolic o instituție de tip marker care își exercită dreptul de a forma imaginea societății. Pe de altă parte, atât noile materiale, tehnicile de construcție și tehnologiile, cât și încadrarea celor mai buni arhitecți permit acest lucru. Are loc o revizuire treptată a aspectului arhitectural al vinăriilor. Depășind perioada predominării formelor industriale, pur utilitare, în arhitectură începe etapa în care aspectul expresiv al clădirilor vine în prim-plan. Imaginea vinăriilor este percepută ca un element al identității, „față” a brand-ului, simbolizând realizările și nivelul culturii de producție.

În practica națională, de asemenea, se distinge preocuparea pentru transformarea arhitecturii complexurilor vitivinicole, în special sub influența dezvoltării turismului vitivinicol, care constituie una dintre ramurile economiei ce a cunoscut în ultima perioadă o amplificare în întreaga lume. Multe regiuni viticole au demonstrat o dezvoltare economică superioară prin

promovarea unui asemenea turism, fiind efectuate investiții majore atât în industria turismului, cât și în industria vitivinicolă.

În prezent, turismul vitivinicol constituie un punct de referință în luarea deciziilor și stabilirea strategiilor care vizează dezvoltarea durabilă a complexurilor vitivinicole din țară, fiind susținut prin Programul Național în domeniul turismului „Drumul Vinului în Moldova”.

Amploarea dezvoltării turismului vitivinicol în regiune duce în mod inevitabil la modificări, în primul rând, în structura funcțională și spațială a complexului vitivinicol, prin apariția restaurantelor, hotelurilor, muzeelor, centrelor SPA, astfel adăugându-i complexului funcțiile de primire și cazare a turiștilor, de alimentare, de agrement etc.

Grație creșterii atractivității complexului vitivinicol interesul manifestat pentru savurarea vinurilor prevalează, demonstrativ fiind faptul intercalării sălilor de degustare în majoritatea întreprinderilor din ramura vitivinicolă. Motive pentru vizitare sunt spațiile tehnologice și podgoria, iar în ultimul timp – festivalurile și evenimentele locale organizate pe teritoriul complexului, ceea ce face necesară atât abordarea corespunzătoare a spațiilor de degustare, cât și a altor zone: tehnologice, recreaționale, de divertisment etc. Pentru satisfacerea funcțiunilor actuale sunt necesare o serie de intervenții privind aspectul exterior și interior, organizarea spațială, planimetrică și funcțională a complexului, precum efectuarea lucrărilor de reconstrucție și de remodelare a fațadelor clădirilor, executarea instalațiilor interioare și exterioare de toate tipurile, a amenajărilor peisagistice, realizarea spațiilor pentru comerț, manifestări culturale, cazare, organizarea parcajelor, căilor de acces carosabile și pietonale etc.

Tendențele actuale impun direcția dezvoltării unei arhitecturi expresive pentru a mări atractivitatea întreprinderilor vitivinicole care suferă în general de o sărăcie a concepției originale ce se datorează sistemului de prefabricare implementat în perioada sovietică. Arhitectura noilor crame trebuie să fie o dovadă a modernizării scenei vinurilor. Spre deosebire de cramele existente, cu procesul tehnologic organizat într-un nivel, tendință reformatoare este structurizarea lor în două sau mai multe niveluri, fiind aplicată varianta cramei gravitaționale. Aceasta, fiind o soluționare tehnică, mărește totodată și expresivitatea clădirii.

Având în vedere diversitatea și specificitatea diferitelor clădiri ale complexului vitivinicol, trebuie luate măsuri pentru a păstra imaginea de ansamblu. Soluționarea raporturilor dintre vechi și nou ridică problema includerii reușite a unor construcții cu funcții noi în cadrul complexului și reconstrucției celor existente. În cazul restaurării obiectelor – monumente ale arhitecturii, este necesară o restaurare adecvată în conformitate cu rigorile în domeniu. Este ilustrativă crearea imaginii complexului prin conversii funcționale, cu condiția ca noile utilizări să fie compatibile cu clădirile existente, dar și să păstreze imaginea unor perioade istorice. Realizarea imitărilor

stilurilor istorice prin decorații specifice: ancadrame, cornișe, brâuri, colonete, pilaștri poate fi justificată în cazul folosirii clădirilor vechi, fațadele cărora sunt porțiuni de trecere spre clădirile noi sau convertite. Volumetria va fi de natură de a determina împreună cu clădirile adiacente un ansamblu coerent și unitar. Fațadele spre spațiile curții interioare ar putea avea un aspect scenografic.

O măsură necesară ar fi conservarea precedentelor utilizări ale echipamentului – teascurile – cu scop educațional, dar și soluționarea amplasamentului instalațiilor și utilajelor exterioare moderne, fiind înscrise în teritoriu fără a dezagrea imaginea complexului.

Pentru complexurile vitivinicole noi sau în cazul extinderii celor existente se va lua în considerare încadrarea în peisajul înconjurător (sit) – desfășurarea lucrărilor de terasament și sistematizare verticală de natură să creeze amenajări impresionante, luând în considerare că singur procesul tehnologic și de depozitare favorizează dezvoltarea în pantă. În cazul amplasării vinăriilor în cadrul localității, conformarea clădirilor va fi determinată de contextul generat de cadrul construit adiacent. Va trebui evitată executarea construcțiilor care, prin conformare, volumetrie și aspect exterior, intră în contradicție cu aspectul general al zonei și depreciază valorile general acceptate ale urbanismului și arhitecturii. În cazul amplasării vinăriilor la distanță, aspectul vinăriei va putea fi soluționat luând în considerație atât vectorul modern al dezvoltării arhitecturii, cât și orientarea spre tradițional, cu utilizarea eficientă a teritoriului disponibil și fără a contraveni caracterului zonei.

4.5. Concluzii la capitolul 4

Capitolul 4 constituie o evaluare a posibilităților actuale de transformare a domeniului arhitecturii complexurilor vitivinicole, condiționând direcții noi de formare și nuanțare a limbajului arhitectural și vizând, totodată, schimbarea conceptului de complex vitivinicol. Din cele menționate reies următoarele concluzii:

1. Drept consecință a schimbărilor ce se desfășoară în domeniul industriei vinificației, conjugate cu mobilitatea vizitatorilor, se produce o revizuire structurală a imaginii de ansamblu a complexurilor vitivinicole autohtone, printre care cele mai vizibile sunt:
 - a) combinarea funcțiilor de producere cu funcțiile publice;
 - b) conexiunea la trecutul istoric prin punerea în valoare a clădirilor și instalațiilor tehnice păstrate, cu amenajări ale interioarelor;
 - c) miza pe arhitectura-simbol bazată pe tradițiile arhitecturii specifice zonei;

- d) constituirea modelului de interferență dintre mediul ambiental și obiectul de arhitectură (crama, restaurantul, hotelul, centrul SPA etc., ca obiecte aparte sau integrate într-un volum).
2. Direcțiile principale de optimizare a mecanismului de gestiune a patrimoniului complexurilor vitivinicole includ următoarele principii specifice de creare a aspectului arhitectural al clădirilor complexului vitivinicol modern:
- a) Principiul de integrare a funcțiilor nonproducție (sociale, recreative, turistice, de tratament) în activitatea întreprinderilor vitivinicole. În conformitate cu acest principiu, vor fi luate în considerare muzealizarea sau organizarea expozițiilor în spațiile zonei istorice a complexurilor, conversia clădirilor prin adaptarea lor la funcțiile noi, instituirea diferitor zone de divertisment și recreere, centre SPA etc.;
- b) Principiul continuității va urmări necesitatea de a păstra aspectul arhitectural al întreprinderilor din perioadele istorice anterioare. În principal, acesta se va referi la clădirile cu valoare arhitecturală, dar va putea fi aplicat și la echipamentele tehnice;
- c) Principiul reorganizării teritoriului complexului vitivinicol va implica soluționarea schemelor de zonare și a planurilor generale, luând în considerare renovarea sau demolarea clădirilor degradate și neexploatabile, precum și soluțiile de amenajare a teritoriului, reieșind din atractivitatea acestuia din punct de vedere estetic. De asemenea, se va ține cont de posibilitatea integrării echipamentului tehnologic situat deschis pe teritoriul complexului într-o compoziție arhitecturală unitară sau reducerea acestuia la proiectarea complexurilor noi. Principiul de reorganizare a complexurilor vitivinicole istorice va fi luat în considerare și inclus în planul urbanistic de dezvoltare a localității (PUD);
- d) Principiului priorității peisajului și mediului natural aferent complexurilor vitivinicole i se va acorda o deosebită atenție, devenind tot mai important în procesul de dezvoltare a turismului vitivinicol bazat pe factori de percepere vizuală a arhitecturii complexurilor în relație indisolubilă cu mediul natural înconjurător;
- e) Principiul diversității va presupune răspândirea noilor soluții de imagine a complexului vitivinicol și utilizarea tipurilor noi de crame cu orientare spre o arhitectură expresivă.

CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI

Studiul actual al arhitecturii complexurilor vitivinicole din Republica Moldova a fost determinat de conturarea unei noi direcții de orientare a dezvoltării complexurilor vitivinicole moderne. În urma cercetării realizate s-au tras următoarele concluzii:

1. Conceptul arhitecturii vitivinicole este un domeniu nou de cercetare apărut în ultimul timp la nivel mondial și național, fapt care este confirmat în teză ca rezultat al depistării multiplelor concepte care au influențat arhitectura întreprinderilor vitivinicole moderne, ce au contribuit la distanțarea lor de arhitectura pur industrială, scoțând în evidență preocupările teoretice și proiectuale care se suprapun în diverse măsuri cu fenomenul actual al dezvoltării arhitecturii complexurilor vitivinicole [123, 129, 221].
2. În cercetarea evoluării arhitecturii complexurilor vitivinicole de pe teritoriul actual al Republicii Moldova s-a constatat generalizarea identității arhitecturale a întreprinderilor vitivinicole sub influența factorilor contextuali (oportunități economice și tehnice, presiuni politice, tendințe culturale, inovații sociale), fiind identificate următoarele etape de constituire a arhitecturii vitivinicole:
 - a) până în secolul al XIX-lea – existența unei arhitecturi vernaculare a construcțiilor vitivinicole, constituind o adaptare la materialele și procedeele tehnice locale, fiind caracterizate printr-o arhitectură de mare simplitate, demonstrând unitate structural-constructivă cu clădirile de locuit și construcțiile economice din cadrul gospodăriei [125, 130, 131, 132, 133];
 - b) secolul al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea – influența arhitecturii profesioniste și apariția noilor crame cu aspectul determinat de orientările stilistice în vogă, deseori într-o soluție comună cu cea a conacului. În această perioadă se observă preocuparea în mod special pentru expresia estetică a arhitecturii clădirilor din componența complexurilor vitivinicole. Valorile au migrat spre amplificarea esteticului prin implicarea ornamentului, având la origine arhitectura reședinței nobiliare [124, 128];
 - c) jumătatea a II-a a secolului al XX-lea – apariția noilor particularități în dezvoltarea arhitectural-spațială a complexurilor legate de instaurarea „socialismului de stat” și impunerea unui sistem centralizat de planificare a economiei cu consolidarea fabricilor de vin, utilizarea prefabricatelor la edificarea construcțiilor și aplicarea soluțiilor tehnice standardizate în baza proiectelor-model (tip). În soluționările arhitecturale au fost determinate un șir de trăsături negative, printre care plastica simplistă a fațadelor agravată de utilizarea materialelor de finisare ieftine și abordarea fragmentară a

aspectului clădirilor fără a lua în considerare percepția generală, cât și neglijarea amenajărilor teritoriale [129, p. 131-132];

- d) începutul secolului al XXI-lea – dezvoltarea arhitecturii complexurilor vitivinicole conform tendințelor actuale de introducere a inovațiilor sociale și racordarea la fluxul turistic. Reieșind din noile condiții, apar elemente esențiale arhitecturale și peisajere, care constituie complexul vitivinicol caracteristic Republicii Moldova: teritoriul vinifer cu modificarea lui prin procedee arhitecturale, baza de producere (crama), depozitul pentru stocarea vinurilor (pivnițe, cave, complexuri de ordinul „orașelor subterane”), sala de degustare cu includerea vinurilor produse, magazinul specializat de vinuri, restaurantul, hotelul și zona de agrement cu un larg spectru de distracții sau existența unui agrement adițional [121, 140, 142].
3. Ca rezultat al evaluării arhitecturii complexurilor vitivinicole de la începutul secolului al XXI-lea, au fost determinate principiile specifice de constituire a imaginii complexului vitivinicol modern: de integrare a funcțiilor nonproducție, de organizare a zonării spațiului public multifuncțional, de continuitate prin clădirile cu valoare arhitecturală rămasă pe teritoriul acestuia, de prioritate a mediului ambiental, de diversitate arhitecturală [138].
 4. Perioada actuală se evidențiază prin reconstrucția spațială a complexurilor existente (Château Mimi și Château Purcari) sau proiectarea noilor complexuri (Château Vartely și Vinăria Poiana) ce demonstrează conformarea structurii spațiale și funcționale modelului optim impus de promovarea turismului vitivinicol [121, 140, 137].
 5. Se impune identificarea perspectivelor favorabile din cadrul complexurilor vitivinicole (existența unor factori care măresc atractivitatea: clădiri istorice cu valoare arhitecturală, peisaj arhitecturalizat, încadrare în galerii subterane de proporții impunătoare, instalații tehnice etc.) și promovarea lor [121, 134, 135, 143].
 6. În cazul valorificării contextului existent și a spațiilor libere de construcții, din punct de vedere funcțional și estetic, se distinge necesitatea soluționării raporturilor dintre vechi și nou prin păstrarea clădirilor istorice cu includerea reușită a unor construcții noi [121].
 7. Aplicarea conversiei patrimoniului industrial ține de transformările care implică în special reconsiderări ale monumentului și relațiilor complexe dintre spațiu și vizitator dictate de schimbări ale climatului socioeconomic (clădirea devine nerentabilă, iar inovațiile sociale sugerează schimbarea funcției spațiului dat) [121, 127].
 8. Acordarea unei atenții deosebite amenajărilor teritoriale și integrării în sit care deschid oportunități în apariția arhitecturii moderne expresive a întreprinderilor vitivinicole [123, p. 65; 137].

9. Studiul conceptelor actuale de transformare a complexului vitivinicol modern poate fi garantul implementării reușite a unor procese de înnoire. Totodată, are o miză contemporană acută acum, când forța globalizării își impune deseori propriile opțiuni insuficient diferențiate unui loc [122, 136, 139, 141].
10. Situația actuală îndeamnă la rediscutarea statutului arhitecturii/designului și al arhitectului/designerului în proiectarea vinărilor, semnificației complexe pe care arhitectura/designul și obiectul de arhitectură/design le au în promovarea imaginii întreprinderii.

Recomandări. Identificarea posibilităților de transformare actuală a arhitecturii complexurilor vitivinicole oferă direcții de dezvoltare a strategiilor arhitecturale eficiente privind dezvoltarea durabilă a acestora conturate în recomandările proiectării de arhitectură cum ar fi:

1. Strategiile care derivă de la amplasamentul complexului vitivinicol existent vor căuta cel mai bun răspuns pentru locul respectiv, fiind definite de raportul vechi–nou, implementarea conversiei, exprimarea caracterului tradițional. Exigența față de menținerea exterioarelor și interioarelor în spiritul culturii naționale va fi suplinită de introducerea unor construcții noi care nu contravin arhitecturii locului (orientate spre context, reflexive). Rezultatele cercetării complexurilor vitivinicole (drept exemplu servesc întreprinderile care s-au conformat cerințelor actuale: Cricova, Mileștii Mici, Brănești, Purcari, Chateau Vartely, Bulboaca ș.a.) vor putea fi utilizate la modelarea cadrului optim al amenajării unor întreprinderi similare. Strategia de arhitectură bazată pe un concept definit de organizarea spațială a complexurilor vitivinicole noi va deriva din tendința spre inovare în domeniul formelor (drept exemplu servește Vinăria Poiana).
2. Necesitatea luării unor măsuri de protejare a cramelor – monumente de istorie și arhitectură – se înscrie în recomandările de includere în Registrul Monumentelor Republicii Moldova ocrotite de stat a cramei de la Cuhureștii de Sus și de valorificare a cramelor de la Corjeuți și Camenca, incluse în Registru, dar găsindu-se în stare de degradare, și a cramei de la Cuhureștii de Sus prin acțiuni de restaurare, refuncționalizare și exploatare turistică atât la nivel național, cât și internațional, cu integrare în desfășurarea evenimentelor culturale pentru a crește vizibilitatea zonei și pentru regenerarea economică a acesteia [126].
3. În domeniul didactic, contribuția poate fi concretizată în activitatea de predare a materialului studenților facultăților de profil ale instituțiilor de învățământ universitar la disciplinele *Proiectarea de arhitectură*, *Istoria arhitecturii Moldovei* și *Tipologia clădirilor*.

BIBLIOGRAFIE

în limba română

1. Adam D. Ș. Arhitectura subterană percepție psihologică – formă, materie, înveliș. Autoreferatul tezei de dr. în arhitectură. București, 2011. 24 p.
2. Andrei R. Argumente pentru conversia clădirilor industriale. În: Arhitectura, 2013, nr. 4, p. 130-133.
3. Andronic M., Nesterov T. Toate drumurile duc la ... Putna. Suceava: Societatea Culturală „Ștefan cel Mare”, 2001. 291 p.
4. Anghel Gh., Botez C., Ungureanu Gh. Cronica Cotnarilor. București: Editura Științifică, 1971. 422 p.
5. ANRM. Fond 68, inv. 1, d. 193, f. 13, 14.
6. ANRM. Fond 88, inv. 2, d. 270, f. 41.
7. ANRM. Fond 2777, inv. 2-HT, d. 43.
8. ANRM. Fond 2777, inv. 2-HT, d. 56.
9. ANRM. Fond 2777, inv. 2-HT, d. 57.
10. ANRM. Fond 2777, inv. 2-HT, d. 308.
11. ANRM. Fond 2777, inv. 2-HT, d. 444.
12. ANRM. Fond 2777, inv. 2-HT, d. 504.
13. ANRM. Fond 2777, inv. 2-HT, d. 791.
14. ANRM. Fond 2777, inv. 2-HT, d. 792.
15. ANRM. Fond 2777, inv. 2-HT, d. 848.
16. ANRM. Fond 2777, inv. 2-HT, d. 1089.
17. ANRM. Fond 2777, inv. 2-HT, d. 1090.
18. ANRM. Fond 3095, inv. 2, d. 6, f. 1.
19. ANRM. Fond 3095, inv. 2, d. 7, f. 1-10.
20. Apetrei C. N. Reședințele boierești din Țara Românească și Moldova în secolele XIV-XVI. Brăila: Istros, 2009, p. 221-234.
21. Arbure Zamfir C. Basarabia în secolul XIX. București: Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1899, p. 435-443.
22. Arhiva AIRM. Crama de la Corjeuți. Foto, anii '90 ai secolului al XX-lea. Vedere generală.
23. Arhiva AIRM. Subsolurile pentru depozitarea vinului de la Rașcov, raionul Camenca, a doua jumătate a sec. XIX. Planul construcției.
24. Arhiva „ARCO PARTENERI” SRL. Proiectul terasei de vară și vinotecii. 2013.

25. Arhiva „Arhistrat-Deco” SRL. Proiectul Vinăria Poiana.
26. Arhiva Combinatului „Restauratorul”. Pașaportul cramei conacului Bogdan din satul Cuhureștii de Sus. D. 92 (03) – 92 (06).
27. Arhiva INCP „Urbanproiect”. Proiectul-schiță al complexului de degustare al ÎS CVC „Mileștii Mici”. 2008.
28. Arhiva ISP „Ruralproiect”. Proiectul Arcului de intrare. Combinatul de vinuri „Cricova” SA. 2007.
29. Arhiva ÎI „Design-Lux”. Proiectul reconstrucției complexului sălilor de degustare a combinatului de vinuri „Cricova” SA. 2006.
30. Arhiva personală a arh. Dumitrașcu. Proiectul de reconstrucție a cramei de la Bulboaca. 2011.
31. Arhiva personală a arh. Dumitrașcu. Proiectul complexului turistic Chateau Vartely. 2006–2007. Planul general.
32. Bernaz D. Varietățile viței de vie proprii podgoriilor românești. București, 1935. 392 p.
33. Bernaz D. Tratat de viticultură. Huși: Atelierele grafice Zanet Corlăteanu, 1937. 358 p.
34. Bilavschi G. Dinamica economiei agricole din Moldova oglindită în izvoarele veacurilor XIV–XVII. În: *Arheologia Moldovei*, 2013, vol. XXXVI, p. 119-151.
35. Bilavschi G. O analiză a vieții agricole în spațiul est-carpatic în timpul migrațiilor târzii (secolele XI–XIII): continuitate ori discontinuitate. În: *Arheologia Moldovei*, vol. XXXVIII, 2015, p.69-94.
36. Brânzeanu L. C. Rolul arhitectului în societate. Între eficiență și calitate, între tradiție și inovație. În: *Revista Construcțiilor*, septembrie 2016, nr. 129, p. 38-40.
37. Brihuneț M. Mileștii Mici. Istorie, cultură și destine. Chișinău, 2013, p.181-220.
38. Butură V. Etnografia poporului român. Cluj-Napoca: Dacia, 1978. 465 p.
39. Căpățina Gr. Perspectivele dezvoltării viticulturii în țările Dunării de Jos. În: *Buletin Științific. Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală a Moldovei*, 2011, vol. 14 (27), p. 108-113.
40. Cătinaș A., Bărbulescu M. Cella vinaria de la Potaissa. În: *ActaMN*, vol. XVI, 1979, p. 101-126.
41. Celac A., Ieșeanu A. Beciurile și pivnițele din spațiul pruto-nistean. În: *Diversitatea expresiilor culturale ale habitatului tradițional din Republica Moldova: Materialele Conferinței Internaționale*. Chișinău: Cartdidact, 2007, p. 108-113.
42. Ciobanu C. Gh. Bulboaca de pe Bâc. Urmele timpului. Chișinău: Bons Offices, 2007. 312 p.

43. Ciobanu C. Gh., Godorozea M. Bulboaca în documente, publicații și fotografii. Trei secole de existență documentară. Chișinău: Promarcos Edit, 2011. 396 p.
44. Ciobanu C. Gh., Godorozea M., Ursu M. Constantin Mimi. Viața consacrată Basarabiei. Chișinău: Cartdidact, 2009. 176 p.
45. Ciobanu C. Gh., Ursu M. Constantin Mimi – militant activ pentru dezvoltarea economică a Basarabiei, promotor al unei viticulturi moderne. În: Buletin Științific. Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală a Moldovei, 2007, vol. 6 (19), p. 208-242.
46. Comșa M. Date privind cultivarea viței de vie la traco-daci (sec. VI î.e.n.–sec. I e.n.) în lumina cercetărilor arheologice. În: Pontica. Anuarul Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța, 1982, vol. XV, p. 57-79.
47. Condrea D. Mileștii Mici – subterana din care nu vrei să ieși. În: FJȘC 62, 2008, nr. 2, p. 4.
48. Condurachi Em. Histria: Monografie arheologică. București: Editura Academiei R. P. R., 1954, vol. I, p. 14-15, 56.
49. Constantinescu Gh. Muzeul pomiculturii și viticulturii din România. <http://ru.calameo.com/read/001218171c0b0d9771e6d> (accesat 20.06.2014).
50. Constantinescu Gh. Un teasc din piatră descoperit la Cotești, județul Vrancea. În: Vrancea. Studii și Comunicări, Focșani, 1981, vol. IV, p. 511-514.
51. Cotea V. D. ș.a. Podgoriile și vinurile României. București: Editura Academiei Române, 2000. 597 p.
52. Cotea V. V. Oenologie. Iași: Universitatea „Ion Ionescu de la Brad”, 2009, p. 5-22.
53. Crainic N. Ce înseamnă tradiționalism? (cultură vs civilizație). În: Puncte cardinale în haos, 1936. <http://foaienationala.ro/ce-nseamn-tradiionalism-cultur-civilizaie.html> (accesat 10.03.2017).
54. Dame F. Încercare de terminologie poporană. București, 1901, p. 79-82.
55. Darii T., Sverdlic V. Concepte și modele ale traseelor turistice vinicole. În: Meridian Ingineresc, 2010, nr. 2, p. 84-87.
56. Demcenco N. Uneltele de prelucrat pământul bulgarilor și găgăuzilor din Moldova și Ucraina în sec. XIX – încep. XX. În: Etudes balkaniques, Sofia, 1974, nr. 4, p. 92-104.
57. Demcenco N. Inventarul agricol tradițional al românilor din Transcarpatia și Bucovina. În: Imagini și permanențe în etnologia românească: Materialele Primului simpozion național de etnologie. Chișinău: Știința, 1992, p. 166-179.
58. Demcenco N. Monumentele activității de muncă și ale tehnicii. În: Monumente de istorie și cultură din Republica Moldova. Chișinău: Știința, 1994, p. 43-61.

59. Dinulović R. Designul de scenă în arhitectură: instrument de cercetare, metodologie sau dorința de a înțelege prezentul? În: *Arhitectura*, 2014, nr. 2. <https://arhitectura-1906.ro/2014/07/designul-de-scena-in-arhitectura-instrument-de-cercetare-metodologie-sau-dorinta-de-a-intelegere-prezentul/> (accesat 12.07.2017).
60. Dobrinescu L. G. „Crama de lemn” din Valea Popii – Valea Călugărească. <http://www.monumentul.ro/pdfs/Liana%20Gabriela%20Dobrinescu%2006.pdf> (accesat 15.10.2013).
61. Drajan L. Drumul vinului și arhitectura ca brand în turismul oenologic. Lucrare de disertație. Cluj, 2012, p. 25.
62. Furtună P., Guțan V. Orașul Cricova – file de istorie. Chișinău: Universitas, 2004. 173 p.
63. Gaina B. Problemele strategice de dezvoltare a complexului vitivinicol al Moldovei. În: *Akadosmos. Revistă de știință, inovare, cultură și artă*, 2008, nr. 3 (10), p. 79-81.
64. Gaina B. Savantul Petru Ungurean – personalitate notorie în oenologie. În: *Akadosmos. Revistă de știință, inovare, cultură și artă*, 2013, nr. 2 (29), p. 141-143.
65. Gaivoronschi V. Viziuni, afecte și alte aspecte. În: *Arhitext*, 2009, nr. 8, 9. <http://www.andreescu-gaivoronski.com/media/Viziuni,%20afecte%20si%20alte%20aspecte.pdf> (accesat 28.03.2017).
66. Gorgoi Ion M. Monumente de arhitectură populară și instrumentar pomi-viticol din zona Vrancea aflate în patrimoniul Muzeului viticulturii și pomiculturii din România. În: *Vrancea. Studii și Comunicări*, Focșani, 1981, vol. IV, p. 391-398.
67. Grigorovschi M., Grigorovschi A. Peisaj urban – edificii semnal. În: *Urbanism. Arhitectură. Construcții*, 2007, vol. 1, nr. 1, p. 29-30.
68. Haheu V., Bratco D. Originea și evoluția viței-de-vie în spațiul dintre Nistru și Prut. În: *Revista Arheologică*, Chișinău, 2012, vol. VIII, p. 289.
69. Haheu V., Bratco D. Unelte și dispozitive, tehnici și practici vitivinicole la traco-geto-daci. În: *Revista Arheologică*, Chișinău, 2013, vol. IX, nr. 2, p. 218-227.
70. Haheu V., Bratco D. Vitivinicultura Moldovei în epoca medievală. În: *Problemele actuale ale arheologiei, etnologiei și studiului artelor: Rezumatele comunicărilor conferinței științifice cu participare internațională*, Chișinău: IPC, 2014, p. 21.
71. Hasdeu B. P. Scrieri istorice. București: Albatros, 1973, vol. II, p. 74-94.
72. Hortopan D., Rădoescu L. Câteva considerații cu privire la ocupațiile din Dacia Meridională (sec. II-III p.chr.). În: *Analele Universității „Constantin Brâncuși” din Târgu Jiu, seria Litere și Științe Sociale*, 2010, nr. 3, p. 31-48.

73. Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 1313 din 07.10.2002. Cu privire la aprobarea Programului de restabilire și dezvoltare a viticulturii și vinificației în anii 2002-2020. În: Monitorul oficial al Republicii Moldova, 17.02.2002, nr. 142.
74. Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 513 din 18 mai 2004 cu privire la aprobarea Programului de dezvoltare a complexului „Combinatul de Vinuri „Cricova” - S.A.” în anii 2004-2013. În: Monitorul oficial al Republicii Moldova, 28.05.2004, nr. 083.
75. Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 554 din 24.05.2004. Cu privire la aprobarea Programului Național în domeniul turismului Drumul Vinului în Moldova. În: Monitorul oficial al Republicii Moldova, 04.06.2004, nr. 88, 90.
76. Iliescu O. A. Simbol în arhitectură. Aspecte ale simbolului în spațiul muzeistic contemporan. București: Editura Universitară Ion Mincu, 2002. 145 p.
77. Ioan A. Un discurs funebru la căpătâiul realismului socialist. <http://www.arhiforum.ro/agora/un-discurs-funebru-la-capataiul-realismului-socialist-i> (accesat 25.11.2017).
78. Ionescu de la Brad I. Agricultura română din județul Putna, București: Imprimeria Statului, 1869. 568 p.
79. Janky F., Kerey C. Pivnițe de vinuri. Oradea: Casa, 2015. 100 p.
80. Larina O. Începuturile economiei productive. Neoliticul. Orânduirea gentilico-tribală. În: Istoria Moldovei. Epoca preistorică și antică (până în sec. V), Chișinău, 2010, p. 177-218.
81. Legea privind ocrotirea monumentelor nr. 1530-XII din 22 iunie 1993. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 02.02.2010, nr. 15-17.
82. Legea Republicii Moldova cu privire la declararea complexului „Combinatul de Vinuri „Cricova” – S.A.” drept obiect al patrimoniului cultural-național al Republicii Moldova. Nr. 322-XV din 18.07.2003. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 05.09.2003, nr. 191-195/754.
83. Localitățile Republicii Moldova: Itinerar documentar-publicistic ilustrat. Chișinău: Draghiștea, 2000, vol. 2, p. 432; 2002, vol. 4, p. 553.
84. Lupse C. Estetica arhitecturii moderne și producția artistică. În: JSRI, 2003, nr. 4, p. 75-83.
85. Malcoci V. Decorul arhitectural în piatră din arta populară moldovenească (sfârșitul sec. al XIX-lea –sec. XX). Chișinău: Știința, 2000. 96 p.
86. Martin T. Viticultura. București: Editura Agro-Silvica, 1968. 586 p.
87. Mănăscuță I. ș a. Republica Moldova. Patrimonial. Chișinău: Editura Princeps, 2011, p. 138-139.

88. Merciu Florentina-Cristina, Merciu George-Laurențiu, Stoian Daniela. Patrimoniul arhitectural industrial românesc – trecut și prezent. În: Urbanism. Arhitectură. Construcții, 2012, vol. 3, nr. 3, p. 25-36.
89. Milea Z. Luca C. Un teasc roman descoperit la Potaissa. În: Pontica. Anuarul Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța, 1978, vol. XI, p. 237.
90. Mironescu N. Al. Cu privire la istoricul viticulturii românești. „Țara vinului” sau „Podgoria Alba Iulia”. În: Apulum, 1969, vol. VII/II, p. 481-512.
91. Mironescu N. Al., Iliescu C. Cu privire la inventarul viticol tradițional. Călcătoarea și teascul. În: Sesiunea de comunicări științifice a Muzeelor de etnografie și artă populară, București, 1964, p. 185-186.
92. Mironescu N. Al., Petrescu P. Cu privire la instrumentarul viticol tradițional. Contribuții la cunoașterea etnografică a viticulturii. În: Cibinium, 1966, p. 61-78.
93. Monumente de istorie și cultură din Republica Moldova. Chișinău: Știința, 1994. 191 p.
94. Mourgka P. Influența peisajului în concepția de arhitectură. Autoreferatul tezei de dr. în arhitectură. București, 2012. 11 p.
95. Mújdaba F., Mihai Ș., Ionescu P. Murfatlar, legendă și adevăr. București: Sport-Turism, 1977. 56 p.
96. Neamțu I. Treimea cea de o ființă. Iași: Opinia, 1991. 272 p.
97. Nicolaescu Gh. ș.a. Complexul vitivinicol al Republicii Moldova – prezent și viitor. În: Viticultura și vinificația, 2015, p. 3-12.
98. Nota de argumentare la proiectul Hotărârii Guvernului „Privind fondarea complexului „Orașul Vinului”. <http://www.vinmoldova.md/ro/reviews/proekt-o-sozdanii-kompleksa-orasul-vinului-gorod-vina/> (accesat 22.07.2017)
99. Patrașcu G. Arhitectura și tehnica populară. București: Editura tehnică, 1984. <http://ru.scribd.com/doc/36695499/Arhitectura-si-Tehnica-Populara> (accesat 24.10.2013).
100. Patrimoniul cultural al Republicii Moldova: de la realitate la necesitate. Monumente de arhitectură industrială. Chișinău, 2011, p. 127.
101. Pavel J. Construcții viticole din podgoria Cotești. În: Vrancea. Studii și Comunicări (1982-1984), Focșani, 1987, vol. V-VII, p. 189-204.
102. Pârvan V. Getica. O protoistorie a Daciei. București: Cultura Națională, 1926, p. 137.
103. Petrescu P. Arhitectura țărănească din lemn din România. București: Meridiane, 1974. 80 p.
104. Petrescu P., Mironescu N. Al. Construcții viticole din zona Hușilor. În: Revista de folclor, București, 1963, vol. VIII, nr. 3-4, p.140-151.

105. Petrescu P., Mironescu N. Al. Construcții viticole din Gorj. În: Cibinium 1967–1968, Sibiu, 1969, p. 281-325.
106. Popescu-Spineni M. Podgoria Română. Considerațiuni antropogeografice. București, 1945.
107. Radosav D., Iurașciuc I. Aspecte istorico-etnografice ale viticulturii în ținuturile sătmărene. În: Studii și comunicări de istorie și etnografie, 1978, p. 407-416.
108. Raileanu I. Moldova și cele 7 minuni ale ei. Album monografic. Chișinău, 2003. 240 p.
109. Rădulescu N. Al., Velcea I., Petrescu N. Geografia agriculturii României. București: Editura Stiințifică, 1968. 340 p.
110. Regep S., Tutilă O. C. Aspecte ale cultivării viței de vie în Dacia Romană. În: BHAUT, 2010, vol. XII, p. 27-43.
111. Registrul monumentelor Republicii Moldova ocrotite de stat. Aprobă prin Hotărârea Parlamentului nr. 1531-XII din 22 iunie 1993.
112. Republica Moldova. Harta cultural-turistică. Chișinău, 1993.
113. Republica Moldova: Harta turistică. București: Abeona, 1992.
114. Simionescu I. Țara noastră: Natură. Oameni. Muncă. București: Fundația pentru literatură și artă „Regele Carol II”, 1937. 513 p.
115. Taran N. Istoria, situația actuală și perspectivele ramurii vitivinicole în Republica Moldova. În: Buletinul Științific al Universității de Stat „Bogdan Petriceicu Hasdeu” din Cahul, 2010, nr. 2(4), p. 16-36.
116. Tarbujaru D. Conversia construcțiilor industriale. În: Revista Construcțiilor, mai 2008, nr. 37, p. 110-111.
117. Teodorescu I. C. Pe urmele unor vechi podgorii ale geto-dacilor. București: Editura Agro-Silvică, 1964. 68 p.
118. Teodorescu I. C., Teodorescu Șt. C., Gh. Mihalca. Vița-de-vie și vinul de-a lungul veacurilor. București: Editura Agro-Silvică, 1966. 480 p.
119. Theo van Doesburg. Spre o arhitectură plastică. În: Funcțiune și formă. București: Meridiane, 1989, p. 239.
120. Tornea I. Industria vinicolă pe „piața” gajurilor. În: Politici Publice, Chișinău, 2010, nr. 7, 71 p.
121. Trifan A. Arhitectura complexului vitivinicol de la Bulboaca între concept și realizare artistică. În: Arta. Seria Arte vizuale: Arte plastice, arhitectură, Chișinău, 2016, vol. XXV, nr. 1, p. 137-141.
122. Trifan A. Arhitectura complexurilor vitivinicole din Republica Moldova. Căutarea specificului autohton. În: Problemele actuale ale arheologiei, etnologiei și studiul artelor.

Rezumatele comunicărilor conferinței științifice cu participare internațională. Chișinău: IPC, 2012, p. 99-100.

123. Trifan A. Arhitectura complexurilor vitivinicole din Republica Moldova – raliere la experiența mondială. În: Creativitate. Tehnologie. Marketing, Chișinău, 2017, p. 62-70.
124. Trifan A. Arhitectura cramelor din secolul al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea păstrate pe teritoriul actual al Republicii Moldova. În: Arta. Seria Arte vizuale: Arte plastice, arhitectură, Chișinău, 2015, vol. XXIV, nr. 1, p. 74-79.
125. Trifan A. Arhitectura tradițională a cramelor și pivnițelor din spațiul carpato-nistrean. În: Viața cotidiană în spațiul est-european din cele mai vechi timpuri până în prezent: abordări interdisciplinare. Rezumatele comunicărilor conferinței științifice internaționale. Chișinău: IPC, 2018, p. 74-75.
126. Trifan A. Complexurile moșierești din Republica Moldova – categorie de patrimoniu în pericol. În: Probleme actuale ale arheologiei, etnologiei și studiul artelor. Rezumatele comunicărilor conferinței științifice internaționale. Chișinău: IPC, 2015, p. 140-141.
127. Trifan A. Conversia ca strategie arhitecturală de dezvoltare durabilă a complexurilor vitivinicole din Republica Moldova în condițiile actuale de integrare în cluster-ul turistic. În: Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății durabile de mâine. Rezumatele comunicărilor conferinței științifice internaționale. Chișinău: BNRM, 2019, p. 75.
128. Trifan A. Crama de la Bulboaca: latura rațională și artistică. În: Akademos. Revista de știință, inovare, cultură și artă, 2016, nr. 4(43), p. 139-145.
129. Trifan A. Crama: de la construcție utilitară la obiect arhitectural personalizat în reflecția istoriografică. În: Arta. Seria Arte vizuale: Arte plastice, arhitectură, Chișinău, 2018, vol. XXVII, nr. 1, p. 127-136.
130. Trifan A. Cu privire la utilajul instalațiilor pentru vinificare în regiunea litoralului de nord și nord-vest al Mării Negre în antichitate. În: Problemele actuale ale arheologiei, etnologiei și studiul artelor. Rezumatele comunicărilor conferinței științifice cu participare internațională. Chișinău: IPC, 2014, p. 85-86.
131. Trifan A. Dinamica funcțională și estetică a arhitecturii edificiilor vitivinicole în spațiul pruto-nistrean și zonele aferente. În: Problemele actuale ale arheologiei, etnologiei și studiul artelor. Rezumatele comunicărilor conferinței științifice cu participare internațională. Chișinău: IPC, 2014, p. 118.

132. Trifan A. Evoluția arhitecturii construcțiilor vitivinicole în spațiul carpato-danubiano-pontic în perioada antică și medievală. În: *Arta. Seria Arte vizuale: Arte plastice, arhitectură*, Chișinău, 2014, vol. XXIII, nr. 1, p. 64-72.
133. Trifan A. Experiența reconstrucției istorice a complexurilor vinicole din regiunea de nord a Mării Negre în perioada antică și importanța acesteia în modelarea construcțiilor similare pentru arealele aferente. În: *Probleme geopolitice și istorico-geografice ale bazinului Mării Negre. Rezumatele comunicărilor conferinței științifico-practice internaționale*. Chișinău: IRIM, 2019, p. 31.
134. Trifan A. Galeria de la Cricova, municipiul Chișinău. Imaginea actuală a căutărilor arhitecturale și artistice. În: *Identitățile Chișinăului*, ediția a IV-a. Chișinău: Arc, 2018, p. 265-272.
135. Trifan A. Galeria subterane ale complexurilor vitivinicole din Republica Moldova. Valențe arhitecturale și artistice. În: *Arta. Seria Arte vizuale: Arte plastice, arhitectură*, Chișinău, 2017, vol. XXVI, nr. 1, p. 126-133.
136. Trifan A. Globalizarea și tradiționalismul în arhitectura complexurilor vitivinicole. În: *Patrimoniul cultural. Cercetare, valorificare, promovare. Rezumatele comunicărilor conferinței științifice internaționale*. Chișinău: IPC, 2018, p. 180-181.
137. Trifan A. Potențialul de încadrare a complexurilor vitivinicole în mediul ambiental. În: *Patrimoniul cultural: Cercetare, valorificare, promovare. Rezumatele comunicărilor conferinței științifice internaționale*. Chișinău: IPC, 2019, p. 117-118.
138. Trifan A. Principiile specifice de constituire a aspectului arhitectural al clădirilor complexului vitivinicol modern. În: *Patrimoniul cultural: Cercetare, valorificare, promovare. Rezumatele comunicărilor conferinței științifice internaționale*. Chișinău: IPC, 2017, p. 123.
139. Trifan A. Sălile de degustare ale Combinatului de vinuri Cricova – spații arhitecturale cu caracter narativ. În: *Simpozionul național de studii culturale dedicat zilelor europene ale patrimoniului cultural. Rezumatele comunicărilor*. Chișinău: Filiala de Arte „Tudor Arghezi” a Bibliotecii Municipale „B. P. Hasdeu”, 2019, p. 49.
140. Trifan A. Spațialitatea publică în structura complexurilor vitivinicole autohtone. În: *Akadosmos. Revista de știință, inovare, cultură și artă*, 2019, nr. 2(53), 147-153.
141. Trifan A. Specificul arhitecturii interioarelor complexurilor vitivinicole din Republica Moldova. În: *Problemele actuale ale arheologiei, etnologiei și studiul artelor. Rezumatele comunicărilor conferinței științifice cu participare internațională*. Chișinău: IPC, 2013, p. 113-114.

142. Trifan A. Structura complexurilor vitivinicole din Republica Moldova. În: *Arta. Seria Arte vizuale: Arte plastice, arhitectură*, Chișinău, 2012, p. 145-150.
143. Trifan A. Terasile de la Camenca – cadru peisagistic cu valoare istorică și arhitecturală. În: *Lucrările celei de-a XVI-a ediții a Simpozionului Național Monumentul – Tradiție și Viitor. Partea I*. Iași: Palatul Culturii, 2015, p. 543-555.
144. Tudor D. *Oltenia Română*. Ed. a 4-a. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1978. 520 p.
145. Urbeanu A. *Istoricul băuturilor alcoolice în România*. București, 1906. 87 p.
146. Vlăduțiu I., Petrescu P. *Arta populară din Vâlcea*. Râmnicu Vâlcea, 1972. 354 p.
147. Xenofontov I. Beciul din perspectivă hermeneutică. În: *Diversitatea expresiilor culturale ale habitatului tradițional din Republica Moldova. Materialele Conferinței Internaționale*. Chișinău: Cartdidact, 2007, p. 100-107.

în limba rusă

148. Балицкая М. Е. Жемчужина Приднестровья: История Каменки и окружающих ее сел в документах, воспоминаниях и легендах. Тирасполь, 2008. 248 с.
149. Балласъ М. К. Виноделие въ Россіи. Часть V. Южная Россія (Бессарабія, Херсонская, Подольская и Екатеринославская губерніи). С.-Петербургъ: Департамент земледелія, 1899, с. 5-276.
150. Белен де Баллю Эм. Главные формы культуры винограда въ Северной Бессарабіи и приднестровской полосе Подольской губерніи. С.-Петербургъ: Департамент земледелія, 1903. 196 с.
151. Блаватский В. Д. Земледелие в античных государствах Северного Причерноморья. Москва: Издательство АН СССР, 1953, с. 143-157.
152. Боровиковский М. Новый виноградный курорт. Одесса, 1894. 78 с.
153. Бульбокское хозяйство. В: Виноградарство Бендерского уезда Бессарабской губерніи, Бендеры, 1915, с. 379-383.
154. Виноград на каменных террасах. В: Советская Молдавия, 23 сентября 1982, с. 4.
155. Виноградарство Бендерского уезда, Бессарабской губерніи. Подъ редакцией Председателя Комитета Бар. А. Ф. Стурта. Бендеры, 1915. 398 с.
156. Винокуров Н. И. Винодельческие комплексы Боспора. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Москва, 1994. 20 с.
157. Всесоюзное совещание строителей, архитекторов и работников промышленности строительных материалов, строительного и дорожного машиностроения, проектных

- и научно-исследовательских организаций: 30 ноября–7 декабря 1954 г.: Сокращенный стенографический отчет. М.: Изд. лит. по строит. и архит., 1955. 432 р.
158. Гайдукевич В. Ф. Боспорское царство. Москва-Ленинград: Издательство АН СССР, 1949, с. 351-360.
159. Демченко Н. А. Виноградарство и виноделие в XIX–начале XX в. Кишинев: Штиинца, 1978. 143 с.
160. Демченко Н. А. Земледельческие орудия молдаван XVIII–начала XX вв. Кишинев: Картя молдовеняскэ, 1967. 164 с.
161. Демченко Н. А. Традиционные занятия. В: Молдаване. Москва: Наука, 2010, с. 214-223.
162. Демченко Н. А., Макарь Д. Г. Винодельня с. Коржеуцы. В: Свод памятников истории и культуры МССР (Северная Зона). Кишинев: Штиинца, 1987, с. 108.
163. Демченко Н. А., Макарь Д. Г., Тарас Я. Н. Каменка. Террасы виноградные и подвалы винные. XIX в. В: Свод памятников истории и культуры МССР, Кишинев: Штиинца, 1987, с. 370-371.
164. Долгоруков В. С. Градостроительство. В: Античные государства Северного Причерноморья. Москва: Наука, 1984, с. 198-201.
165. Зайчик Ц. Р. Технологическое оборудование винодельческих предприятий. Москва: ДеЛи, 2001. 522 с.
166. Захаров А. И. Народная архитектура Молдавии: Каменная архитектура центральных районов. Москва: Государственное издательство литературы по строительству, архитектуре и строительным материалам, 1960. 93 с.
167. Кабаева М. М. Гуманистические принципы проектирования промышленных объектов В: Наука, образование и экспериментальное проектирование в МАрхИ: тезисы докладов научно-практической конференции профессорско-преподавательского состава, молодых ученых и студентов. М.: МАрхИ, 2012.
168. Кабаева М. М. Принципы аксиологического (ценностного) подхода в формировании промышленных объектов и производственной среды В: АМІТ, 2014, № 1(26), 1-14 с.
169. Кругликова И. Т. Античная археология. Москва: Высшая школа, 1984. 165 с.
170. Кругликова И. Т. Сельское хозяйство и промыслы. В: Античные государства Северного Причерноморья. Москва: Наука, 1984, с. 154-161.
171. Крупеников И. А. Дорогая природа Молдавии. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1982. 168 с.

172. Крыжицкий С. Д. Строительная техника. В: Античные государства Северного Причерноморья. Москва: Наука, 1984, с. 201-206.
173. Лесневска Р. В. К вопросу о понятии зрелищности в архитектуре и городской среде. В: Архитектон: известия вузов, 2015, № 50, с. 58-68.
174. Макаренко П. П. Из истории виноградолечебного курорта Каменка. В: Садоводство, виноградарство и виноделие Молдавии, 1985, № 10, с. 60.
175. Макаренко П. П. Каменка – родоначальник высококачественного виноградарства и виноделия в Северном Приднестровье. В: Садоводство, виноградарство и виноделие Молдавии, 1985, № 2, с. 60-63.
176. Макаренко П. П. Основные этапы истории виноградарства Молдавии. В: Садоводство и виноградарство Молдавии, 1987, № 5, с. 21-25; 1987, № 6, с. 29-31; 1987, № 10, с. 32-35.
177. Макаренко П. П. Очерки истории виноградарства Бессарабии и левобережного Поднестровья. Кишинев: Штиинца, 1988. 262 с.
178. Моисеенко Д. А. Поточная переработка винограда и обработка виноматериалов. Симферополь: Таврия, 1981, 80 с.
179. Моисеенко Д. А., Ломакин В. Ф. Производство вин на поточных автоматизированных линиях. Москва: Пищевая промышленность, 1981. 224 с.
180. Моисеенко З. В. Архитектура сельских жилых домов Молдавии. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1973. 204 с.
181. Невлютов М. Р. Жак Херцог и Пьер Де Мерон. Искусство и архитектура. В: Артикульт, 2014, № 2(14), с. 37-46.
182. Новаков С. З. Виноградарство и виноделие. В: Гагаузы. Москва: Наука, 2011, с. 236-240.
183. Об использовании подземных горных выработок камня-ракушечника под винохранилища для государственной винодельческой промышленности Молдавской ССР. Постановление Совета Министров Молдавской ССР от 10 июня 1951 года.
184. О мерах по дальнейшему развитию пищевой промышленности Молдавской ССР. Постановление Совета Министров СССР от 19 февраля 1952 года.
185. Отчёт о действиях Бендерского Уездного Комитета Виноградарства и Виноделия за 1911-1912 гг. В: Доклады Комитета и постановления Бендерского уездного Земского собрания 44-го созыва. Бендеры, 1912. 383 с.

186. Отчеты о деятельности Бендерского Уездного Комитета Виноградарства и Виноделия. В: Доклады Комитета и постановления Бендерского Уездного Земского собрания за 1913–1915 гг., Бендеры, 1913, 1914 и 1915 гг.
187. Проскурин Г. А. Современные принципы построения промышленных зданий. В: Вестник ОГУ. 2011. <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennyye-printsipy-postroeniya-promyshlennyh-zdaniy> (accessed 27.02.2018).
188. Свод памятников истории и культуры МССР (Северная зона). Кишинев: Штиинца, 1987. 868 с.
189. Список населенных мест по сведениям 1859 года. III. Бессарабская область. СПб, 1861. 58 с.
190. Степанченко А. П. Опыт исторической реконструкции «греческого вина». В: Историческая и социально-образовательная мысль, 2013, № 3 (19), с. 46-49.
191. Субботович И. Музей на террасах. В: Вечерний Кишинев, 5 мая 1979, с. 3.
192. Тарас Я. Н., Тарас В. Я. Каменные ступенчатые террасы. В: Садоводство и виноградарство Молдавии, 1987, № 5, с. 57-58.
193. Тимофеев А. В. Принципы формирования архитектуры предприятий пищевой промышленности юга России. В: АМІТ, 2014, № 4(29), с. 1-13.
194. Тимофеев А. В. Принципы формирования архитектуры предприятий винодельческой продукции. Диссертация на соискание ученой степени кандидата архитектуры. Москва, 2015. 176 с.
195. Тимофеев А. В. Архитектура современных виноделен. В: АМІТ, 2015, № 1(30), с. 1-12.
196. Тимофеев А. В. Принципы формирования архитектуры предприятий винодельческой промышленности. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата архитектуры. Москва, 2015. 25 с.
197. Трифан А. Опыт исторической реконструкции винодельческих комплексов Северного Причерноморья в античный период и его значение в моделировании подобных сооружений для смежных регионов. В: Геополитические и историко-географические проблемы Причерноморья. Тезисы докладов международной научно-практической конференции. Кишинёв: IRIM, 2019, с. 75-76.
198. Устав Общества Бессарабских садовладельцев и виноделов. Кишинёв, 1892. 14 с.
199. Черкасов Г. Н., Кабаева М. М. Новые тенденции в развитии промышленной архитектуры: предприятие – человек – город – общество. В: Academia. Архитектура и строительство, 2014, № 4, с. 34-44.

200. Штарева О. А. Восемнадцать виноделен: демонстрация возможностей современной архитектуры. В: Наука, образование и экспериментальное проектирование в МАрхИ. Тезисы докладов научно-практической конференции профессорско-преподавательского состава, молодых ученых и студентов. М.: МАрхИ, 2013.
201. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Бессарабское виноделие. Санкт-Петербург, 1892, т. III А, с. 615-616.
202. Юбилейный сборник Кишинёва 1812–1912 гг. Кишинёв, 1914. 206 с.

în limba engleză

203. Betsky A. Landscrapers: building with the land. London: Thames & Hudson, 2002. 191 p.
204. Dadić Dinulović T. Scene design as curatorial and artistic practice. In: 1st International Scientific Conference in the cycle „What is scene design?“ Novi Sad, 15-16 December 2012, p. 30-36.
205. Datz C., Kullmann C. Winery design. Roma: Te Neues Publishing Company, 2006. 136 p.
206. Derrida J. Edmund Husserl's Origin of Geometry: An Introduction. Stony Brook, NY: Nicolas Hays, Ltd., 1978. 205 p.
207. Duhme D., Friederichs K. Wine and Architecture. United Kingdom: Detail, 2013. 144 с.
208. Eue R., Seiler C. Wineries architecture: the winery boom. Ostfildern: Hatje Cantz, 2008. 224 p.
209. Gargari C. The architecture of terroir: sustainable wineries for natural wines. In the materials of the International Conference, Rotterdam (Netherlands), 2007, p. 91-96. <http://www.irbnet.de/daten/iconda/CIB9088.pdf> (accesat 26.07.2018).
210. Gollnek O., Meyhofer D. The Architecture of Wine. USA: Gingko Press, 2001. 236 с.
211. Hartje H., Perrier J. Wineries: Architecture and Design / Bodegas: Arquitectura y Diseno. Spain: Ed. Loft, 2004. 213 p.
212. Howard P. What-is-Scenography? London: Routledge, 2002. 134 p.
213. Jencks Ch. The Language of Post-Modern Architecture. London: Academy Editions, 1977. 136 p.
214. Lewin Benjamin. What Price Bordeaux? Dover: Vendange Press, 2009. 292 p.
215. Lotker S. Scenography Expanding 2: On Artists/Authors, Belgrade, 2010. Symposium: Scenography Expanding 2: On Artists/Authors. Belgrade, 8-10 July, 2010.
216. Pearson D. New Organic Architecture: The Breaking Wave. Stroud: Gaia, 2001. 224 p.
217. Richard P. H. The Architecture of Wine: Clos Pegase Winery. United Kingdom: Global interprint inc., 2009. 112 с.

218. San-Antonio-Gómez C., Manzano-Agugliaro F., Rojas-Sola J. I., Analysis of design criteria in authored wineries. In: Scientific Research and Essays. Vol. 6(19), 2011, p. 4097-4103. <http://www.academicjournals.org/SRE> (accesat 07.03.2018).
219. Sullivan Louis H. The tall office building artistically considered. Lippincott's Magazine, March 1896. https://ocw.mit.edu/courses/architecture/4-205-analysis-of-contemporary-architecture-fall-2009/readings/MIT4_205F09_Sullivan.pdf (accesat 15.05.2016)
220. Thach L. Trends in Wine Tourism. In: Wine Business Monthly, August 2007. <https://www.winebusiness.com/wbm/?go=getArticleSignIn&dataId=50125> (accesat 12.04.2014).
221. Trifan A. Architecture of winery complexes in the Republic of Moldova – an adherence to world experience. In: Creativity. Technology. Marketing. Book of abstracts. IV-th International Symposium. 26-28 october 2017. Chisinau: TUM, 2017, p. 16.
222. Virtuani E., Zucchella A. New leverages in customer/place oriented wine branding strategies. The case of wine architecture in experiential approaches to wine marketing. In the materials of the 4th International Conference of the Academy of Wine Business Research, Siena, 17-19 July, 2008, p. 2-17.
223. Webb M. Adventurous Wine Architecture. Mulgrave: Images Publishing Group Pty Ltd, 2006. 204 p.

în limba franceză

224. Anderlini-Pillet V. L'architecture des chais: expérience esthétique et storytelling. In: Communications du colloque international Les terminologies professionnelles de la gastronomie et de l'œnologie: entre sens et expériences. Reims, 2017. <https://artyluxe.hypotheses.org/205> (accesat 10.03.2018).
225. Beschi A. L'invention d'un modèle: l'architecture des « chais » en Gironde au XIXe siècle. In: Revue des patrimoines In Situ, 2013, n°21. <http://insitu.revues.org/10327> (accesat 14.01.2016).
226. Casamonti M., Pavan V. Caves: Architectures du vin 1990-2005. Actes Sud, 2004. 280 p.
227. Chais durables. Catalogue de solutions innovantes, 2018. <https://www.innovin.fr/index.php/fr/liens/documenttheque/publications/582-catalogue-chais-durables/file> (accesat 29.07.2018).
228. Chauvin Benoît, Perrault Christophe. Le cellier et la cuverie du Clos de Vougeot (Côte-d'Or): les apports de la dendrochronologie (XIIe – XVIIIe s.) In: Revue archéologique de l'Est, Tome 55, 2006, p. 257-278. <http://rae.revues.org/1068> (accesat 20.10.2013).

229. Coustet Robert. D'une architecture du vin. De l'esprit des vins. Bordeaux. Paris: Adam Biro, 1988. 224 p.
230. Dallot S. Les paysages et les mises en scène paysagères vitivinicoles dans les grandes vallées fluviales: les exemples français et allemands. In: Colloque International Patrimoine et valorisation des territoires de la vigne et du vin, Thira (Santorin, Grèce), 5-7 Novembre 2015. <http://www.univ-orleans.fr/sites/default/files/Laboratoire%20CEDETE/documents/rapports-tout-def.pdf> (accesat 24.11.2015).
231. Dictionnaire des Antiquites Grecques et Romaines. Paris: Librairie Hachette et C. ie., Tome 2, 5, 1887. <http://dagr.univ-tlse2.fr/> (accesat 14.10.2013).
232. Foucher, Marion, Garcia, Jean-Pierre, Petit, Christophe, Méniel, Patrice. Le Clos de Vougeot (Côte-d'Or): nouvelles observations sur les matériaux de construction et la chronologie du bâti médiéval. In: Revue archéologique de l'Est, Tome 57, 2008, p. 421-431. <http://rae.revues.org/4423> (accesat 20.10.2013).
233. Garcia Jean-Pierre, Chevrier Sébastien, Dufraisse Alexa, Foucher Marion, Steinmann Ronan. Le vignoble gallo-romain de Gevrey-Chambertin « Au-dessus-de Bergis », Côte-d'Or (Ier-IIe s. ap. J.-C.): modes de plantation et de conduite de vignes antiques en Bourgogne. In: Revue archéologique de l'Est, Tome 59, 2010, p. 505-537. <http://rae.revues.org/6289> (accesat 20.10.2013).
234. Hartje H., Perrier J. Les plus beaux chais du monde. Paris: Artémis, 2005. 192 p.
235. Lauvergeon B. Les grands pressoirs bourguignons pré-industriels: essai de chronotypologie. In: Revue des patrimoines In Situ, 2004, n°5. <http://insitu.revues.org/2447> (accesat 19.10.2013).
236. Plouzeau M., Pic L. Vin et architecture. <http://oenotourisme.unimes.fr/files/2015/11/mathildeplouzeau-laurapic-DossierVinArchi2015-16.pdf> (accesat 16.02.2018).
237. Rambert F., Colombet M., Carboni C. Un bâtiment, combien de vies? La transformation comme acte de création. Milan: Silvana Editoriale, 2015. 336 p.
238. Real E. Reconversions. L'architecture industrielle réinventée. In: Revues des patrimoines In Situ, 2015 n°26, 72 p. <https://journals.openedition.org/insitu/11745> (accesat 14.01.2016).
239. Rochard J. Eco-conception des caves: du concept à la pratique. Projet européen: ecowinery. In: Lettre actualités, mars 2017, n°81. (accesat 16.02.2018)
240. Schirmer R. Les Français et le vin: un nouvel amour. In: Le vin entre sociétés, marchés et territoires. 2007. <http://geoconfluences.ens-lsh.fr/doc/typespace/vin/VinScient10.htm> (accesat 13.03.2018).

241. Schirmer R. Une révolution dans les chais?: Les viticulteurs du Bordelais, acteurs de leurs paysages. Bordeaux, 2013, p. 1-9. https://hal.archives-ouvertes.fr/file/index/docid/865196/filename/Texte_Aix_Schirmer.pdf (accesat 03.03.2014).
242. Smith P. La reconversion des sites et des bâtiments industriels. In: Revue des patrimoines In Situ, 2015, n°26. <https://journals.openedition.org/insitu/11802> (accesat 14.01.2016).
243. Tuffnell S. Le mécénat culturel vitivinicole en Gironde. Bordeaux: Ecole de Management, 2004, 115 p. <http://www.cepdivin.org/articles/mecenatculturel.pdf> (accesat 24.02.2017).

în limba poloneză

244. Aftanazy R. Materiały do dziejów rezydencji. Tom X B. Województwo braclawskie. Warszawa: Instytut Sztuki PAN, 1991, s. 86-87.
245. Przybyłowski A. Kamionka nad Dniestrem. Tygodnik ilustrowany, Warszawa, 13 listopada 1880, s. 315, 317.

Surse web

246. <http://archaitecture.over-blog.com/> (accesat 25.10.2013).
247. <http://forum-pmr.net/showthread.php?p=116530> (accesat 06.08.2012).
248. <http://forum-pmr.net/showthread.php?t=106584> (accesat 06.08.2012).
249. <http://moldova.md/ro/node/6> (accesat 12.02.2016).
250. <http://monumente-etnografice.cimec.ro/?TXT=viticult> (accesat 24.10.2013).
251. <http://nataalbot.md/2015/09/24/castelul-mimi-pe-ultima-suta-de-metri/> (accesat 07.12.2015).
252. <http://nistru.net/threads/pridnestrovskij-konyak-vitgenshtejn.2202/> (accesat 05.08.2012).
253. <http://ortodox.md/manastirea-adormirea-maicii-domnului-s-tiganesti-r-straseni/> (accesat 15.02.2019).
254. <http://sufix.ru/society/V-torzhestvah-po-sluchaju-400-letija-Kamenki-uchastvujut-potomki-feldmarshala-Vitgenshteina/> (accesat 28.05.2012).
255. <http://vinmoldova.md/index.php?mod=analytics&id=4056> (accesat 07.12.2015).
256. <http://whc.unesco.org/fr/list/> (accesat 15.12.2016).
257. <http://winedesignwine.blogspot.md/> (accesat 09.04.2016).
258. <http://www.christiandeportzamparc.com/fr/projects/chai-chateau-cheval-blanc/> (accesat 27.03.2017).
259. <http://www.cricova.mihail.ro/2008/05/istoria-cricova-moldova/> (accesat 16.05.2012).
260. <http://www.ferrerbobet.com/> (accesat 12.09.2014).
261. http://www.michaeljantzen.com/Wine_Architecture.html (accesat 10.03.2013).

- 262. <http://www.milestii-mici.md/ro/about-us> (accesat 30.10.2013).
- 263. <http://www.millesime.ro/articole/189-civilizatia-vinului-intre-arta-si-tehnologie.html> (accesat 30.10.2013).
- 264. <http://www.millesime.ro/articole/21-lumea-veche-a-vinului.html> (accesat 30.10.2013).
- 265. <http://www.millesime.ro/articole/71-viticultura-romaneasca.html> (accesat 30.10.2013).
- 266. <http://www.otechestvo.org.ua/main/20089/0312.htm> (accesat 28.05.2012).
- 267. http://www.trantidesign.it/case-Castel_Mimi.html (accesat 14.09.2017).
- 268. <http://www.travellife.ro/cramele-moldovei-asconi-mimi-gitana/> (accesat 07.12.2015).
- 269. <https://www.bnab.ro/2012/proiecte/10/162/> (accesat 10.02.2014).
- 270. <https://www.igloo.ro/din-lumea-vinului/> (accesat 08.10.2015).
- 271. <https://www.madein.md/milestiimici> (accesat 29.07.2018).
- 272. <https://www.scribd.com/doc/52960673/Viticultura> (accesat 04.08.2014).
- 273. <https://www.scribd.com/document/326265910/Curs-3-constructii-vinicole-pdf> (accesat 21.04.2017).

Identificarea schimbărilor în plastica fațadelor și forma planurilor (figurile A1.1.–A1.6.)

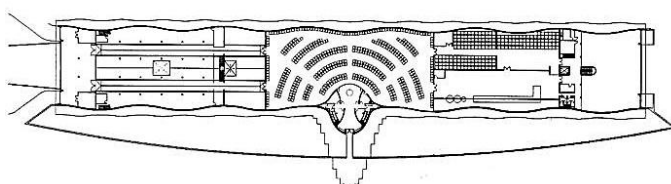
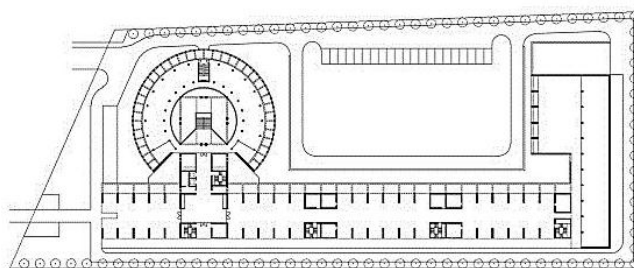

Figura A1.1. Bodegas Ysios, Rioja Alavesa, Spania, 2001. Fațadă. Plan.
Arhitect Santiago Calatrava
(<https://www.archiweb.cz/en/b/vinarstvi-ysios-bodegas-ysios>; accesat 15.09.2018)

Figura A1.2. Cantina Petra, Toscana, Italia, 2003. Fațadă. Plan.
Arhitect Mario Botta
(<http://www.botta.ch/en/cantine%20vinicole?idx=2>; accesat 15.09.2018)

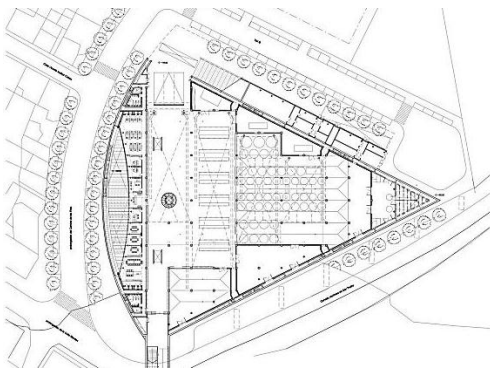

Figura A1.3. Bodegas Protos, Valladolid, Spania, 2008. Fațadă. Plan.

Arhitect Richard Rogers

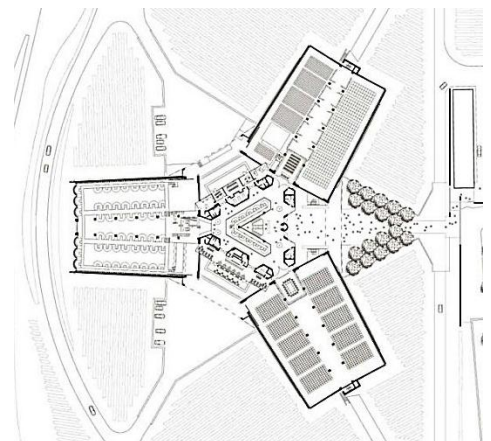
(<https://www.archdaily.com/500502/bodegas-protos-richard-rogers-alonso-y-balaguer>; accesat 15.09.2018)

Figura A1.4. Faustino Winery, Ribera del Duero, Spania, 2010. Fațadă. Plan.

Arhitect Norman Foster

(<https://www.archdaily.com/93538/faustino-winery-foster-partners>; accesat 15.09.2018)

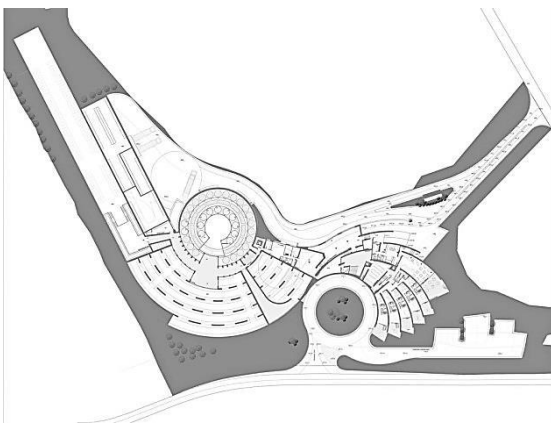
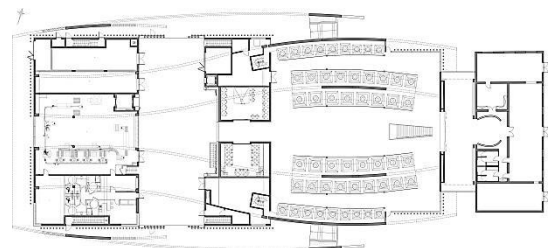

Figura A1.5. Bodega Antion, Villabuena en Elciego, Spania, 2008. Fațadă. Plan.
Arhitect Jesús Marino Pascual
(<http://architecture.over-blog.com/article-bodega-antion-rioja-espagne-43189029.html>;
accesat 15.09.2018)

Figura A1.6. Chateau Cheval Blanc, Saint-Émilion, Franța, 2011. Fațadă. Plan.
Arhitect Christian de Portzamparc
(<https://www.archdaily.com/455019/chateau-cheval-blanc-winer-agences-elizabeth-christian-de-portzamparc>; accesat 15.09.2019)

Variante de integrare a cramelor în relief (figurile A1.7–A1.9)

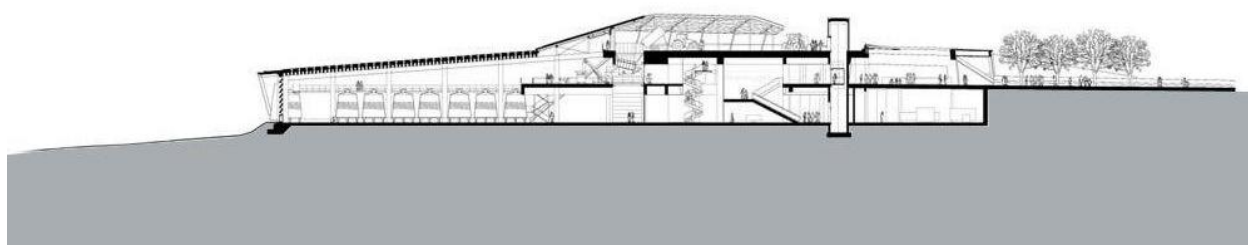

Figura A1.7. Faustino Winery. Arhitect Norman Foster. Spania, Gumiel de Izan, Ribera Del Duero, 2010 (<https://www.arch2o.com/faustino-winery-foster-partners/>; accesat 06.05.2012)

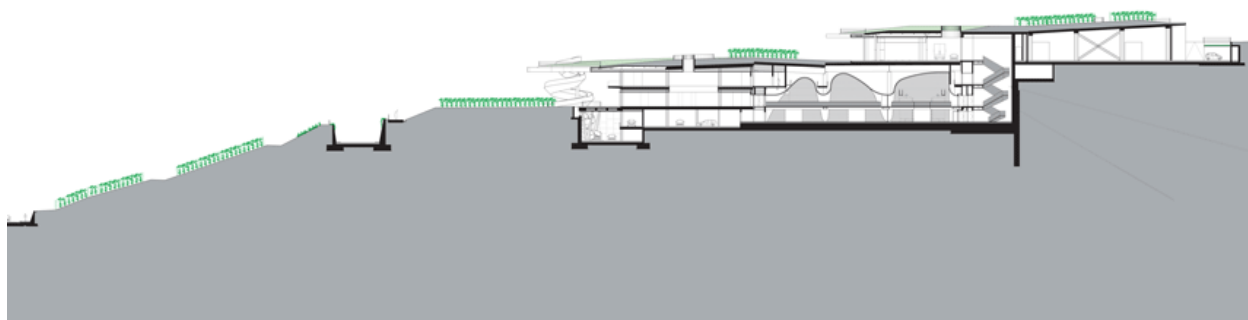

Figura A1.8. Antinori Winery. Arhitecți: Laura Andreini, Marco Casamonti, Silvia Fabi, Giovanni Polazzi. Italia, San Casciano Val di Pesa, 2012 (<https://www.dezeen.com/2013/05/04/antinori-winery-by-archea-associati/>; accesat 11.02.2014)

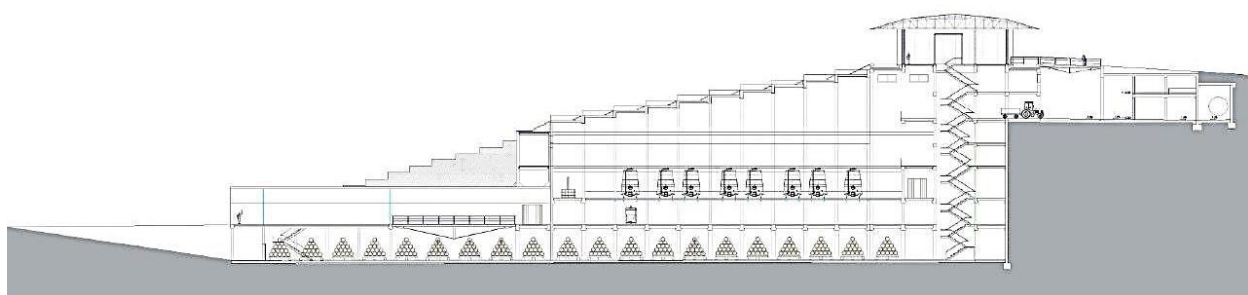

Figura A1.9. Bodegas Baigorri. Arhitect Inaki Aspiazu. Spania, Rioja Alavesa. 2003 (<https://araex.com/whats-going-40-meters-vineyard>; accesat 12.04.2012)

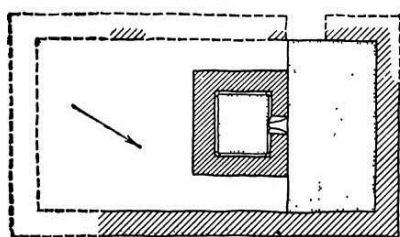
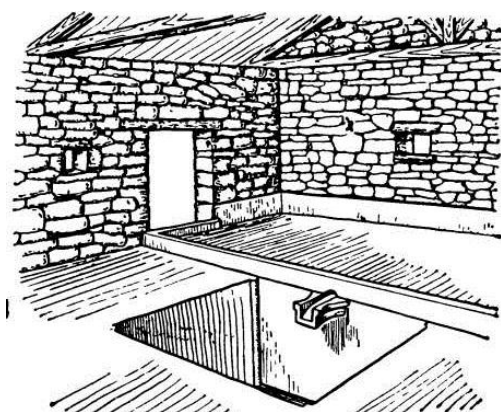

Figura A2.1. Planul și reconstituirea cramei cu un rezervor din *Tyritake*, sec. III a.Chr. (după Kruglikova, 1984)

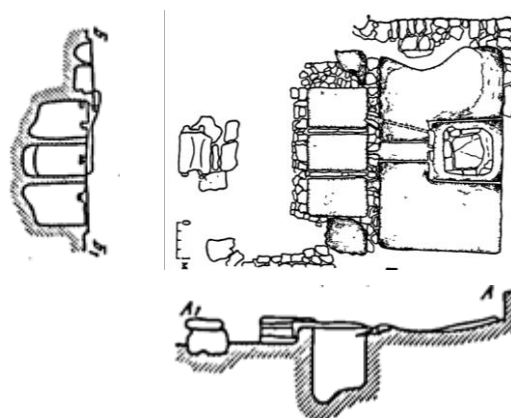
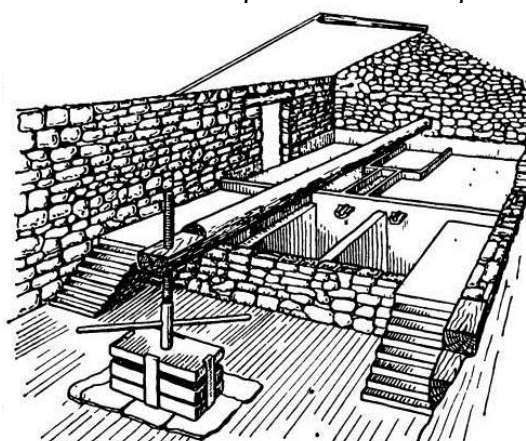

Figura A2.4. Planul, secțiunile și reconstituirea cramei cu trei rezervoare din *Tyritake*, sec. III-IV p.Chr. (după Kruglikova, 1984)

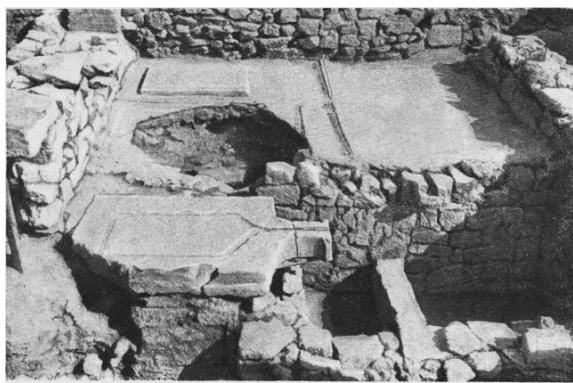
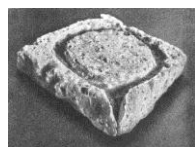

Figura A2.2. Crama cu două compartimente ale rezerveului din *Mirmekion*, sf. sec. III a.Chr. (după Блаватский, 1953)

a

b

c

Figura A2.3. Tarapane: a – Regatul Bosporan; b – Chersonesos (după Блаватский, 1953); c – Potaissa (după Milea, Luca, 1978)

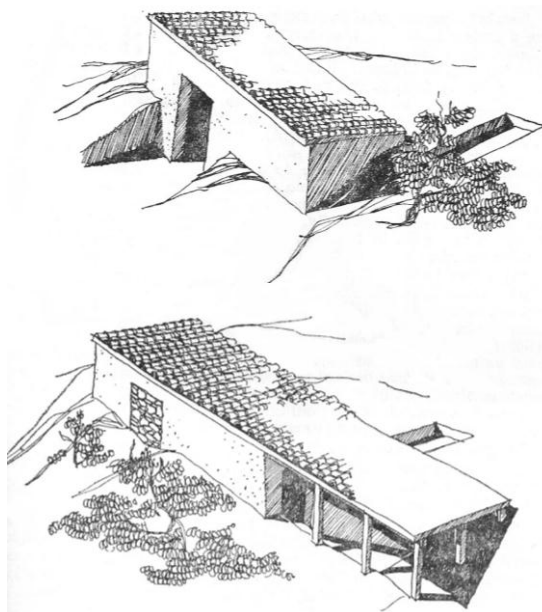

Figura A2.5. Reconstituirea *cella vinaria* de la *Potaissa*, sec. II-III p.Chr. (după Căținaș, Bărbulescu, 1979)

Cramele cu caracter vernacular din spațiul est-carpatic, sec.XIX–înc.sec.XX

Figura A2.6. Cramă din Bălănești, județul Gorj. 1820. Vedere (după Patrașcu, 1984)

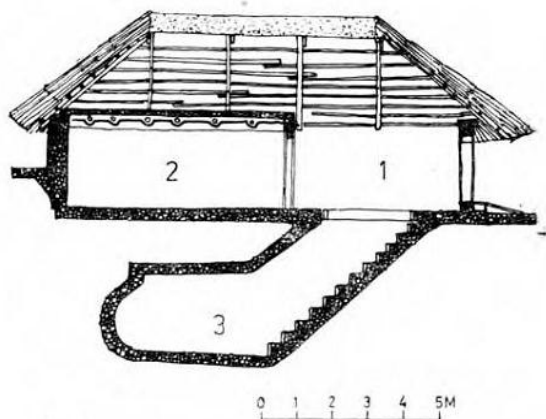

Figura A2.8. Cramă de vie din Corni, județul Vaslui. Mijl. sec. XIX. Secțiune: 1 – horă; 2 – cramă; 3 – beci. (după Patrașcu, 1984)

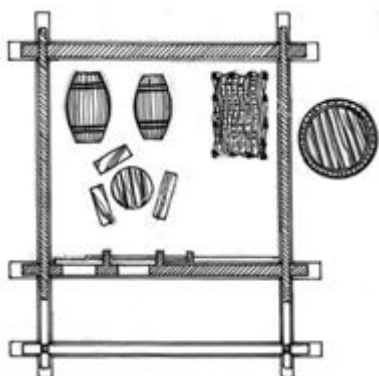

Figura A2.7. Planul cramei din Bălănești (Fondul Muzeului Civilizației Populare Tradiționale ASTRA)

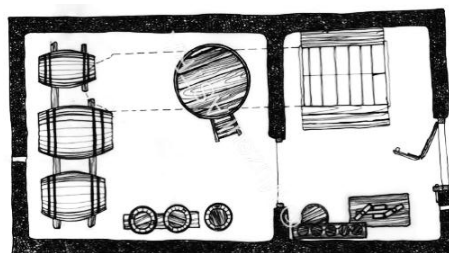

Figura A2.9. Planul cramei din Corni (Fondul Muzeului Civilizației Populare Tradiționale ASTRA)

Figura A2.10. Cramă viticolă cu șopru deschis din Urechești, județul Vrancea (Muzeul Viticulturii și Pomiculturii – Golești)

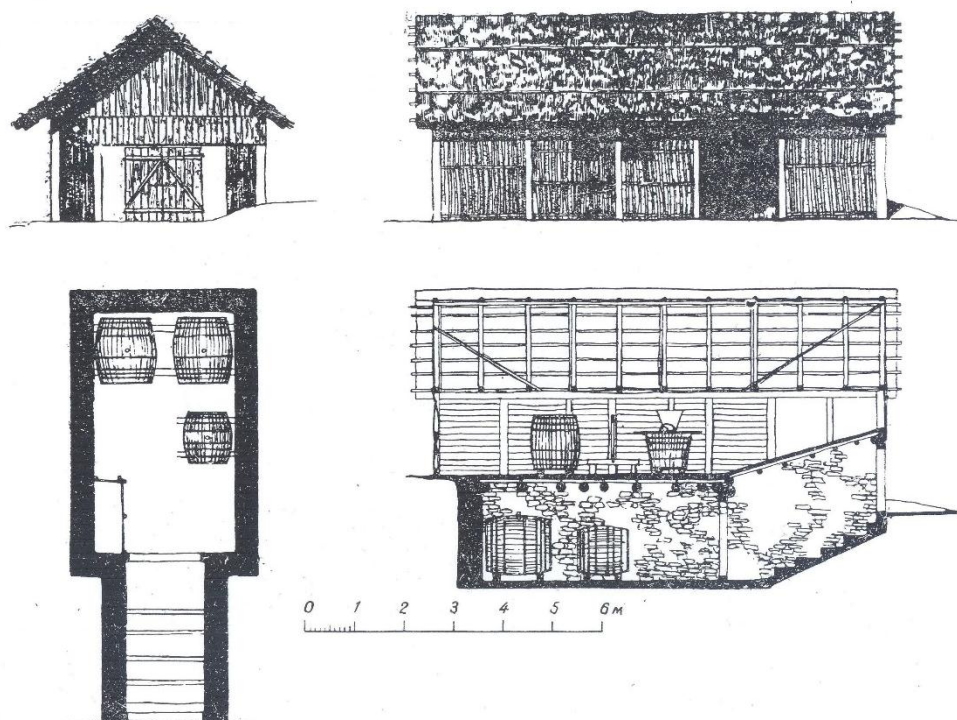

Figura A2.11. Cramă cu beci din satul Bravicea, raionul Călărași. Fațade. Secțiune.
Planul beciului (după Demcenco, 1978)

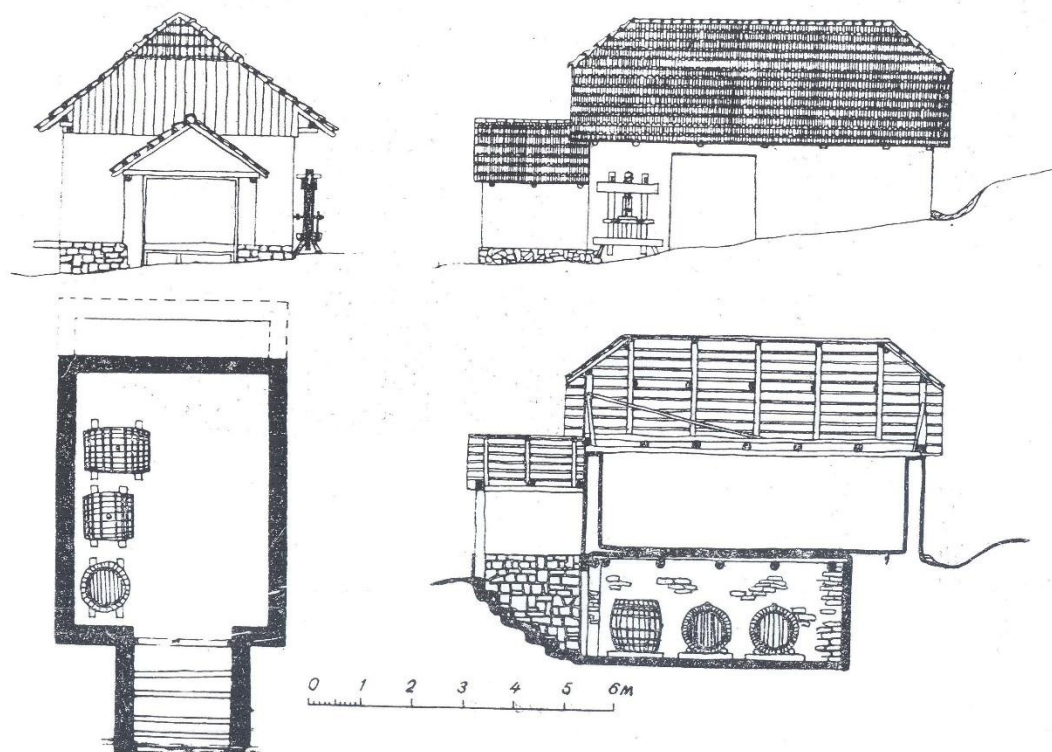

Figura A2.12. Cramă cu beci din satul Onișcani, raionul Călărași. Fațade. Secțiune.
Planul beciului (după Demcenco, 1978)

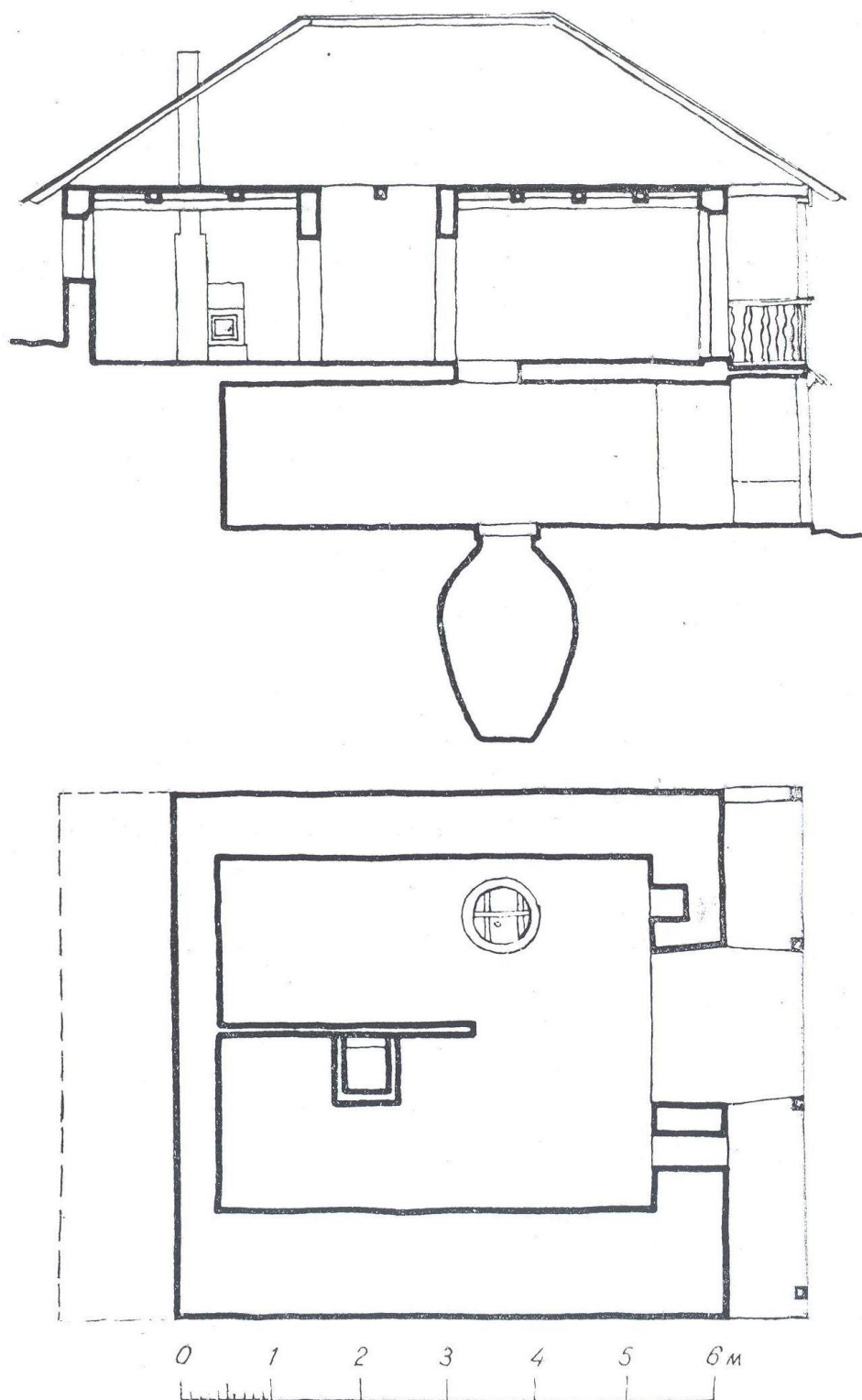

Figura A2.13. Cramă cu subsol amenajat cu rezervor pentru păstrarea vinului din satul Văsieni, raionul Ialoveni. Secțiune. Planul subsolului (după Demcenco, 1978)

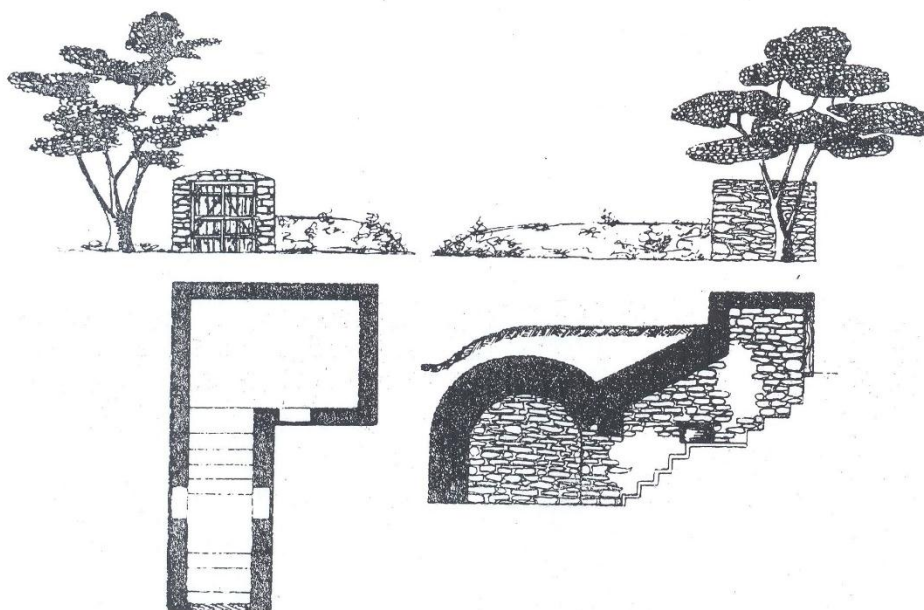

Figura A2.14. Beci, satul Costești, raionul Rîșcani.
Fațade. Plan. Secțiune (după Demcenco, 1978)

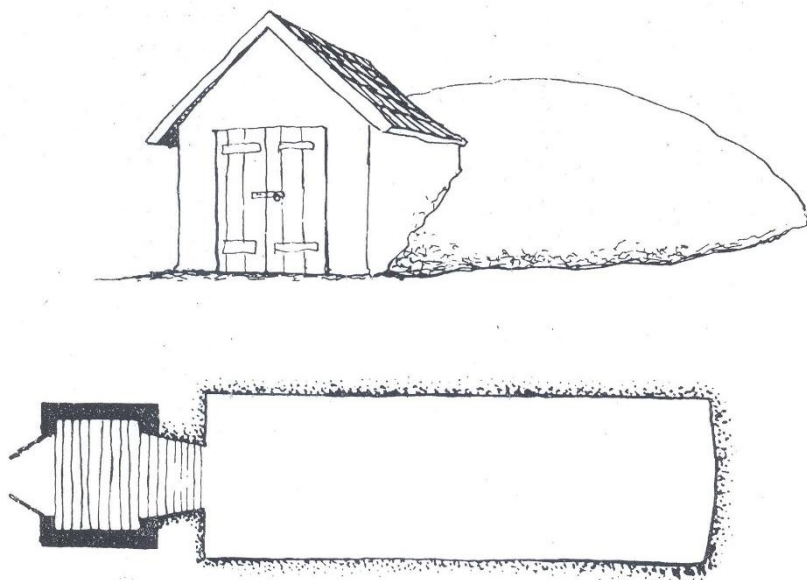

Figura A2.15. Mină, satul Talmaza, raionul Ștefan Vodă.
Vedere. Plan (după Demcenco, 1978)

Figura A2.16. Crama de la Camenca cu extensia efectuată în perioada sovietică
(<http://www.moldovenii.md/md/section/331/photo-album/id/758>; accesat 10.02.2015)

Figura A2.17.
Intrarea în beciul cramei de
la Corjeuți (Arhiva Secto-
rului de Arhitectură al IPC)

Figura A2.18. Vederea generală a cramei de la Corjeuți
(Patrimoniul cultural al Republicii Moldova: de la realitate la
necesitate, 2011)

Figura A2.19. Crama de la Bulboaca. Perioada sovietică. Fațada principală
(Patrimoniul cultural al Republicii Moldova: de la realitate la necesitate, 2011)

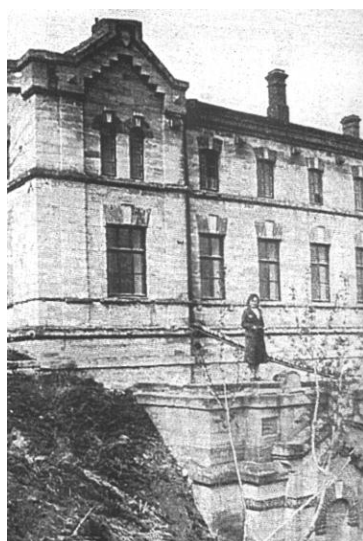

Figura A2.20.
Fragment al clădirii. 1940
(după Ciobanu C. Gh.,
2011)

Figura A2.21. Crama în proces de reconstrucție
(<http://victorianonii.com/>; accesat 09.04.2015)

Figura A2.22. Crama de la Cuhureștii de Sus. Vedere generală. 1991. (Arhiva AIRM)

Figura A2.23. Fațada de nord. 1991.
(Arhiva AIRM)

Figura A2.24. Fragment al fațadei de vest. 1991.
(Arhiva AIRM)

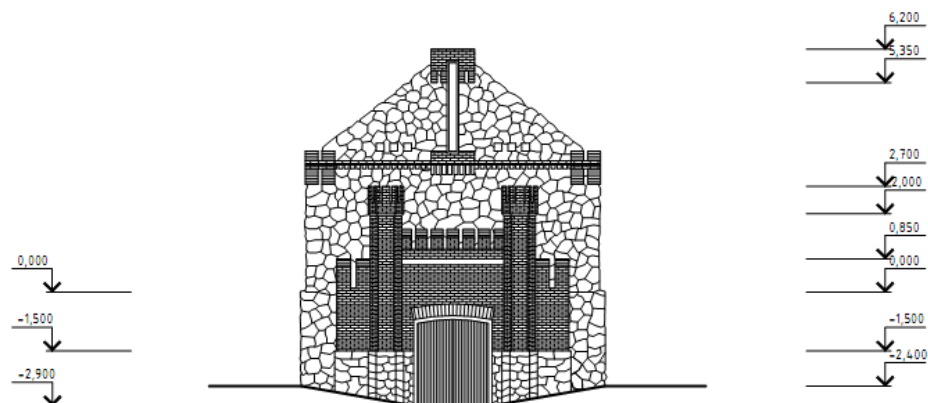

Figura A2.25. Fațada de nord

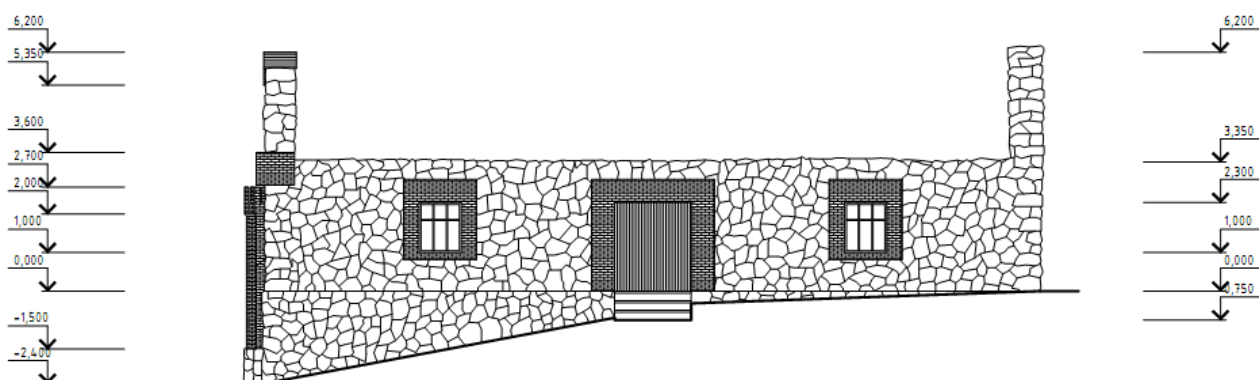

Figura A2.26. Fațada de vest

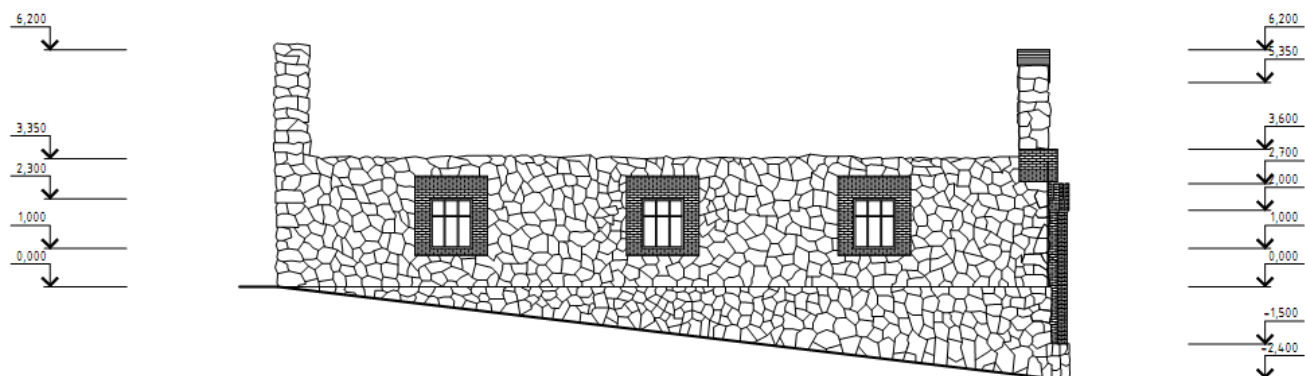

Figura A2.27. Fațada de est

Figura A2.28. Secțiunea 1-1

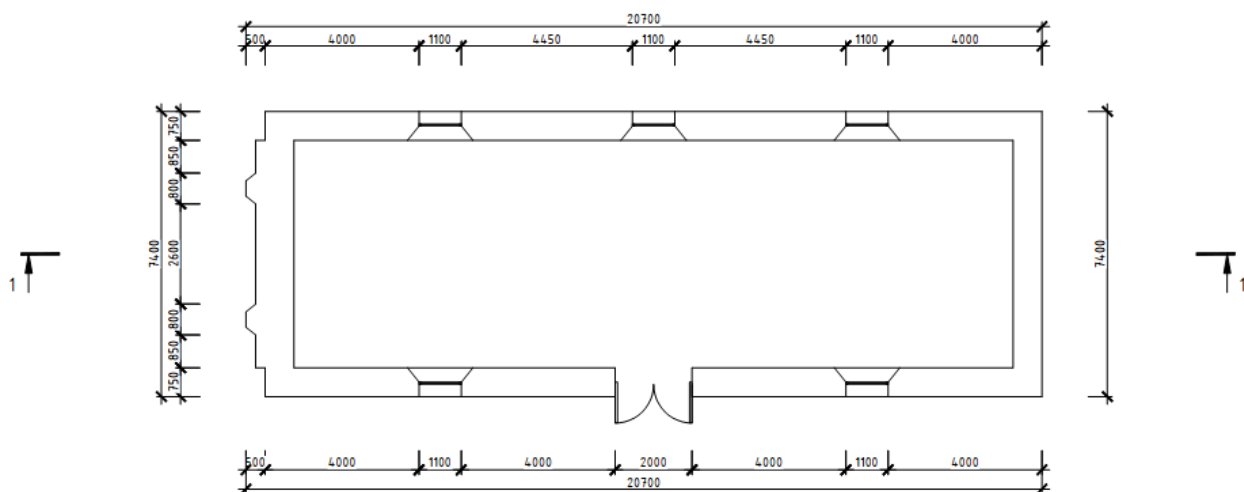

Figura A2.29. Planul cramei

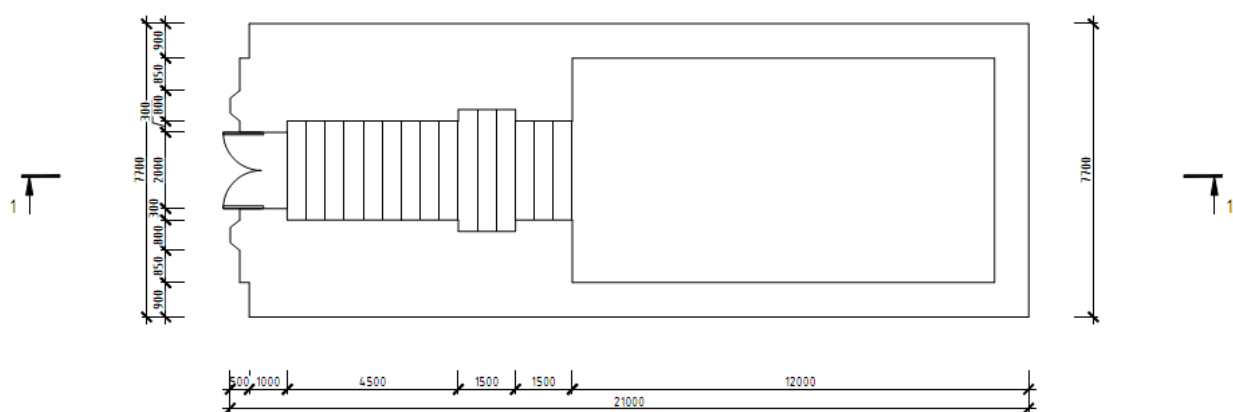

Figura A2.30. Planul pivniței

Întreprinderile vitivinicole din perioada sovietică
Proiectul-tip al întreprinderii cu productivitatea de prelucrare a strugurilor de 500
tone/zi și posibilitatea de extindere a capacității până la 700-1000 tone/zi. 1961.
(Desene reproduse după materialele ANRM)

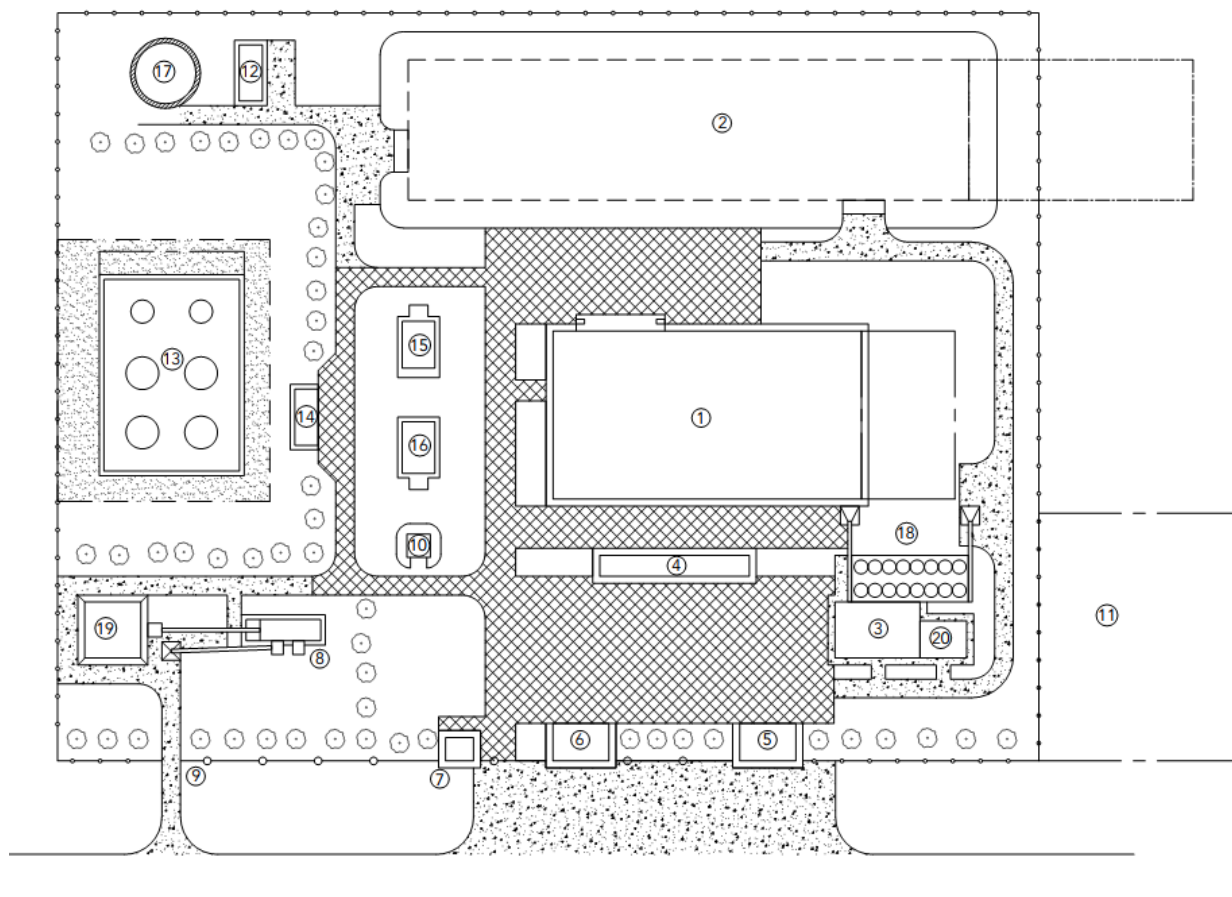

Figura A2.31. Planul general

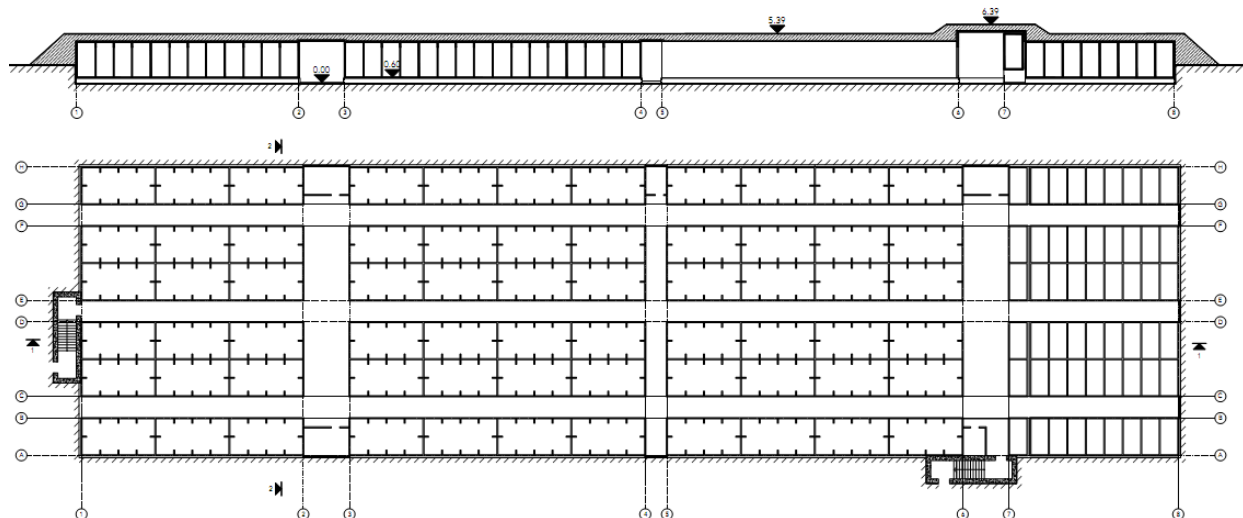

Figura A2.32. Secțiunea 1-1 și planul depozitului de vinuri

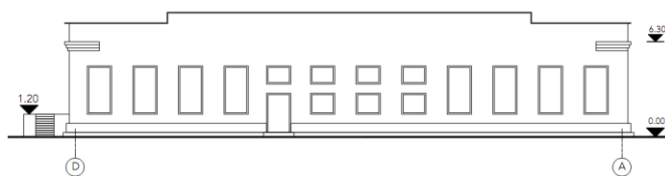

Figura A2.33. Fațada în axele D-A

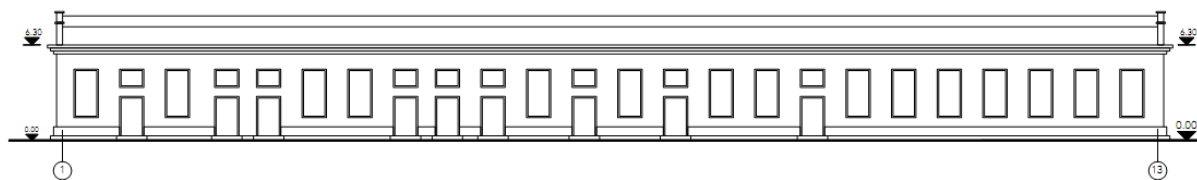

Figura A2.34. Fațada în axele 1-13

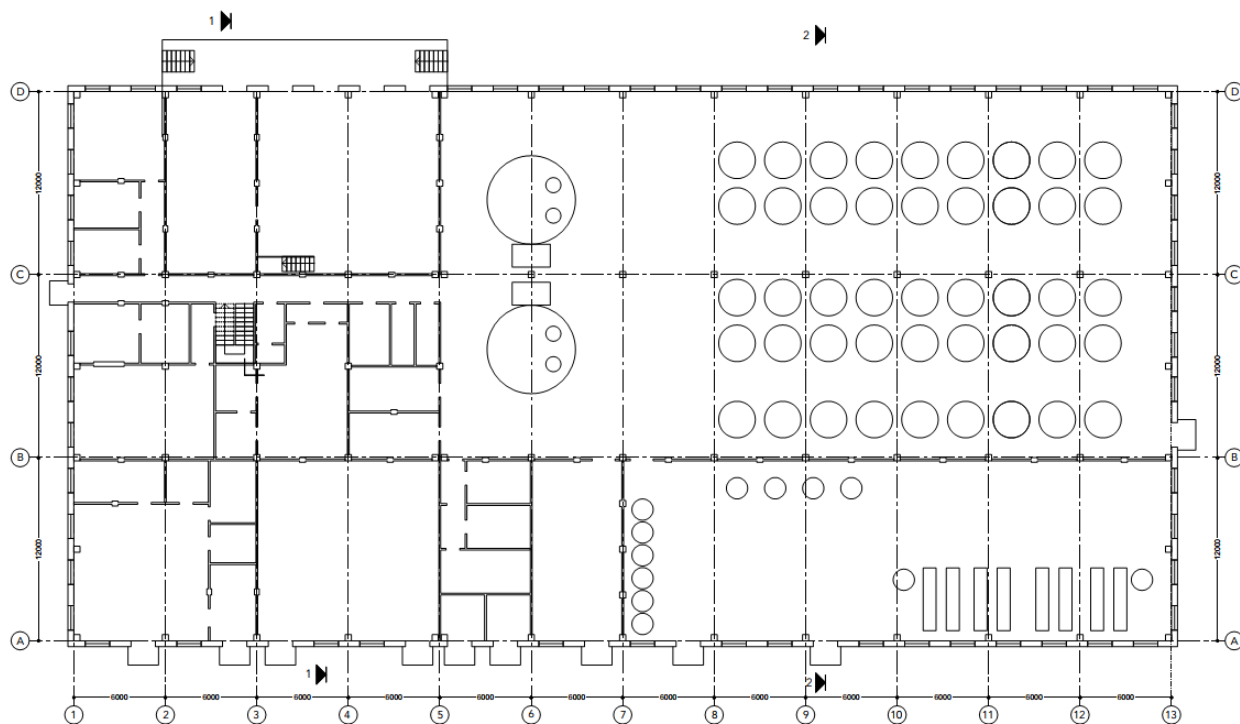

Figura A2.35. Planul blocului tehnologic

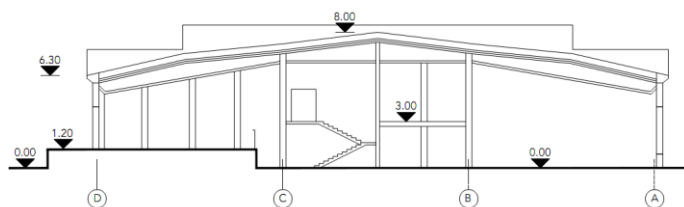

Figura A2.36. Secțiunea 1-1

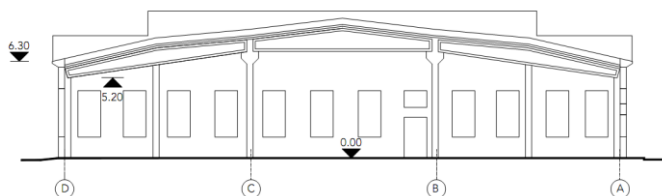

Figura A2.37. Secțiunea 2-2

*Întreprinderile vitivinicole din perioada sovietică.
Proiectul sălii de degustare. Galeriile subterane Cricova.
1960. Arhitect V. Voițehovschi
(Desene reproduse după materialele ANRM)*

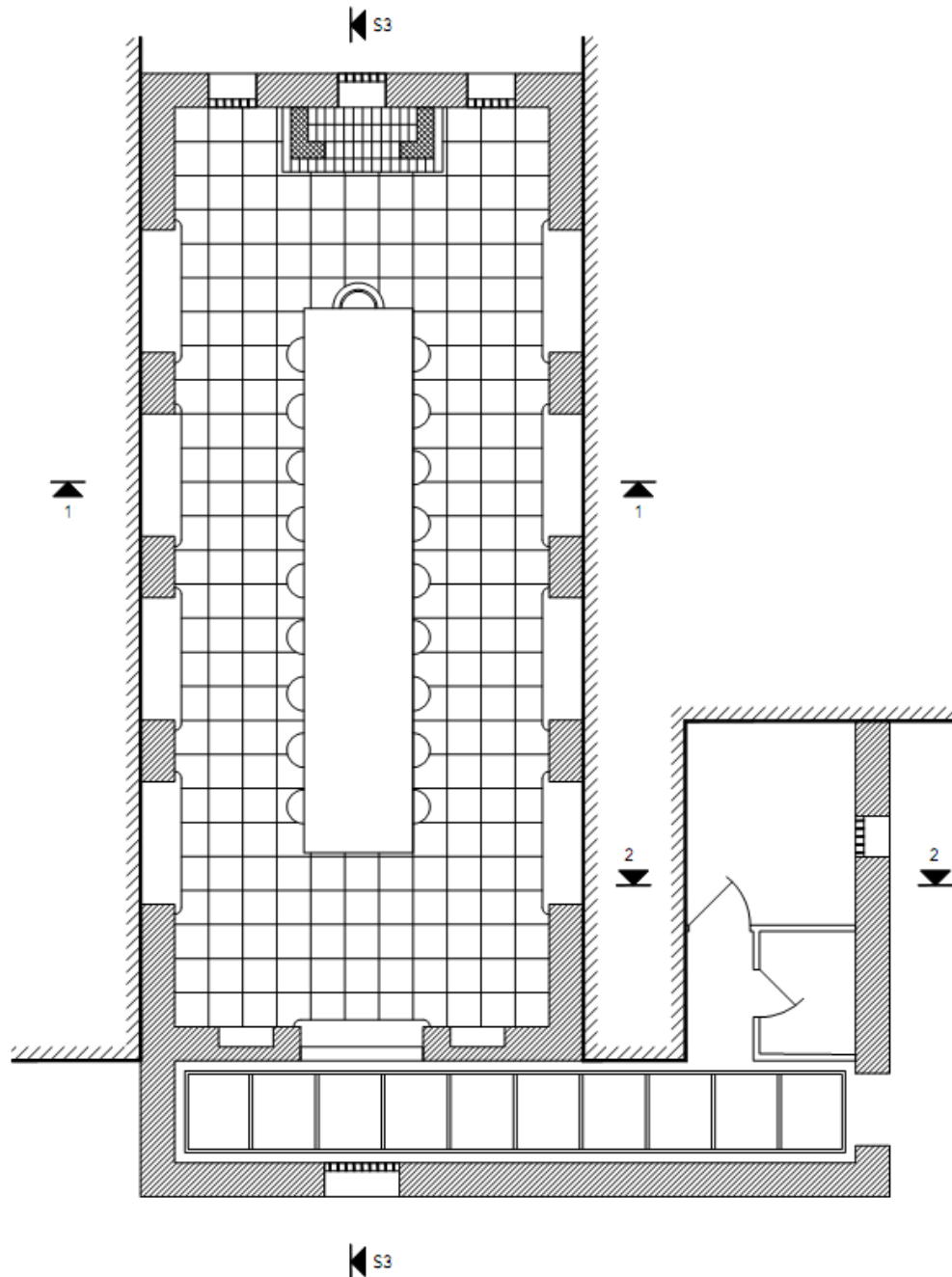

Figura A2.38. Planul sălii de degustare

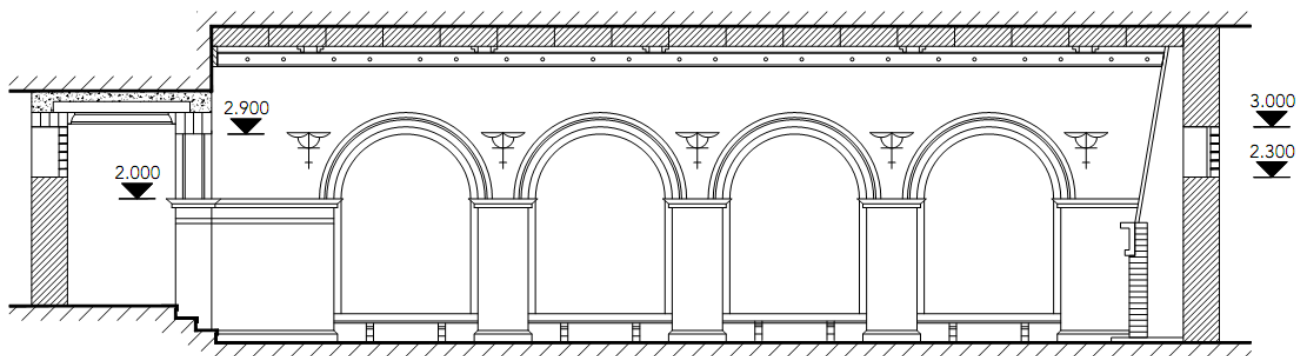

Figura A2.39. Secțiune 3-3

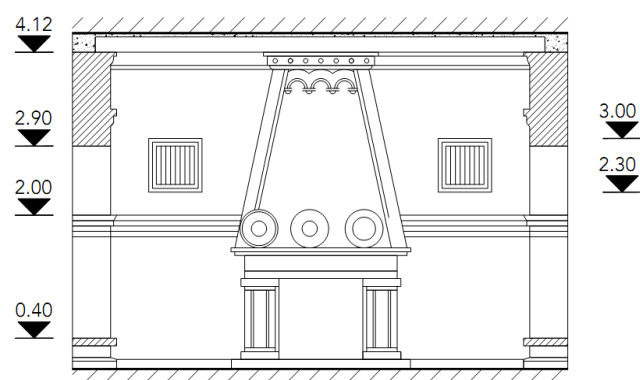

Figura A2.40. Secțiune 1-1

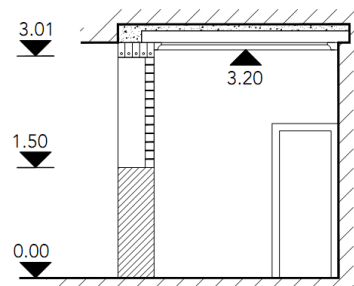

Figura A2.41. Secțiune 2-2

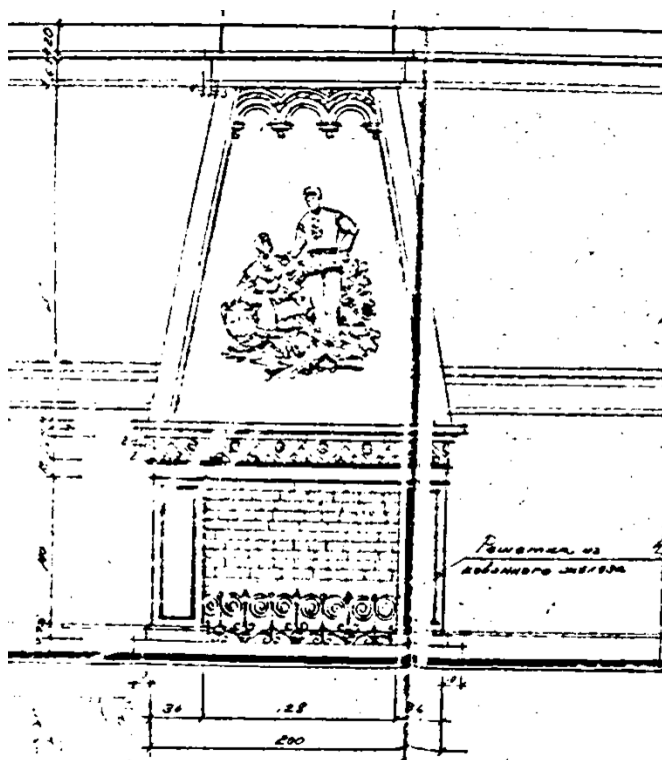

Figura A2.42. Schița căminului

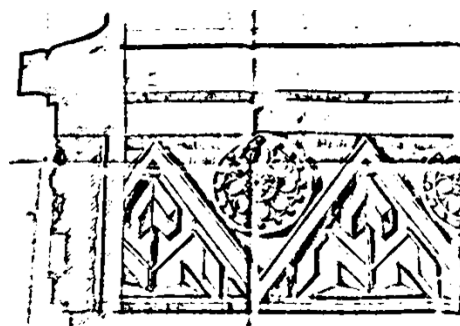

Figura A2.43. Fragment friză

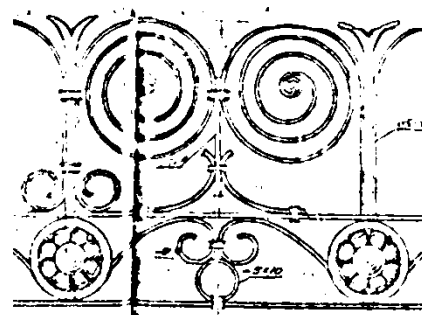
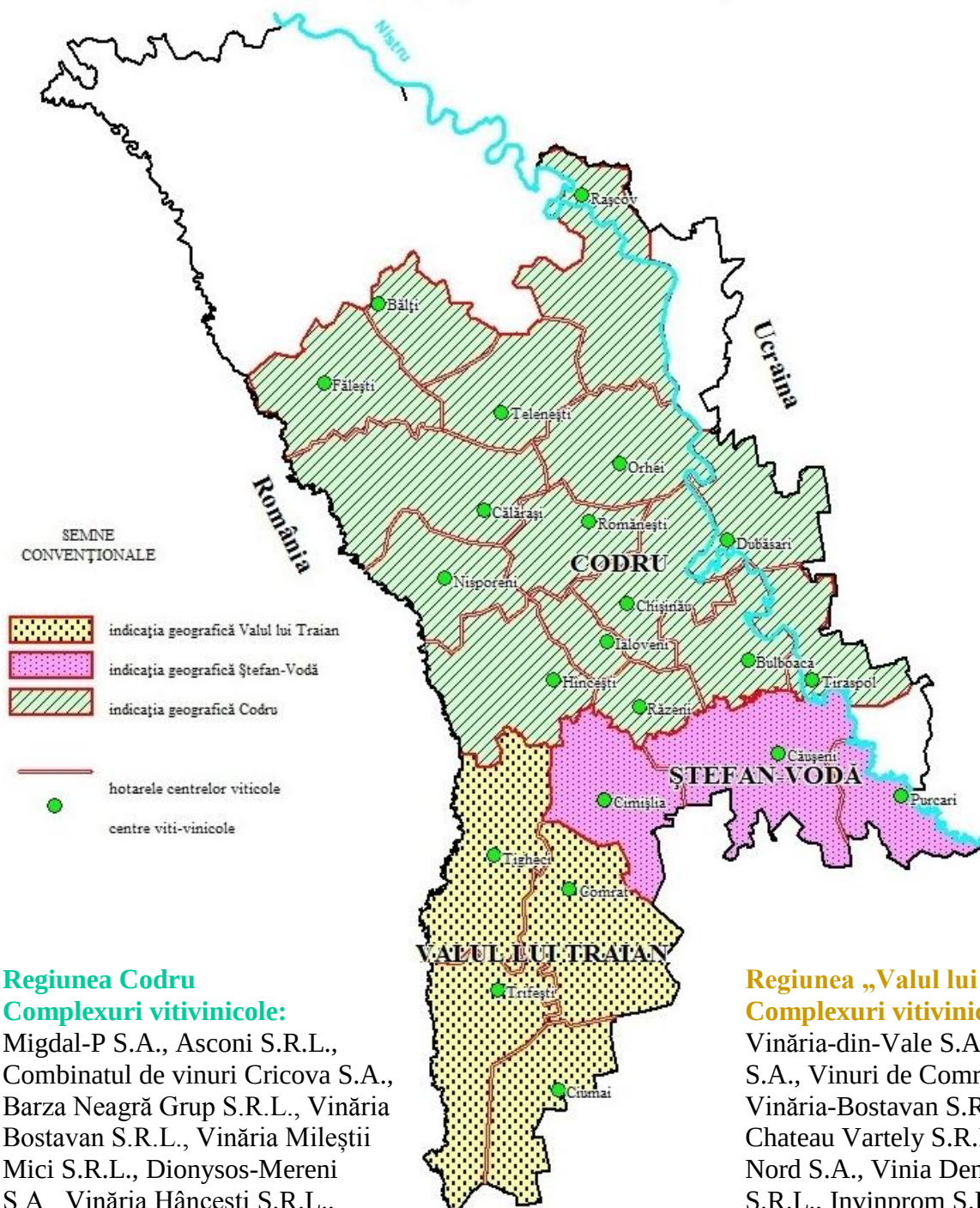

Figura A2.44. Fragment grilaj

Regiunea Codru

Complexuri vitivinicole:

Migdal-P S.A., Asconi S.R.L., Combinatul de vinuri Cricova S.A., Barza Neagră Grup S.R.L., Vinăria Bostavan S.R.L., Vinăria Mileștii Mici S.R.L., Dionysos-Mereni S.A., Vinăria Hâncești S.R.L., Vinuri Ialoveni S.A.

Regiunea Ștefan Vodă

Complexuri vitivinicole:

Sălcuța S.R.L., Mezalimpe S.R.L., Crama Domnească S.R.L., Suvorov Vin S.R.L., Ampelos S.R.L., Vinăria Purcari S.R.L., Săiți S.A., Tudora Vin S.A., Vinăria Volontiri S.A., Lion-Gri S.R.L., Cimișlia S.A., Daranuța-serv S.R.L., Bravo Wine S.R.L., Javgur-vin S.A., Basarabia Lwin-Invest S.R.L., Asconi S.R.L.

Regiunea „Valul lui Traian”

Complexuri vitivinicole:

Vinăria-din-Vale S.A., Cricova S.A., Vinuri de Comrat S.A., Vinăria-Bostavan S.R.L., Chateau Vartely S.R.L., Mold-Nord S.A., Vinia Denovi S.R.L., Invinprom S.R.L., Vinia Traian S.A., Kazayak-vin S.A., Tomai-Vinex S.A., SC Corten-vin S.R.L., Vest Resurs S.R.L., Fautor S.R.L., Cimișlia S.A., DK-Intertrade S.R.L., Imperial-vin S.A., Podgoria-vin S.R.L., Vinăria-Țiganca S.R.L., Tartcomvin S.R.L.

Figura A2.45. Întreprinderile vitivinicole din RM producătoare de vinuri cu IGP. 2016
(<http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=363149>)

Traseu turistic național nr. 2

„Regatul vinului moldovenesc”

Chișinău – Stăuceni – Criuleni – Cricova – Chișinău

Tematica excursiei: cultură și tradiții vitivinicole

Lungimea traseului – 95 km tur-retur.

Durata excursiei: 5-7 ore,

Beneficiarii excursiei: turiști interni, turiști străini, specialiști din domeniul vitivinicol, cavaleri ai vinului, tineri de la vârsta de 18 ani în sus.

Scopul excursiei: informarea turiștilor despre istoria viticulturii și a vinificației naționale, realizările obținute în sectorul vitivinicol, utilajele folosite în vinificație, procesele tehnologice de prelucrare a strugurilor, fermentarea strugurilor, cultura consumului și proprietățile benefice a vinului. De asemenea, turiștii vor face cunoștință cu modalitatea de pregătire a cadrelor în domeniul vinificației, precum și care au fost și sunt protagoniștii acestui domeniu.

Programul excursiei include: vizitarea Colegiului Național de Viticultură și Vinificație din Stăuceni, cu fabrica de vinuri și muzeul vinului, obiectivele turistice din or. Criuleni, „orașul subteran Cricova”.

Traseu turistic național nr. 17 „Pe drumul vinului în Sud-estul Moldovei”

Chișinău – Grădinița – Leuntea – Talmaza – Purcari
Crocmaz – Popeasca – Căușeni – Chișinău

Tematica excursiei: vitivinicolă

Lungimea traseului – 340 km tur-retur. Traseul este destinat pentru 2 zile.

Durata excursiei: 8-10 ore (în dependență de durata vizitării întreprinderilor vinicole).

Beneficiarii excursiei: turiști interni, turiști străini, studenți, oenologi, iubitori ai culturii vinului.

Scopul excursiei: informarea turiștilor despre istoria viticulturii și a vinificației naționale, realizările obținute în sectorul vitivinicol, utilajele folosite în vinificație, procesele tehnologice de prelucrare a strugurilor, fermentarea strugurilor, cultura consumului și proprietățile benefice a vinului. De asemenea, turiștii vor face cunoștință cu potențialul turistic a zonei de Sud – Est a țării.

Programul excursiei include: vizitarea bisericii din orașul Căușeni, a casei meșterilor populari din satul Popeasca, a obiectivelor turistice și a crescătoriei de fazani din satul Talmaza, a întreprinderilor vitivinicole de la Grădinița, Talmaza, Purcari și Crocmaz. La solicitarea turiștilor poate fi inclusă în traseu vinăria Carahasani.

Figura A2.46. Trasee turistice. Agenția Turismului a RM
(<http://turism.gov.md/index.php?pag=trasee&l>; accesat 10.04.2018)

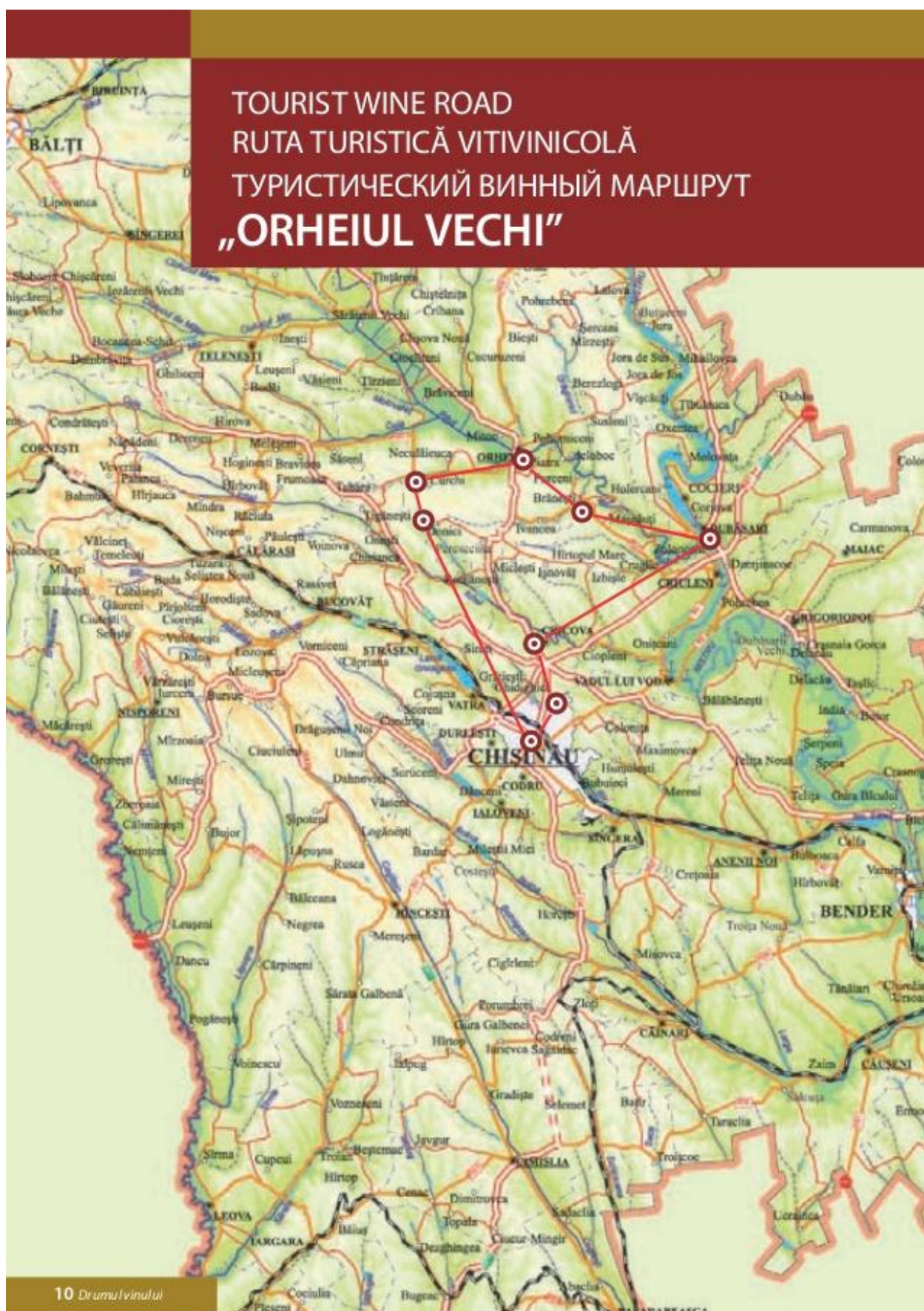

Figura A2.47. Ruta turistică vitivinicolă „Orheiul Vechi”
(<https://www.slideshare.net/ghenador/wine-guide-in-moldova>; accesat 10.04.2018)

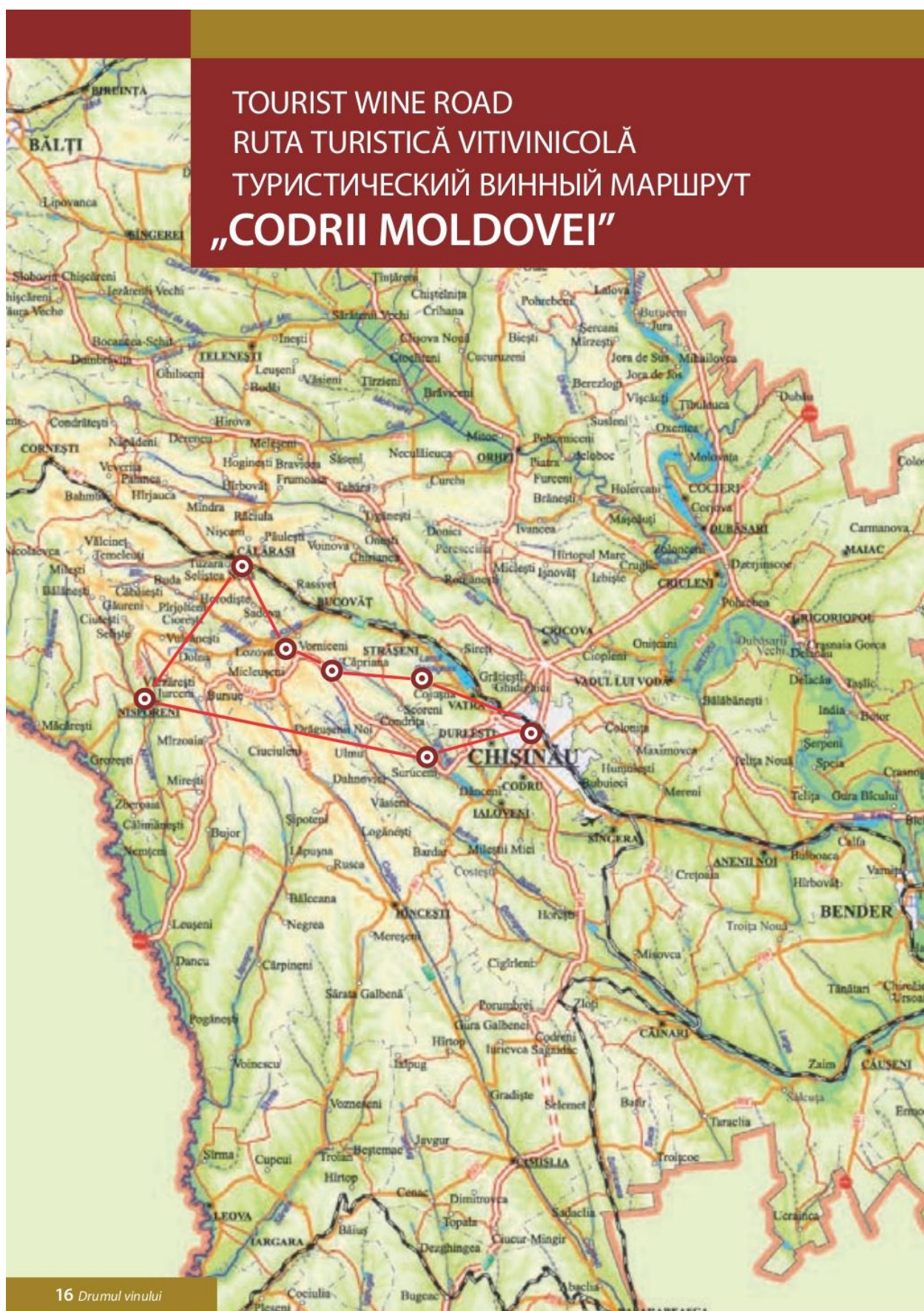

Figura A2.48. Ruta turistică vitivinicolă „Codrii Moldovei”
 (<https://www.slideshare.net/ghenador/wine-guide-in-moldova>; accesat 10.04.2018)

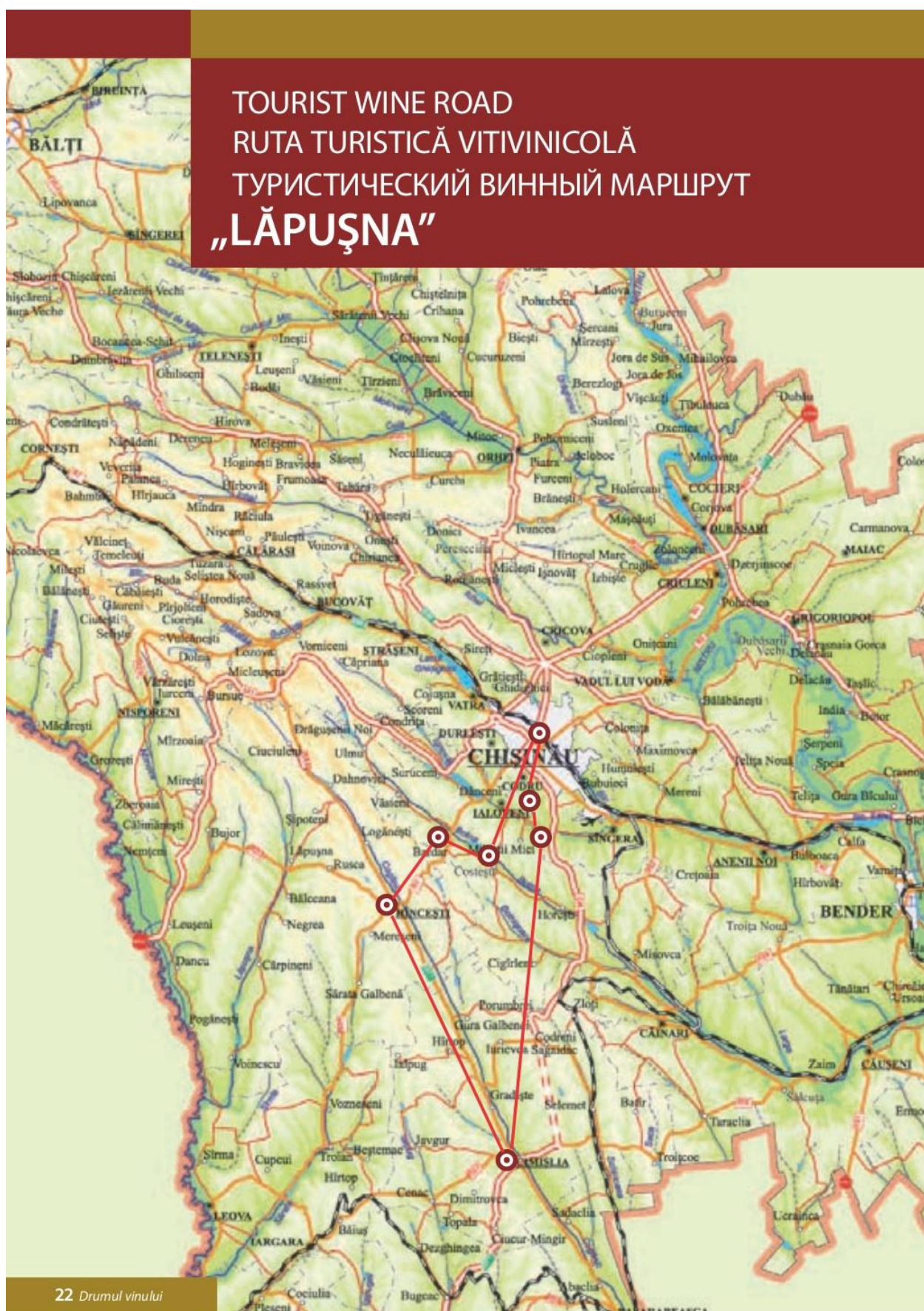

Figura A2.49. Ruta turistică vitivinicolă „Lăpușna” (<https://www.slideshare.net/ghenador/wine-guide-in-moldova>; accesat 10.04.2018)

Figura A2.50. Ruta turistică vitivinicolă „Stepa Bugeacului”
(<https://www.slideshare.net/ghenador/wine-guide-in-moldova>; accesat 10.04.2018)

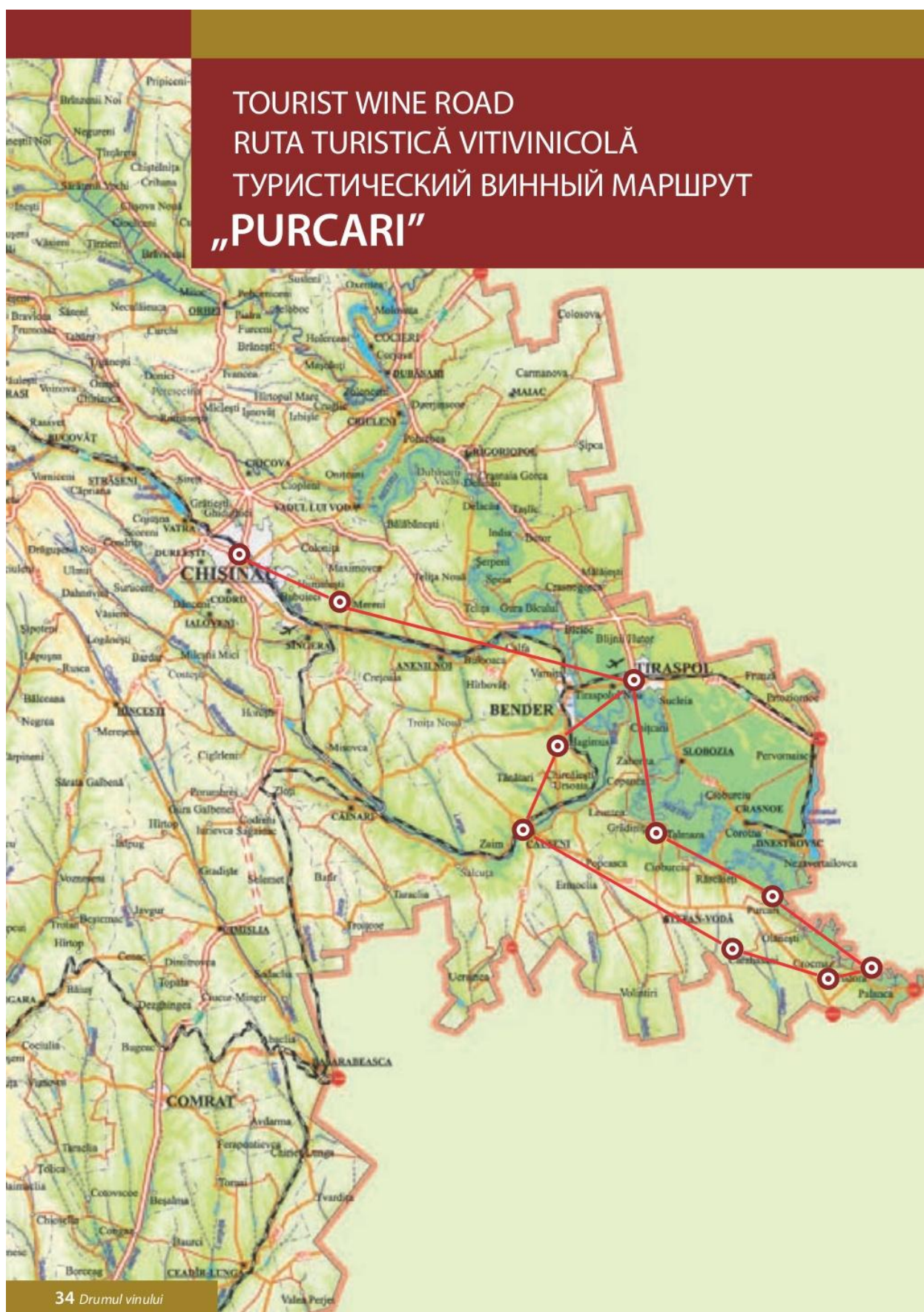
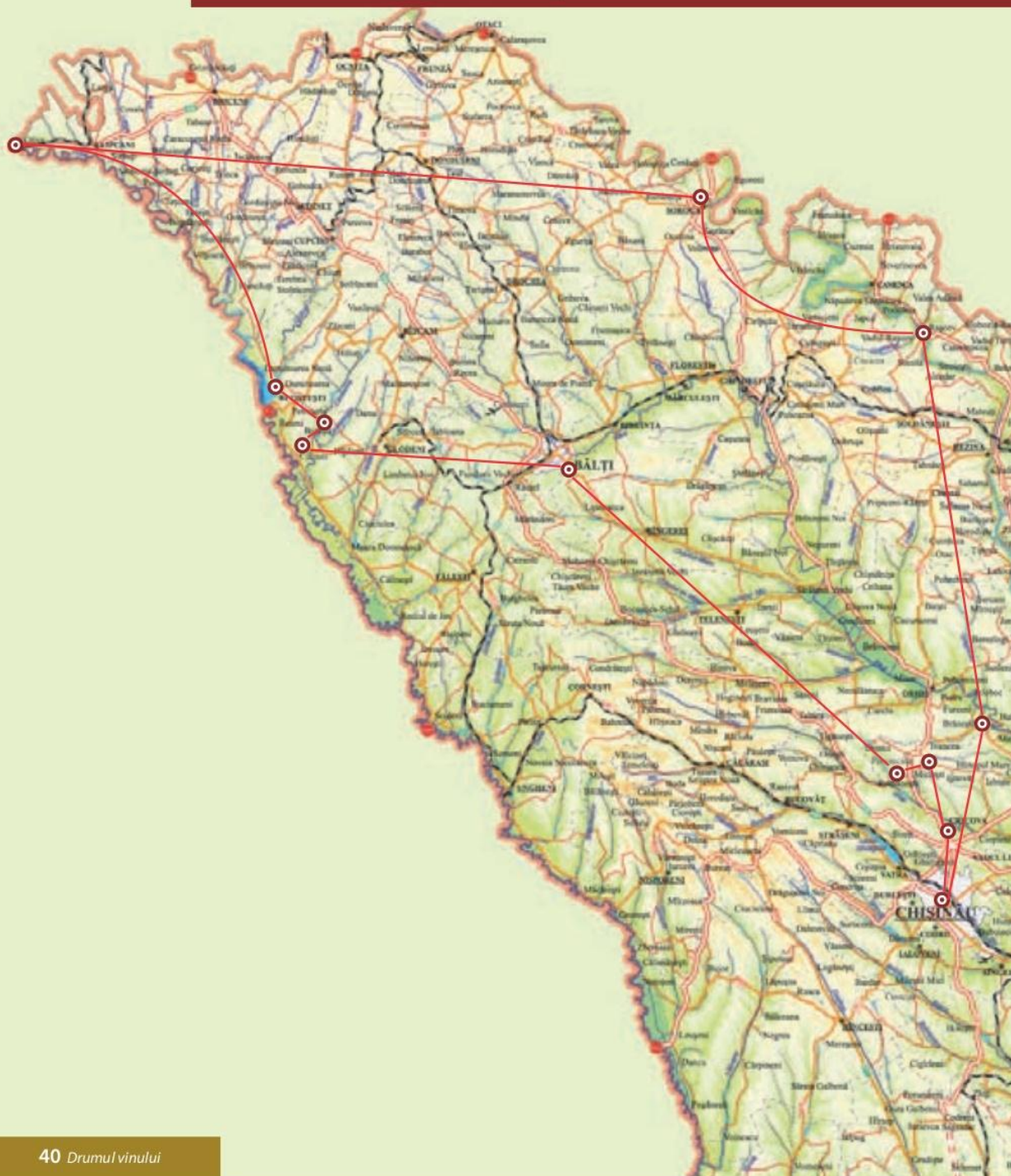

Figura A2.51. Ruta turistică vitivinicolă „Purcari” (<https://www.slideshare.net/ghenador/wine-guide-in-moldova>; accesat 10.04.2018)

TOURIST WINE ROAD
 RUTA TURISTICĂ VITIVINICOLĂ
 ТУРИСТИЧЕСКИЙ ВИННЫЙ МАРШРУТ
„CHIȘINĂU-BĂLȚI”

40 Drumul vinului

Figura A2.52. Ruta turistică vitivinicolă „Chișinău-Bălți”
 (<https://www.slideshare.net/ghenador/wine-guide-in-moldova>; accesat 10.04.2018)

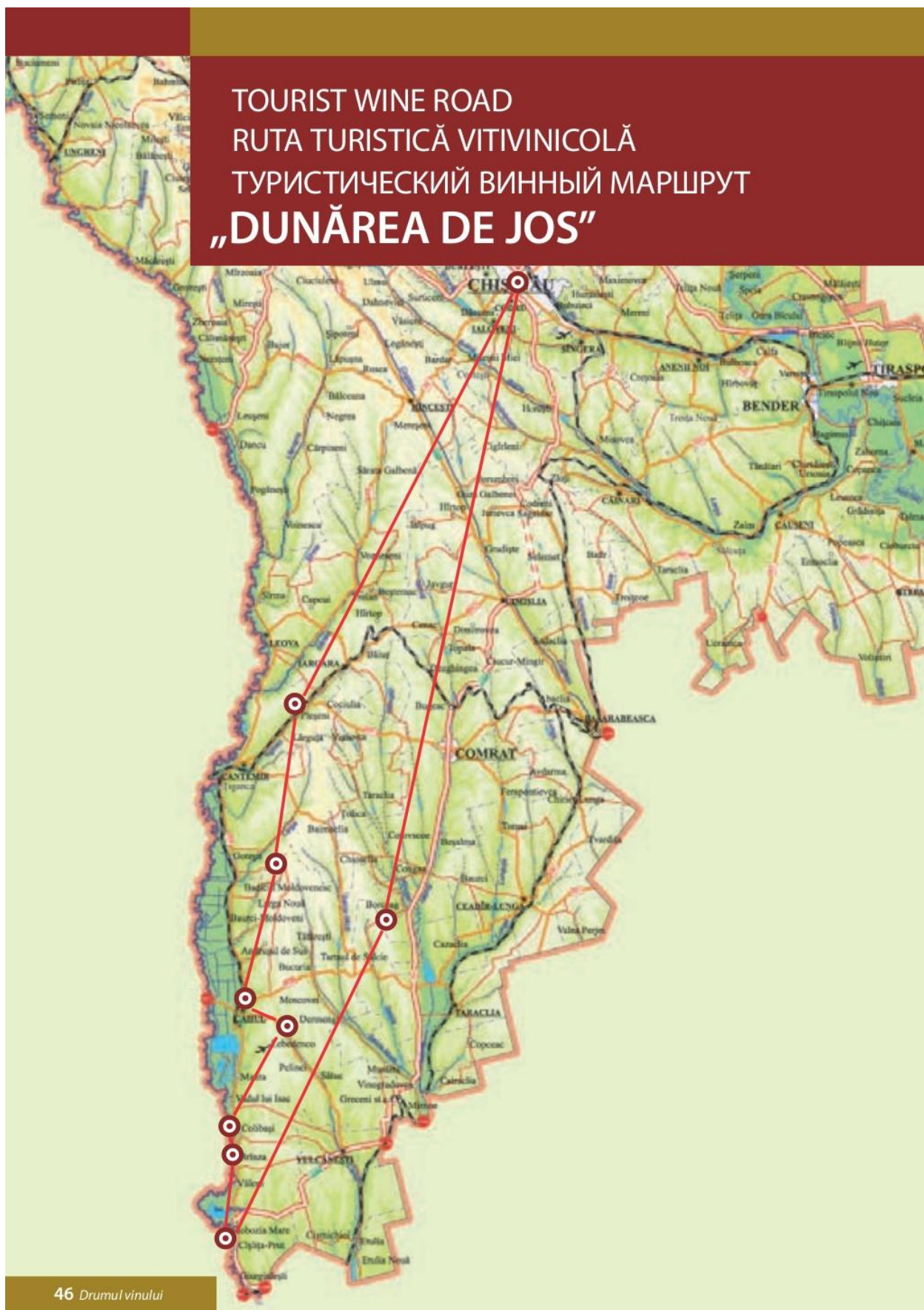

Figura A2.53. Ruta turistică vitivinicolă „Dunărea de Jos”
 (<https://www.slideshare.net/ghenador/wine-guide-in-moldova>; accesat 10.04.2018)

Figura A3.1. Panorama teraselor de la Camenca (foto A.Trifan, 2012)

Figura A3.2. Terasale moșiei Wittgenstein. Carte poștală de la începutul secolului XX. (Fondurile muzeului or. Camenca)

Figura A3.4. Terasale văzute de jos (foto A. Dimitrov, 2012)

Figura A3.3. Crama moșiei pe fundalul teraselor (Tygodnik illustrowany, 1880)

Figura A3.5. Structura zidăriei pereților de sprijin (foto A. Dimitrov, 2012)

Figura A3.6. Terassele reconstruite și replantate cu viță-de-vie de la Stroiești
Vedere generală

Figura A3.7. Terassele de la Stroiești. Vedere satelit

Figura A3.8. Fațada principală

Figura A3.9. Fațada posterioară

Figura A3.10. Fațada laterală

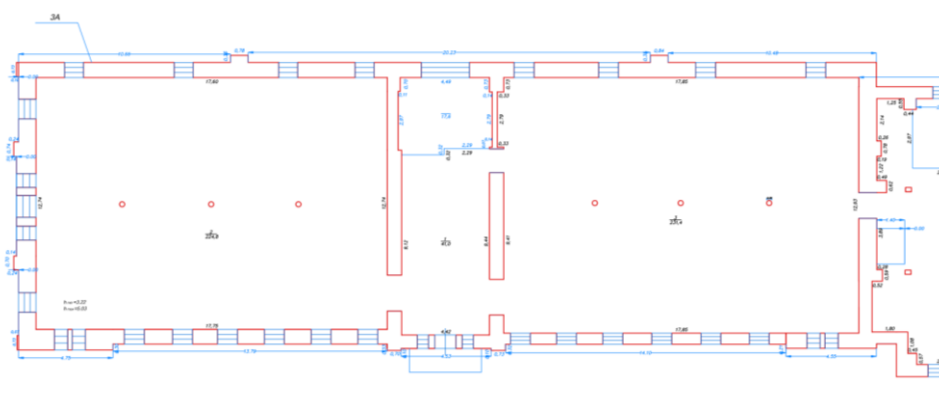

Figura A3.11. Plan Mansardă

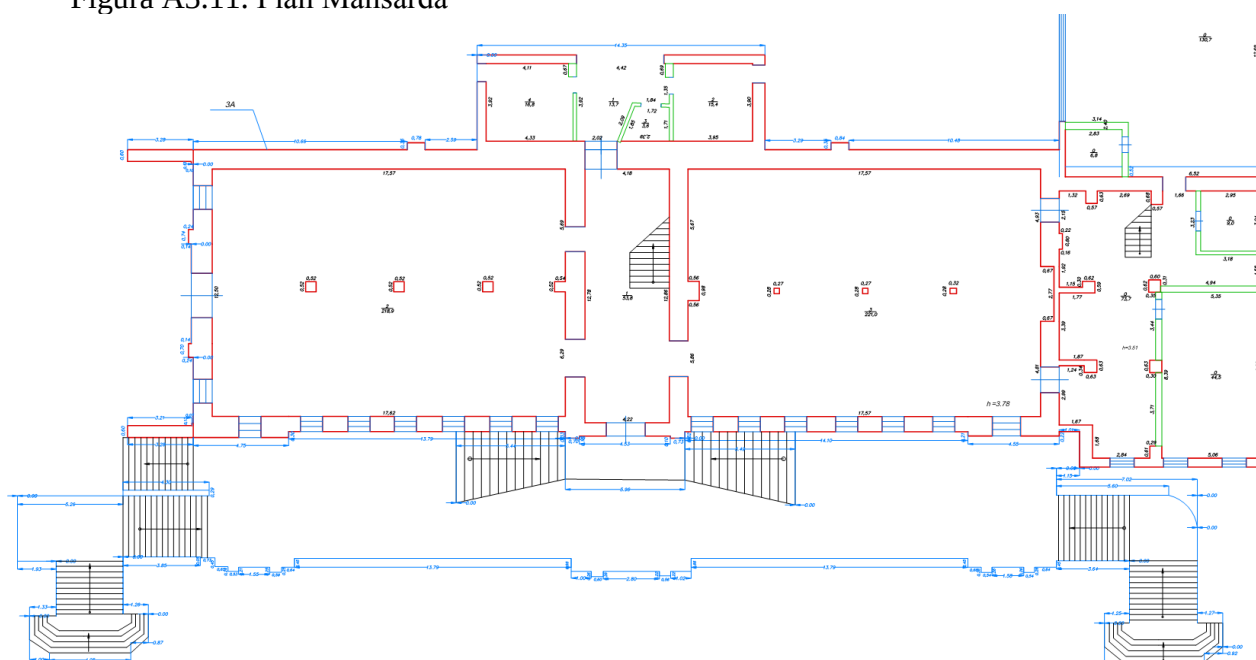

Figura A3.12. Plan Parter

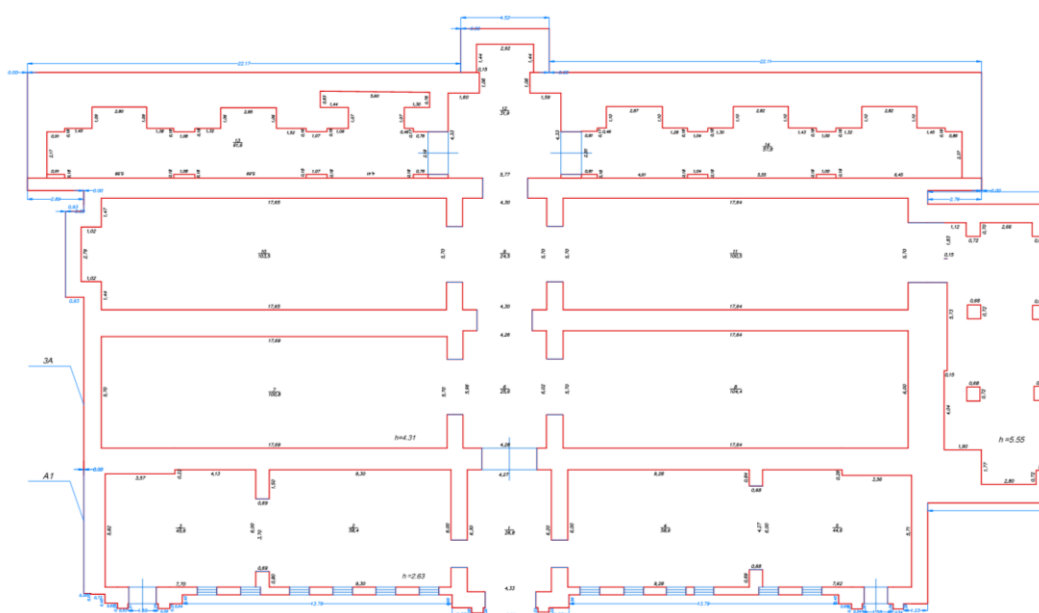

Figura A3.13. Plan Subsol

Complexul vitivinicol Cricova

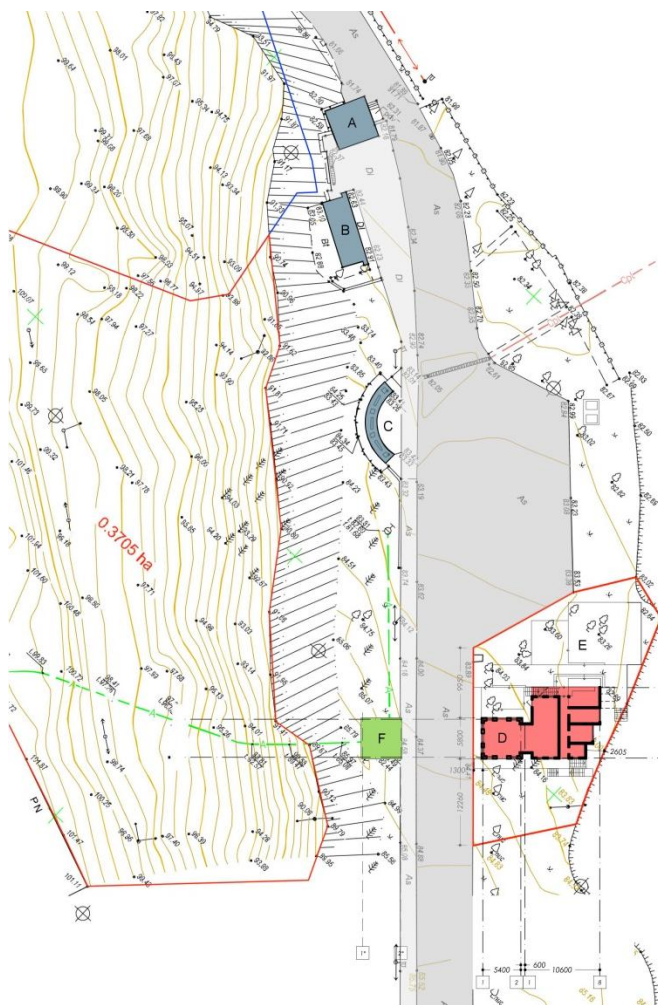

Figura A3.14. Complexul vitivinicol Cricova.
Plan general. A – I-ul „Turn stilizat” (1979);
B – Stația de așteptare; C – Stela; D – al II-lea „Turn
stilizat” (2014); E – terasa de vară; F – al III-lea „Turn
stilizat” (proiect etapa a II-a).

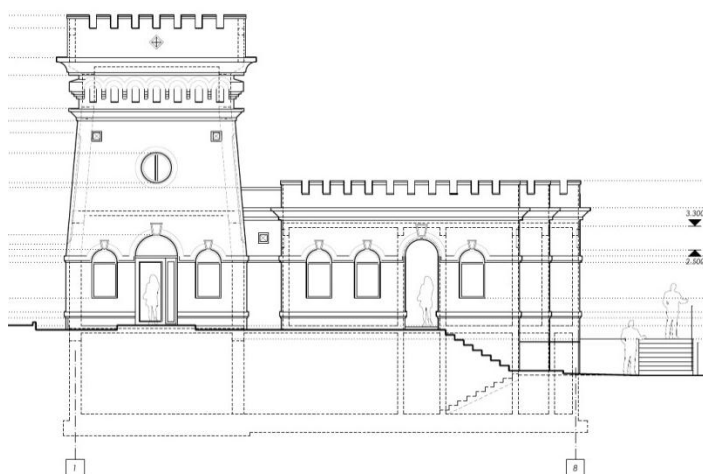

Figura A3.18. Vinoteca (cel de-al II-lea „Turn
stilizat”). Fațada în axele 1-8. Proiect. 2013.
Arhitect S. Cîrja.

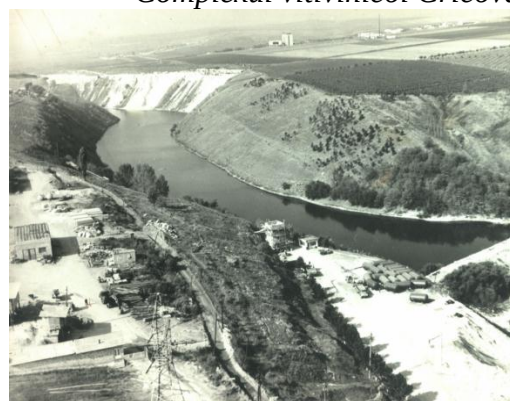

Figura A3.15. Edificarea I-ului
„Turn stilizat”. 1978–1979 (Arhiva
Combinatului de Vinuri Cricova)

Figura A3.16. Vedere spre I-ul „Turn
stilizat” (foto S. Cîrja, 2013)

Figura A3.17. I-ul „Turn stilizat”. 1980
(Arhiva Combinatului de Vinuri
Cricova)

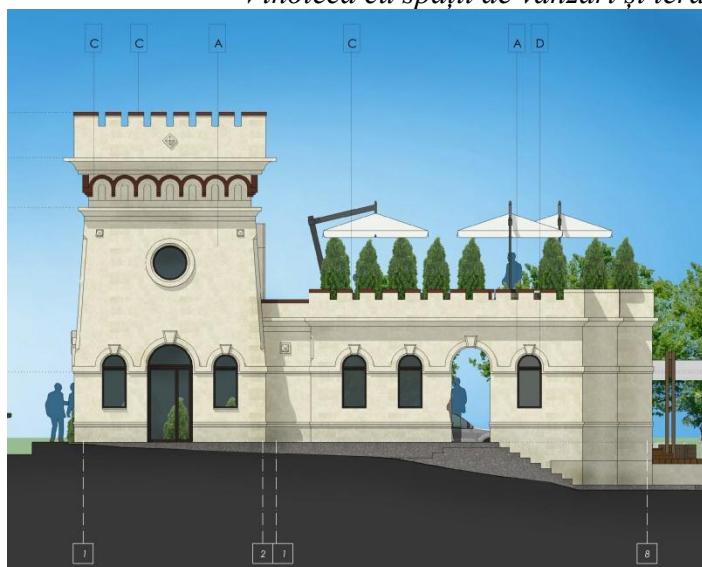

Figura A3.19. Vinoteca cu spații de vânzări și terasă de vară. Fațada în axele 1-8

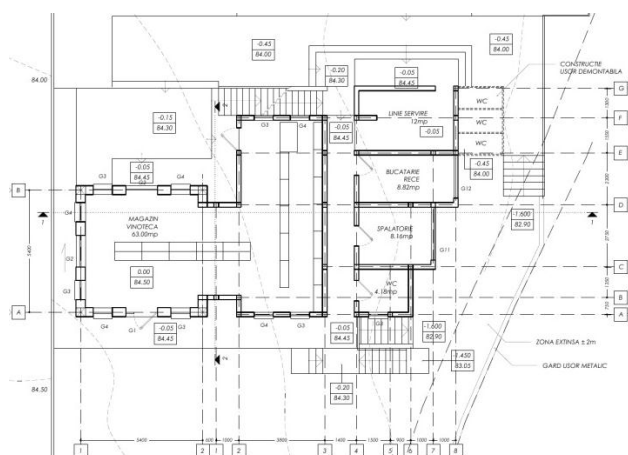

Figura A3.20. Vinoteca cu spații de vânzări. Plan Parter

Figura A3.21. Vinoteca cu spații de vânzări. Interior (foto S. Cîrja)

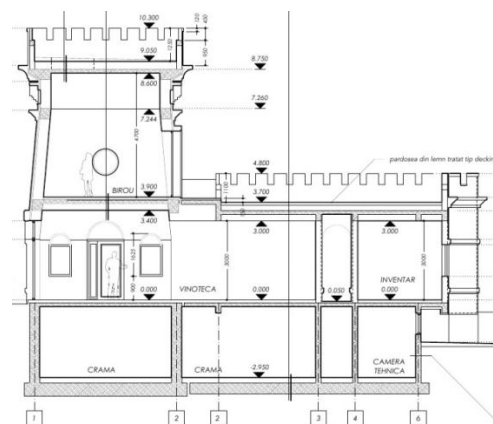

Figura A3.22. Secțiunea 1-1

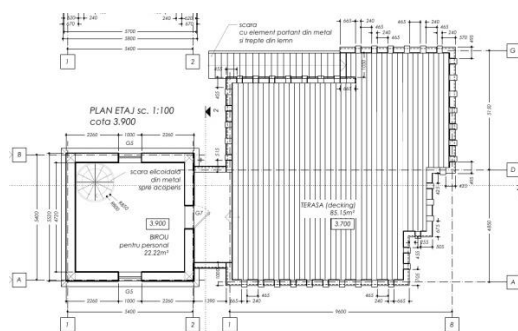

Figura A3.23. Plan Etaj (Vinoteca). Plan Acoperiș (Terasa de vară)

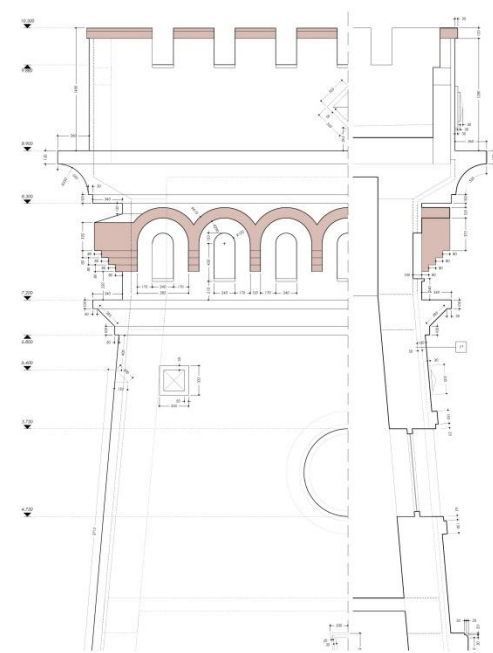

Figura A3.24. Fragment al „Turnului stilizat”. Detalii Fațadă

Figura A3.25. Porțile de acces pe podgoria de la Cricova (foto A. Trifan, 2018)

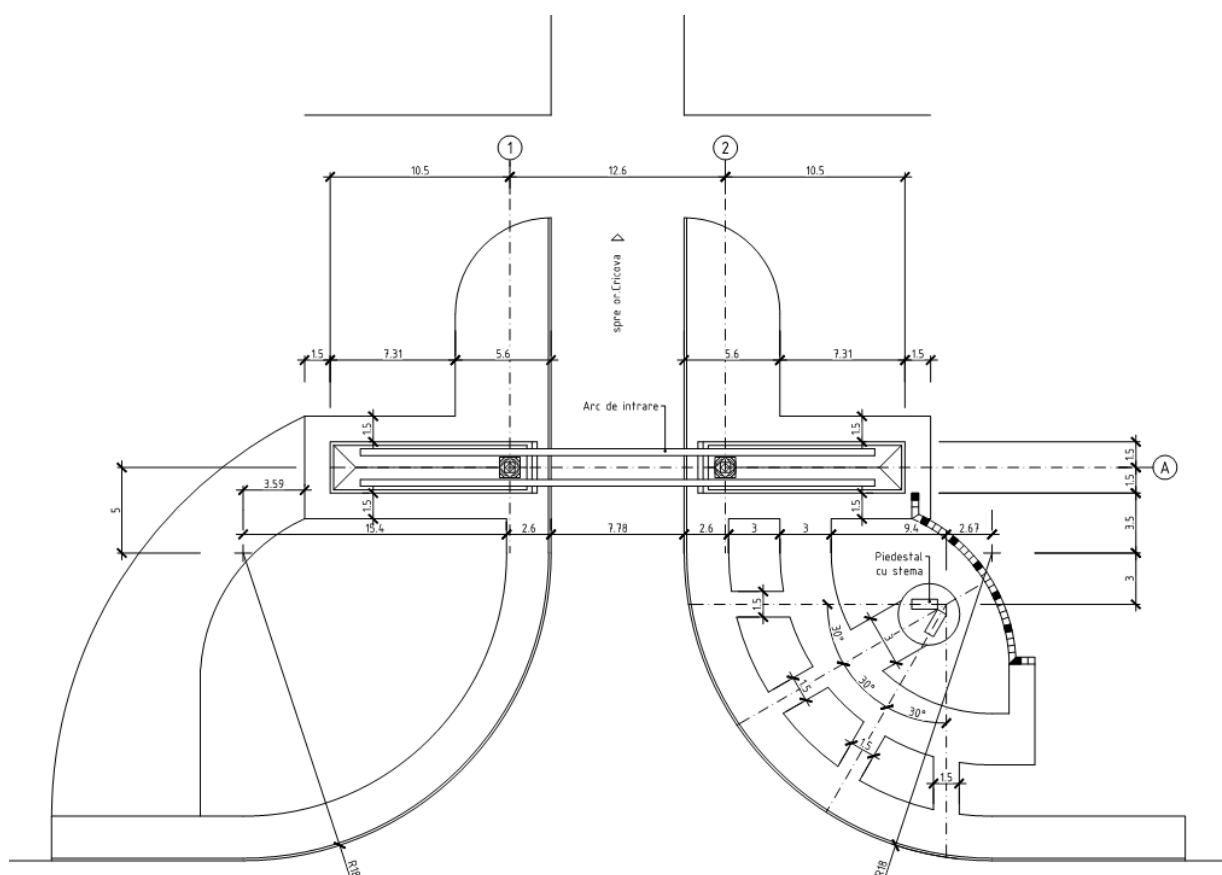

Figura A3.26. Planul Arcului de intrare

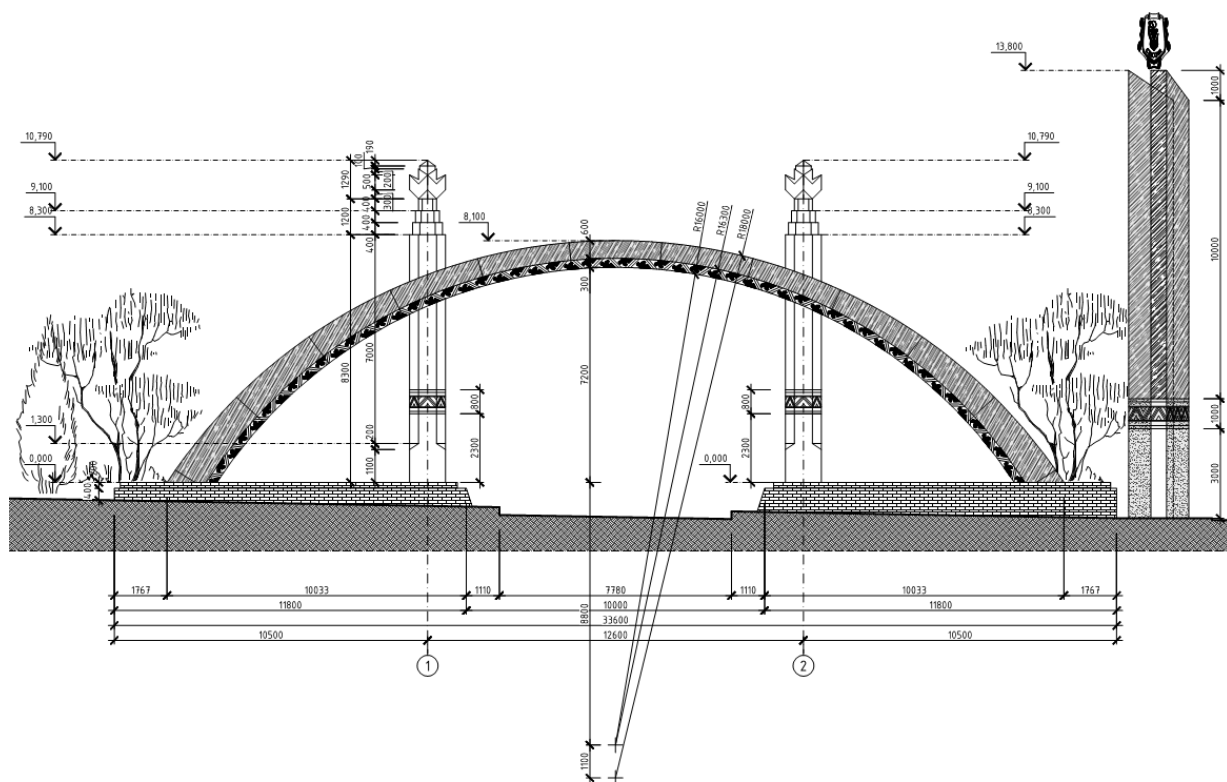

Figura A3.27. Fațada Arcului de intrare

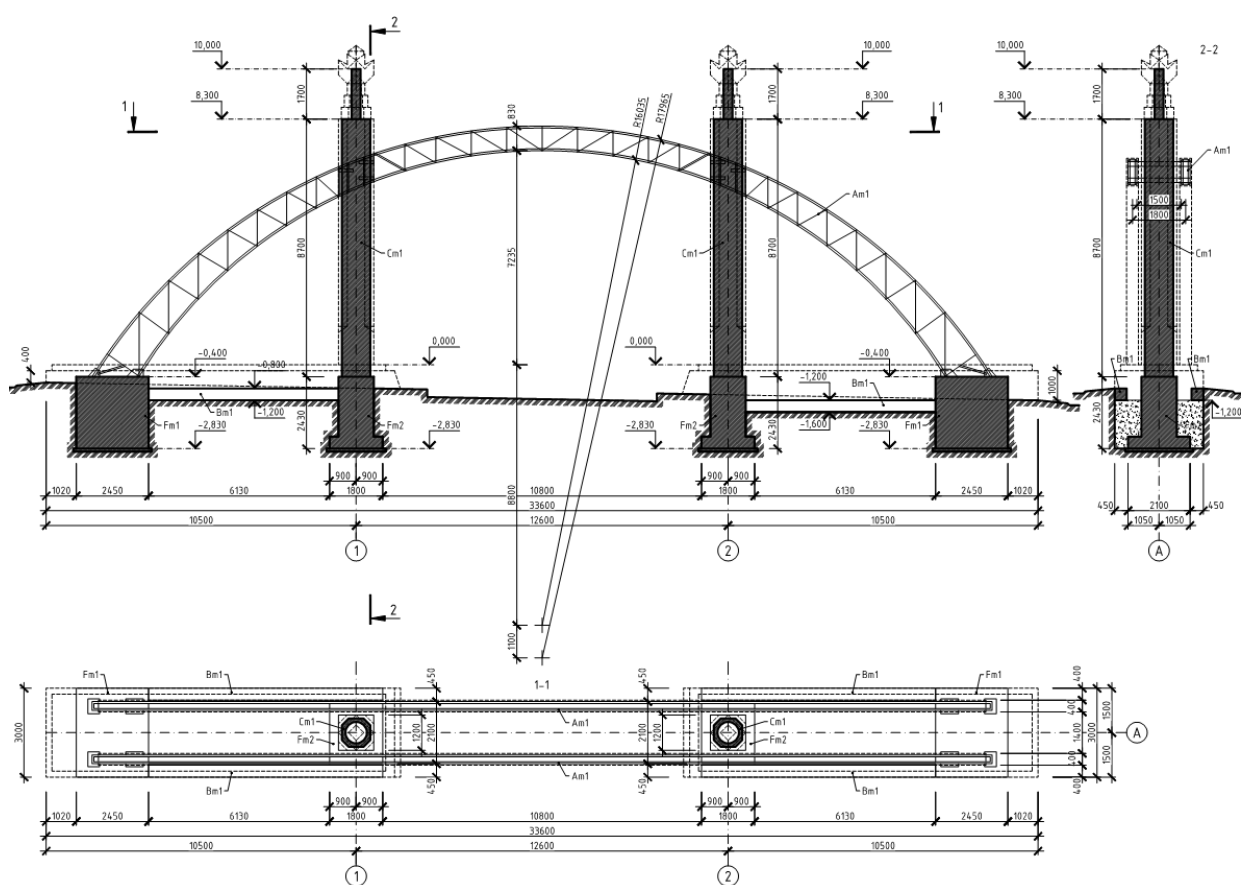

Figura A3.28. Secțiunile 1-1 și 2-2

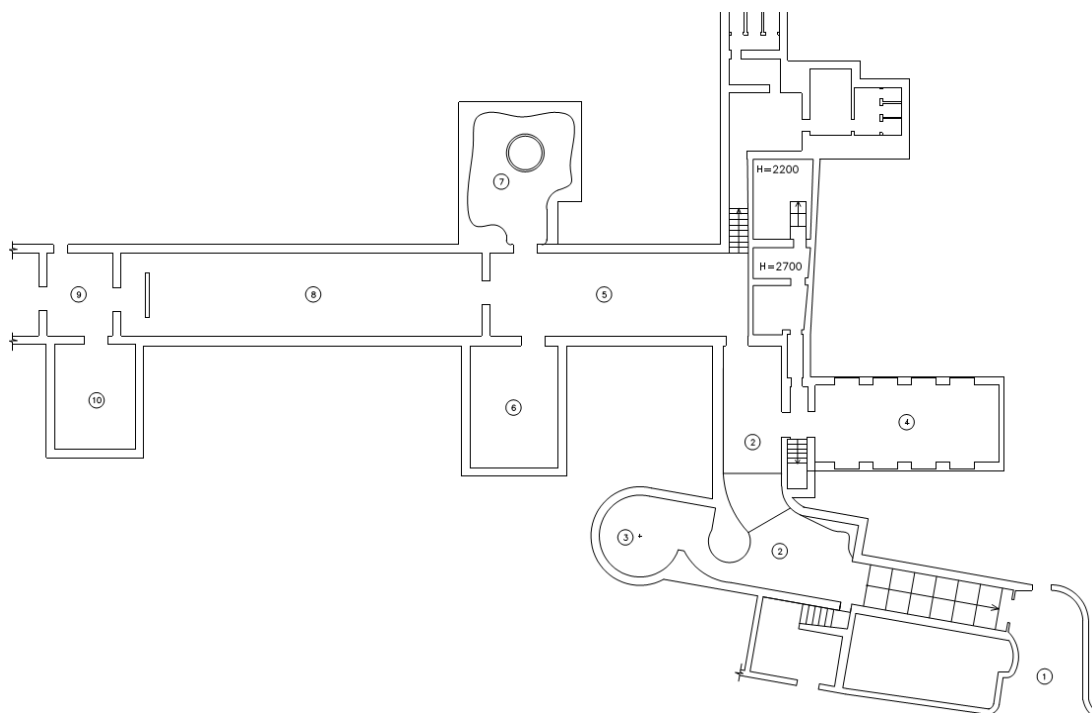

Figura A3.29. Schema de sistematizare a sălilor de degustare:
1 – spațiu intrare, 2 – vestibul, 3 – garderobă, 4 – „Sala Europeană”, 5 – holul central, 6 – Sala „Casa Mare”, 7 – Sala „Adâncurile Mării”, 8 – „Sala Prezidențială”, 9 – hol, 10 – „Sala cu șemineu”.

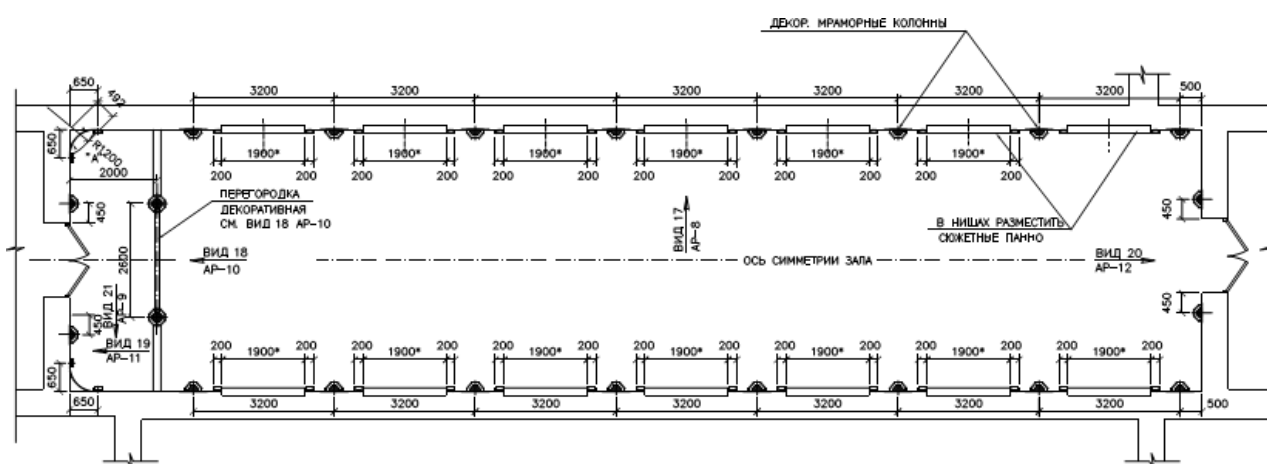

Figura A3.30. „Sala Prezidențială”. Plan

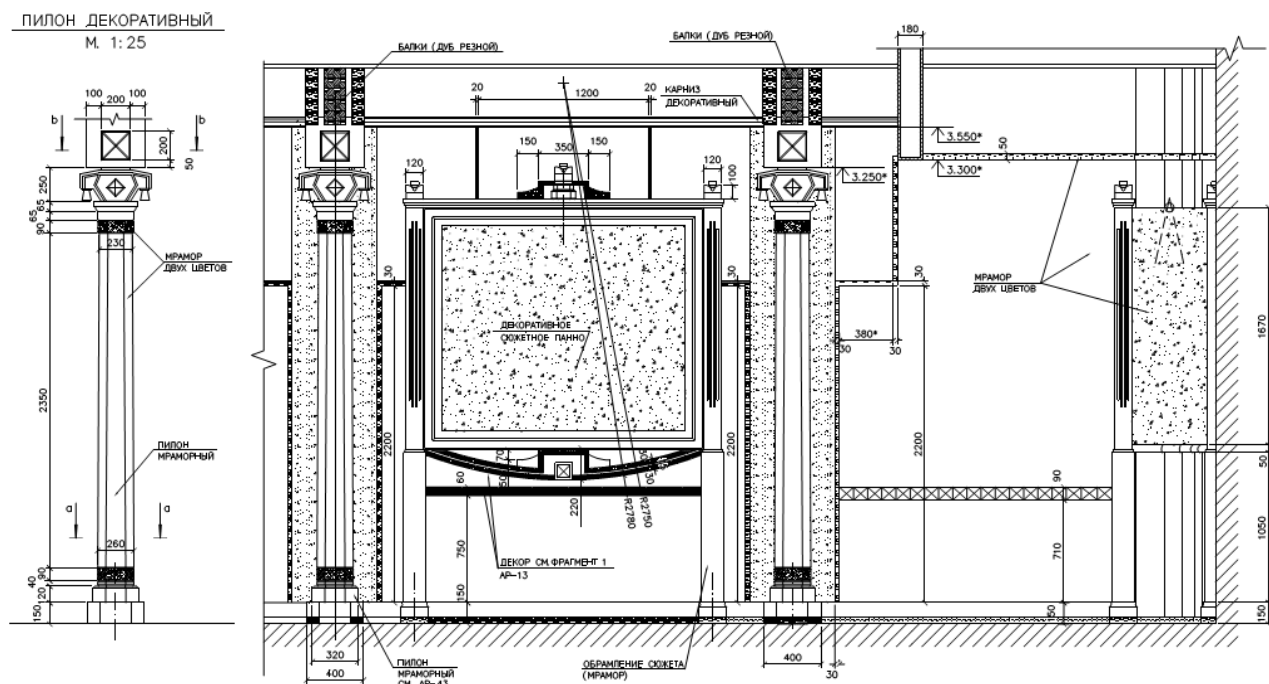

Figura A3.31. „Sala Prezidențială”. Fragment al desfășurării peretelui longitudinal

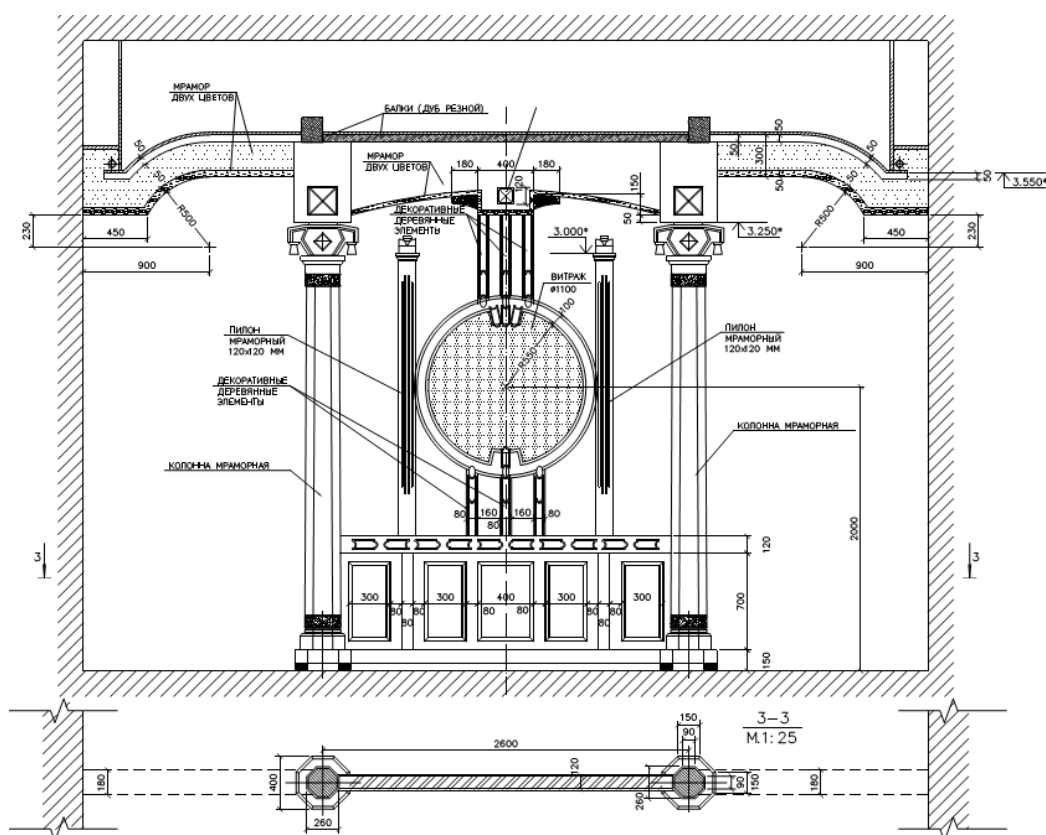

Figura A3.32. „Sala Prezidențială”. Perete despărțitor decorativ

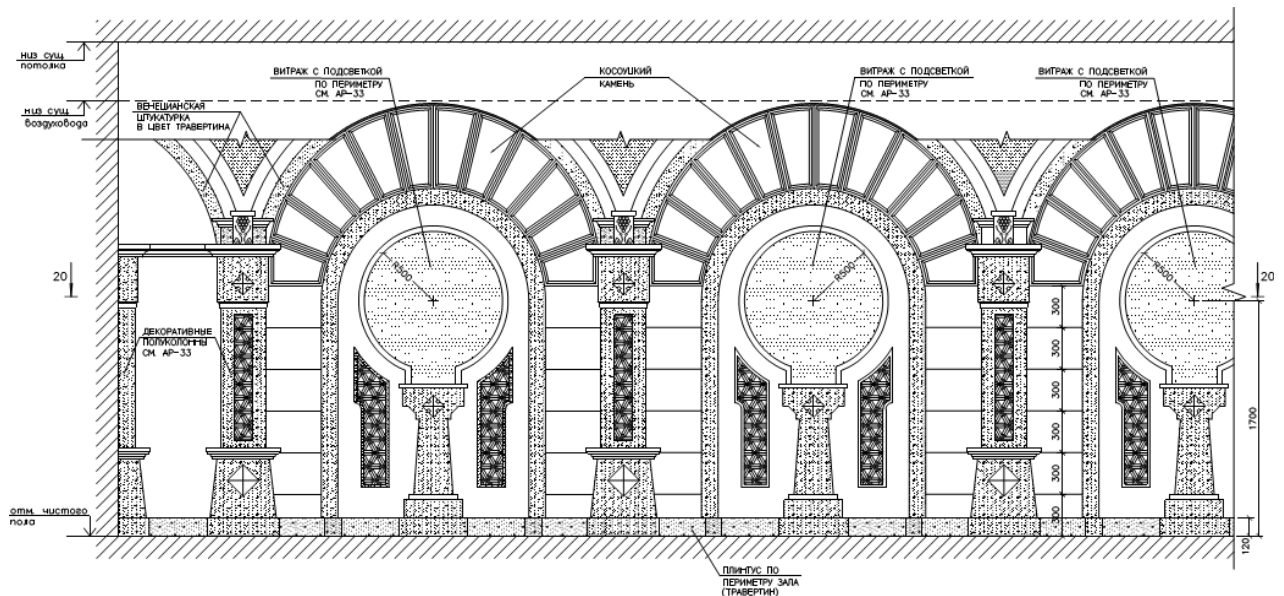

Figura A3.33. „Sala Europeană”. Fragment al desfășurării peretelui longitudinal

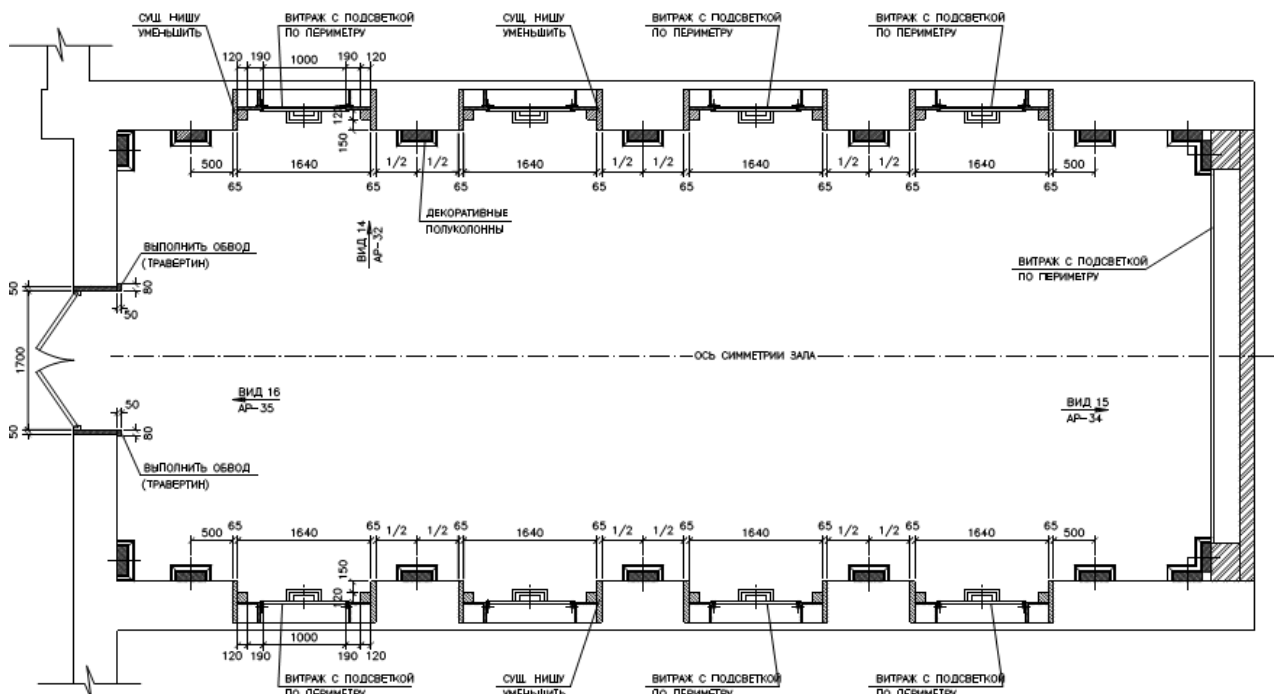

Figura A3.34. „Sala Europeană”. Plan

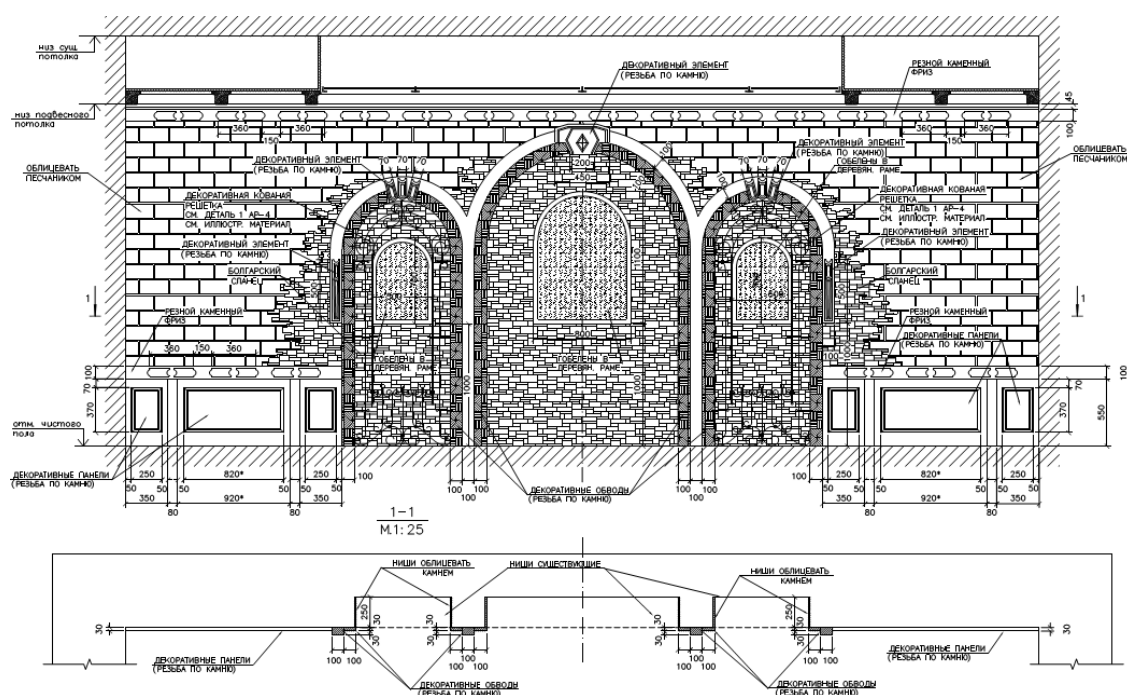

Figura A3.35. Sala cu șemineu. Fragment al desfășurării peretelui longitudinal

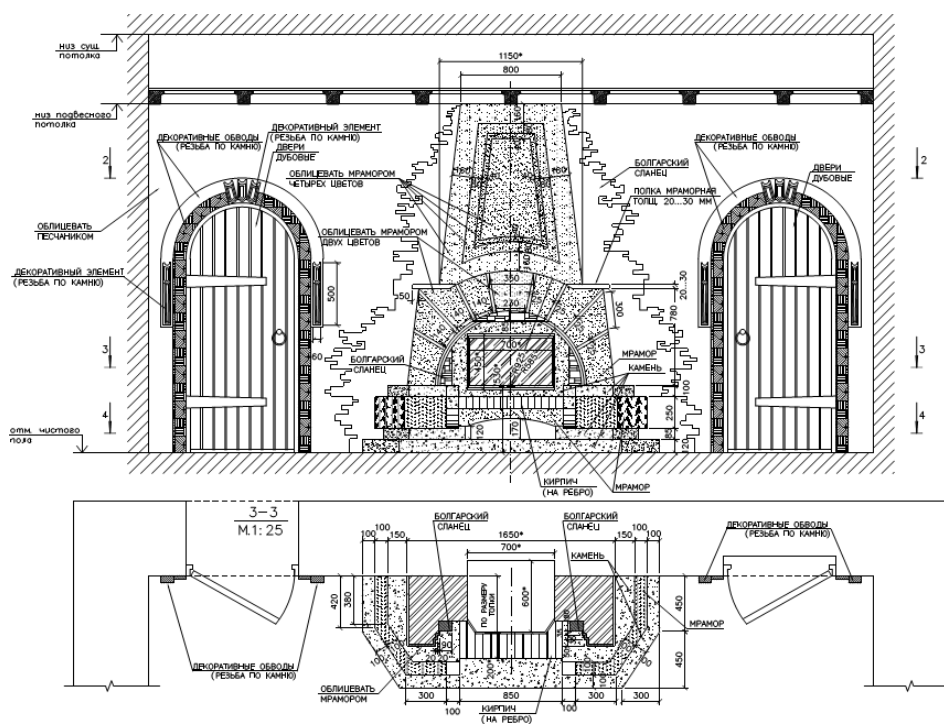
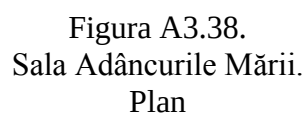
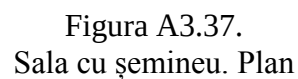

Figura A3.36. Sala cu șemineu. Fragment al desfășurării peretelui latitudinal

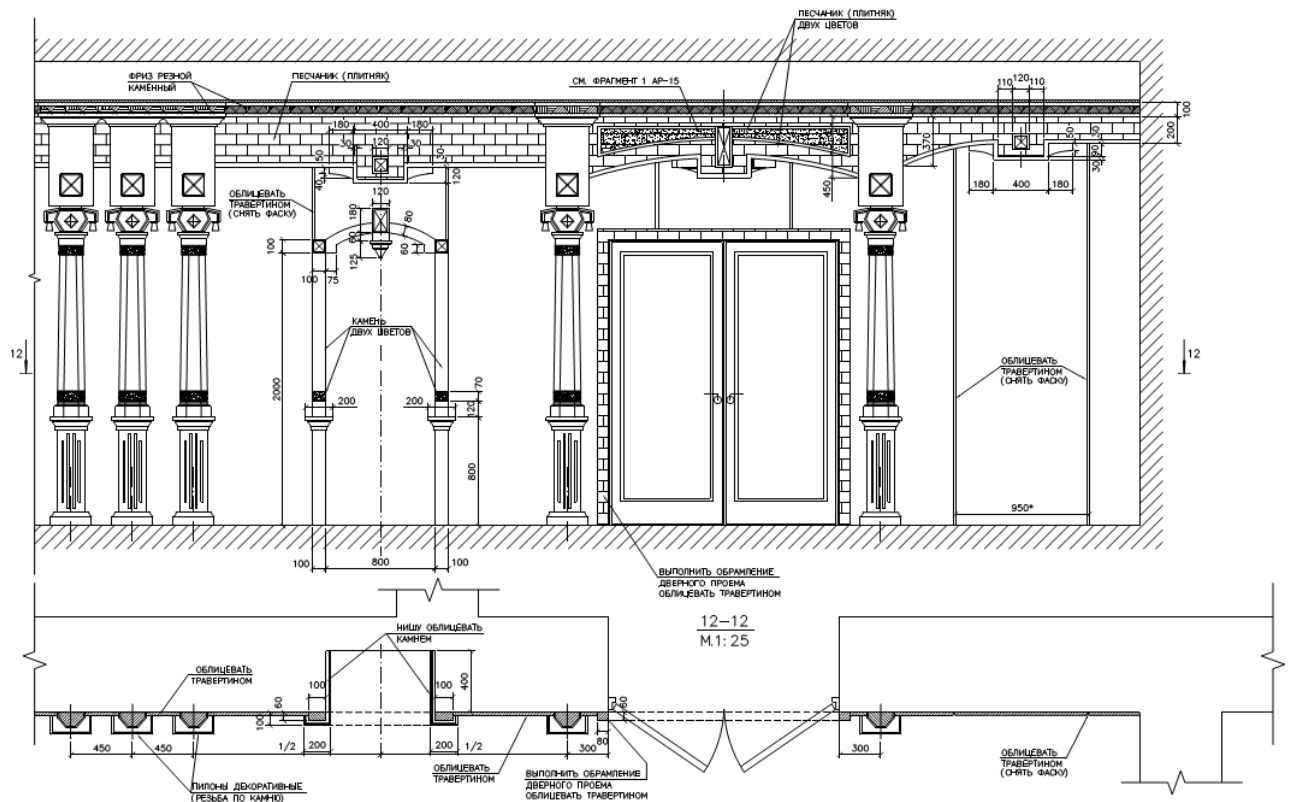

Figura A3.39. Holul central. Fragment al desfășurării pereților longitudinali

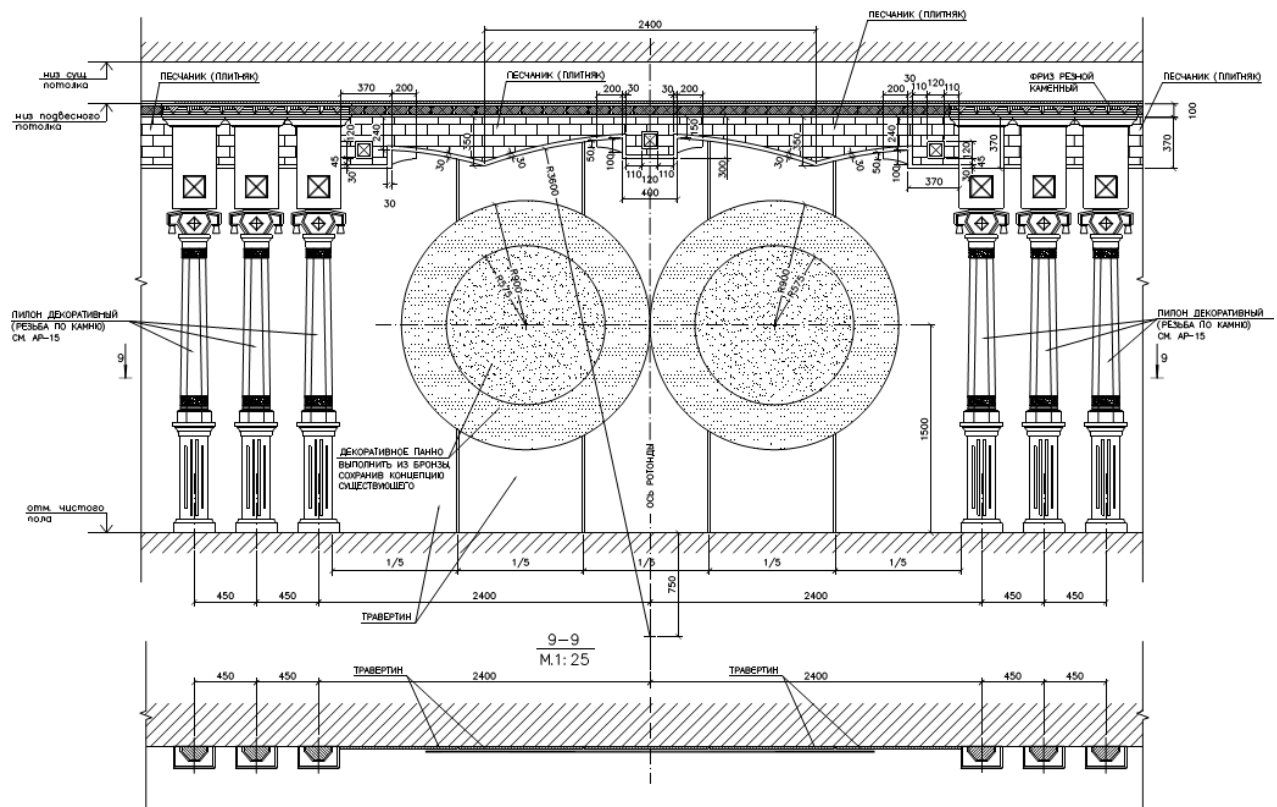

Figura A3.40. Holul central. Fragment al desfășurării pereților longitudinali

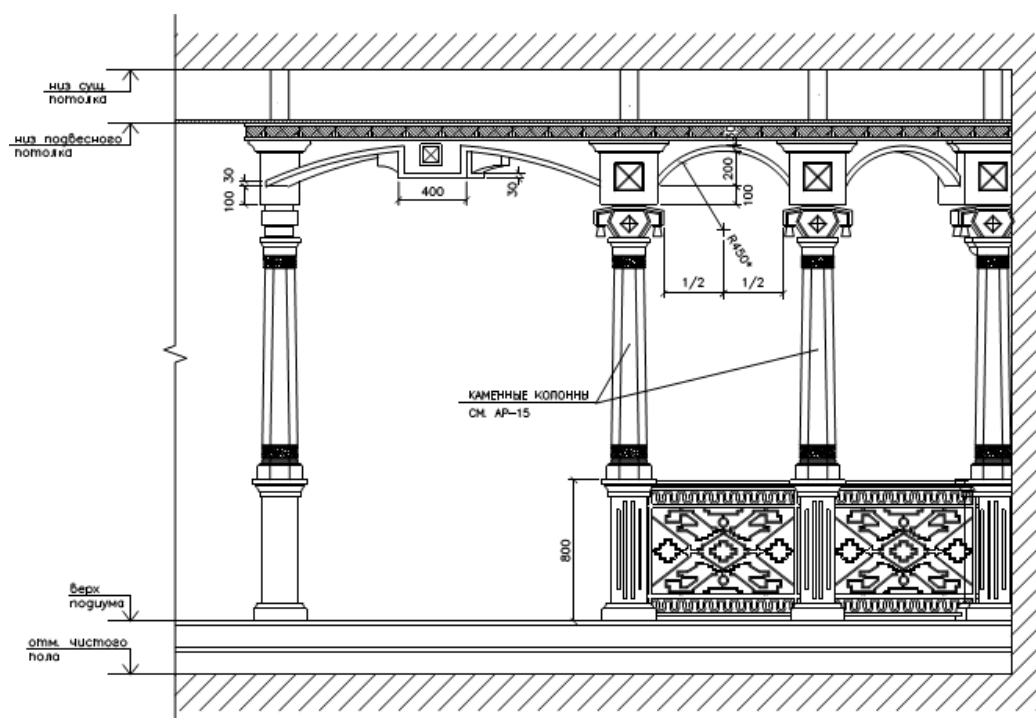

Figura A3.41. Holul central. Fragment semirotondă

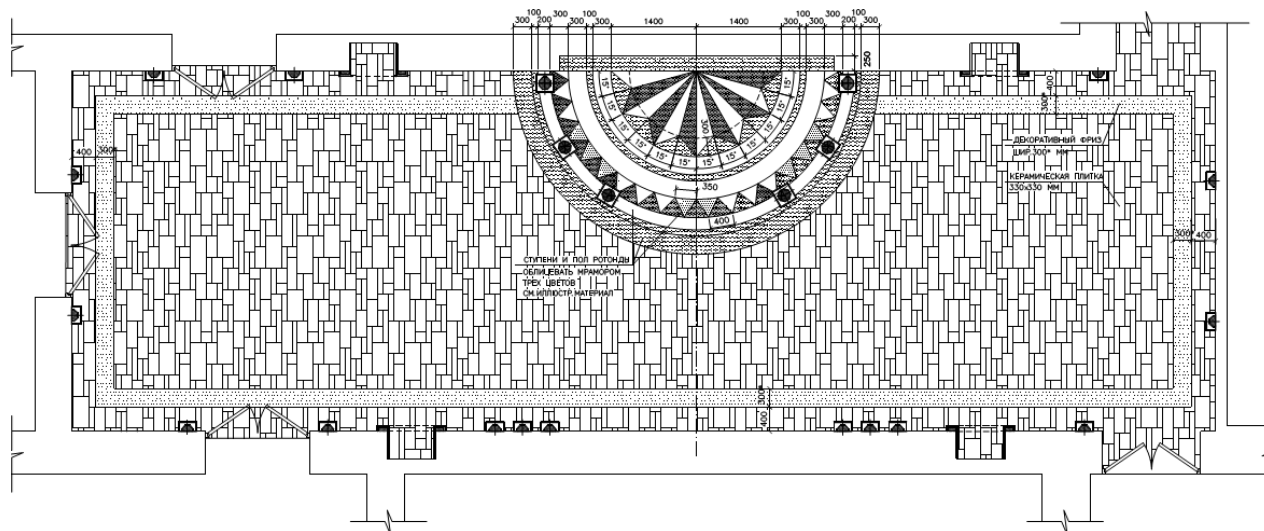

Figura A3.42. Holul central. Plan

Figura A3.43. Vinoteca Națională (foto V. Trifan, 2018)

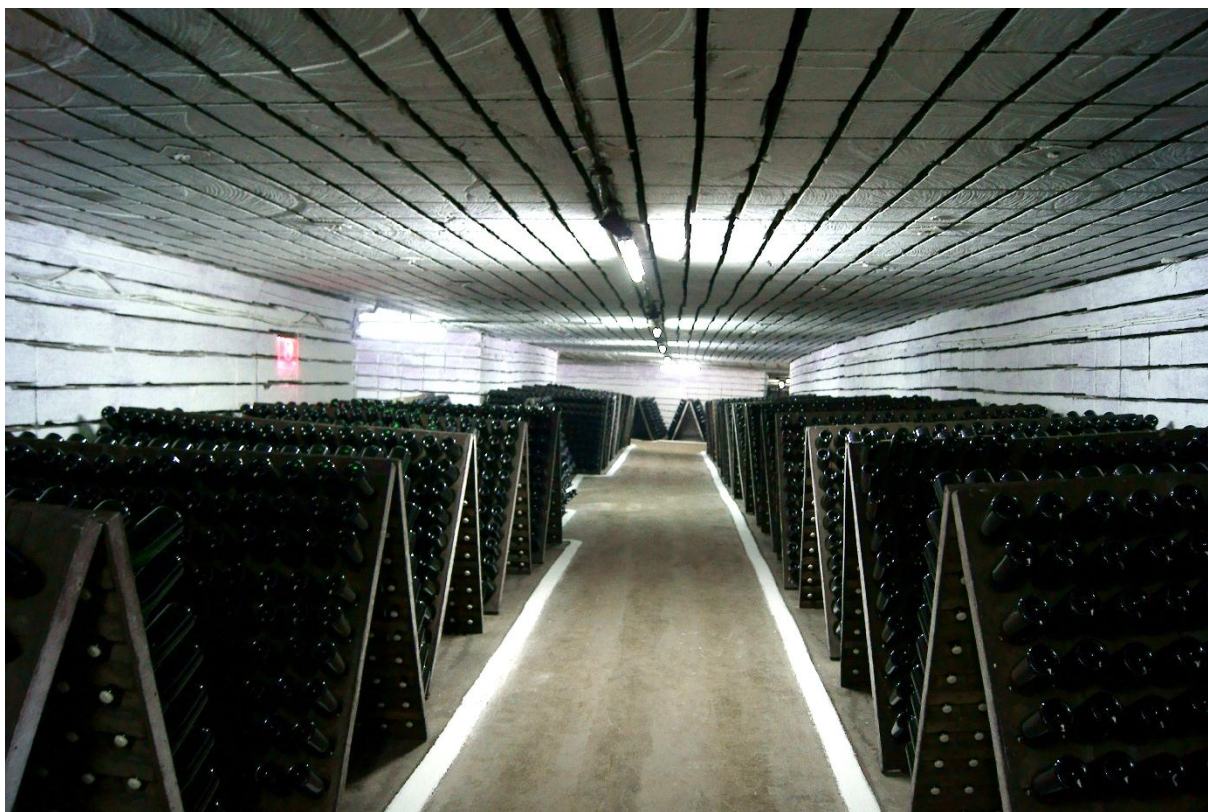

Figura A3.44. Secția de remuage (foto V. Trifan, 2018)

Figura A3.45. Galeria pentru depozitarea vinurilor în butoaie (foto V. Trifan, 2018)

Figura A3.46. Secția de degorjare (foto V. Trifan, 2018)

Figura A3.47. Zona de intrare în Vinoteca Națională și complexul de degustare (foto V. Trifan, 2018)

Figura A3.48. „Sala Europeană”. 2007 (Fondul material ilustrativ al CBT „Cricova-Vin”)

Figura A3.49. Holul de la intrare (foto V. Trifan, 2018)

Figura A3.50. „Sala Prezidențială”. 2007 (Fondul material ilustrativ al CBT „Cricova-Vin”)

Figura A3.51. Sala „Casa Mare”. 2007 (Fondul material ilustrativ al CBT „Cricova-Vin”)

Figura A3.52. Sala cu șemineu. 2007 (Fondul material ilustrativ al CBT „Cricova-Vin”)

Figura A3.53. Holul central (foto V. Trifan, 2018)

Figura A3.54. Sala „Adâncurile Mării”. 2007 (Fondul material ilustrativ al CBT „Cricova-Vin”)

Figura A3.55. Muzeul complexului de restaurant. 2013 (Fototeca „Art-Decor Group”)

Figura A3.56. Sala de banchet a complexului de restaurant. 2013 (Fototeca „Art-Decor Group”)

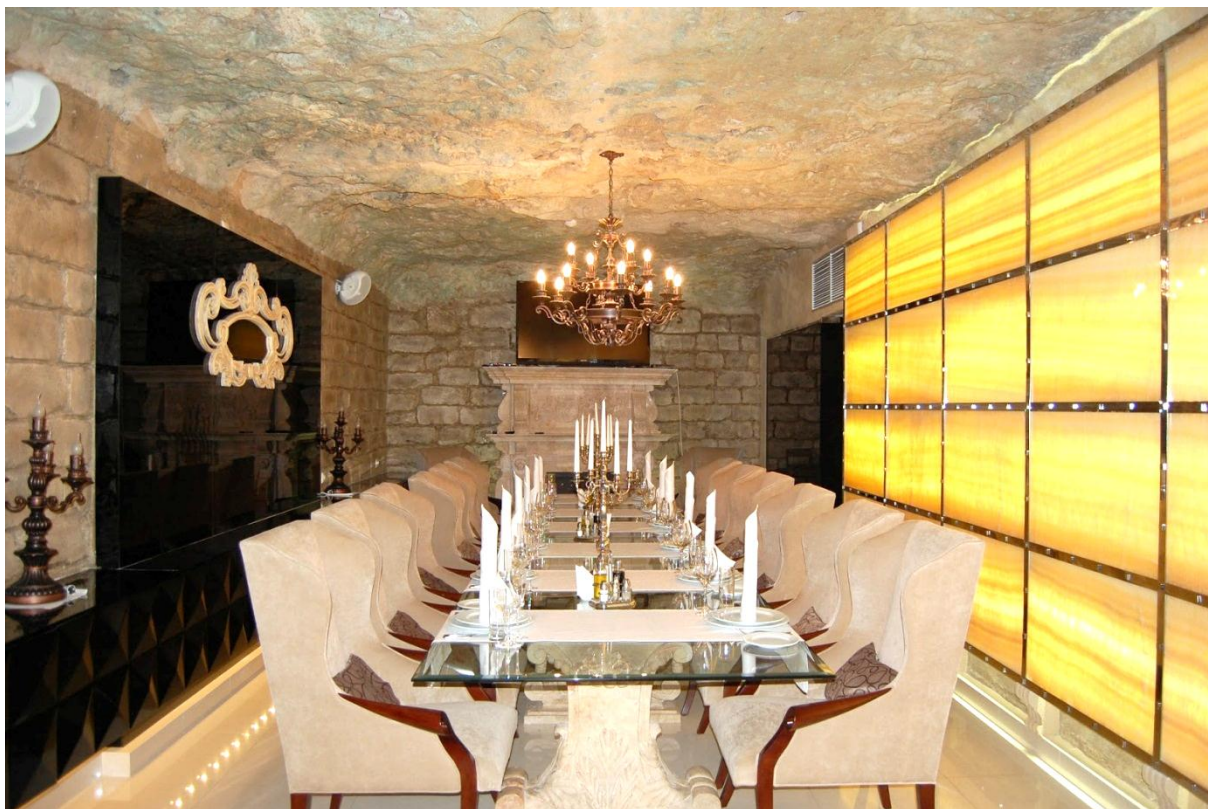

Figura A3.57. Sala cu șemineu a complexului de restaurant. 2013 (Fototeca „Art-Dekor Group”)

Figura A3.58. Sala națională a complexului de restaurant. 2013 (Fototeca „Art-Dekor Group”)

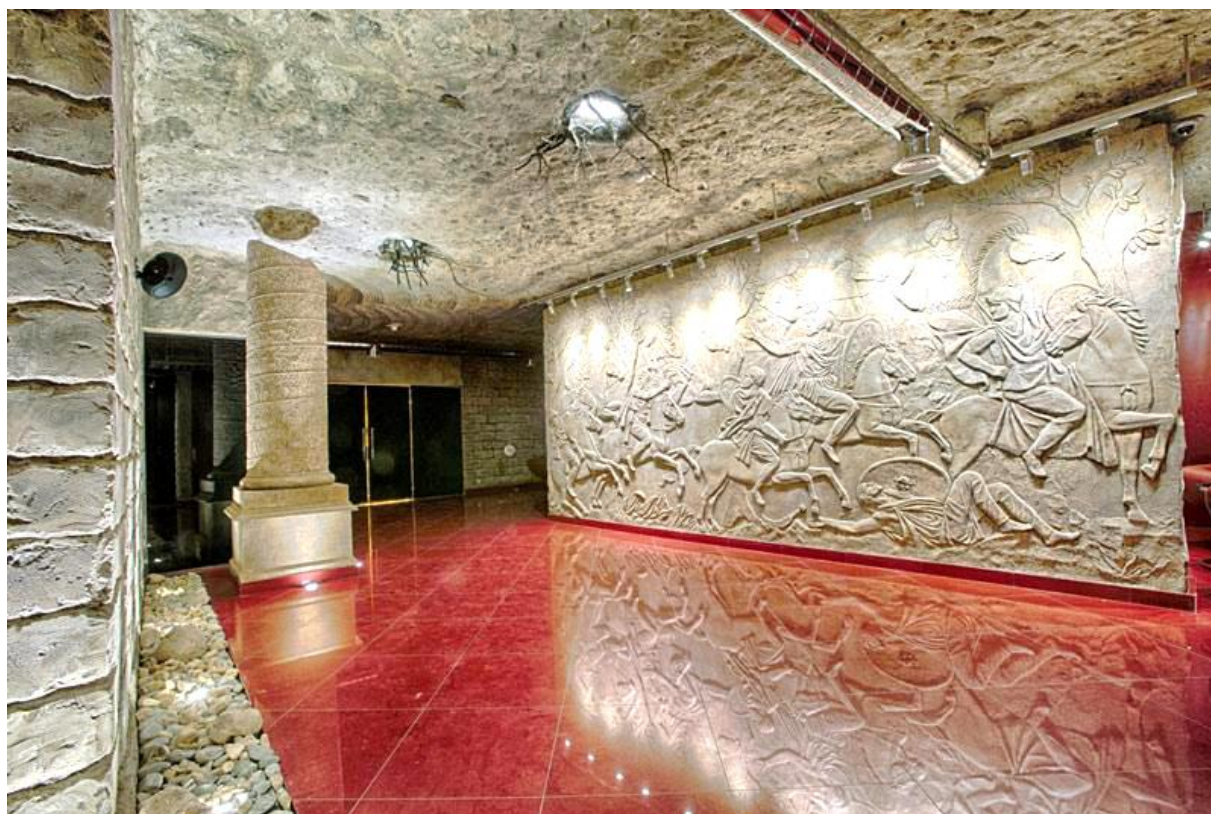

Figura A3.59. Holul complexului de restaurant. 2013 (Fototeca „Art-Decor Group”)

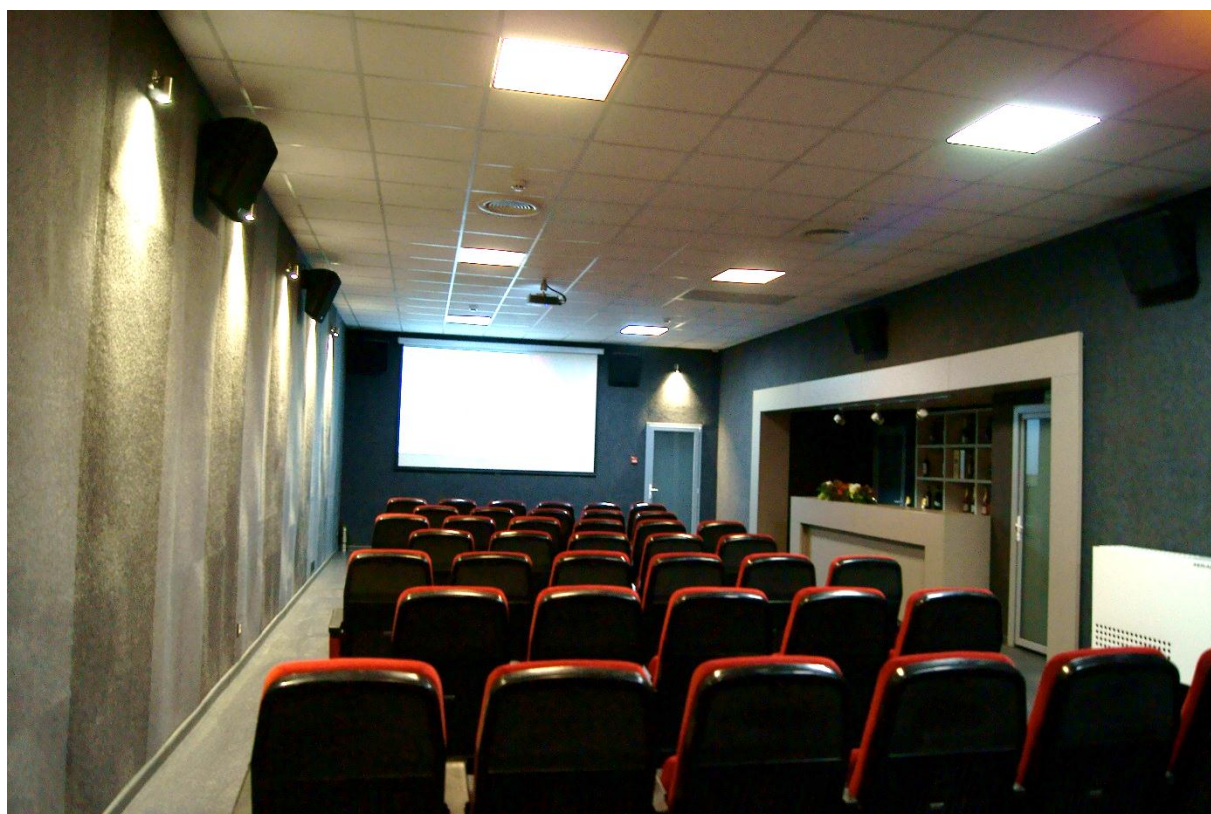

Figura A3.60. Sala cinematografului (foto V. Trifan, 2018)

Complexul subteran Mileștii Mici. Arhitectura exterioară

Figura A3.61. Schema complexului subteran (<https://www.milestii-mici.md/ro/obiective-turistice/galeriile-subterane.html>; accesat 16.08.2017)

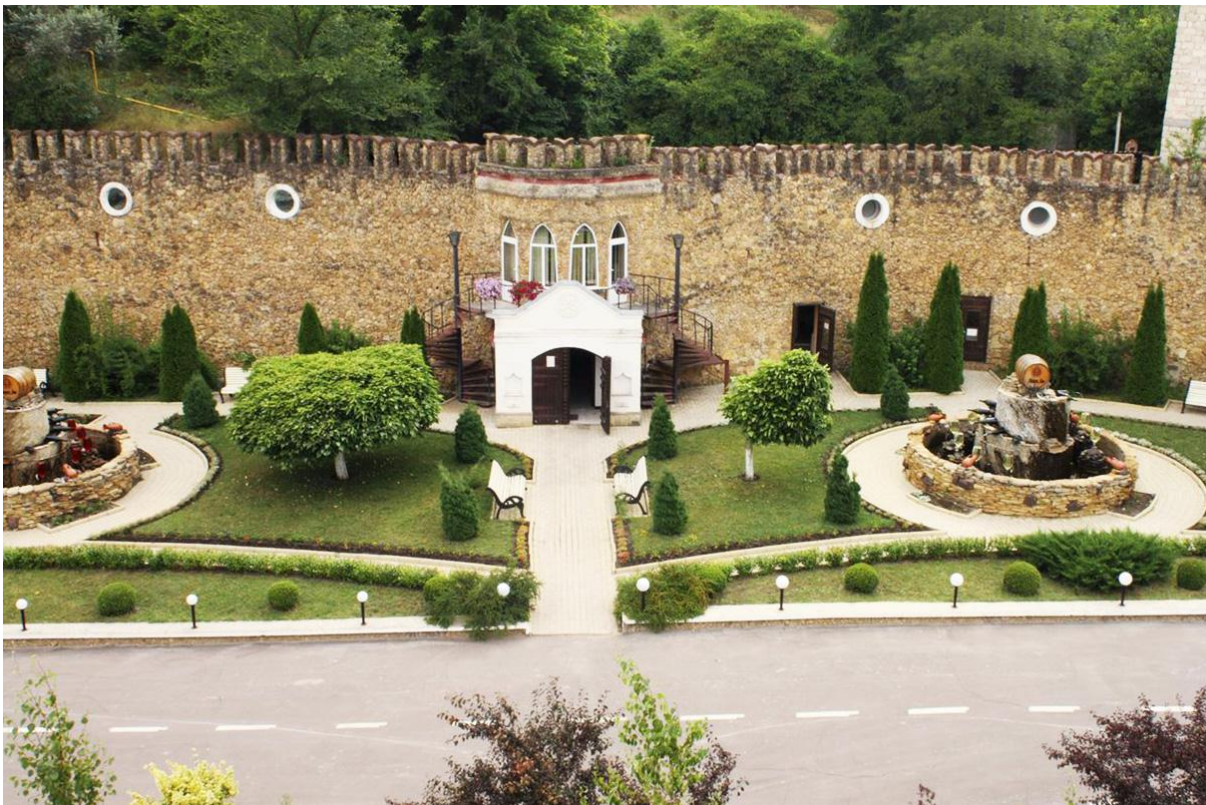

Figura A3.62. Vedere de sus a complexului (<https://afisha.md/ru/places/restaurants/302/vinaria-milestii-mici>; accesat 03.06.2019)

Figura A3.63. Vedere generală (<https://afisha.md/ru/places/restaurants/302/vinaria-milestii-mici>; accesat 03.06.2019)

Figura A3.64. Intrare în galeriile subterane (foto A. Trifan, 2012)

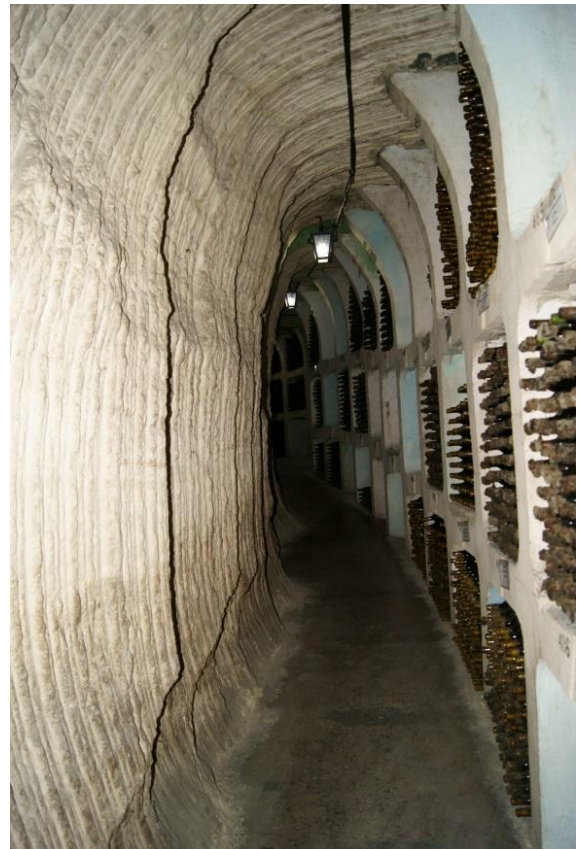
Figura A3.65. Pasaaje pentru depozitarea vinurilor în butoaie (<https://www.milestii-mici.md/ro/galeriile-subterane-3.html>; accesat 16.08.2017)

Figura A3.66. „Cascada subterană” (<https://www.milestii-mici.md/ro/galeriile-subterane-3.html>; accesat 16.08.2017)

Figura A3.67. Vinoteca (foto A. Trifan, 2017)

Figurile A3.68 și A3.69 . Pasaje ale colecției (foto A. Trifan, 2017)

Figura A3.70. „Sala Mare” de degustare (foto A. Tifan, 2017)

Figura A3.71. „Sala Mică” de degustare (foto A. Tifan, 2012)

Figura A3.72. Magazin specializat (foto A. Tifan, 2017)

Figura A3.73. Pictură. G. Jalbă
(foto A. Tifan, 2017)

Figura A3.74. Pictură. G. Jalbă
(foto A. Tifan, 2017)

Figura A3.75. Schema distribuirii sălilor (Arhiva INCP Urbanproiect)

Figura A3.76. „Sala Regală”

Autori: S. Mîndrescu, V. Epurean și I. Cebăniță

Figura A3.77. „Sala Sarmată”

Figura A3.78. Sala „La cuptor”

Figura A3.79. Beci

Figura A3.80. Organizarea intrării pe teritoriul complexului vitivinicol

Figura A3.81. Intrare în galeriile subterane

Figura A3.82. Element decorativ al intrării

Figura A3.83. Intrare abandonată în galeriile subterane (spațiu de degustare). Arhitect R. Kurt

Figura A3.84. Fragment păstrat al ușilor

Figura A3.85. Prelucrarea suprafețelor tunelurilor

Figura A3.86. Secția de maturare a vinurilor în cisterne

Figura A3.87. Secția de maturare a vinurilor în butoaie

Figura A3.88. Secția de producere a vinurilor spumante

Figura A3.89. Sala de degustare

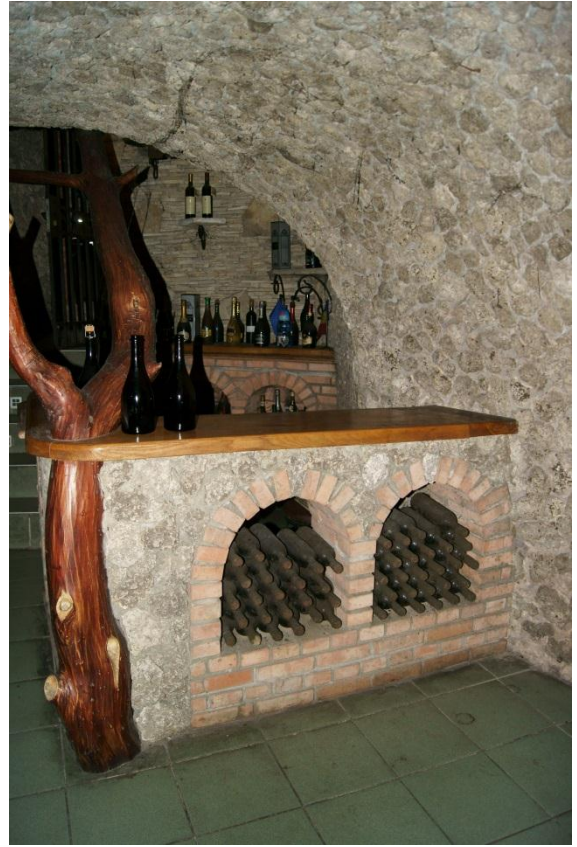

Figura A3.91. Bar

Figura A3.90. Vinoteca complexului de degustare

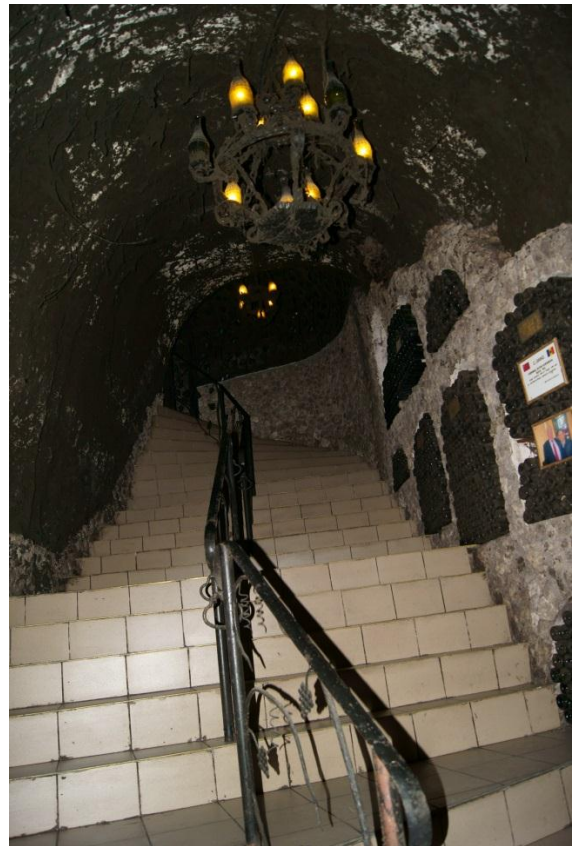

Figura A3.92. Scara dintre spațiile tehnologice și cele de degustare (nivelul superior)

Complexul subteran „Epoca de piatră”. Amenajări interioare (foto A. Trifan, 2017)

Figura A3.93. Vedere spre complex

Figura A3.94. Pasaj

Figura A3.95. Organizarea vinotecii complexului

Figura A3.96. Prevederea unei săli pentru spectacole

Figura A3.97. Utilizarea nișelor circulare pentru stocarea sticlelor cu vin

Figura A3.98. Sala de degustare

Figura A3.99. Compoziția plastică deasupra căminului

Figura A3.100. Fragmente ale compoziției

Figura A3.101. Intrare restaurant

Figura A3.102. Restaurantul complexului

Figura A3.103. Una din sălile restaurantului

Figura A3.104. Organizarea zonei restaurantului „La vatra focului”

Figura A3.105. Galeriile subterane ale complexului vinicol „Lion-Gri” SRL din comuna Ciorescu. Schema distribuirii funcționale a spațiilor

Figura A3.106. Lărgirea galeriilor și introducerea elementelor arhitecturale (arce, piloni, fragmente zid ș.a)

Figura A3.107. Spații de depozitare

Figura A3.108. Intercalarea compozițiilor plastice

Figura A3.109. Basorelief

Figura A3.110. Basorelief. Fragment

Figura A3.111. Vinoteca

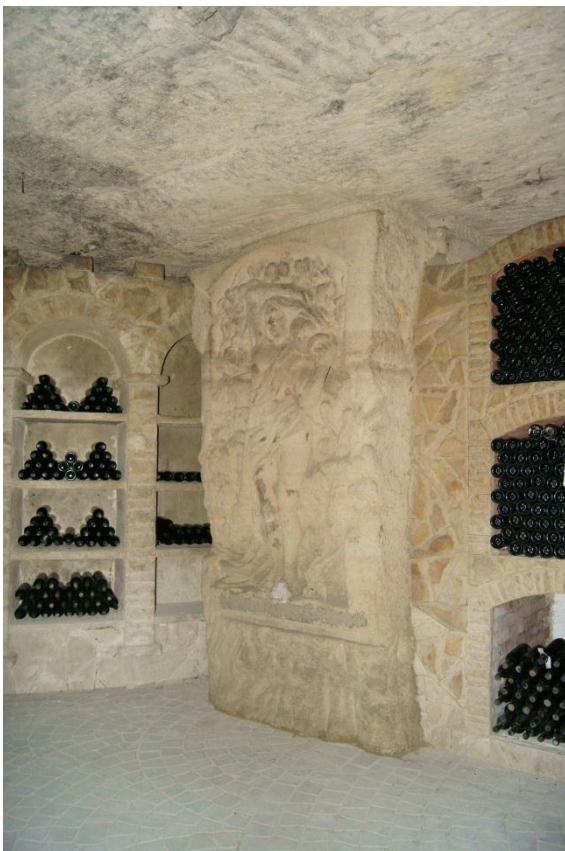

Figura A3.112. Vinoteca. Basorelief

Figura A3.113. Vinoteca. Altorelief

Figura A3.114. Spațiu muzeistic

Figura A3.115. Spațiu muzeistic. Zona de degustare a vinurilor

Figura A4.1. Complexul vitivinicol de la Bulboaca

- Crama Mimi (1901)
- Blocuri tehnologice (anii '60–70 ai sec. XX)
- Fabrica de vinificație (1982)
- Construcții noi (2012–2019)

Figura A4.2. Vedere spre crama Mimi (<https://castelmimi.md>; accesat 28.05.2019)

Figura A4.3. Vedere spre blocurile reconstruite
(<https://wine-and-spirits.md/ro/castelul-mimi>; accesat 28.05.2019)

Figura A4.4. Case hoteliere de tip cottage
(http://www.trantidesign.it/case-Castel_Mimi.html; Mimi.html; accesat 12.05.2019)

Figura A4.5. Pavilion multifuncțional (<https://castelmimi.md>; accesat 28.05.2019)

Figura A4.6. Zona de agrement din spatele château-ului. Proiect (http://www.trantidesign.it/case-Castel_Mimi.html; accesat 12.05.2019)

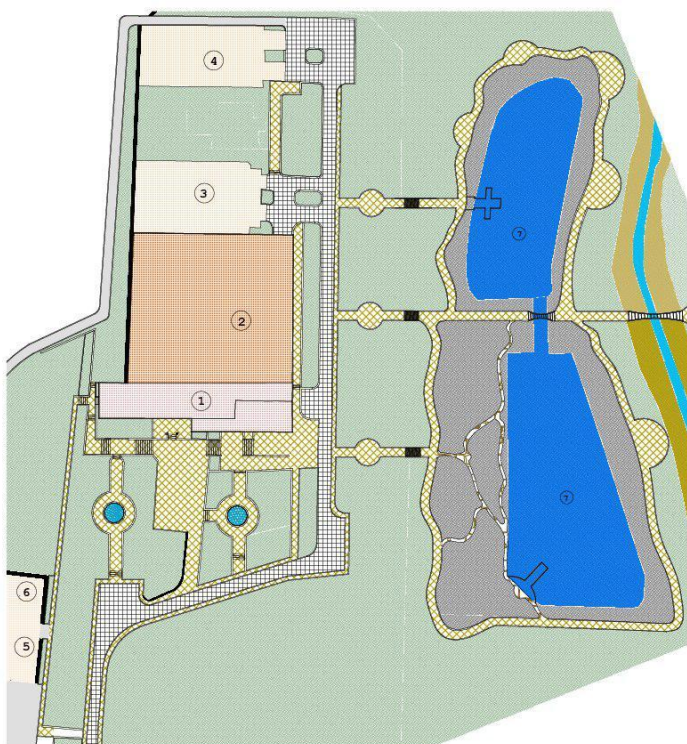

Figura A4.7. Château Purcari. Plan general. 1 – blocul central (hotel, restaurant, beci), 2 – depozitul pentru vinuri, 3, 4 – beciuri, 5 – depozit, casă de locuit, 6 – depozit, cazangerie, 7 – lacuri de acumulare.

Figura A4.12. Macheta complexului vitivinicol

Figurile A4.8, 4.9. Clădirea existentă deasupra beciului până la reconstrucție

Figurile A4.10, 4.11. Proiectul reconstrucției clădirii

Figura A4.13. Desfășurarea fațadelor pe latura vestică a complexului vitivinicol Château Purcari.
Proiect. Arhitect M. Eremciuc

Figura A4.14. Vedere spre turnul clădirii din curtea interioară

Figura A4.15. Vedere spre turnul clădirii din exteriorul complexului

Figura A4.16. Vedere de sus a complexului vitivinicol

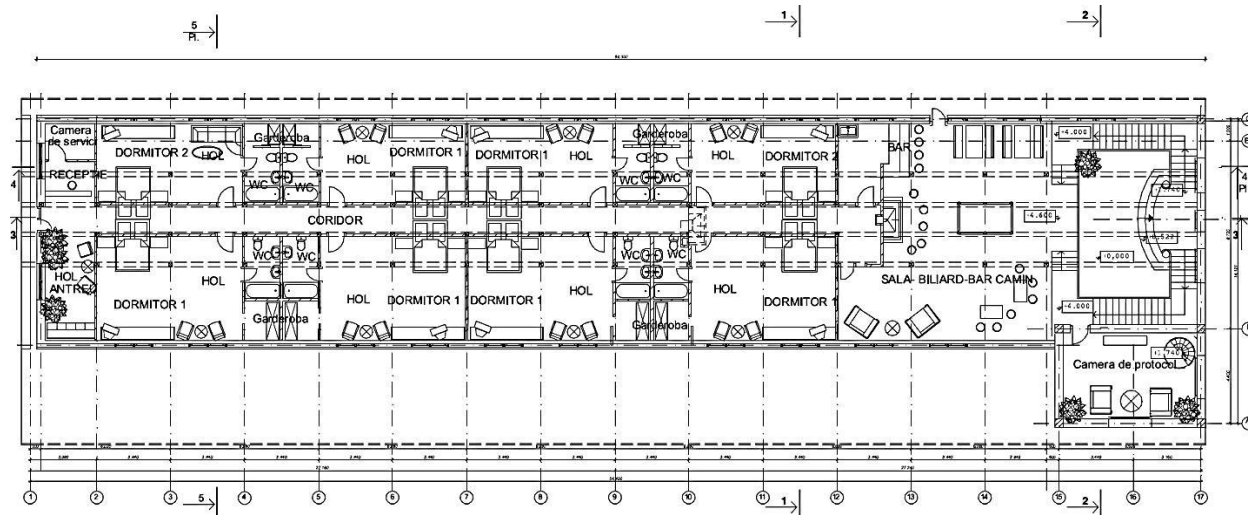

Figura A4.17. Plan Mansardă (spațiul hotelier)

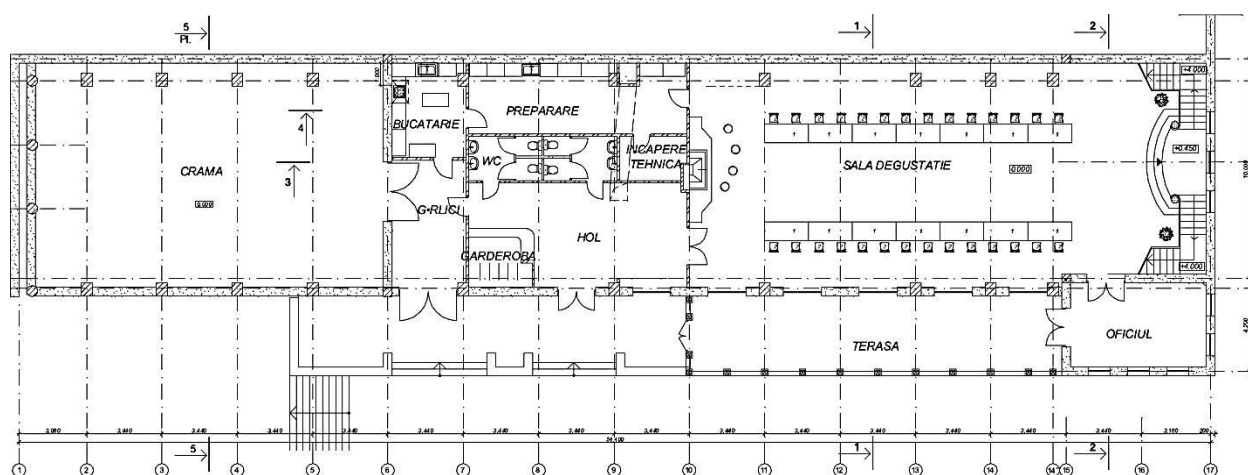

Figura A4.18. Plan Parter (spațiul de degustare)

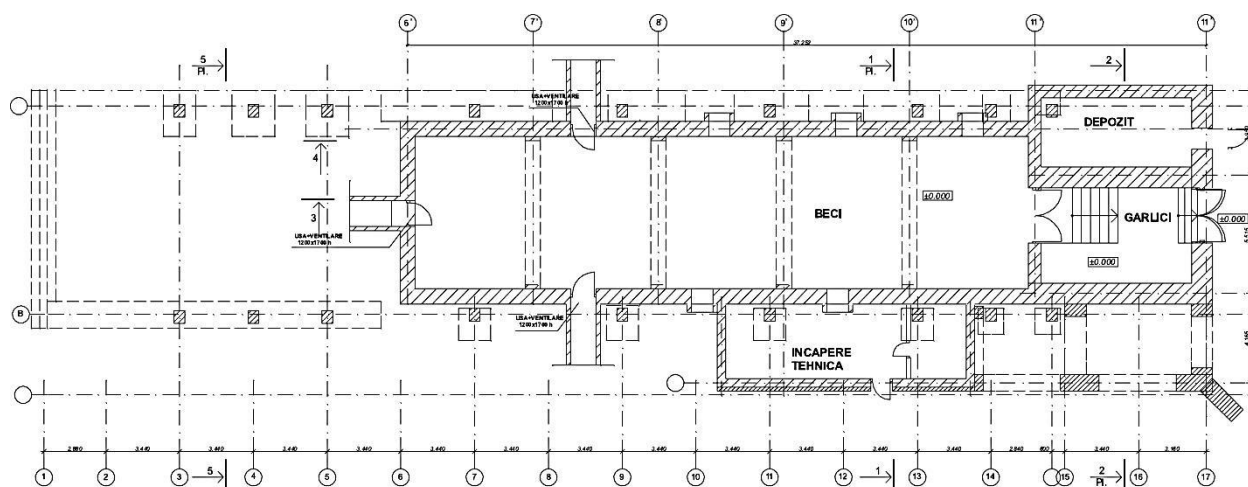

Figura A4.19. Plan Subsola (beciul pentru maturarea și păstrarea vinurilor)

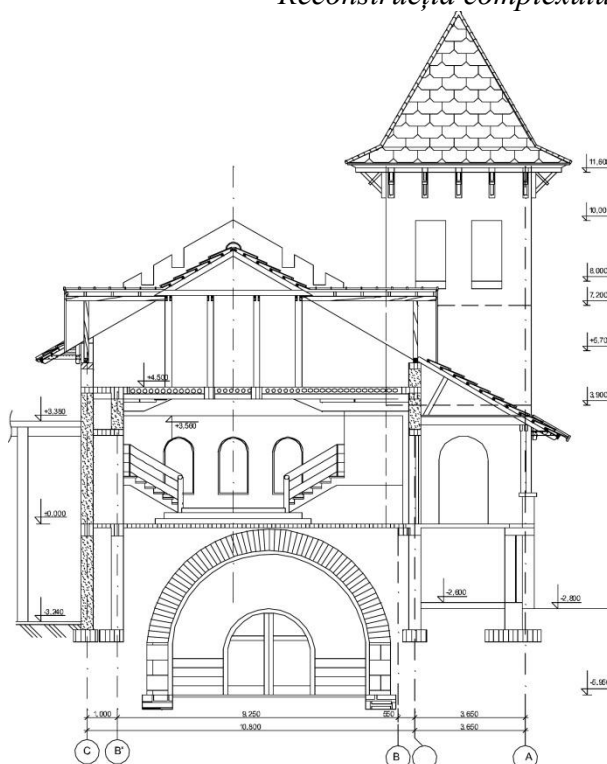

Figura A4.20. Secțiune 1-1. Proiect.
Arhitect M. Eremciuc

Figura A4.21. Mansarda. Intrarea în zona
hotelieră

Figura A4.22. Mansarda. Sala de biliard

Figura A4.23. Sala de degustare

Figura A4.24. Subsolv. Intrarea reconstruită în
pivnițele ramificate în formă de cruce

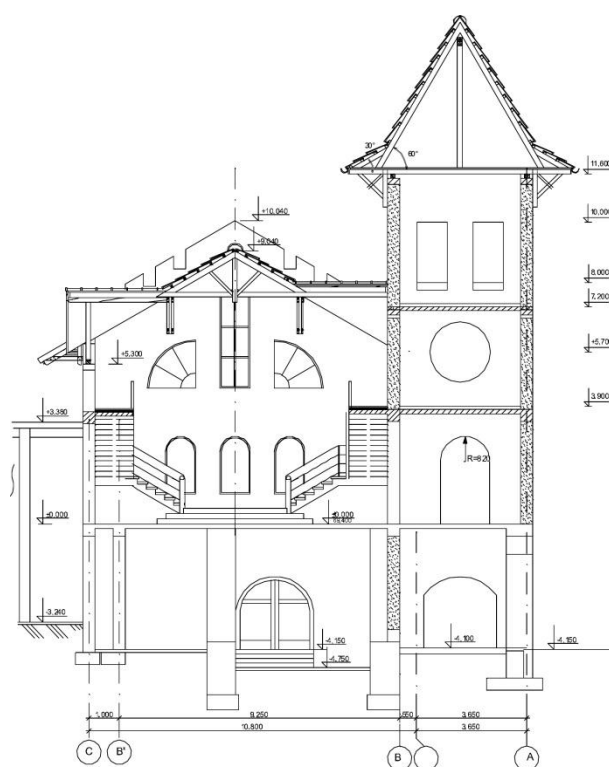

Figura A4.25. Secțiune 2-2. Proiect.
Arhitect M. Eremciuc

Figura A4.26. Sala de degustare. Realizare

Figura A4.27. Sala de degustare.
Variantă proiect

Figura A4.28. Sala de degustare.
Variantă proiect

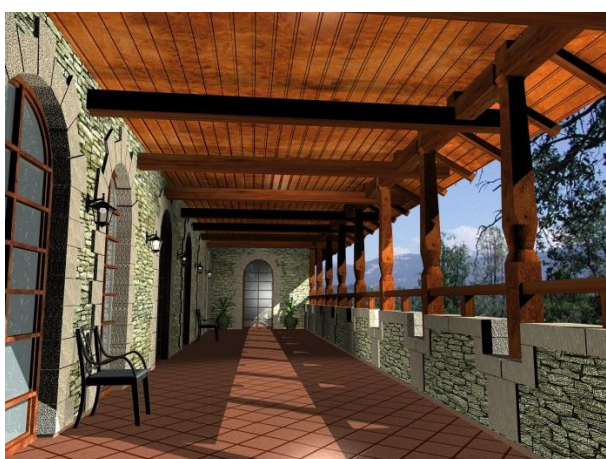

Figura A4.29. Terasa restaurantului. Variantă
proiect

Figura A4.30. Terasa restaurantului. Realizare.

Figura A4.31. Subsol. Intrarea în pivnițele ramificate în formă de cruce. Proiect.
Arhitect M. Eremciuc

Figura A4.33. Intrarea în pivnițele ramificate în formă de cruce. Realizare

Figura A4.32. Fragment. Proiect.
Arhitect M. Eremciuc

Figura A4.34. Intrarea în pivnițele ramificate în formă de cruce. Variantă proiect

Figura A4.35. Pivnițele vechi renovate

Figura A4.36. Spații pentru depozitarea vinurilor în baricuri

Figura A4.37. Scara blocului central

Figura A4.38. Hotel.
Cameră deluxe

Figura A4.39. Hotel.
Cameră standard

Figura A4.40. Organizarea curții interioare pentru desfășurarea evenimentelor (<https://purcari.wine/ro/page/evenimente-la-chateau-purcari/>; accesat 02.06.2015)

Figura A4.41. Folosirea sălilor complexului pentru desfășurarea expozițiilor (<https://locals.md/2019/artvin-purcari-2019/>; accesat 25.07.2019)

Figura A4.42. Organizarea locurilor de relaxare pe teritoriul complexului (<https://easy-tours.md/ru/turism-in-moldova/>; accesat 10.02.13)

Reconstrucția complexului vitivinicol Chateau Purcari. Zona de recreație

Figura A4.43. Încadrarea complexului în zona colinară a coastei de vest a râului Nistru
(<https://www.lavinium.it/negru-de-purcari-igp-stefan-voda-2015-vinaria-purcari/>;
accesat 12.08.2015)

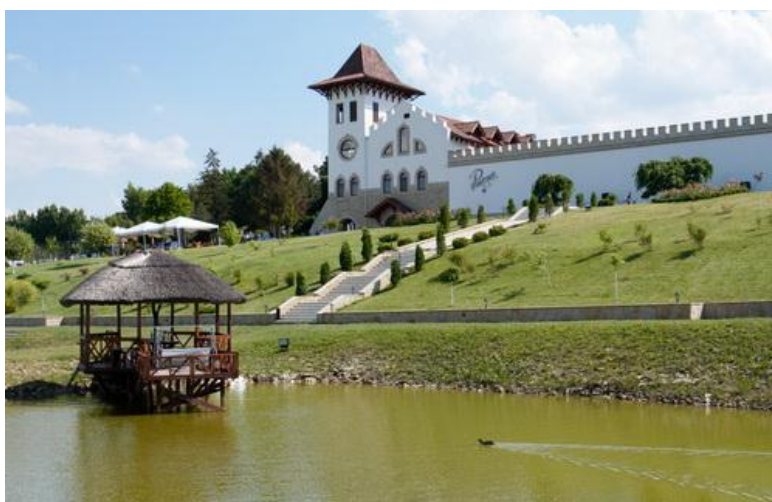

Figura A4.44.
Scara centrală – conexiune între
complexul vinicol și zona de
recreație
(<https://easytours.md/ru/turism-in-moldova/>; accesat 10.02.13)

Figura A4.45.
Organizarea evenimentelor private
în zona de recreație. <https://purcari.wine/ro/page/evenimente-la-chateau-purcari/> (accesat 12.08.2015)

Figura A4.46. Chateau Vartely. Propunere proiect cu includerea unui centru SPA și lărgirea zonei hoteliere (Arhiva L. Dumitrașcu)

Figura A4.47. Chateau Vartely. Plan general (Arhiva L. Dumitrașcu)

Figura A4.48. Vedere spre clădirea restaurantului din partea porților de intrare ale complexului

Figura A4.49. Restaurantul complexului amplasat pe teren cu denivelare pronunțată

Figura A4.50. Vedere spre clădirea restaurantului din partea Recepției

Figura A4.51. Terasa restaurantului. Parter

Figura A4.52. Terasa restaurantului.
Mansardă

Figura A4.53. Terasa restaurantului de la parter cu vedere spre vilele complexului

Figura A4.54. Vedere spre latura de sud-vest a restaurantului

Figura A4.55. Intrarea în beci

Figura A4.56. Beci

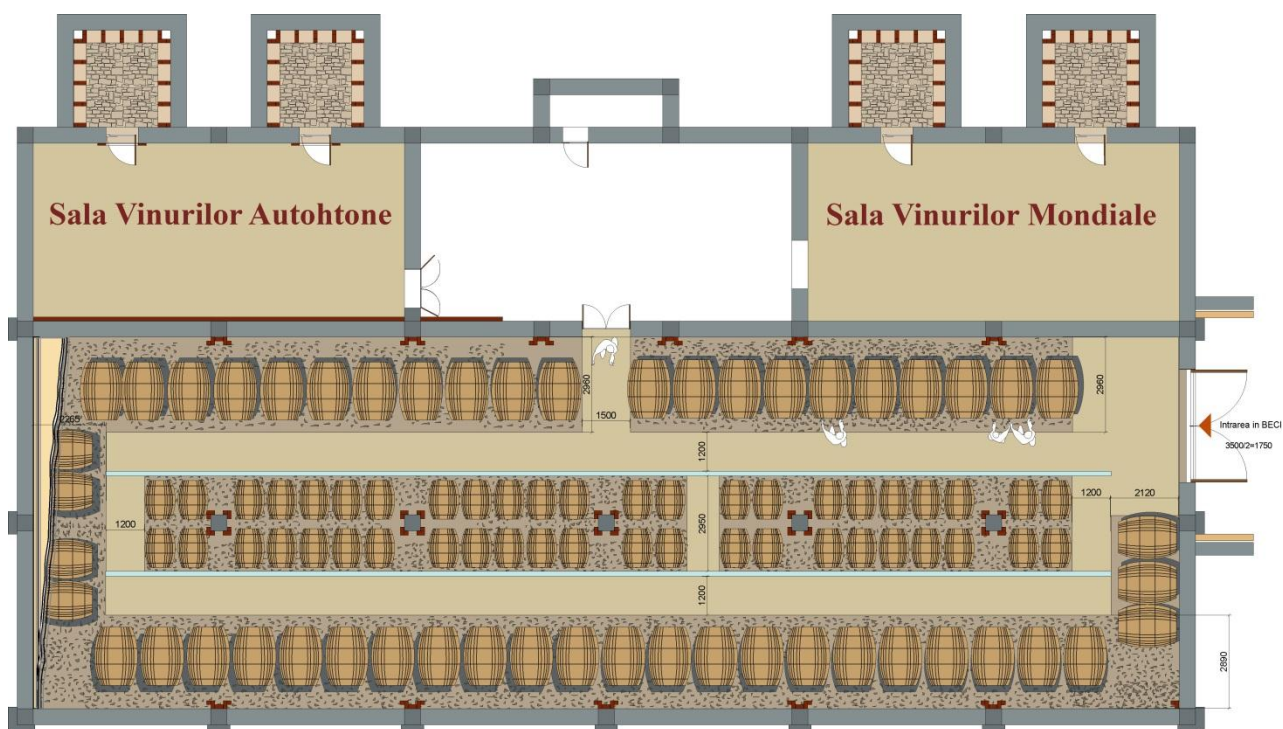

Figura A4.57. Plan Subsol (Arhiva L. Dumitrașcu)

Complexul vitivinicol Chateau Vartely. Amenajări interioare (foto A. Trifan, 2011)

Figura A4.58. „Sala Vinurilor Autohtone”

Figura A4.59. „Sala Vinurilor Mondiale”

Figura A4.60. Restaurant. Parter. „Sala Mare”

Figura A4.61. Restaurant. Mansardă. „Sala Mică”

Figura A4.62. Vedere spre cramă din partea restaurantului

Figura A4.63. Vedere spre cramă

Figura A4.65. Secția de fermentare. Parter

Figura A4.64. Integrare parțială în relief

Figura A4.66. Perspectiva complexului.
Desen L. Dumitrașcu

Figura A4.67. Vedere spre vile și restaurant

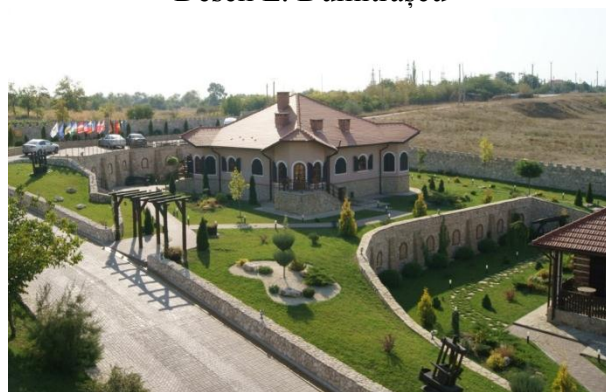

Figura A4.68. Recepția. Vedere de sus

Figura A4.69. Vila Sud. Fațadă

Figura A4.70. Vila Sud. Vedere de sus

Figura A4.71. Vila Centru. Fațadă

Figura A4.72. Vilele Centru și Nord

Figura A4.73. Vila Nord. Fațadă

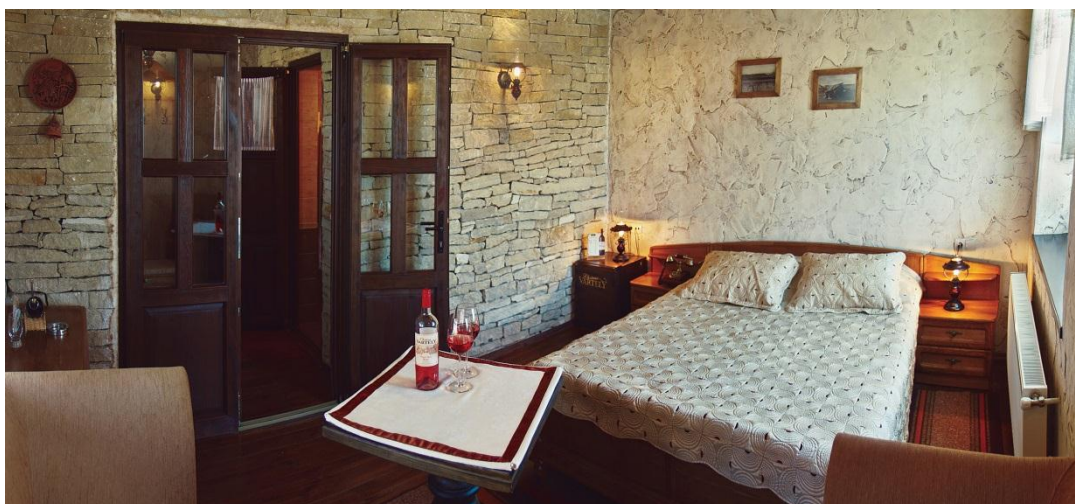

Figura A4.74. Cameră standard (<https://www.vartely.md/hotel>; accesat 28.09.2011)

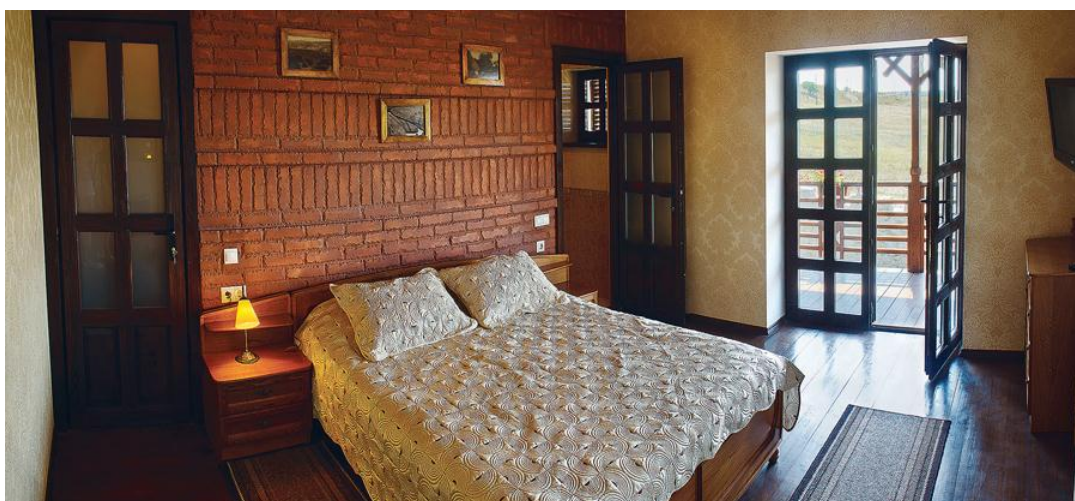

Figura A4.75. Apartament VIP (<https://www.vartely.md/hotel>; accesat 28.09.2011)

Figura A4.76. Apartament VIP (<https://www.vartely.md/hotel>; accesat 28.09.2011)

Figura A4.77. Pergola din fața restaurantului

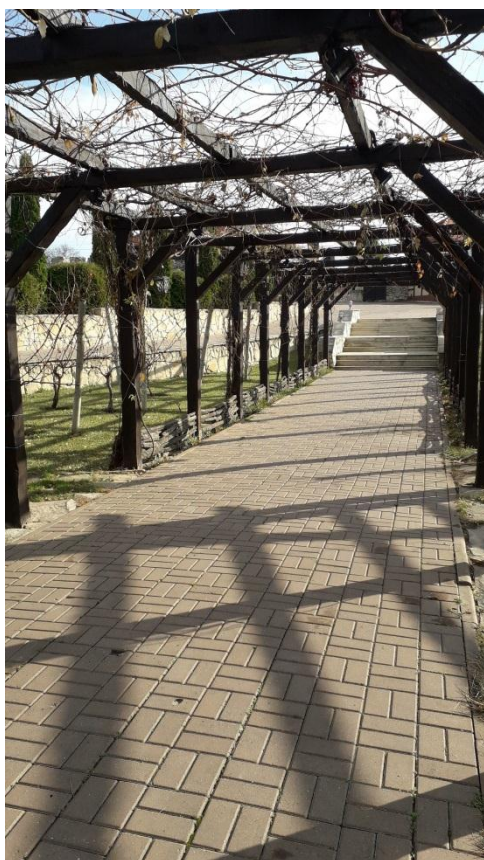

Figura A4.78. Fragment al pergolei

Figura A4.79. Spații amenajate

Figura A4.80. Spații amenajate
(<https://travelzoom.ro/eticheta/chateau-vartely/>;
accesat 16.08.2015)

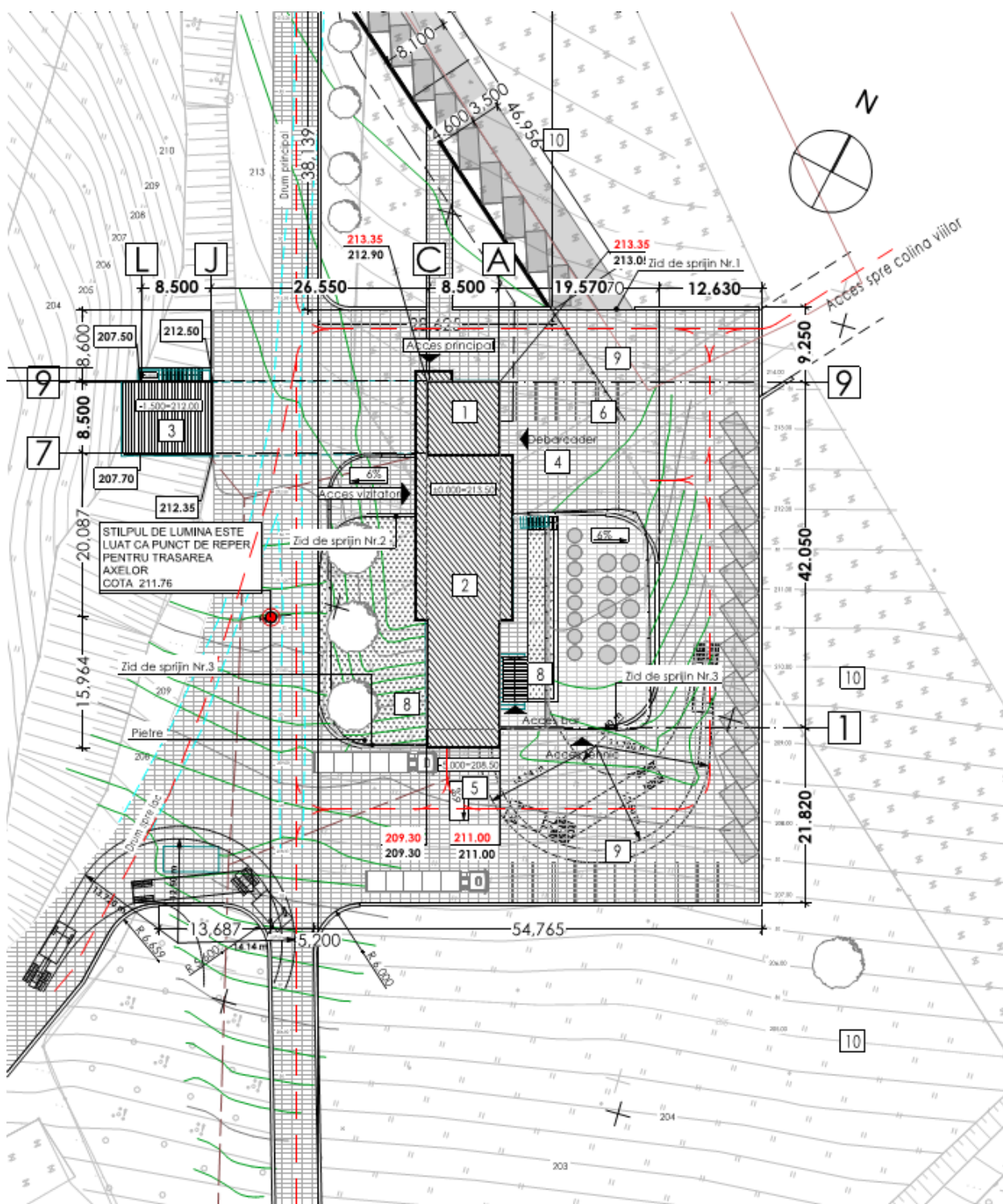

Figura A4.81. Plan general. 1 – turn observator; 2 – vinărie (demisol și parter), restaurant (etajul 1); 3 – terasă, sală de degustare (demisol); 4 – debarcader; 5 – acces pivniță; 6 – parcare pentru personal; 7 – sculpturi; 8 – gazon; 9 – pavaj carosabil; 10 – plantație de viță-de-vie.

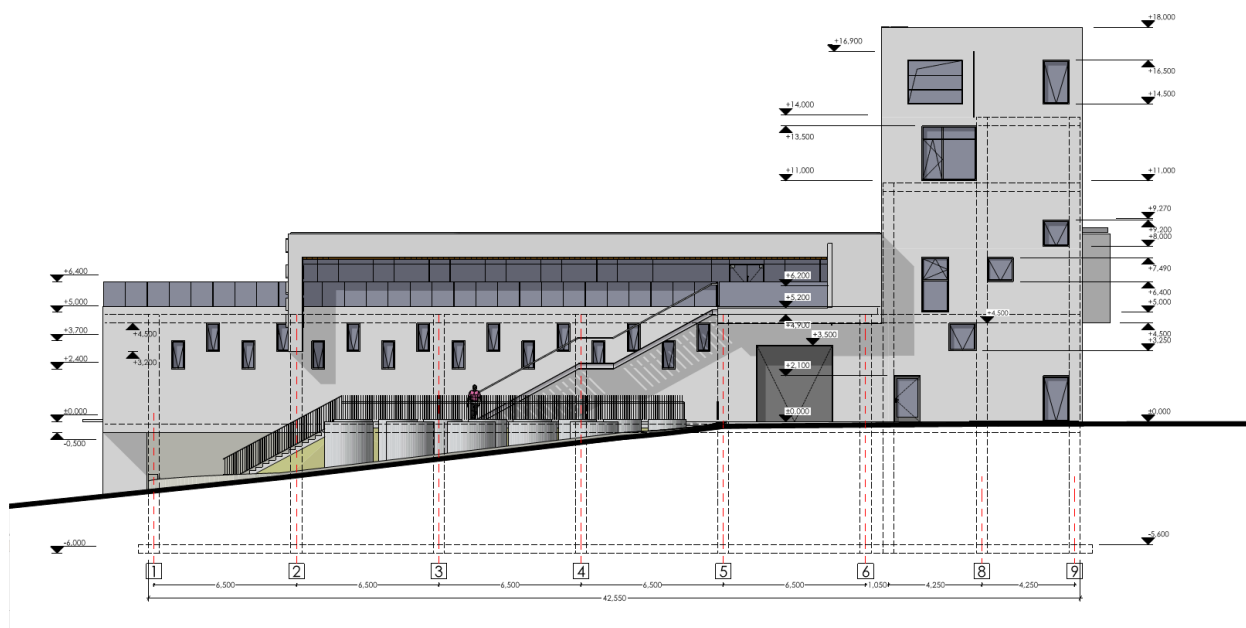

Figura A4.82. Fațada în axele 1-9

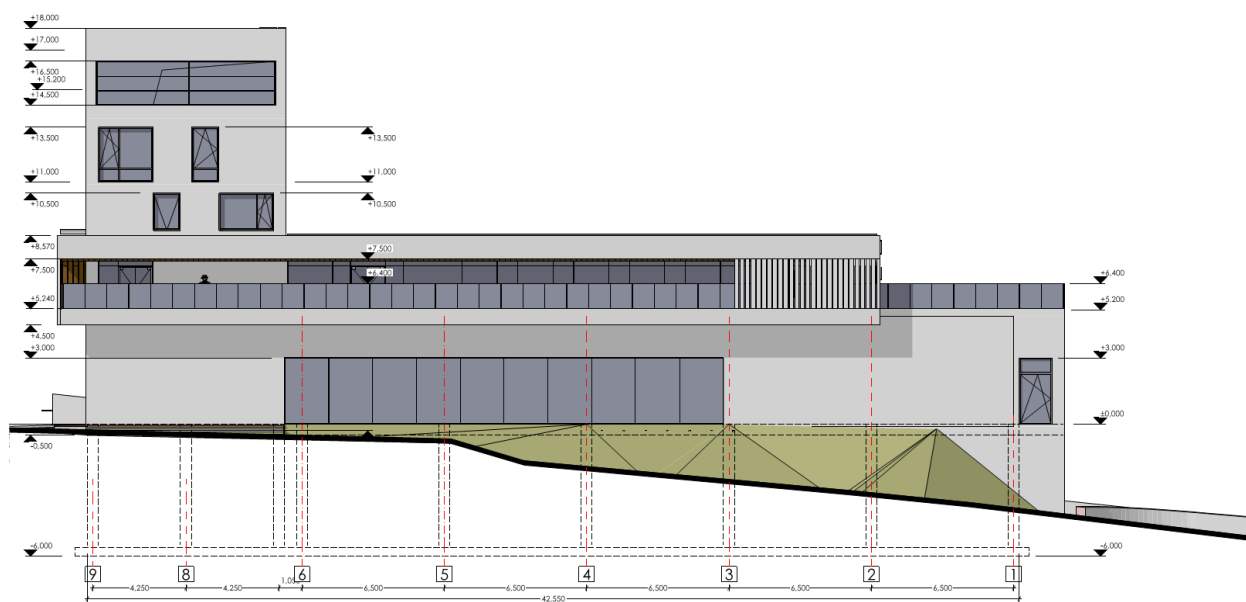

Figura A4.83. Fațada în axele 9-1

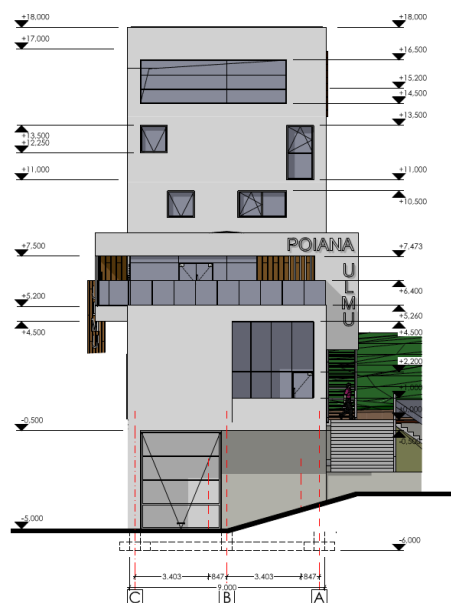

Figura A4.84. Fațada în axele C-A

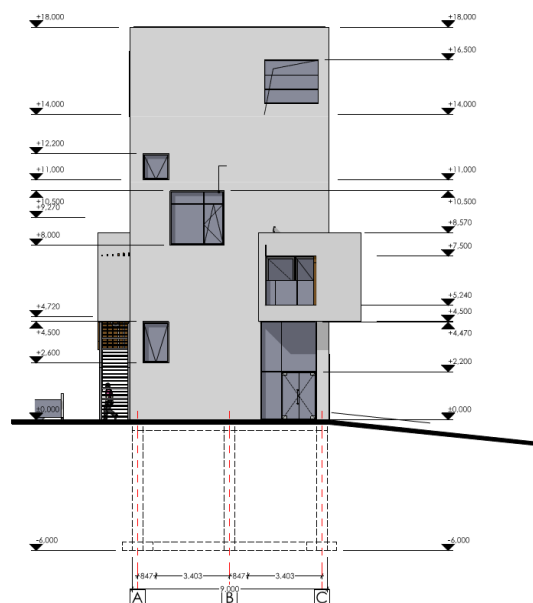

Figura A4.85. Fațada în axele A-C

Figura A4.86. Vedere spre vinărie. Schiță de proiect

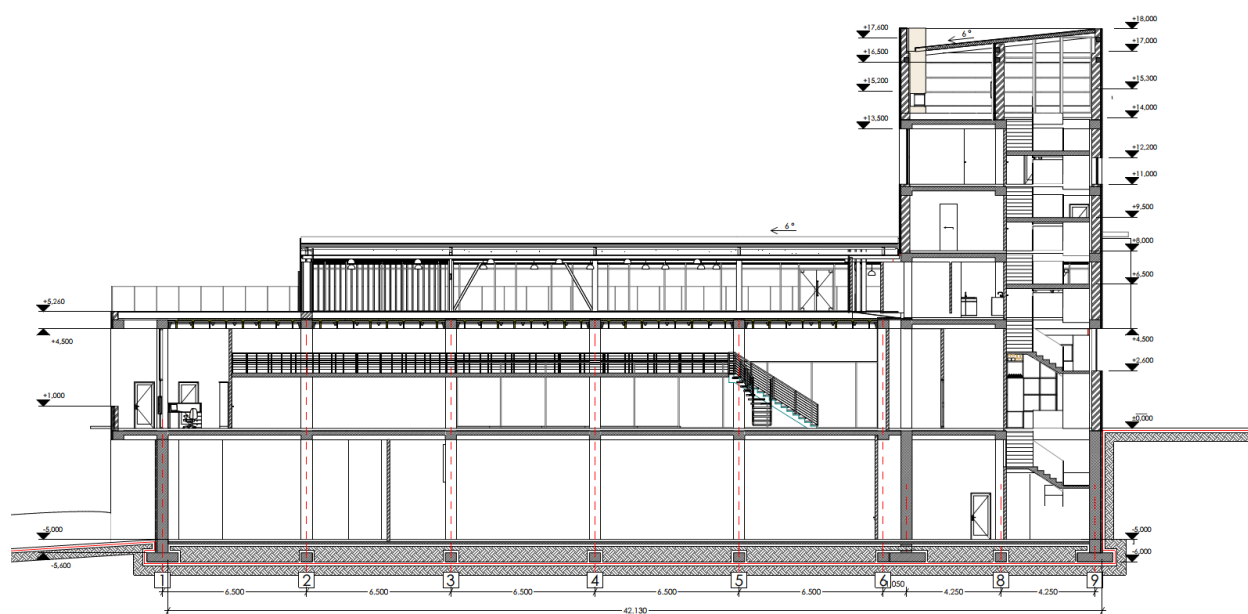

Figura A4.87. Secțiunea 1-1

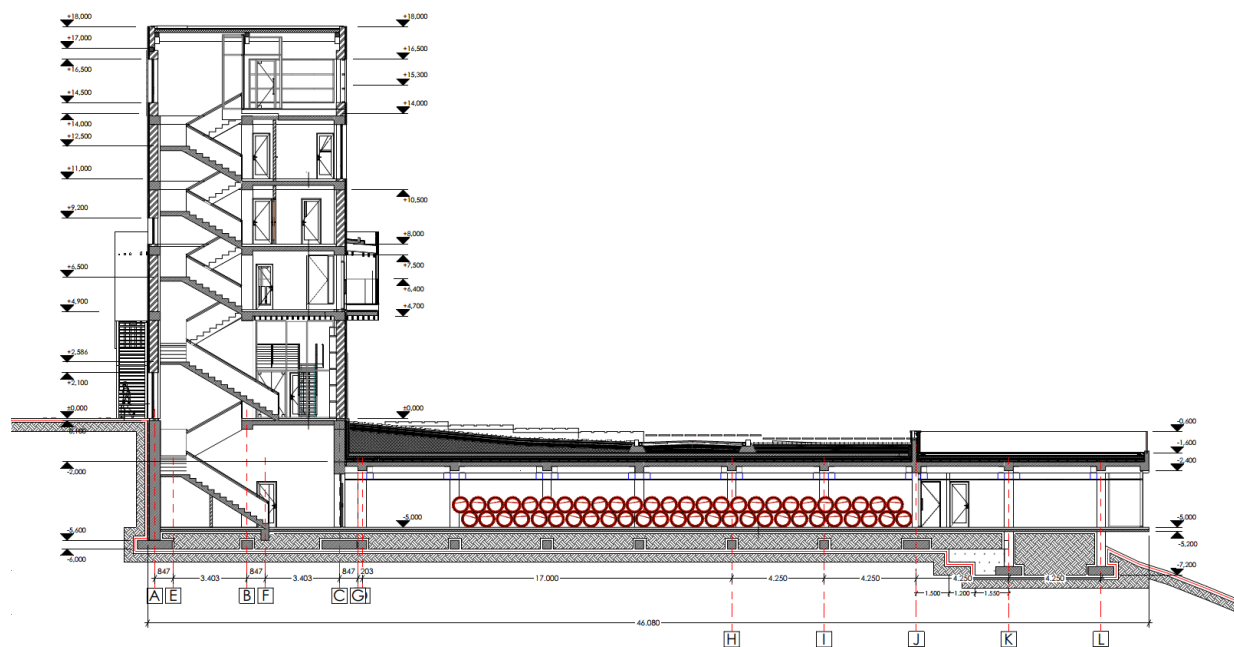

Figura A4.88. Secțiunea 2-2

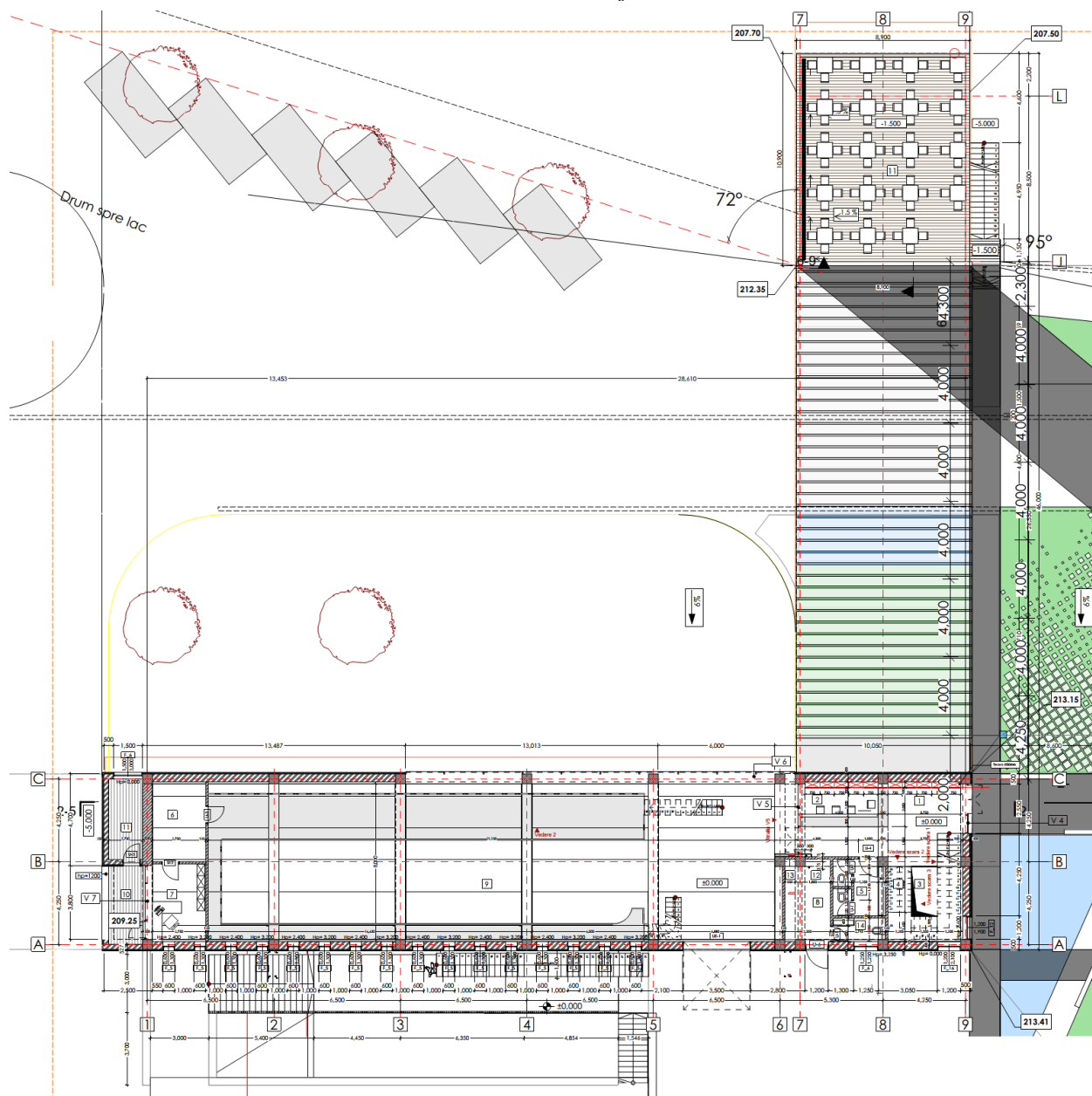

Figura A4.89. Plan parter, cota ± 0.000

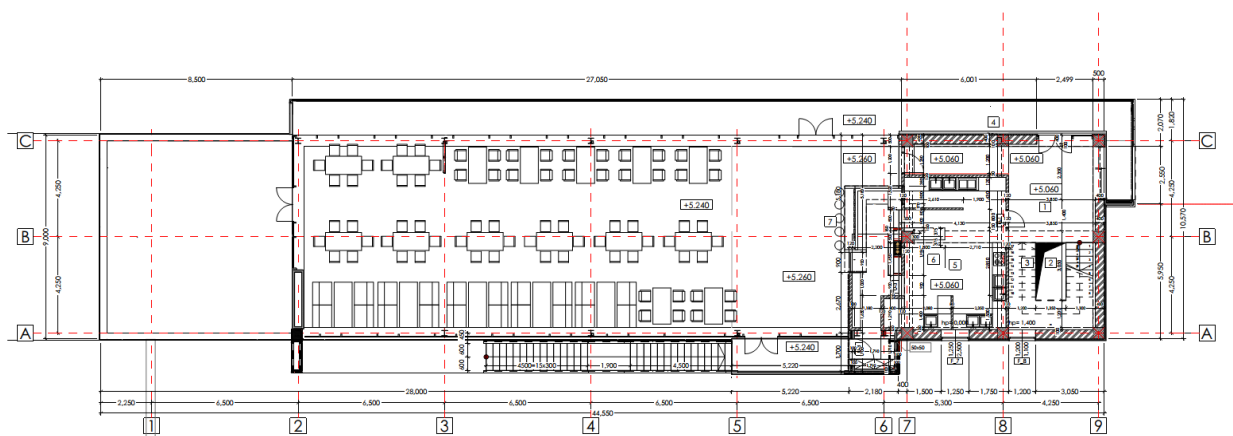

Figura A4.90. Plan etaj 1, cota ± 5.000

Figura A4.91. Sala VIP. Nivelul superior al „Turnului observator” (etajul 4). Vizualizare interior

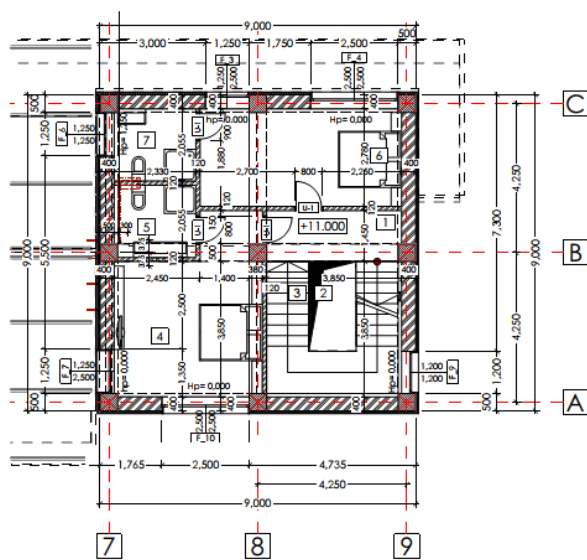

Figura A4.92. Plan etaj 3, cota +11.000

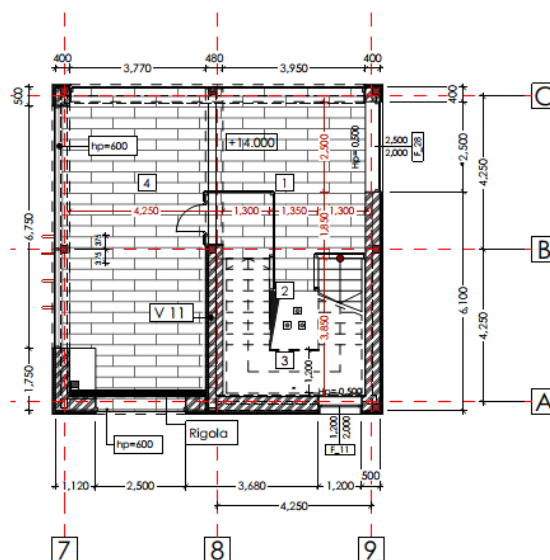

Figura A4.93. Plan etaj 4, cota +14.000

Figura A4.94. Recepția

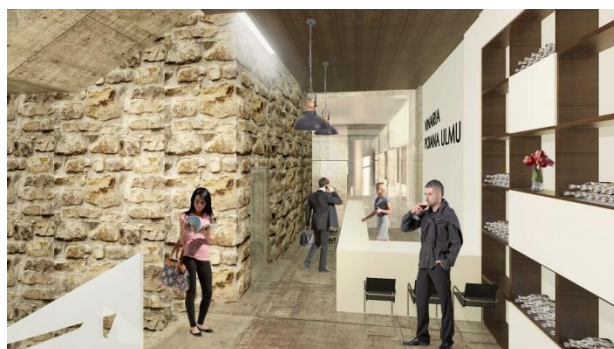

Figura A4.95. Recepția

Figura A4.96. Sala tehnologică (parter)

Figura A4.97. Sala tehnologică (parter)

Figura A4.98. Sala tehnologică (parter)

Figura A4.99. Beci (subisol)

Figura A4.100. Sala de degustare

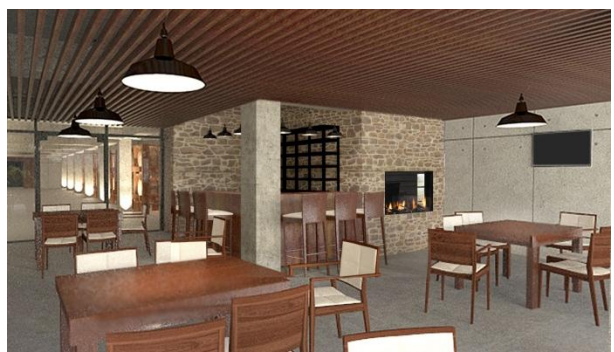

Figura A4.101. Sala de degustare

Figura A4.102. Sala de restaurant cu posibilitatea de extindere pe terasă

Figura A4.103. Sala de restaurant

Figura A4.104. Sala VIP

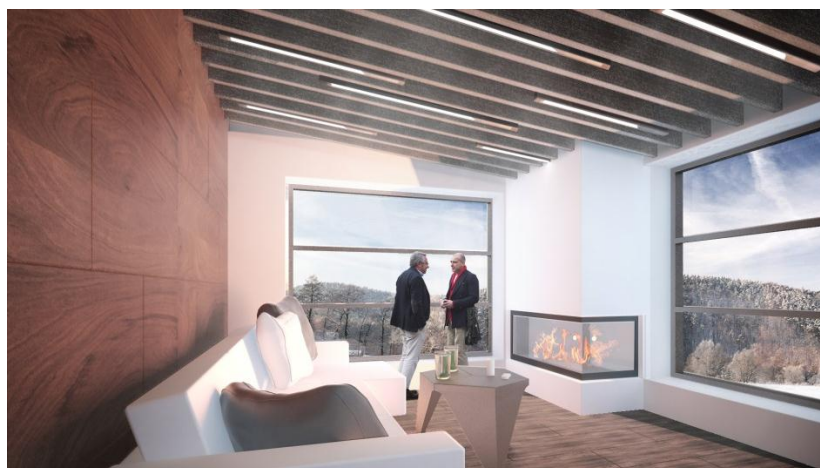

Figura A4.105. Sala tehnologică (parter)

Figura A4.106. Beciul pentru păstrarea vinurilor în baricuri (subsol)

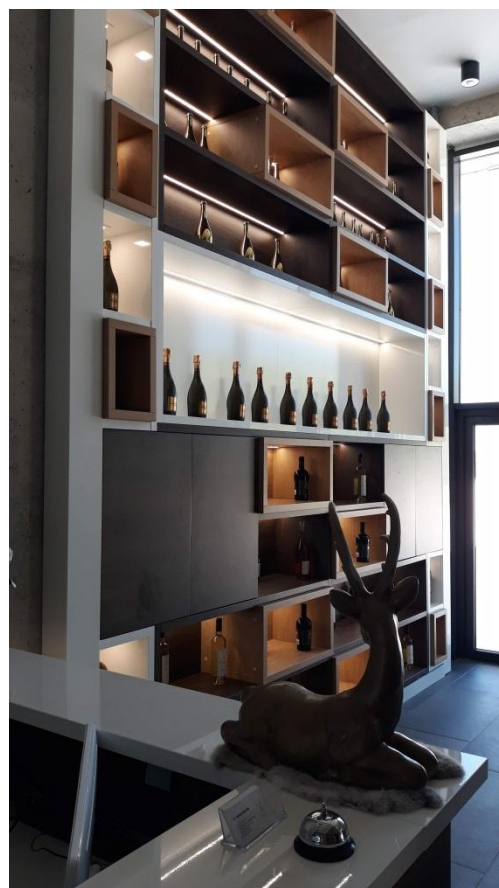

Figura A4.107. Recepția (foto V. Trifan, 2019) Figura A4.108. Recepția (foto V. Trifan, 2019)

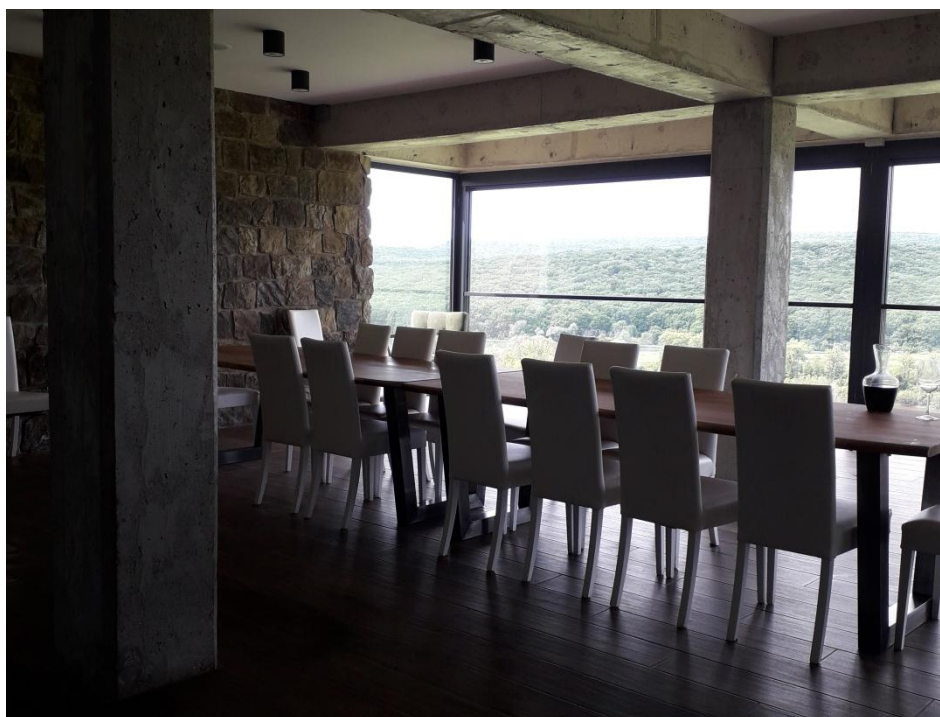

Figura A4.109. Sala de degustare (foto A. Trifan, 2019)

Figura A4.110. Sala de restaurant

Figura A4.111. Sala de restaurant cu vedere spre bar

Figura A4.112. Sala de restaurant cu extindere printr-un balcon pe latura longitudinală

Figura A4.113. Sala VIP. Nivelul superior al „Turnului observator”

Figura A4.114. Podgoria Ulmu. Vedere spre vinărie

Figura A4.115. Vedere spre vinărie

Figura A4.116. Zona „Eco Aria Buda” (Rezervația naturală „Codri”)

Figura A4.117. Încadrarea vinăriei în masivul deluros

Figura A4.118. Vedere spre vinărie

Figura A4.119. Fațada de nord-est

DECLARAȚIA PRIVIND ASUMAREA RĂSPUNDERII

Subsemnata, TRIFAN Aurelia, declar pe răspundere personală că materialele prezentate în teza de doctorat sunt rezultatul propriilor cercetări și realizări științifice. Conștientizez că, în caz contrar, urmează să suport consecințele în conformitate cu legislația în vigoare.

Chișinău, “ 12 ” aprilie 2018

TRIFAN Aurelia

CURRICULUM VITAE

DATE PERSONALE:

Nume, Prenume: TRIFAN Aurelia

Data, anul și locul nașterii: 27 iulie 1968, or. Leova

Cetățenia: MDA

STUDII:

- 2009–2013. Universitatea Academiei de Științe a Moldovei. Institutul Patrimoniului Cultural. Specialitatea: Teoria și istoria arhitecturii.
- 1985–1990. Institutul Politehnic „S.Lazo”, Chișinău (Universitatea Tehnică a Moldovei) Facultatea: Urbanism și Arhitectură. Specialitatea: Arhitectura.

ACTIVITATE PROFESIONALĂ

- Academia de Științe a Moldovei. Institutul Patrimoniului Cultural. 2014 – prezent (cercetător științific, secția Arte Vizuale a Centrului Studiul Artelor)
- Universitatea Slavonă. Catedra: Servicii. Specialitățile: Designul interior. Arhitectură. Turism. 2008–2013 (lector superior, disciplinele „Bazele designului architectural”, „Istoria arhitecturii”, „Stilurile în arhitectură”, „Stilurile în designul interior”, „Probleme actuale în arhitectură și urbanism”)
- Universitatea Univers-Moldova. Catedra: Design și arhitectură. Specialitățile: Designul interiorului. Arhitectură. 2003–2005. (lector, disciplinele „Istoria stilurilor arhitecturale” și „Designul mobilier”)
- RI „Soliditate” SRL. 1999–2007 (specialist al pieței valorilor mobiliare, director adjunct)
- Institutul Municipal de Proiectări Chișinăuproiect. 1990–1999 (arhitect)

DOMENIILE DE INTERES ȘTIINȚIFIC: teoria și istoria arhitecturii, arte, etnografie, turism, oenologie

ACTIVITATE ȘTIINȚIFICĂ

Participantă la proiectele instituționale:

- Conexiuni artistice locale și regionale în context european. Studii de istoria și teoria artelor (2015–2019). Tema cercetării: Arhitectura complexurilor moșierești pe teritoriul actual al Republicii Moldova (sec. XIX–1940)

Rezultatele științifice au fost reflectate în 29 publicații în reviste de specialitate naționale acreditate, culegeri de lucrări ale conferințelor din țară și peste hotare, teze la forurile științifice și 23 conferințe internaționale și cu participare internațională din Republica Moldova și România.

PUBLICAȚII ȘTIINȚIFICE

I. Articole în reviste de specialitate naționale acreditate:

1. Trifan A. Arhitectura complexului vitivinicol de la Bulboaca între concept și realizare artistică. În: Arta. Seria Arte vizuale: Arte plastice, arhitectură. Serie nouă, 2016, vol. XXV, nr. 1, p. 137-141. ISSN 2345-1181.
2. Trifan A. Arhitectura cramelor din secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea păstrate pe teritoriul actual al Republicii Moldova. În: Arta. Seria Arte vizuale: Arte plastice, arhitectură. Serie nouă, 2015, vol. XXIV, nr. 1, p. 74-79. ISSN 2345-1181.
3. Trifan A. Crama de la Bulboaca: latura rațională și artistică. În: Akademos. Revista de știință, inovare, cultură și artă, 2016, nr. 4(43), p. 139-145. ISSN 1857-0461.
4. Trifan A. Crama: de la construcție utilitară la obiect arhitectural personalizat în reflecția istoriografică. În: Arta. Seria Arte vizuale: Arte plastice, arhitectură. Serie nouă, 2018, vol. XXVII, nr. 1, p. 127-136. ISSN 2345-1181.
5. Trifan A. Evoluția arhitecturii construcțiilor vitivinicole în spațiul carpato-danubiano-pontic în perioada antică și medievală. În: Arta. Seria Arte vizuale: Arte plastice, arhitectură. Serie nouă, 2014, vol. XXIII, nr. 1, p. 64-72. ISSN 2345-1181.
6. Trifan A. Galeriile subterane ale complexurilor vitivinicole din Republica Moldova. Valențe arhitecturale și artistice. În: Arta. Seria Arte vizuale: Arte plastice, arhitectură. Serie nouă, 2017, vol. XXVI, nr. 1, p. 126-133. ISSN 2345-1181.
7. Trifan A. Spațialitatea publică în structura complexurilor vitivinicole autohtone. În: Akademos. Revista de știință, inovare, cultură și artă, 2019, nr. 2(53), 147-153. ISSN 1857-0461, E-SSN 2587-3687.
8. Trifan A. Structura complexurilor vitivinicole din Republica Moldova. În: Arta. Seria Arte vizuale: Arte plastice, arhitectură, 2012, p. 145-150. ISSN 1857-1042.

II. Articole în culegeri de lucrări ale conferințelor internaționale

1. Trifan A. Arhitectura complexurilor vitivinicole din Republica Moldova – raliere la experiența mondială. În: Creativitate. Tehnologie. Marketing. Materialele celui de-al IV-lea Simpozion Internațional. Chișinău: UTM, 2017, p. 62-70. ISBN 978-9975-80-853-8.
2. Trifan A. Galeriile de la Cricova, municipiul Chișinău. Imaginea actuală a căutărilor arhitecturale și artistice. În: Identitățile Chișinăului. Materialele Conferinței Internaționale, ediția a IV-a. Chișinău: Arc, 2018, p. 265-272. ISBN 978-9975-61-871-7; ISBN 978-9975-0-0224-0.
3. Trifan A. Terasile de la Camenca – cadru peisagistic cu valoare istorică și arhitecturală. În: Monumentul – Tradiție și Viitor. Partea I. Lucrările celei de-a XVI-a ediții a Simpozionului Național. Iași: Palatul Culturii, 2015, p. 543-555. ISSN 1844-9042.

III. Teze la forurile științifice

1. Trifan A. Architecture of winery complexes in the Republic of Moldova – an adherence to world experience. In: Creativity. Technology. Marketing. Book of abstracts, IV-th International Symposium. Chisinau: TUM, 26-28 octombrie 2017, p. 16. ISBN 978-9975-45-506-0.
2. Trifan A. Arhitectura complexurilor vitivinicole din Republica Moldova. Căutarea specificului autohton. În: Probleme actuale ale arheologiei, etnologiei și studiul artelor.

- Ediția a IV-a. Rezumatele comunicărilor conferinței științifice cu participare internațională. Chișinău: IPC, 31 mai-1 iunie 2012, p. 99-100. ISBN 978-9975-4319-6-5.
3. Trifan A. Arhitectura complexului vitivinicol de la Bulboaca între concept și realizare artistică. În: Patrimoniul cultural – cercetare, valorificare, promovare. Ediția a VIII-a. Rezumatele comunicărilor conferinței științifice internaționale. Chișinău: IPC, 31 mai-2 iunie, 2016, p. 135-136. ISBN 978-9975-84-014-9.
 4. Trifan A. Arhitectura tradițională a cramelor și pivnițelor din spațiul carpato-nistean. În: Viața cotidiană în spațiul est-european din cele mai vechi timpuri până în prezent: abordări interdisciplinare. Rezumatele comunicărilor conferinței științifice internaționale. Chișinău: IPC, 30 octombrie 2018, p. 74-75. ISBN 978-9975-84-058-3.
 5. Trifan A. Complexurile moșierești din Republica Moldova – categorie de patrimoniu în pericol. În: Probleme actuale ale arheologiei, etnologiei și studiul artelor. Ediția a VII-a. Rezumatele comunicărilor conferinței științifice internaționale. Chișinău: IPC, 26-28 mai 2015, p. 140-141. ISBN 978-9975-3058-8-4.
 6. Trifan, A. Conacul Manuc Bey de la Hîncești (Republica Moldova). În: Monumentul – Tradiție și Viitor. Ediția a XVIII-a. Programul și rezumatele Simpozionului Internațional, Iași, 6-9 octombrie 2016, p. 21-22.
 7. Trifan A. Conversia ca strategie arhitecturală de dezvoltare durabilă a complexurilor vitivinicole din Republica Moldova în condițiile actuale de integrare în cluster-ul turistic. În: Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății durabile de mâine. Ediția I. Rezumatele comunicărilor conferinței științifice internaționale. Chișinău: BNRM, 23-25 septembrie 2019, p. 75. ISBN 978-9975-3290-4-0.
 8. Trifan A. Crama de la Bulboaca (raionul Aneni Noi, Republica Moldova): latura rațională și estetică. În: Monumentul – Tradiție și Viitor. Ediția a XVII-a. Programul și rezumatele Simpozionului Internațional. Iași-Chișinău-Cernăuți, 1-4 octombrie 2015, p. 26.
 9. Trifan A. Cu privire la utilajul instalațiilor pentru vinificare în regiunea litoralului de nord și nord-vest al Mării Negre în antichitate. În: Probleme actuale ale arheologiei, etnologiei și studiul artelor. Ediția a VI-a. Rezumatele comunicărilor conferinței științifice cu participare internațională. Chișinău: IPC, 22-23 mai, 2014, p. 85-86. ISBN 978-9975-115-35-3.
 10. Trifan A. Dinamica funcțională și estetică a arhitecturii edificiilor vitivinicole în spațiul pruto-nistean și zonele aferente. În: Probleme actuale ale arheologiei, etnologiei și studiul artelor. Ediția a VI-a. Rezumatele comunicărilor conferinței științifice cu participare internațională. Chișinău: IPC, 22-23 mai, 2014, p. 118. ISBN 978-9975-115-35-3.
 11. Trifan A. Experiența reconstrucției istorice a complexurilor vinicole din regiunea de nord a Mării Negre în perioada antică și importanța acesteia în modelarea construcțiilor similare pentru arealele aferente. În: Probleme geopolitice și istorico-geografice ale bazinului Mării Negre. Rezumatele comunicărilor conferinței științifico-practice internaționale. Chișinău: IRIM, 4 iunie 2019, p. 31.
 12. Trifan A. Globalizarea și tradiționalismul în arhitectura complexurilor vitivinicole. În: Patrimoniul cultural. Cercetare, valorificare, promovare. Ediția a X-a. Rezumatele comunicărilor conferinței științifice internaționale. Chișinău: IPC, 30-31 mai 2018, p. 180-181. ISBN 978-9975-84-063-7.
 13. Trifan A. Potențialul de încadrare a complexurilor vitivinicole în mediul ambiental. În: Patrimoniul cultural: Cercetare, valorificare, promovare. Ediția a XI-a. Rezumatele comunicărilor conferinței științifice internaționale. Chișinău: IPC, 29-31 octombrie 2019, p. 117-118. ISBN 978-9975-84-104-7.

14. Trifan A. Principiile specifice de constituire a aspectului arhitectural al clădirilor complexului vitivinicol modern. În: Patrimoniul cultural. Cercetare, valorificare, promovare. Ediția a IX-a. Rezumatele comunicărilor conferinței științifice internaționale. Chișinău: IPC, 30-31 mai 2017, p. 123. ISBN 978-9975-84-030-9.
15. Trifan A. Sălile de degustare ale Combinatului de vinuri Cricova – spații arhitecturale cu caracter narativ. În: Simpozionul național de studii culturale dedicat zilelor europene ale patrimoniului cultural. Ediția I. Rezumatele comunicărilor Simpozionului național. Chișinău: Biblioteca Municipală „B.P. Hasdeu”, 26 septembrie 2019, p. 49. ISBN 978-9975-3358-0-5.
16. Trifan A. Specificul arhitecturii interioarelor complexurilor vitivinicole din Republica Moldova. În: Probleme actuale ale arheologiei, etnologiei și studiul artelor. Ediția a V-a. Rezumatele comunicărilor conferinței științifice cu participare internațională. Chișinău: IPC, 22-24 mai 2013, p. 113-114. ISBN 978-9975-4319-6-5.
17. Trifan A. Terassele de la Camenca – cadru peisagistic cu valoare istorică și arhitecturală. În: Monumentul – Tradiție și Viitor. Ediția a XVI-a. Programul și rezumatele Simpozionului Internațional. Iași, 9-12 octombrie 2014, p. 44.
18. Трифан А. Опыт исторической реконструкции винодельческих комплексов Северного Причерноморья в античный период и его значение в моделировании подобных сооружений для смежных регионов. В: Геополитические и историко-географические проблемы Причерноморья. Резюме сообщений международной научно-практической конференции. Кишинёв: IRIM, 4 июня 2019, с. 75-76.

CUNOAȘTEREA LIMBILOR STRĂINE

Limba rusă – foarte bine, limba franceză – foarte bine, limba engleză – satisfăcător.

DATE DE CONTACT

Adresa: bd. Moscova, 7/1, ap. 56, MD-2068 Chișinău, Republica Moldova

Telefon: (+373) 68279995

E-mail: trifanaurelia@mail.ru